

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

БІЛИК РОСТИСЛАВ РОМАНОВИЧ

УДК 332.146:339.137:351.863(477)

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ
ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Спеціальність 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і
регіональна економіка

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор

Шульц Світлана Леонідівна

Львів – 2017

	2
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	16
1.1. Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності регіону	16
1.2. Сутнісні характеристики економічної безпеки як системної передумови конкурентоспроможності регіону	38
1.3. Економічні інтереси в системі забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів	51
1.4. Європейський досвід зміцнення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів	67
Висновки до розділу 1	86
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	90
2.1. Структура і динаміка соціально-економічного розвитку регіонів: виклики для економічної безпеки держави	90
2.2. Диспропорційність розвитку регіонів та її вплив на параметри економічної безпеки	108
2.3. Конкурентні переваги регіонів та їх вплив на економічну безпеку України	127
Висновки до розділу 2	146
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	150
3.1. Оцінювання економічної безпеки як передумови забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону	150
3.2. Фінансові складові забезпечення безпечного розвитку економіки регіону	165
3.3. Зовнішньоекономічний вимір економічної безпеки регіону	192
3.4. Комплексне оцінювання економічної безпеки Чернівецької області	202
3.5. Аналіз взаємозв'язків конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави	217
Висновки до розділу 3	231

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	236
4.1. Принципи та інструментарій забезпечення економічної безпеки як системної умови формування конкурентних позицій економіки регіонів	236
4.2. Інституційно-правове забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіонів	249
4.3. Роль місцевої влади у зміцненні економічної безпеки, формуванні та реалізації факторних конкурентних переваг економіки регіону	266
4.4. Критерії забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки в умовах децентралізації управління	280
Висновки до розділу 4	296
РОЗДІЛ 5. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	299
5.1. Стратегічні пріоритети зміцнення конкурентоспроможності регіонів у системі забезпечення економічної безпеки держави	299
5.2. Синхронізація соціальної політики із цілями забезпечення конкурентоспроможності регіону	319
5.3. Механізми підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки регіону у процесі децентралізації	338
5.4. Стратегічне планування як передумова реагування на виклики і загрози економічної безпеки регіону	361
Висновки до розділу 5	380
ВИСНОВКИ	383
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	390
ДОДАТКИ	441

ВСТУП

Актуальність теми. Підвищення конкурентоспроможності регіонів України є неодмінною передумовою забезпечення її економічної безпеки. Умови регіонального розвитку в Україні суттєво змінилися за останні два десятиріччя під впливом загальносвітових тенденцій, що характеризуються підвищенням відкритості національних економічних систем, інтенсифікацією руху товарів, капіталу та посиленням локалізації економічної активності. Дія цих чинників зумовила зростання нерівномірності регіонального розвитку і, відповідно, поглиблення територіальних диспропорцій. Поряд із зовнішніми чинниками територіальної асиметричності важливого значення сьогодні набувають виклики сучасної адміністративно-фінансової реформи, яка вимагає швидких і водночас виважених управлінських рішень з боку центральних, регіональних та місцевих органів влади та місцевого самоврядування. За цих умов регіони України мають зберегти та ефективно використати свій ресурсний потенціал задля забезпечення їх конкурентоспроможності в національній та світовій економіці.

Полеміка, що триває серед науковців, політиків і практиків щодо теоретичних і практичних підходів до організації підсилюючих одна одну різних сфер державної політики з метою їх інтегрального впливу на процес регіонального зростання, розбудови ефективної системи багаторівневого управління, націленої на зміцнення координуючих основ у регулюванні регіонального і місцевого розвитку, визначення найбільш ефективних інструментів регулювання територіального розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіонів, свідчить про складність і актуальність означеної проблематики. На розв'язання зазначеної проблеми спрямовані сучасні моделі регіональної економіки, які розвинуті в працях таких закордонних вчених як А. Гранберг, П. Кругман, Б. Лавровський, В. Лексін, Р. Лукас, Д. Родрік, Р. Ромер, М. Фуджита, А. Чистобаєв, А. Швецов та інші.

В українському науковому середовищі тривають дискусії стосовно

вироблення сучасної парадигми регіонального розвитку та вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності регіонів. Значний внесок у розвиток наукових поглядів на зміст цієї проблематики зробили: О. Амоша, І. Буднікевич, З. Варналій, С. Вовканич, В. Воротін, П. Гальчинський, В. Геєць, З. Герасимчук, О. Гонта, М. Долішній, В. Дубіщев, І. Єресько, С. Іщук, Л. Ковальська, В. Кравців, І. Манцуров, В. Медвідь, А. Мельник, Н. Мікула, Т. Носова, Я. Олійник, М. Олієвська, М. Орлатий, В. Пила, Н. Різник, С. Романюк, І. Сторонянська, Д. Стеченко, Я. Хоменко, О. Чмир, В. Чужиков, М. Чумаченко, О. Шаблій, С. Шульц та багато інших.

Систематизовані погляди на проблему економічної безпеки регіонів представлені в роботах українських вчених, зокрема: І. Бінька, Т. Васильціва, О. Власюка, О. Головченко, А. Гуменюка, Я. Жаліла, А. Качинського, Т. Ковальчука, А. Мокія, В. Мунтіяна, О. Новікової, Г. Пастернак-Тарануценка, Н. Різник, С. Пирожкова, О. Саєнка, А. Сухорукова, В. Шлемка, В. Шуршина, Л. Яремко, та інших.

Аналіз досліджень, проведених вітчизняними вченими вказує на існування достатньо різноманітних підходів до дослідження різних аспектів підвищення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів. Водночас відсутність єдиного понятійного апарату, методології дослідження проблеми підвищення конкурентоспроможності регіонів в контексті пріоритетів та ризиків зміцнення їх економічної безпеки зумовили вибір теми дослідження, а її актуальність дозволила сформулювати її мету, завдання та зміст дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідних тем: кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Інституційний механізм сталого розвитку України в умовах відкритої економіки» (реєстраційний номер 0106U003614) та «Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічних систем» (реєстраційний номер 0111U001287), в яких автором

розроблено методологічний підхід до дослідження проблематики конкурентоспроможності економіки регіонів України; ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України": "Механізми реалізації регіональної політики в умовах децентралізації влади в Україні" (номер державної реєстрації 0116U004035), у якій досліджено зміни щодо розподілу повноважень між державними, регіональними та місцевими органами влади в ході реалізації реформи адміністративно-фінансової децентралізації та «Механізм регулювання екологічної безпеки транскордонного регіону в умовах євроінтеграції України (номер державної реєстрації 0113U000107), де автором досліджено особливості інституційно-правового забезпечення екологічної безпеки транскордонних регіонів; Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: «Гармонізація моделі розрахунку рівня тіньової економіки в розрізі видів економічної діяльності відповідно до оновлених міжнародних стандартів у сфері статистики національних рахунків (СНР-2008 та КВЕД-2010)» (державний реєстр номер 0114U004260), в межах якої автором здійснено огляд наукових підходів до оцінювання рівня та структури тіньової економіки за видами економічної діяльності; Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби України (нині – Університет державної фіскальної служби України) «Методологія, організація та інформаційне забезпечення проведення горизонтального моніторингу великих платників податків» (державний реєстраційний номер 0112U000807), де автором сформульовано пропозиції щодо удосконалення моніторингу діяльності підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методологічних і прикладних засад підвищення конкурентоспроможності регіонів в контексті зміцнення їх економічної безпеки.

Міждисциплінарний, комплексний підхід до досягнення означеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- здійснити аналіз генезису теоретико-методологічних підходів до дослідження сутності понять «конкурентоспроможність регіону» та «економічна безпека регіону» та визначити їх сутнісні характеристики;

- обґрунтувати концептуальні засади дослідження конкурентоспроможності регіонів крізь призму економічних інтересів регіонів щодо зміцнення їх економічної безпеки;

- визначити чинники формування конкурентних переваг регіону та обґрунтувати необхідність забезпечення балансу між конкурентоспроможністю та економічною безпекою регіонів;

- проаналізувати структурні процеси в економіці регіонів та динаміку соціально-економічного розвитку регіонів України в контексті викликів економічної безпеки регіонів;

- виявити тенденції диспропорційності розвитку регіонів та оцінити її вплив на параметри економічної безпеки;

- визначити конкурентні переваги регіонів та оцінити їх вплив на економічну безпеку країни та її регіонів;

- здійснити оцінювання складових економічної безпеки регіону в контексті підвищення його конкурентоспроможності;

- проаналізувати взаємозв'язки конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави;

- запропонувати систему критеріїв підвищення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів в умовах децентралізації управління;

- розкрити принципи та інструментарій забезпечення економічної безпеки як системної переумови формування конкурентних позицій економіки регіонів;

- запропонувати механізми підвищення конкурентоспроможності та зміцнення економічної безпеки регіону в умовах децентралізації влади;

- визначити стратегічні пріоритети та сформулювати систему завдань регіональної політики щодо підвищення конкурентоспроможності та

зміцнення економічної безпеки регіонів.

Об'єктом дослідження є процеси підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, методичні положення та науково-практичні рекомендації з підвищення конкурентоспроможності регіонів в системі зміцнення їх економічної безпеки.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії та теорій регіоналізму. У дисертації застосовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Для забезпечення концептуальної цілісності дослідження використані методи: теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу й систематизації (при дослідженні сутнісної характеристики та змісту конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону – підрозділи 1.1-1.3, 4.1.); структурно-функціонального та порівняльного аналізу (для аналізу структурної характеристики розвитку регіонів в системі зміцнення економічної безпеки України – підрозділи 2.1-2.3); регресійно-кореляційного аналізу, головних компонент, багатовимірного статистичного аналізу (для аналізу фінансових складових економічної безпеки регіону та зовнішньоекономічного його виміру – підрозділи 3.2-3.3); експертних оцінок (для комплексного оцінювання економічної безпеки на прикладі Чернівецької області – підрозділ 3.4); методів стратегічного дослідження (PEST-, SWOT-аналіз) (для оцінювання економічної безпеки регіону в контексті підвищення його конкурентоспроможності – підрозділи 3.1—3.5); системно-динамічного моделювання (для визначення шляхів підвищення конкурентоспроможності регіону в контексті зміцнення економічної безпеки України – підрозділи 5.1-5.5).

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі акти Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, стратегічні програмні та нормативно-правові документи, матеріали

Державної служби статистики України; міжнародні угоди між Україною та ЄС; публікації статистичних органів та міжнародних організацій; наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали конференцій і семінарів, монографії, збірники та наукові статті; інтернет-ресурси тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш суттєві теоретичні і практичні результати, які характеризують наукову новизну дослідження і виносяться на захист є:

вперше:

- запропоновано теоретико-методологічні засади дослідження конкурентоспроможності регіону в контексті зміцнення економічної безпеки України, які передбачають оцінювання соціально-економічного розвитку регіону крізь призму трьох груп критеріальних ознак: стійкість до внутрішніх і зовнішніх коливань, адаптивність до мінливого середовища, ефективність використання внутрішнього потенціалу; здатність взаємодіяти з іншими регіонами та підтримувати власну конкурентоспроможність у розвитку певних видів економічної діяльності; досягнення визначених соціально-економічних цілей розвитку регіону та зміцнення його економічної безпеки не погіршуючи при цьому становища інших регіонів та рівня безпеки держави загалом;

- визначено стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності регіону в контексті зміцнення економічної безпеки, основними з яких є розвиток та посилення конкурентних позицій реального сектору економіки регіону; модернізація системи внутрішнього ринку регіону; зростання інвестиційної активності та нарощення інноваційного потенціалу регіонів; удосконалення інституційних реформ та структурних зрушень у підприємницькому середовищі; поглиблення транскордонного, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва; накопичення і ефективного використання інтелектуального капіталу;

- розроблено систему інформаційно-аналітичного забезпечення ідентифікації стану і умов економічної безпеки регіону, яка включає

сукупність показників-індикаторів за п'ятьма компонентами: фінансово-економічною, соціальною, зовнішньоекономічною, інноваційно-інвестиційною та організаційно-інституційною. Застосування запропонованої системи дозволило здійснити групування регіонів за рівнем економічної безпеки та визначити довгострокові орієнтири формування і використання конкурентних переваг регіонів в розрізі виділених груп за структурно-функціональними складовими конкурентоспроможності;

удосконалено:

- сутність поняття «конкурентоспроможний регіон», який розглядається як регіон, що ефективно використовує власні ресурси за умов мінімальної фінансово-ресурсної підтримки держави та розширення можливостей залучення коштів донорської та технічної допомоги. На відміну від існуючих, такий підхід до трактування поняття є особливо важливим в умовах децентралізації влади та, відповідно, зміцнення фінансової спроможності територіальних громад та регіонів;

- поетапну модель досягнення синергетичного ефекту міжрегіональної взаємодії задля підвищення конкурентоспроможності регіонів через послідовну реалізацію таких етапів: ідентифікація конкурентних переваг регіонів та оцінювання міри їх реалізації; формування базових факторних компонент соціально-економічного потенціалу розвитку держави; системна реалізація потенціалу і поширення позитивних практик на інші території держави; зміцнення базових компонент економічної безпеки держави (економічної незалежності, стійкості та стабільності, здатності економіки до саморозвитку і прогресу);

- напрями зміцнення безпеки територіальних громад в ході реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні, які включають: інституціалізацію правосуб'єктності територіальних громад; набуття територіальними громадами права власника комунального майна; розробку та імплементацію стандартів і механізмів реалізації економічних прав, обов'язків та відповідальності територіальних громад; посилення

персональної відповідальності представників органів влади, а також контролю за використанням, передачею у користування та відчуження комунального майна; запровадження повсюдного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, передусім з боку самих громад; здійснення заходів з удосконалення кадрового забезпечення системи управління розвитком територіальних громад;

- концептуальні засади налагодження взаємодії влади та громадськості при реалізації політики підвищення конкурентоспроможності регіонів шляхом: здійснення просвітницької роботи серед населення стосовно законодавчого забезпечення суспільно-політичних відносин; залучення громадськості до розробки та реалізації програм суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку територій; запровадження навчання посадових осіб місцевого самоврядування, оволодіння ними методами роботи з громадськістю, способів її залучення до ефективної взаємодії. Запропоновані кроки сприятимуть активізації участі громадськості у вирішенні соціально-економічних проблем розвитку територій;

дістали подальшого розвитку:

- методичні підходи до моделювання взаємозв'язків домінантних чинників конкурентоспроможності регіонів та їх економічної безпеки, а також взаємовпливів цих чинників в контексті активізації соціально-економічного розвитку регіонів. Запропоновані підходи передбачають комплексне використання економетричного інструментарію (статистичних тестів Дікі-Фуллера, Філіпса-Перона, Гренджера, Джохансена) оцінювання наявності та щільності зв'язків з-поміж перехресного масиву даних (питомі показники ВВП і промислового виробництва, зовнішньоекономічної та інноваційно-інвестиційної діяльності, соціального розвитку). Прикладне значення методики полягає також у емпіричному встановленні (з використанням векторних авторегресій) найбільш значимих чинників соціально-економічного розвитку регіону;

- принципи державної регіональної політики зміцнення економічної

безпеки як системної передумови конкурентоспроможності регіону, які доповнено принципами стратегічного планування і програмування, превалюючої інноваційності, інституційного підходу до формування і використання інвестиційного та фінансово-ресурсного забезпечення, інтеграції національних та регіональних проектів розвитку, інвентаризації та контролю, кооперування і конвергенції. Дотримання вказаних принципів забезпечить узгодження політики підвищення конкурентоспроможності регіонів із забезпеченням базових параметрів їх економічної безпеки, а також сприятиме формуванню на їх основі найбільш дієвого інструментарію державної регіональної політики та соціально-економічної політики регіонів;

- наукові підходи до модернізації механізмів реалізації регіональної політики в контексті децентралізації влади, зокрема доведено доцільність посилення стимулюючого впливу регіональних органів влади на економічний розвиток територій та державної підтримки найменш економічно розвинених територій і громад, оскільки вони характеризуються найвищим ризиком зниження конкурентоспроможності в умовах реалізації сучасних реформ.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці науково-практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів в системі пріоритетів зміцнення економічної безпеки України.

Рекомендації та пропозиції дослідження використані в практичній діяльності центральних і регіональних органів влади, зокрема: Комітету Верховної Ради України з питань податкової і митної політики (довідка № 56/17 від 06.04.2017 р.) при підготовці Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році"; Міністерства фінансів України при підготовці аналітичних матеріалів та стратегічних документів з удосконалення механізму зміцнення фінансової безпеки держави (довідка № 05000-08/170 від 17.03.2017 р.); Державної служби фінансового моніторингу України при підготовці науково-

практичного коментаря до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (довідка № 4069/ 0320-05 від 25.09.2015 р.); Департаменту економічного розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 01/ 296 від 17.03.2017 р.) при розробці Програми економічного та соціального розвитку Чернівецької області на 2017 рік; Фінансового управління Чернівецької міської ради при розробці бюджету м. Чернівців на 2017 рік (довідка від 19.12.2016 р. № 596); Українського фонду підтримки підприємництва (довідка №Ф-2 17-03/ 02-1 від 2 березня 2017 р.) при розробці пропозицій Фонду до Основних заходів Програми розвитку малого і середнього підприємництва у Чернівецькій області на 2017-2018 рр.; Регіонального фонду підтримки підприємництва по Івано-Франківській області (довідка № 07/03/17 від 10.03.2017р.) при розробці пропозицій до заходів Регіональної цільової програми розвитку малого та середнього підприємництва в Івано-Франківській області на 2017-2018 роки та Програми соціально-економічного та культурного розвитку Івано-Франківської області на 2017 рік.

Результати дослідження використані також при підготовці аналітичної доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» на виконання Розпорядження Президента України від 26.02.2015 № 229/2015 - рп., яка була виконана у Національному інституті стратегічних досліджень (підрозділ 2.2 – «Політика регіонального розвитку: реформи заради збереження цілісності країни») (довідка № 293/590 від 13.06.2015 р.).

Теоретичний та практичний доробок автора дисертаційної роботи впроваджено у навчальний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича при підготовці науково-методичного забезпечення та викладанні навчальних дисциплін «Економічна теорія», «Економічна безпека», «Основи підприємництва», «Ринок нерухомості»,

"Підприємництво та бізнес-культура", "Економічна безпека" (довідка № 1/10 від 06.02. 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати, викладені в дисертації, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та рекомендації дисертаційної роботи пройшли апробацію на понад 20-ти науково-комунікаційних заходах, у тому числі на:

- міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: «Інновації та трансфер технологій: від ідеї до прибутку» (м. Дніпропетровськ, 2011р.); «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2014 р.); «Инновационная экономика в условиях глобализации: современные тенденции и перспективы» (г. Мінськ, Білорусь, 2014 р.); «Підвищення стійкості економіки: національний та глобальний виміри» (м. Київ, 2014 р.); «Регіональна політика в Україні: сучасний стан та стратегія реформування» (м. Львів, 2014 р.); «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» (м. Полтава, 2014 р.); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2014 р.); «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та менеджменту» (м. Львів, 2015 р.); «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2015 р.); «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» (м. Полтава, 2015 р.); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2015 р.); «Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності» (м. Ірпінь, 2016 р.); «Транскордонне співробітництво: ключові ідеї та перспективи» (м. Чернівці, м. Сучава, Румунія, 2016 р.); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2016 р.); «Формування та

розвиток інноваційного потенціалу економіки України» (м. Ужгород, 2017 р.); «Перші Таврійські економічні читання» (м. Київ, 2017 р.); «Наукові здобутки на шляху до удосконалення економічної системи» (м. Дніпро, 2017 р.); «Підвищення науково-технологічного рівня економіки та її ефективності» (м. Львів, 2017 р.); «Стратегии, проблемы и развитие экономических систем в условиях макроекономической стабильности» (м. Миколаїв, 2017 р.);

- всеукраїнських і міжрегіональних науково-практичних конференціях, круглих столах: «Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічного розвитку» (м. Чернівці, 2014 р.); «Економічна безпека України в умовах фінансової глобалізації» (м. Полтава, 2015 р.); «Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів» (м. Ірпінь, 2014 р.); «Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та пріоритети» (м. Полтава, 2015 р.); «Фінансово-економічні детермінанти розвитку конкуренції та підприємництва в Україні» (м. Київ, 2015 р.); «Наукові підходи до оцінки соціально-економічного потенціалу регіону» (м. Одеса, 2016 р.); «Економічна безпека: держава, регіон, підприємство» (м. Полтава, 2016 р., 2017 р.) та ін.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 62 публікації (загальний обсяг яких становить 55,3 друк. арк.), в тому числі: 2 монографії (одна одноосібна, загальним обсягом 20,5 д.а.), 34 статті у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 17,2 д.а.), з яких 17 – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, чотири – у періодичних виданнях інших держав, одна публікація в інших виданнях та 25 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 459 сторінок, з яких 369 сторінок основного тексту. Робота містить 42 аналітичні таблиці, 46 рисунків та 17 додатків. Список використаної літератури включає 428 найменувань.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ЇХ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Теоретико-методологічні основи формування конкурентоспроможності регіону

Регіональні господарські системи перебувають у постійній взаємодії в глобальному економічному та інституційному середовищі, що обумовлює їх необхідність бути спроможними реалізовувати цілі розвитку, а також протистояти низці загроз власному існуванню. Таку спроможність розв'язувати повсякденні питання власного розвитку, забезпечення розширеного відтворення, а також прораховувати перспективи на майбутнє і способи досягнення поставлених цілей часто називають «конкурентоспроможністю», що у найбільш загальному розумінні означає «спроможність бути конкурентним, стійким і життєздатним». Конкурентоспроможність регіону за спрощеним підходом означає здатність бути першим у певних аспектах господарської діяльності, виробництві, торгівлі та ін., здатність досягати власних цілей.

Зростання актуальності теоретичного вивчення питань конкурентоспроможності регіонів зумовлене як внутрішньою ситуацією в Україні, так і процесами в інших країнах, зокрема країнах ЄС, які безпосередньо впливають на регіони та регіональний розвиток в Україні.

Так, в Україні в умовах децентралізації влади зростають вимоги до відповідальності не тільки територіальних громад, але й регіонів у розв'язанні власних проблем розвитку. Крім того, збільшується відповідальність регіонів за досягнення цілей розвитку як однієї з характеристик його конкурентоспроможності. Тому питання забезпечення

конкурентоспроможності регіонів набуває ще більшої актуальності для досягнення стабільних показників соціально-економічного розвитку.

У європейській регіональній політиці внаслідок розширення ЄС зростає міжрегіональна нерівномірність, посилюється конкуренція за ресурси, виникає потреба стійкого розвитку і зміцнення соціальної солідарності. У зв'язку з цим дедалі більшої актуальності набувають цілі та завдання посилення конкурентоспроможності регіонів. На думку фахівців, поступово відбувається перенесення акцентів регулювання регіонів з фінансової або технічної допомоги регіонам на створення засобів формування конкурентоспроможності регіонів. Це означає, з одного боку, що об'єктами регіональної політики стають не лише «проблемні» регіони, а регіони як такі – оскільки, по-перше, саме регіон є тим рівнем, на якому формується конкурентоспроможність країни; по-друге, завдання підтримання та посилення конкурентоспроможності стосується всіх без винятку регіонів. І відповідно, мають бути змінені акценти регіональної політики, її засоби та форми, а також форми допомоги регіонам [381].

Конкурентоспроможність регіону можна розглядати з різних боків: конкурентоспроможність окремого регіону, конкурентоспроможність регіону в межах національної економіки, конкурентоспроможність регіону на зовнішніх ринках. Конкурентоспроможність кожного окремого регіону, якщо гіпотетично уявити регіон як відокремлену частину господарського простору в межах країни – тобто як частину національної економіки, можна розглядати як спроможність реагувати на виклики сьогодення і бути стійким до зовнішніх і внутрішніх впливів, спроможність забезпечувати просте і розширене відтворення, спроможність досягати визначених власними стратегіями цілей розвитку. Однак розгляд конкурентоспроможності регіону як відокремленої частини національної економіки варто здійснювати лише для означення певних критичних проблем, властивих тому чи іншому регіону, та окреслення загальних напрямків їх вирішення. У контексті забезпечення економічної безпеки регіону у межах даного дослідження є

актуальним і становить методологічний інтерес вивчення конкурентоспроможності регіону як частини національної економіки та конкурентоспроможності регіону на зовнішніх ринках, причому ці обидва аспекти прямо пов'язані з питаннями забезпечення економічної безпеки регіону – адже від того, наскільки регіон є конкурентним, залежить ступінь його економічної безпеки.

Всебічне дослідження конкурентоспроможності регіону з метою вироблення заходів забезпечення економічної безпеки регіону потребує попереднього теоретичного обґрунтування поняття «конкурентоспроможність регіону». Питання конкурентоспроможності регіону розглядається у низці праць вітчизняних та іноземних авторів, які демонструють певну узгодженість в означенні терміна «конкурентоспроможність регіону», розглядаючи її як здатність регіону бути стійким та досягати цілей, однак із певними варіаціями.

Проте, незважаючи на численність розробок, питання розвитку регіональної конкурентоспроможності потребують подальших досліджень. Практичними рамками для теоретичного дослідження конкурентоспроможності на нових засадах є умови, в яких перебувають регіони України: децентралізація влади та зміцнення громад на противагу зміцненню регіонів; зміна торговельних партнерів і внаслідок цього – зміна, зниження або підвищення рівнів конкурентоспроможності окремих галузей та регіонів; недостатність коштів державного бюджету для регулювання розвитку регіонів та необхідність самостійного пошуку регіонами ресурсів для розвитку (табл. 1.1).

Переважає більшість науковців та експертів погоджуються, що у національній економіці саме регіон є тією основною просторовою одиницею, яка змагається за залучення інвестицій, тим рівнем, на якому відбувається основний рух та обмін знаннями. Результатом цих процесів може бути утворення нових підприємств промисловості чи сфери послуг і навіть виробничих агломерацій чи кластерів.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення сутності поняття «конкурентоспроможність регіону» та особливостей його оцінки

Мітюшкіна Х.С.	Конкурентоспроможність регіону – це зумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими чинниками становища регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан і його динаміку
Носова Т.Ю.	Конкурентоспроможність доводить нерівномірність розвитку регіонів України; відмінними ознаками, які впливають на конкурентоспроможність регіонів, є соціальна та економічна інфраструктура, рівень кваліфікації робітників, а також суспільні інститути
Ткачук І.Г., Кропельницька С.О.	Конкурентоспроможність регіонів варто оцінювати на основі використання регіональних показників у моделі розвитку економіки регіону, заснованій на методі ієрархій, що дозволяє з безлічі альтернатив вибрати найкращу для прийняття рішень з конкретної проблеми
Мереута С. (С. Mereuta), Альбу Л.Л. (L.L. Albu), Маріора І. (I. Marioara), Чиліан М.Н. (M.N. Chilian)	Конкурентоспроможність регіонів визначається на основі застосування операційної моделі, у якій використано п'ять інтегрованих критеріїв, які є агрегованими величинами декількох основних показників. Такі показники включають економічний розвиток, використання енергії, інформаційні та комунікаційні технології, структуру валової доданої вартості, торгівлю на міжнародних ринках
Попова В.Г.	Дослідження конкурентоспроможності регіонів базується на необхідності вивчення регіональних показників; також доцільно використовувати відповідні якісні параметри формування ВВП, що дозволяють встановити взаємозв'язок економічних джерел і соціальних наслідків у вигляді показників ефективності суспільного виробництва і корисності споживання
Каталін Б. (B. Katalin)	Виміряти регіональну конкурентоспроможність можна на основі низки показників соціально-економічного розвитку, які відображають розвиток регіону у динаміці; тим самим можна оцінити і зміну регіональної конкурентоспроможності
Мартін Р. (R. Martin)	Регіональна конкурентоспроможність визначається складним взаємозв'язком і взаємовпливами різноманітних чинників та складових, які охоплюють і характеризують сферу виробництва, людський капітал, інфраструктуру, а також структуру економіки та формування доданої вартості. Показником конкурентоспроможності регіону можна вважати саме його спроможність поставляти товари/послуги на світові ринки, де існує відкритий попит, тобто зовнішньоекономічну конкурентоспроможність

Продовження таблиці 1.1.

Запотоцький С.П., Гукалова І.В., Гладкий О.В.	Методика оцінки регіональної конкурентоспроможності базується на використанні індикаторів та показників, які можна згрупувати у два блоки: конкурентні переваги регіону та результати міжрегіональної конкуренції. Перший блок визначається рейтинговими індексами регіону, ресурсного та інфраструктурного забезпечення, ефективності господарювання, а другий характеризує індекси конкурентоспроможності товарів та послуг у зовнішньоекономічній діяльності, добробуті, соціальному розвитку
Безугла В.О.	Конкурентоспроможність регіону – це здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства
Безугла В.О., Олієвська М.Г.	Конкурентоспроможність регіону – це здатність кожної регіональної системи до визначення та ефективного використання своїх конкурентних переваг на умовах самостійності та самофінансування і в межах існуючого законодавства з метою забезпечення сталого зростання показників економічної діяльності в розрахунку на одну особу та раціонального розміщення продуктивних сил
Стасюк О.М.	Конкурентоспроможність регіону – це здатність економіки регіону передбачати та успішно адаптуватись до зовнішніх і внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону; визначати роль регіону і його місце в економічному просторі країни та на світовому ринку товарів і послуг
Медвідь В.Ю.	Конкурентоспроможність – це інструмент, який допомагає досягненню мети загального підвищення добробуту; щоб конкурентоспроможність стала ефективним інструментом регіональної економічної політики, її дослідження має якомога більшою мірою інтегрувати часовий вимір
Брюна Е., Скопін А.Ю.	Конкурентоспроможність регіону в умовах відкритої економіки – це здатність регіональної економіки забезпечувати зростання добробуту населення
Єресько І.Г.	Конкурентоспроможність регіону – це наявна можливість регіону оволодівати факторами регіонального розвитку та формувати джерела конкурентних переваг, що забезпечує економічне зростання регіону та підвищення рівня і якості життя його населення

Продовження таблиці 1.1.

Селезньов А.С.	Конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими чинниками становище регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан та динаміку
Ковальська Л.Л.	Конкурентоспроможність регіону – це здатність регіону шляхом суперництва забезпечити конкурентні переваги у факторах виробництва та використанні ресурсів задля високого рівня життя населення. Конкурентоспроможність регіону розглядається в площині п'ятивекторного простору: фактори виробництва, конкурентні переваги, продуктивність використання ресурсів, можливості об'єкта конкурентної боротьби, суперництво на ринку
Герасимчук З.В., Ковальська Л.Л.	Конкурентоспроможність, яка є результатом створення сприятливих умов та нарощення конкурентних переваг в одних регіонах держави, не має перешкоджати інтересам інших регіонів, тобто необхідно забезпечити баланс між нарощенням конкурентоспроможності регіону та його економічною безпекою
Пчелінцева О.С., Ковальська Л.Л.	Конкурентоспроможність регіонів полягає в конкуренції за ресурси: фінансові, матеріальні, інтелектуальні, трудові та ін. Така ситуація монополістичної конкуренції з позицій регіону-продавця для регіональної економіки найбільш характерна. Це пов'язано з іммобілізацією природних ресурсів та інших компонентів регіонального відтворювального потенціалу, а також з якісними відмінностями складу регіональних господарських комплексів, і в кожному з них є своє унікальне середовище для ведення виробництва
Швецов А.М.	Конкурентоспроможність – це жорсткий, але в загалом адекватний ринковому економічному базису суспільства «відбір» територій, що об'єктивно зумовлений альтернативою проголошеному центральними органами влади способу «призначення згори» територій-полюсів зростання, на противагу іншим територіям, які без підтримки ззовні можуть перетворитися на депресивні
Романюк С.А.	Конкурентоспроможність регіону – здатність регіону досить тривалий час реалізовувати власні та запозичені можливості для розвитку на сучасній технологічній основі, забезпечуючи внутрішній і глобальний ринок товарами та послугами відповідної якості
Кітінг М. (М. Keating), Логлін Дж. (J. Longhlin), Писаренко С.М.	Конкурентоспроможність регіону породжує конкурентний регіоналізм. Центральне місце в теорії конкурентного регіоналізму належить питанню про те, які умови необхідно створити в регіоні для того, щоб підвищити його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, і при цьому варто враховувати мобільність факторів виробництва як однієї з умов конкуренції між регіонами

Продовження таблиці 1.1.

Варналій З.С.	Конкурентоспроможність регіону – це здатність економічної системи регіону забезпечувати соціально-економічну оптимальність, сприятливі умови щодо стабільного підвищення ефективності виробництва, адаптованого до змін внутрішнього попиту та світової кон'юнктури на основі використання регіональних конкурентних переваг
Василенко В.Н.	Основними чинниками, які найбільшою мірою впливають на конкуренцію між регіонами, є: суб'єктна взаємозалежність (зміна положення одного регіону впливає на положення інших), регуляторна діяльність держави (яка в особі органів влади сприяє окремим регіонам, протиставляючи їм інші), природна обумовленість (на території окремого регіону може бути відкрито нове родовище або організовано нове виробництво, які приведуть до зміни існуючого статус-кво між регіонами)
Індекс європейської конкурентоспроможності (European Competitiveness Index)	Конкурентоспроможність – це здатність економіки підвищувати рівень життя учасників економічного процесу через підтримку і зміцнення компаній, чії акції мають стабільну чи таку, що підвищується, ринкову вартість

Складено автором.

Це лише підкреслює значимість питання, чи може регіон країни з низькими показниками конкурентоспроможності бути конкурентоспроможним [217]. Дотичним до цього питання є питання про міру конкурентоспроможності окремого регіону в межах країни та здатність дотримуватися прийнятних показників економічної безпеки як регіону, так і в межах всієї країни з метою збереження її економічної цілісності.

Зокрема, на думку З.В. Герасимчук та Л.Л. Ковальської, створення сприятливих умов та нарощення конкурентних переваг в одних регіонах держави не має перешкоджати інтересам інших регіонів, тобто необхідно забезпечити баланс між нарощенням конкурентоспроможності регіону та його економічною безпекою. Названі автори на основі синтезу теорій конкуренції та теорій регіонального розвитку розробили теорію міжрегіональної конкуренції. Її домінуючою ідеєю є забезпечення балансу між конкурентоспроможністю та економічною безпекою регіонів держави.

Так, підвищення конкурентоспроможності одних регіонів та нарощення їх конкурентних переваг не повинні утискати інтереси інших регіонів країни та негативно впливати на їх рівень розвитку [114, с.18].

Нарощення інвестиційного потенціалу одних регіонів сприяє розвитку певних видів діяльності, підвищуючи рівень конкурентоспроможності цих регіонів, однак не дає змогу розвиватись іншим регіонам, що призводить до міжрегіональної нерівномірності і неспроможності забезпечити економічну безпеку держави в цілому. Виникає проблема стимулювання розвитку тих регіонів, які мають низький рівень конкурентоспроможності, оскільки наявність регіональних асиметрій ускладнює процеси підвищення конкурентоспроможності держави загалом та загрожує її економічній безпеці [114, с.26]. Можна сказати, що конкурентоспроможність регіону є наслідком регіональної нерівномірності, яка може стати як стимулятором, так і стримуючим чинником для цієї конкурентоспроможності. Відповідно, необхідність досягнення прийняттого рівня економічної безпеки одночасно виступає і стимулом, і стримуючим чинником для забезпечення регіональної конкурентоспроможності.

У науковій літературі зустрічаються також і інші тлумачення конкурентоспроможності регіону. Зокрема, Х.С. Мітюшкіна говорить, що «конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими чинниками положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан і його динаміку». Автор зазначає, що для вивчення конкурентоспроможності доцільно «проаналізувати окремі показники, що відображають нерівномірність розвитку. Найнаочніше диспропорційність територіального розвитку України демонструють суттєві відмінності у показниках ВРП та ВРП на одну особу», оскільки у період криз «негативні наслідки прорахунків структурної регіональної політики в Україні швидко загострилися, а особливо це стосувалося специфіки використання та

розвитку економічного потенціалу регіонів, що традиційно вважалися лідерами промислового розвитку», і це прямо вплинуло на конкурентоспроможність регіональних економік. Науковець стверджує, що «конкурентоспроможність регіонів можна оцінити з позиції ефективності використання їх економічного потенціалу».

Економічний потенціал регіонів є складною багатоаспектною категорією і структурно включає в себе інвестиційний, трудовий, виробничий та торговельний потенціал. Для оцінки рівня ефективності використання економічного потенціалу регіонів, й відповідно оцінки конкурентоспроможності, варто використовувати методику інтегральної оцінки ефективності соціально-економічного розвитку регіонів. Доцільність застосування такої методики зумовлена тим, що економічний потенціал регіонів являє собою систему, кожний з потенціалів якої характеризується відповідними економічними ресурсами». Х.С. Мітюшкіна доводить, що зменшення міжрегіональної нерівномірності за рахунок застосування ефективних державних заходів здатне привести до синхронного розвитку регіонів України і тим самим підвищити рівень конкурентоспроможності регіону [239, с.31-42]. Тобто, науковець розглядає забезпечення конкурентоспроможності регіонів через зменшення міжрегіональної нерівномірності та ефективне використання внутрішнього економічного потенціалу.

Дослідник Т.Ю. Носова вважає, що «під впливом процесів глобалізації, інтернаціоналізації капіталів і поглиблення регіональної інтеграції на локальному рівні всередині окремих держав і на міжнародному рівні в рамках створення регіональних об'єднань дослідження інституційної конкурентоспроможності треба розглядати як багаторівневе явище. Одним з рівнів дослідження виступає конкурентоспроможність регіонів. Для визначення рівня регіональної конкурентоспроможності вченими використовуються різноманітні способи дослідження: методи факторного аналізу, кластерного аналізу регіонів, інтегральної оцінки регіонів,

просторового моделювання регіонів із застосуванням геоінформаційних систем». Далі автор, погоджуючись з Х.С. Мітюшкіною стверджує, що аналіз конкурентоспроможності довів нерівномірність розвитку регіонів України, і зазначає, що відмінними ознаками, які впливають на конкурентоспроможність регіонів, є соціальна та економічна інфраструктура, рівень кваліфікації робітників, а також суспільні інститути [239, с.31-42]. Автор вважає, що оцінку валового регіонального продукту варто застосовувати як критерій регіональної конкурентоспроможності. Для вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку вбачається доцільним забезпечити підтримку і розвиток освіти, науки, їх інтеграцію з бізнесом, що в підсумку може стати основою отримання конкурентних переваг регіонами і в цілому всією країною [239, с.31-42].

І.Г. Ткачук та С.О. Кропельницька створили модель розвитку економіки регіону, використовуючи метод ієрархій, що дозволило з безлічі альтернатив вибрати найкращий для прийняття рішень з конкретної проблеми; у їх роботі визначення конкурентоспроможності регіонів проводиться на основі використання регіональних показників [370, с.79-80]. Дослідники С. Мереута (С. Mereuta), Л.Л. Альбу (L.L. Albu), І. Маріора (I. Marioara) та М.Н. Чіліан (M.N. Chilian) оцінювали конкурентоспроможність регіонів на основі застосування операційної моделі [421]. Автори вибрали п'ять інтегрованих критеріїв, які є агрегованими величинами декількох основних показників. Ці показники включали економічний розвиток, використання енергії, інформаційні та комунікаційні технології, структуру валової доданої вартості, торгівлю на міжнародних ринках.

В.Г. Попова дослідження конкурентоспроможності регіонів базує на необхідності вивчення регіональних показників, але також вказує і на доцільність використання відповідних якісних параметрів формування ВВП, що дозволяють встановити взаємозв'язок економічних джерел і соціальних наслідків у вигляді показників ефективності суспільного виробництва і

корисності споживання [286, с.5]. Б. Каталін (B. Katalin) для вимірювання регіональної конкурентоспроможності пропонує низку показників соціально-економічного розвитку, які відображають розвиток регіону у динаміці, тим самим можна оцінити і зміну регіональної конкурентоспроможності [415, с. 343-348].

На думку інших науковців, конкурентоспроможність регіону можна визначити як його спроможність протягом тривалого часу на основі насамперед власних, а також залучених можливостей продукувати товари та послуги для регіонального, національного і зовнішнього ринків, забезпечуючи водночас стабільність і зростання реальних доходів власних жителів. Конкурентоспроможність регіону – це продуктивність використання його ресурсів (насамперед трудових ресурсів і капіталу), яка виражається у валовому регіональному продукті (ВРП) в розрахунку на одну особу. Тому саме цей показник є одним з головних індикаторів рівня конкурентоспроможності регіону. Узагальнюючи різні позиції, критерії і визначення, можна навести концептуальну модель регіональної конкурентоспроможності, запропоновану Р. Мартіном (R. Martin) [419]. Регіональна конкурентоспроможність визначається складним взаємозв'язком і взаємовпливами різноманітних чинників та складових, які охоплюють і характеризують сферу виробництва, людський капітал, інфраструктуру, а також структуру економіки та формування доданої вартості. Більш коректним показником конкурентоспроможності регіону можна вважати саме його спроможність поставляти товари/послуги на світові ринки, де існує відкритий попит, тобто зовнішньоекономічну конкурентоспроможність [382].

Значний внесок у дослідження регіональної конкурентоспроможності здійснили вчені географічного факультету КНУТШ С.П. Запотоцький, І.В. Гукалова, О.В. Гладкий [168]. Дослідники запропонували науково обґрунтований варіант вирішення вказаної проблеми, потенційною рушійною силою якого є стратегія регіональної конкурентоспроможності. В її основу, за задумом авторів, через механізми конкурентної боротьби закладено

активізацію внутрішнього потенціалу території, пріоритетне використання унікальних конкурентних переваг окремого регіону, забезпечення ефективних умов міжрегіональної конкуренції, котрі в перспективі забезпечуватимуть якісне покращення рівня життя мешканців. Ученими сформовано методичку оцінки регіональної конкурентоспроможності, індикатори і показники якої складають два блоки: конкурентні переваги регіону та результати міжрегіональної конкуренції. Перший блок визначається індексами положення регіону, ресурсного та інфраструктурного забезпечення, ефективності господарювання. Другий блок характеризують індекси конкурентоспроможності товарів та послуг у зовнішньоекономічній діяльності, добробуті, соціальному розвитку. Основними результатами проведеної науковцями роботи стали:

- визначення конкурентоспроможності як системної характеристики соціально-економічної діяльності, яка означає високу або найвищу ефективність діяльності конкретного суб'єкта, здатність витримувати жорсткі умови конкурентної боротьби, достатній обсяг та високу якість виробленої й реалізованої продукції у ринковому середовищі;

- обчислення інтегрального індексу регіональної конкурентоспроможності, згідно з результатами якого найвищий рейтинг отримала столиця України – місто Київ; також передбачувано високими залишаються рейтинги промислово розвинених областей, що привертають до себе увагу інвесторів, є активнішими на зовнішніх ринках, забезпечують високі показники добробуту населення, мають великі системоформуючі ядра. Середні рейтинги здобули області з відносно збалансованою промислово-аграрною спеціалізацією, що не мають значних промислових центрів і характеризуються помірною інвестиційно-інноваційною активністю. Низькі та найнижчі рейтинги характерні для територій з переважною аграрною спеціалізацією, з низькими показниками ефективності господарювання та показниками промислового розвитку, обмеженою зовнішньоекономічною активністю, зі значною часткою збиткових підприємств;

- визначення перспективних напрямів забезпечення регіональної конкурентоспроможності на загальнодержавному та обласному рівнях шляхом аналізу секторально-галузевої конкурентоспроможності на базі матриці галузевих пріоритетів. За цією матрицею як пріоритетні на загальнодержавному рівні визначаються: фінансовий сектор, торгівля, ринкова інфраструктура, хімічна промисловість, у т. ч. виробництво гуми та пластмас, будівельна сфера, операції з нерухомим майном, виробництво харчових продуктів, металургія. Так само дослідники визначили, які заходи (підтримка, захист, реструктуризація) необхідно застосовувати до показників конкурентоспроможності окремих галузей з метою або закріплення їх конкурентних позицій та їх захисту, або ж навпаки – зміни профільних виробництв з метою підвищення конкурентних позицій [201].

У такий спосіб автори значно просунули наукові уявлення про конкурентоспроможність регіону, оскільки, визначаючи конкурентні позиції регіону, розглядали регіон не лише як статичне утворення, а й у взаємодії з іншими регіонами, що змінює уявлення про характер формування конкурентних позицій окремих регіонів.

В.О. Безугла та М.Г. Олієвська конкурентоспроможність регіону розуміють як «здатність кожної регіональної системи до визначення та ефективного використання своїх конкурентних переваг на умовах самостійності та самофінансування і в межах існуючого законодавства з метою забезпечення сталого зростання показників економічної діяльності в розрахунку на душу населення та раціонального розміщення продуктивних сил» [250, с. 29-35; 21]. В.О. Безугла трактує конкурентоспроможність регіону як здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства [19, с. 65].

О.М. Стасюк доводить, що «конкурентоспроможність регіону – це здатність економіки регіону передбачати та успішно адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону; визначати його роль і місце в економічному просторі країни та на світовому ринку товарів і послуг [349]. В.Ю. Медвідь зазначає, що конкурентоспроможність варто сприймати як інструмент, що допомагає досягненню мети загального підвищення добробуту. Щоб конкурентоспроможність стала ефективним інструментом регіональної економічної політики, її вивчення має якомога більшою мірою інтегрувати часовий вимір [222].

Е. Брюна та А.Ю. Скопін розглядають конкурентоспроможність регіону як «здатність регіональної економіки забезпечувати зростання добробуту населення регіону в умовах відкритої економіки» [82]. І.Г. Єресько трактує конкурентоспроможність регіону як наявну можливість регіону оволодівати факторами регіонального розвитку та формувати джерела конкурентних переваг, що забезпечує економічне зростання регіону та підвищення рівня і якості життя його населення [158]. Селєзньов А.С. трактує конкурентоспроможність регіону як «обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими чинниками становище регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан та динаміку» [341, с. 30].

На думку Л.Л. Ковальської, «у конкурентній боротьбі виграє той регіон, який виступає лідером і має найкращі конкурентні переваги у порівнянні з іншими, ефективне використання яких дозволить формувати конкурентне середовище регіонів держави у майбутньому» [194, с.60]. Автор твердить, що поняття «конкурентоспроможність» можна розглядати в площині п'ятивекторного простору: фактори виробництва, конкурентні переваги, продуктивність використання ресурсів, можливості об'єкта

конкурентної боротьби, суперництво на ринку. І під конкурентоспроможністю регіону варто розуміти здатність регіону шляхом суперництва забезпечити конкурентні переваги у факторах виробництва та використанні ресурсів задля високого рівня життя населення [194, с. 61].

За словами А.М. Швецова, «жорсткий, але в принципі адекватний ринковому економічному базису суспільства «відбір» територій уявляється об'єктивно обумовленою альтернативою проголошеному центральними органами способу «призначення зверху» територій-«полюсів зростання», на противагу іншим територіям, які без підтримки ззовні можуть перетворитися на депресивні [393, с.29].

Оцінка регіональної конкурентоспроможності є предметом практичних напрацювань і у країнах ЄС, де визначають Індекс європейської конкурентоспроможності (*European Competitiveness Index*) – ІЄК, який вимірює, порівнює та аналізує конкурентоспроможність регіонів і країн Європи. Конкурентоспроможність визначається як здатність економіки підвищувати рівень життя учасників економічного процесу через підтримку і зміцнення компаній, чиї акції мають стабільну чи таку, що підвищується, ринкову вартість. Конкурентоспроможність регіону залежить від його здатності передбачати та успішно адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх економічних та соціальних викликів через створення нових економічних можливостей, включно з якісними робочими місцями [409, с. 8].

За словами С.А. Романюка, конкурентоспроможність регіону можна визначити як його здатність досить тривалий час реалізовувати власні та залучені можливості для розвитку на сучасній технологічній основі, забезпечуючи внутрішній і глобальний ринок товарами та послугами відповідної якості. Конкурентоспроможність регіону перебуває під постійним тиском змін у світовому економічному, політичному та технологічному середовищі, зростаючої конкуренції з боку інших регіонів у залученні обмежених ресурсів. Динаміка названих індикаторів дає уявлення про спроможність регіону відповідати викликам ринкового середовища; значення

індикаторів – вказують на диспропорції під час міжрегіональних порівнянь. Слід зазначити, що поглиблення диспропорцій на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях свідчить про наявність структурних недоліків у ключових факторах конкурентоспроможності: неадекватну увагу до фізичного та людського капіталу (інфраструктури, кваліфікації і навичок працівників), недостатність інноваційної спроможності, неефективність підтримки бізнесу, низький рівень інвестицій в охорону довкілля. За таких умов зменшується потенціал розвитку країни в цілому, посилюються ризики дисбалансів в економічній активності на її території, підвищується вірогідність інфляційного тиску, що, зрештою, призводить до згорання процесу розвитку [333].

Значний внесок у нове розуміння регіональної конкуренції здійснили М. Кітінг (M. Keating) та Дж. Логлін (J. Longhlin) [416, с. 69], які розробили концепцію конкурентного регіоналізму. Продовженням досліджень конкурентного регіоналізму є роботи С. М. Писаренко, яка зазначає, що конкурентний регіоналізм – це складова інтеграційних процесів [280, с.72]. Центральне місце в теорії конкурентного регіоналізму повинно належати питанню про те, які умови необхідно створити в регіоні для того, щоб підвищити його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, однак при цьому треба враховувати мобільність факторів виробництва як однієї з умов конкуренції між регіонами.

Стабільність розвитку регіональної економіки стає надійною за рахунок стабільності конкурентних позицій регіону. Тим самим визначається конкурентоспроможність регіону і його здатність залучати ресурси – інвестиційні, кадрові і бути привабливим для залучення ресурсів. Тому конкурентоспроможними є ті регіони, які конкурують за ресурси та можливості. І не лише висококонкурентоспроможні регіони можуть конкурувати за ресурси, але й регіони, які мають слабкі конкурентні позиції серед інших регіонів.

Підтвердженням цих думок є дослідження О.С. Пчелінцева та Л.Л. Ковальської, які вказують, що «предметом конкуренції між регіонами можуть служити фінансові, матеріальні, інтелектуальні і трудові ресурси, а для них самих – ресурси самого регіону. Саме ця ситуація «монополістичної конкуренції з позицій регіону-продавця для регіональної економіки найбільш характерна. Це пов'язано з іммобілізацією природних ресурсів та інших компонентів регіонального відтворювального потенціалу, а також з якісними відмінностями складу регіональних господарських комплексів, і в кожному з них є своє унікальне середовище для ведення виробництва» [311, с. 67; 194, с.39].

Конкурентоспроможність регіону, на думку З.С. Варналія – це здатність економічної системи регіону забезпечувати соціально-економічну оптимальність, сприятливі умови щодо стабільного підвищення ефективності виробництва, адаптованого до змін внутрішнього попиту та світової кон'юнктури на основі використання регіональних конкурентних переваг [98, с. 47].

Василенко В.Н. вважає, що при цьому основними чинниками, які найбільшою мірою впливають на конкуренцію між регіонами, є: по-перше, суб'єктна взаємозалежність (коли зміна положення одного регіону впливає на положення іншого або інших); по-друге, регуляторна діяльність держави (яка в особі органів влади сприяє окремим регіонам, протиставляючи їм інші регіони); по-третє, природна зумовленість (коли на території окремого регіону може бути відкрито нове родовище або організовано нове виробництво, які приведуть до зміни існуючого статус-кво між регіонами) [102, с. 49].

Конкурентоспроможність регіонів залежить від можливостей залучати інвестиції. Звісно, рівень залучення інвестицій визначається розвитком інфраструктури, наявністю висококваліфікованих кадрів. Конкурентоздатність регіону залежить від можливості пристосовуватися до змінних умов, упроваджувати інновації, що підкреслює роль динамічних

характеристик конкурентоспроможності. Динамічність конкурентоспроможності означає, що регіон у боротьбі за вищі конкурентні позиції ніби весь час рухається по шкалі (рейтингу) конкурентоспроможності, часто змінюючи свою позицію і перебуваючи у постійному процесі пошуку й накопичення ресурсів.

Конкурентоспроможність регіону як частини національної економіки базується на ресурсному і виробничому потенціалі та на галузях переважної спеціалізації, а від рівнів їх розвитку залежить стан конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Тому із поняттям регіональної конкурентоспроможності тісно пов'язане поняття «регіональних конкурентних переваг». Конкурентні переваги – це переважаючі характеристики регіону порівняно з іншими; всі регіони мають власні конкурентні переваги – галузі спеціалізації або сфери економічної діяльності, і тому рівень конкурентоспроможності можна визначити і за ступенем досягнення цілей розвитку регіону, а відповідно і певної галузі: конкурентоспроможність регіону залежить від соціально-економічних переваг частини національної економіки, які можуть забезпечувати пріоритет певного регіону перед іншими у досягненні певної мети.

У межах країни регіони як регіональні господарські комплекси взаємно пронизані торговельними, виробничими, інфраструктурними, соціальними, гуманітарними зв'язками, що зумовлює їх постійну взаємодію, яка відбувається із різним ступенем інтенсивності. Можна стверджувати, що у цілісному господарському просторі країни від ступеня інтенсивності міжрегіональної взаємодії залежить рівень конкурентоспроможності регіону. У свою чергу, посилення конкурентоспроможності залежить від здатності використовувати наявні конкурентні переваги. Такі характеристики конкурентоспроможності регіону варто досліджувати з метою формування критеріїв забезпечення економічної безпеки регіону.

Звідси, конкурентоспроможність регіону можна визначити за ступенем використання внутрішнього потенціалу розвитку, здатністю у

міжрегіональній взаємодії мати високі показники у певних видах діяльності, спроможністю досягнути очікуваних цілей.

У дослідженні вказаних питань регіональної конкурентоспроможності та її забезпечення можна провести логічний зв'язок: від означення конкурентоспроможності до захисту конкурентних позицій і до досягнення певного рівня економічної безпеки. Захист конкурентних позицій відбувається через захист інтересів регіонального господарського комплексу, максимальне використання внутрішнього соціально-економічного потенціалу, удосконалення економічної структури, розширення економічних зв'язків регіону всередині країни та із зарубіжними партнерами, зменшення рівня економічної залежності від держави й використання інструментів самостійного пошуку та акумулювання ресурсів.

Тобто, конкурентоспроможний регіон – це такий регіон, який більшою мірою використовує власні ресурси із мінімальним залученням коштів від держави, однак у наявності є кошти або технічна допомога від донорських організацій, що означає стабільність конкурентних позицій регіону. Такий аспект є особливо важливим в умовах децентралізації влади і стає очевидним за необхідності зміцнення фінансової спроможності громад та регіонів. Крім того, конкурентоспроможність регіону означає здатність займати певну нішу на ринку і бути в цій ніші на найвищих конкурентних позиціях. Ще одним аспектом регіональної конкурентоспроможності є той чинник, що конкурентоспроможність регіону визначається наявністю у регіону точок зростання, які підтримують стабільний розвиток всього регіону.

Важливим для розробки заходів щодо використання регіональної конкурентоспроможності для забезпечення економічної безпеки регіону є визначення рівня регіональної конкурентоспроможності. Для цього вченими використовуються різноманітні способи дослідження: методи факторного аналізу, кластерного аналізу регіонів, інтегральної оцінки регіонів, просторового моделювання регіонів із застосуванням геоінформаційних систем.

Оцінювання конкурентних позицій регіону базується на оцінці на рівнів соціально-економічного розвитку регіону. При цьому доцільно виходити з наступних критеріїв: конкурентне становище має сприяти підвищенню привабливості регіону для формування системи регіональних ринків; конкурентні позиції і в межах регіону, і в межах національної економіки пов'язані між собою і взаємодіють, що створює економічну зацікавленість суб'єктів ринку в розвитку конкурентного середовища на території різних регіонів; конкурентоспроможність як динамічне явище перебуває під впливом структурної політики, оновлення та оздоровлення потенціалу, розвитку інфраструктури, проведення інвестиційної, інноваційної та зовнішньоекономічної політики; конкурентні позиції регіонів перебувають під сильним впливом інституційних чинників – у першу чергу структурної, інвестиційної, фінансової політики, тому від рівня цього впливу також залежить конкурентоспроможність регіонів.

Так само на конкурентоспроможність чинять вплив різні обмежуючі чинники, які за відповідних сприятливих для них умов стають загрозами економічної безпеки. Такими чинниками є наступні: недостатньо якісні умови виробництва та життєдіяльності населення, екологічні проблеми, нерозвиненість виробництва товарів широкого вжитку, територіальна віддаленість від центрів економічного розвитку та низька якість і нерозвиненість транспортної інфраструктури між регіонами, низька якість продукції та послуг і відповідно, низький рівень конкурентоспроможності цього виробництва – і, а отже, економічної сфери всього регіону, перенасиченість трудовими ресурсами і загроза відтоку ресурсів за межі регіону, слабка розвиненість соціально-культурної сфери як перешкода для залучення інвестицій та створення нових робочих місць.

Така ситуація викликає необхідність застосування гнучких методів управління регіоном.

Варто сказати, що незважаючи на багатовимірність поняття конкурентоспроможності та різні його характеристики, загальними показниками та ознаками конкурентоспроможності є:

- вигідне географічне положення, високий рівень розвитку транспортної інфраструктури, близькість до точок економічного зростання, вигідність та розвиненість економічних зв'язків;

- наявність достатнього економічного потенціалу, природних, соціально-економічних та культурних ресурсів, науково-технічного та інноваційного потенціалу і можливостей для їх використання;

- наявність фінансових ресурсів, достатніх для стабільного розвитку регіону, існування необхідних джерел їх беззастережного і безумовного поповнення, висока ліквідність ресурсів;

- зрозумілість і необтяжливість податкового законодавства, відсутність причин уникати оподаткування, стабільність податкового та інвестиційного законодавства, надійні умови ведення бізнесу;

- належна кількість інфраструктурних і логістичних об'єктів та кадрів, що володіють сучасними знаннями для розвитку підприємницької діяльності;

- сприятливість екологічної ситуації для розвитку підприємницької діяльності;

- ефективні умови для ведення зовнішньоекономічної діяльності, що робить регіон конкурентоспроможним у зовнішньому середовищі та створює основи для зміцнення його економічної безпеки і всередині країни, і за її межами;

- розвинена економічна інфраструктура;

- наявність точок зростання – підприємств, що формують осередки випереджаючого розвитку і підтримують стабільність регіональної економіки;

- розвинені туристично привабливі місця, що потенційно позитивно впливає на залучення інвестиційних ресурсів.

Аналіз головних макроекономічних показників, які відбивають результати дослідження економічного розвитку різних областей України останніми роками, дозволяє вказати на наступні проблемні сфери у розв'язанні завдань конкурентоспроможності регіонів країни [274]. Ці тенденції є стримуючим чинником зміцнення економічного потенціалу регіонів:

- звуження спеціалізації регіонів на виробництві переважно вузької групи товарів (зокрема у переробній промисловості);
- низька диверсифікованість виробництва, яка своїм наслідком має як високу вразливість до внутрішньої та світової кон'юнктури, так і залежність від поставок;
- вкладання коштів у сфери діяльності із швидким оборотом капіталу і надприбутками (діяльність з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам), а не спрямування їх на збільшення виробничого потенціалу;
- житлова проблема, що суттєвим чином стримує мобільність робочої сили, тому у багатьох регіонах високий рівень капітальних інвестицій пов'язаний не з виробництвом, а саме з житловим будівництвом;
- вузька спрямованість прямих іноземних інвестицій (машинобудування, харчова промисловість, фінансова діяльність, операції з нерухомістю, послуги). Водночас варто вказати, що хоча останніми роками відбувається погіршення сальдо торгівлі внаслідок випереджаючого зростання імпорту порівняно з експортом, проте у структурі імпорту починають переважати машини та устаткування, що є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності та сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств регіону на світових ринках [264].

Отже, нами проаналізовано теоретичні підходи до аналізу поняття «конкурентоспроможність регіону» та здійснено їх порівняння. Визначено, що конкурентоспроможність можна розглядати як першість серед усіх інших, спроможність досягати власних цілей, спроможність мати порівняльні

переваги і бути конкурентним на цих позиціях, здатність взаємодіяти з іншими регіонами, не погіршуючи їх становища, та сприяти забезпеченню рівня їх економічної безпеки. Доведено, що конкурентоспроможність регіону на зовнішніх ринках становить більший дослідницький інтерес, і за сучасних умов розвитку України регіональна конкурентоспроможність складає основу регіональної політики та вироблення заходів регулювання розвитку регіонів. На основі проаналізованого матеріалу можна сформулювати власне визначення конкурентоспроможності регіону: це здатність регіональної господарської системи як частини національної економіки бути стійким до внутрішніх і зовнішніх коливань, адаптуватися до мінливого середовища, ефективно використовувати внутрішній потенціал; здатність взаємодіяти з іншими регіонами та мати значні переваги у певних видах діяльності; здатність досягати власно визначених цілей розвитку та своїм розвитком сприяти покращенню соціально-економічних показників розвитку країни, не погіршуючи становища окремих регіонів та сприяючи забезпеченню економічної безпеки регіону.

1.2. Сутнісні характеристики економічної безпеки регіону як системної передмови конкурентоспроможності регіону

Науковці виділяють такі види економічної безпеки: глобальну економічну безпеку, міжнародну економічну безпеку, національну економічну безпеку, економічну безпеку регіону, економічну безпеку фірми, економічну безпеку особистості [189; 233].

На сьогодні науковці і фахівці-практики наводять численні визначеннями економічної безпеки, охарактеризуємо і систематизуємо деякі з них (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Трактування сутності поняття «економічна безпека»

Автор	Характеристика визначення поняття «економічна безпека»
Шлемко В., Бінько І.	як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави
Власюк О.	вертикально-інтегрована трирівнева (національний, регіональний та місцеве самоврядування) система з розвинутими горизонтальними зв'язками (на кожному із зазначених рівнів), яка характеризується самодостатністю системи, забезпечує стійкість економіки до негативних зовнішніх і внутрішніх дій та сприяє її поступальному розвитку
Жаліло Я.	складна багатофакторна категорія, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання
Варналій З., Буркальцева Д., Саєнко О.	складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого зумовлені об'єктивною необхідністю забезпечувати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз і небезпек
Сухоруков А.	сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти в довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці, з метою забезпечення стабільного економічного розвитку; протистояти зовнішнім економічним загрозам та повністю використовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці
Губський Б.	спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій
Новікова О., Покотиленко Р.	стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства, держави від економічних загроз та інших загроз національній безпеці, що на них впливають
Пирожков С.	соціально-економічний аспект національної безпеки України, що гарантує сталість соціально-економічної системи держави, удосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері

Продовження таблиці 1.2.

Архіпов А., Городецький А., Михайлов Б.	здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях, саме тому економічна безпека становить сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її спроможності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що убезпечує від різноманітних загроз і втрат
Славін Г., Чельцов М.	захищеність найважливіших економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвиток достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах
Бузан Б.	стан економіки, коли економічний добробут учасників відповідних суспільних відносин, стабільність внутрішнього ринку конкретної країни хоча і залежать від дії зовнішніх чинників, проте негативний вплив останніх нейтралізується резервами господарюючого суб'єкта, що дозволяє зберегти його стабільність

Джерело: Складено автором на основі досліджень [11, с. 39; 94, с. 42; 10, с. 18; 125, с. 23; 160, с. 62; 230, с. 5; 248, с. 293; 284, с. 94; 342; 397; 408, с. 13-14].

Значна кількість визначень поняття економічної безпеки зумовлена не тільки його складністю, але й тим, що кожен автор, даючи узагальнене трактування з огляду на об'єкт і мету проведеного ним дослідження, акцентує увагу на найважливішому, на його думку, аспекті. Проте це жодною мірою не перешкоджає розумінню змісту поняття. Більше того, якщо запропонований науковий підхід є об'єктивним і обґрунтованим, то він суттєво збагачує й розширює понятійний інструментарій.

Д.Д. Буркальцева у своїй монографії досліджує питання інституціонального забезпечення економічної безпеки України. У той же час З.С. Варналій, досліджуючи різні аспекти економічної безпеки, наголошує на проблеми та перспективи її забезпечення, роблячи акцент на подоланні інституціональних деформацій [85].

Узагальнюючи наведені трактування, необхідно зауважити, що різноманітність визначень категорії «економічна безпека» свідчить про її складність та багатогранність. Усі дефініції збігаються в одному – забезпечення економічної безпеки є гарантуванням державної незалежності, умовою сталого розвитку й основою підвищення рівня якості життя населення.

На основі аналізу різних підходів до трактування сутності поняття «економічна безпека» можемо констатувати, що основою економічної безпеки як складової національної безпеки України є чітке визначення національних економічних інтересів та ефективних засобів їх реалізації і захисту. Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності й прагнення українського народу, його потреби у гідних умовах життєдіяльності, цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Національні економічні інтереси України – це орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави до одержання економічних переваг, збагачення, економічної незалежності з метою збереження, гідного існування та розвитку [248, с. 269].

Визначення економічних інтересів має велике значення, для формування політичних цілей та завдань держави із забезпечення економічної безпеки і, зокрема, зовнішньоекономічної безпеки. До пріоритетних національних економічних інтересів науковці відносять:

- оптимальне забезпечення матеріальних і духовних потреб людства та економіки в різного роду ресурсах, необхідних для життя та ефективного функціонування ринкового механізму;
- задоволення потреб економіки в ефективному економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки;
- забезпечення відповідності потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання;
- збалансованість між національними і регіональними інтересами в економічній сфері держави;

- здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримання національного товаровиробника;
- забезпечення фінансової стабілізації, подолання кризи платежів;
- боротьбу з інфляцією;
- проведення рішучої боротьби з «тіньовою» економікою;
- збалансованість між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн;
- створення надійної системи економічної безпеки України;
- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки;
- забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу;
- створення потужного військово-промислового комплексу;
- збереження та розвиток інтелектуального й науково-технічного потенціалу України;
- вирішення державою соціальних проблем;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності [401, с. 204].

Потрібно зазначити, що основним завданням держави в контексті забезпечення економічної безпеки є створення такого економічного, політичного та правового середовища, яке б стимулювало найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси та виробництво перспективних конкурентоспроможних товарів [406, с.3-13].

Посилення ролі регіонів у суспільно-економічному розвитку країни вимагає особливої уваги до забезпечення зовнішньоекономічної безпеки на регіональному рівні. На відміну від національної та економічної безпеки, зовнішньоекономічна безпека на регіональному рівні значно менше висвітлена вченими, що пояснюється відносною новизною та недостатнім дослідженням проблеми. Академік М. І. Долішній доводив необхідність

створення окремої науки регіонології, що займалася б вивченням процесів, які відбуваються в регіоні [317].

Забезпечення економічної безпеки регіонів є основою гарантування економічної безпеки держави, фундаментом державної незалежності, умовою прогресивного соціально-економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів та країни в цілому.

Фахівці досліджують регіональну безпеку як у глобальному, так і локальному аспектах. На глобальному рівні регіональна безпека є частиною загальної (світової) безпеки, яка стосується того чи іншого регіону земної кулі. З цієї позиції регіональна безпека трактується як стан відносин між окремими державами (або групою держав) з одночасним додержанням вимог національної безпеки, у взаємодії з ними і являє собою систему елементів, пов'язаних між собою як по вертикалі (національна, регіональна, міжнародна безпека), так і по горизонталі (військова, політична, економічна, екологічна та інші).

Визначення регіональної складової національної безпеки України на глобальному рівні тісно пов'язано з участю держави у світових інтеграційних процесах. Важливість забезпечення національної безпеки на міжнародному рівні визначено Законом України «Про основи національної безпеки України», де інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України включено до переліку пріоритетних національних інтересів держави [248, с.266].

Відповідно до локальних підходів, проблеми забезпечення всіх складових національної безпеки досліджуються на трьох основних рівнях: державному, регіональному та господарському. Сутність локального підходу у вирішенні проблем регіональної безпеки полягає в ефективному і своєчасному розв'язанні питань територіального розвитку країни засобами державної регіональної політики. На локальному рівні регіональні аспекти

економічної безпеки передусім охоплюють питання державної регіональної політики та розв'язання проблем складових національної безпеки на рівні конкретного регіону.

Зазначимо, що тут і далі у нашому дослідженні під поняттям «регіон» ми розумітимемо визначення, унормоване Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (від 8 вересня 2005 року № 2850–IV): «регіон – це територія Автономної Республіки Крим, області, міста Київ та Севастополь» [302].

В економічній літературі розрізняють мега-, макро-, мезо- та мікрорівні економічної безпеки. Економічна безпека регіону розташовується на мезорівні (рис. 1.1).

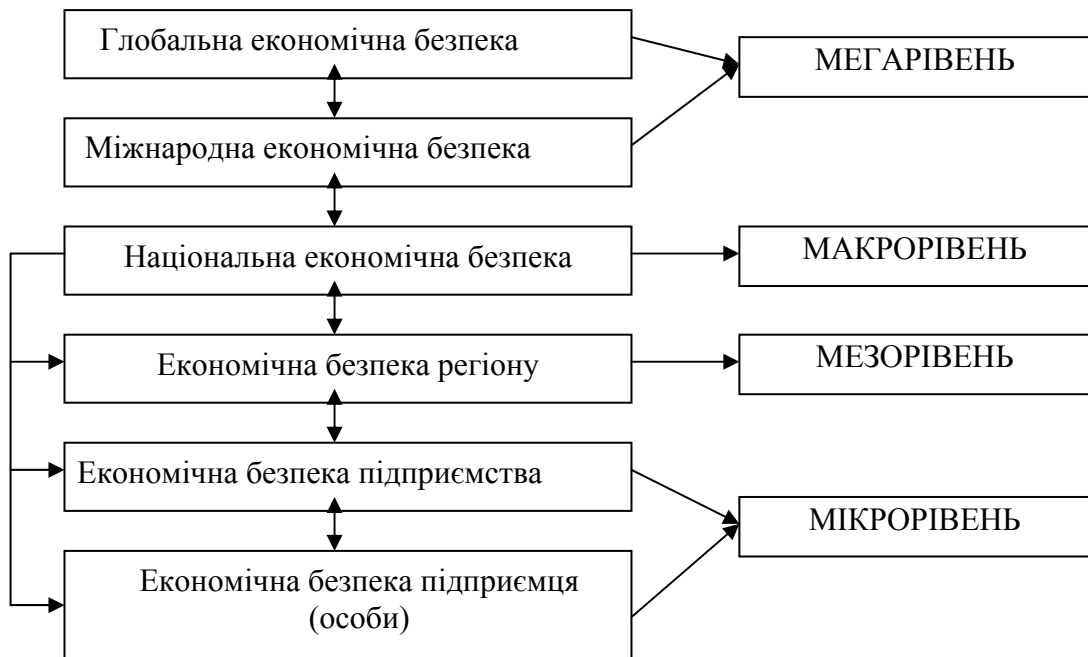

Рис. 1.1. Ієрархія рівнів економічної безпеки

Джерело: Складено автором на основі досліджень [373, с. 783-785].

На мегарівні міститься глобальна і міжнародна безпека. На макрорівні – національна економічна безпека, яка забезпечується шляхом стабільного зростання макроекономічних показників. Мезорівень пов'язаний із економічною безпекою регіону, галузі, сфери тощо. Забезпечення безпеки регіону відбувається шляхом мінімізації ризиків і загроз безпеці регіону та

зростання основних показників економічного розвитку. Завдяки зміцненню економічної безпеки кожного регіону відбувається забезпечення державної безпеки загалом. На мікрорівні розташована економічна безпека підприємства та економічна безпека підприємця, яка є основою економіки регіону та країни.

Одними з перших регіональні аспекти національної безпеки України визначили фахівці Національного інституту стратегічних досліджень. У монографії «Національна безпека України» (1996 р.) регіональну безпеку визначено як важливу складову системи національної безпеки України, заходи якої повинні спрямовуватися на забезпечення цілісності території країни, подолання соціально-політичної напруженості та ліквідацію соціально-економічного зубожіння в окремих регіонах [206, с. 54].

Узагальнивши трактування науковцями поняття «економічна безпека регіону», систематизуємо їх у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Обґрунтування змісту поняття «економічна безпека регіону»

Автор	Характеристика визначення поняття «економічна безпека регіону»
Чесноков А.	достатня забезпеченість територій необхідними ресурсами з метою формування сприятливого розвитку і зростання економіки на основі проведення виваженої регіональної економічної і соціальної політики
Качинський А.	стан конкретного регіону, при якому він, з одного боку, здатний протистояти дестабілізуючим впливам зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних загроз, а з другого – його функціонування не повинно створювати соціально-економічних (фінансових, екологічних, демографічних, міжетнічних тощо) загроз елементам самого регіону та його доквітлю
Татаркін А. Романов О. Куклін А. Яковлев В.	сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду
Яценко Н.	сталий, стабільний і поступальний розвиток економіки регіону та гармонізація інтересів регіону з інтересами країни

Продовження таблиці 1.3.

Шуршин В.	комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових заходів з метою узгодження різноманітних інтересів, що забезпечує стійкість, адаптивність, самоорганізацію і розвиток регіональної економіки у взаємодії із зовнішнім середовищем її функціонування
Сухоруков А.	стан економічного розвитку регіону, який характеризується найбільш повним та раціональним використанням його економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від впливу дестабілізуючих чинників, міцністю взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону у площині загальнодержавних інтересів

Джерело: Складено автором на основі досліджень [188; 361; 362; 389; с.136; 401, с. 204; 403, с.4].

Ряд дослідників відзначають наявність тісного зв'язку між категоріями «конкурентоспроможність» та «економічна безпека регіону». Зокрема, М. Назаров досліджує вплив таких сфер, як суспільство, економіка та навколишнє природне середовище на формування конкурентних переваг регіону [56, с. 154-158]. І. Єресько визначає формування висококонкурентоспроможної регіональної економіки як мету стратегічного планування комплексного розвитку регіону [158, с. 19-25]. Л. Антонюк підкреслює визначальний вплив підвищення конкурентоспроможності регіонів на розвиток економіки країни [6, с. 45-68]. Л. Ковальська пропонує власну методику оцінки конкурентоспроможності регіону та виокремлює механізми її підвищення [194].

В. Захарченко та С. Захарченко, досліджуючи український досвід створення кластерів, показують взаємозв'язок між рівнем кластеризації та зростанням конкурентоспроможності регіону [169]. Науковці пропонують такі заходи щодо підвищення конкурентоспроможності регіону: перепрофілювання компаній та організація нового виробництва, дифузія інновацій (як у самих корпоративних структурах, так і в інноваційному просторі навколо т.зв. «полюсів економічного зростання»), ринкова самоорганізація господарства на регіональному рівні тощо.

О. Пугачевська та Г. Мациборська проводять аналіз конкурентоспроможності регіонів України в умовах інтенсивної глобалізації світової економіки (зокрема, вони досліджують позитивні та негативні регіональні аспекти євроінтеграційного курсу України) [221].

Сферою наукових інтересів Л. Антонюк та В. Сацик є виробнича конкурентоспроможність регіонів України [7]. Дослідники, аналізуючи наявні теорії та моделі оцінювання регіональної конкурентоспроможності, обґрунтовують взаємозв'язок конкурентоспроможності з економічним потенціалом регіонів (перш за все, виробничим). Автори також пропонують новий підхід до оцінювання виробничої конкурентоспроможності українських регіонів шляхом емпіричного моделювання їхнього економічного потенціалу за різними сценаріями соціально-економічного розвитку.

О. Головченко досліджує низку ключових проблем щодо оптимального механізму забезпечення економічної безпеки регіонів України [117]. З. Герасимчук та Н. Вавидюк здійснюють дослідження питань діагностики та механізму забезпечення економічної безпеки регіону [113].

Пріоритетним напрямом наукових досліджень С. Шульц є теоретичні, методологічні та прикладні засади формування й структурування економічного простору України. Зокрема, автор обґрунтовує концептуальні положення просторової регіоналістики, розкриває її сутність і методи дослідження. Особливу увагу акцентує на вивченні просторових закономірностей економічного розвитку регіонів та особливостях розвитку національної міської мережі. Значне місце відводить обґрунтуванню пріоритетів поліцентричної моделі просторової організації економіки, вдосконаленню регіональної економічної політики та механізмам її реалізації [398].

В.П. Дубіщев запропонував підходи до обґрунтування процесу формування господарського механізму регіону на основі методів провідних економічних шкіл: класичного методу, маржиналістського, кенсіанського та

монетарного. Здійснено конструктивні підходи до розробки моделей регулювання соціально-економічними процесами на регіональному рівні [151].

Фундамент «безпекового» підходу до регіонального розвитку закладено статтею 132 Конституції України, яка визначає, що «територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» [202].

У цьому зв'язку державна регіональна політика є невід'ємною складовою частиною політики держави, спрямованої на організацію території країни відповідно до прийнятої державної стратегії розвитку. Об'єктивними передумовами регіональної політики виступають структурна неоднорідність простору країни в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах. Подібна неоднорідність змушує будь-який захід реалізовувати з урахуванням забезпечення економічної безпеки регіонів, реалізації їх інтересів і врахування особливостей регіонального розвитку [59, с.158-161].

До основних принципів державної регіональної політики України належать наступні:

- конституційність та законність – реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції, законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень і відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави;

- поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;
- диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;
- стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробленні й реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Водночас, на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо трактування поняття економічної безпеки регіону.

Так, окремі науковці, зокрема Гуменюк А. М., вважають, що економічна безпека регіону як категорія базується на регіональних інтересах, у першу чергу серед них: створення умов для забезпечення і підтримки гідного рівня та якості життя населення; формування апарату управління, який реалізує раціональне використання і подальший прогресивний розвиток існуючого природно-ресурсного й економічного потенціалу; проведення автономної соціально-економічної політики в регіоні; збалансована та інтегрована участь у фінансовій системі країни [128, с.23-29].

Н. М. Яценко зауважує, що регіональні інтереси проявляються у стабільному відтворенні та збільшенні природно-ресурсного, економічного, техніко-технологічного, інтелектуального, інноваційно-інвестиційного, інформаційного, екологічного та соціального потенціалу регіону; розвитку міжрегіональних зв'язків, запровадженні нової системи міжбюджетних відносин, створенні технополісів, технопарків, виробничих кластерів [403, с. 6].

Своєчасне виділення і реалізація повного спектра регіональних інтересів гарантує високий рівень економічної безпеки регіону. На думку вчених (Клебанової Т. С., Пономаренко В. С., Чернової Н. Л.) регіон має достатній рівень економічної безпеки, якщо:

1. Регіональні управлінські структури у змозі здійснювати власну економічну політику в межах загальнодержавної політики.

2. Регіональна соціально-економічна система характеризується значним рівнем диверсифікації і здатна гнучко реагувати на різкі геополітичні зміни в межах держави.

3. Запас ресурсів дозволяє регіону самостійно, без очікування допомоги від держави, здійснювати масштабні економічні заходи у невідкладних соціально вибухових ситуаціях в регіоні, пов'язаних з локальними економічними катастрофами.

4. Наявна ресурсна база дозволяє регіону надавати допомогу суміжним територіям, де існуюча незбалансована економічна ситуація може негативно вплинути на регіональні економічні інтереси.

5. Рівень життя населення регіону не нижчий за середній у країні [285, с.17].

Відтак, головним завданням регіональної політики держави має стати досягнення балансу між її інтересами та інтересами розвитку її регіонів. Ключовим завданням регіональної політики є розробка напрямів та механізмів передачі частини державних повноважень на нижчий рівень управління, спираючись на демократичні цінності та виходячи з положень Конституції України.

Сама категорія «економічна загроза» трактується науковцями як сукупність чинників, які ускладнюють саморегуляцію економіки та реалізацію економічних інтересів і спричиняють вихід економічних показників за межі нормативних або граничних значень [116].

Підвищення економічної безпеки регіону, на думку науковців, залежить від міри державної підтримки й розробки державних програм регіонального розвитку, а також від розміщення державних замовлень на поставку продукції для потреб усієї країни. Особливу роль відіграє паритетна участь центру у великих регіональних інвестиційних проектах з урахуванням

різних форм забезпечення пільгами й у створенні сприятливого клімату для розвитку економічного середовища в регіоні [369].

Таким чином, виходячи з вищезазначених положень нашого дослідження, можемо визначити, що економічна безпека регіону – це комплексна структура, яка характеризує рівень відкритості економіки, здатність регіону до самофінансування та підвищення якості життя населення і надає можливість ефективної реалізації експортного, інноваційного, інтелектуального та трудового потенціалу, що є об'єктивною передумовою протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам, основою підвищення конкурентоспроможності.

1.3. Економічні інтереси регіонів у системі забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів

Завданням системи підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки регіону є насамперед захист економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності визначеної територіально-адміністративної одиниці. Основною метою економічного інтересу є: (1) задоволення економічних потреб; (2) реалізація економічних відносин; (3) взаємодія та саморозвиток суб'єктів економічної діяльності; (4) збереження економічного потенціалу підприємства і отримання прибутку.

Виокремлення та об'єднання спільних економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності на території регіону є передумовою формування регіону як окремого економічного суб'єкта.

Економічні інтереси регіону конкретизують мету регіонального розвитку відповідно до природно-кліматичних, економічних, історико-етнографічних, демографічних та інших умов [354, с. 20]. Відповідно, суб'єктом таких інтересів є частина території держави, що виокремлена за спільністю природно-кліматичних, етнічних, культурних ознак; характерною

спеціалізацією і структурою виробництва, спільною виробничою і соціальною інфраструктурою.

Як справедливо зазначають В. Кравців та Ю. Стадницький, державна регіональна політика ефективна, коли регіони визнають пріоритет державних інтересів; водночас держава створює сприятливі умови для реалізації місцевих інтересів силами регіонів; важливим також є забезпечення гарантії державної підтримки розвитку регіонів [207, с. 78].

У межах кожного регіону існують суперечності в задоволенні інтересів різних груп суб'єктів господарювання не лише на території регіону, але й у міжрегіональній взаємодії, що можуть становити загрозу безпечному розвитку економіки регіону (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Суперечності економічних інтересів регіону як загроза безпеці економічного розвитку

Джерело: Складено автором на основі досліджень [207, с. 78].

Соціально-економічний розвиток регіону нерозривно пов'язаний з економічними інтересами регіону, що виражають його потреби та є ефективним стимулом регіонального відтворення.

Зважаючи на окреслені суперечності між інтересами регіонів (рис. 1.2), для втілення в життя стратегії забезпечення безпеки розвитку регіонів необхідно запровадити механізм, який спирається на внутрішні й зовнішні

економічні інтереси країни та регіонів. Економічна стратегія держави визначає трансформацію механізмів державного втручання в економіку регіонів для реалізації його стратегічних цілей на довгостроковий період.

Суть економічних інтересів регіону та природи виникнення суперечностей можна також розкрити через категорії (напрями) сприйняття регіонального розвитку. З точки зору держави, регіональний розвиток – це зростання кількості та якості ресурсів і споживних благ, якими даний регіон забезпечує економіку країни, а з точки зору самого регіону – це зростання обсягу виробництва та споживання матеріальних і нематеріальних благ, збільшення кількості населення та доходу на одну особу, покращення соціально-психологічного клімату, екологічної ситуації, зростання ролі економіки регіону в країні та в світі [79, с. 26-31].

В умовах глобалізації світової економіки, приєднання країни до міжнародних інтеграційних об'єднань формується вищий рівень системи управління економічною безпекою держави, в тому числі на регіональному рівні. В межах світової економічної системи захищеність економічних інтересів визначається рівнем розвитку національної економіки, внеском кожного регіону в її конкурентоспроможність на світовому ринку.

Розглядаючи економічну безпеку як багаторівневу систему, зауважимо, що кожен вищий рівень системи повинен формувати сприятливі передумови забезпечення захищеності компонентів і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня.

Узагальнюючи характеристики різних рівнів управління економікою, подаємо авторський підхід до формування ієрархії багаторівневої системи управління економічною безпекою держави на основі окремих рівнів з функціональними складниками та місце в ній економічної безпеки регіону (рис. 1.3).

Як бачимо з рисунка 1.3, економічна безпека регіону міститься в системі безпеки між макро- та мікрорівнем, відповідно функціонування регіональної економіки визначається, з одного боку впливом на неї

макрорівневої структури і мікрорівневої – з другого. Проте, незважаючи на таку тісну взаємозалежність, не можна стверджувати, що проблеми регіону є звичайним відображенням проблем системи загалом чи окремих суб'єктів, тому управління потрібно здійснювати через цілісний регіональний аналіз.

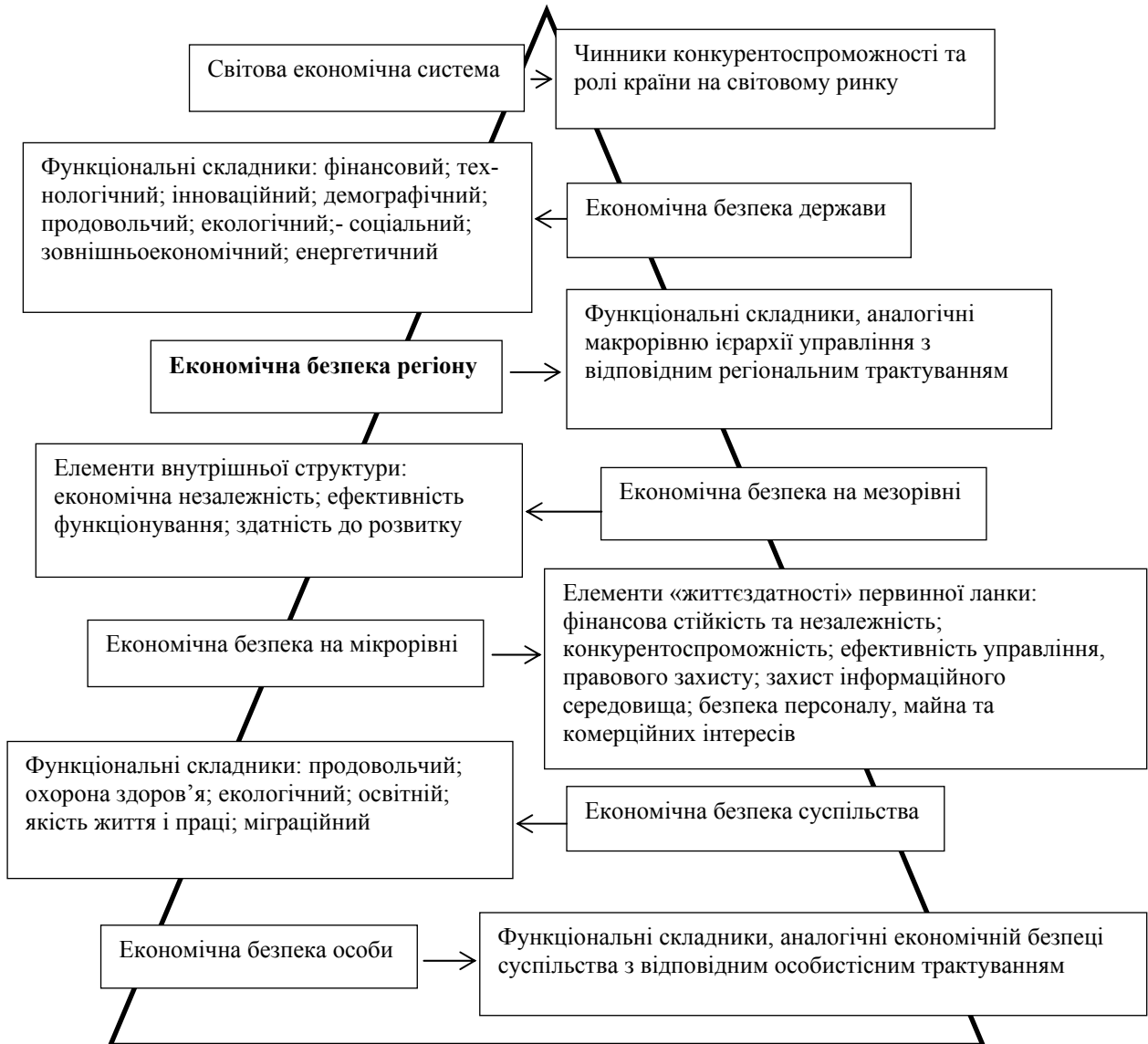

Рис. 1.3. Управління економічною безпекою регіону в ієрархії системи економічної безпеки держави

Джерело: Складено автором на основі досліджень [103].

Реалізація організаційно-економічних механізмів захисту економічних інтересів регіону залежить насамперед від рівня його економічного розвитку, розвитку сфери виробництва матеріальних і нематеріальних благ, виробничої та соціальної інфраструктури [51]. Особливу роль у забезпеченні економічної

безпеки регіону відіграє співвідношення рівнів розвитку економіки загалом та інфраструктури зокрема. В Україні, на жаль, за рівнем розвитку сфери виробництва та інфраструктури, особливо фінансової, є великі розбіжності між регіонами. Згідно з оцінюванням соціально-економічної безпеки регіонів, у 2011 р. зберігався суттєвий розрив між регіонами України (рис. 1.4) (дослідження обмежується періодом світової фінансової кризи, що вплинула і на розвиток регіонів).

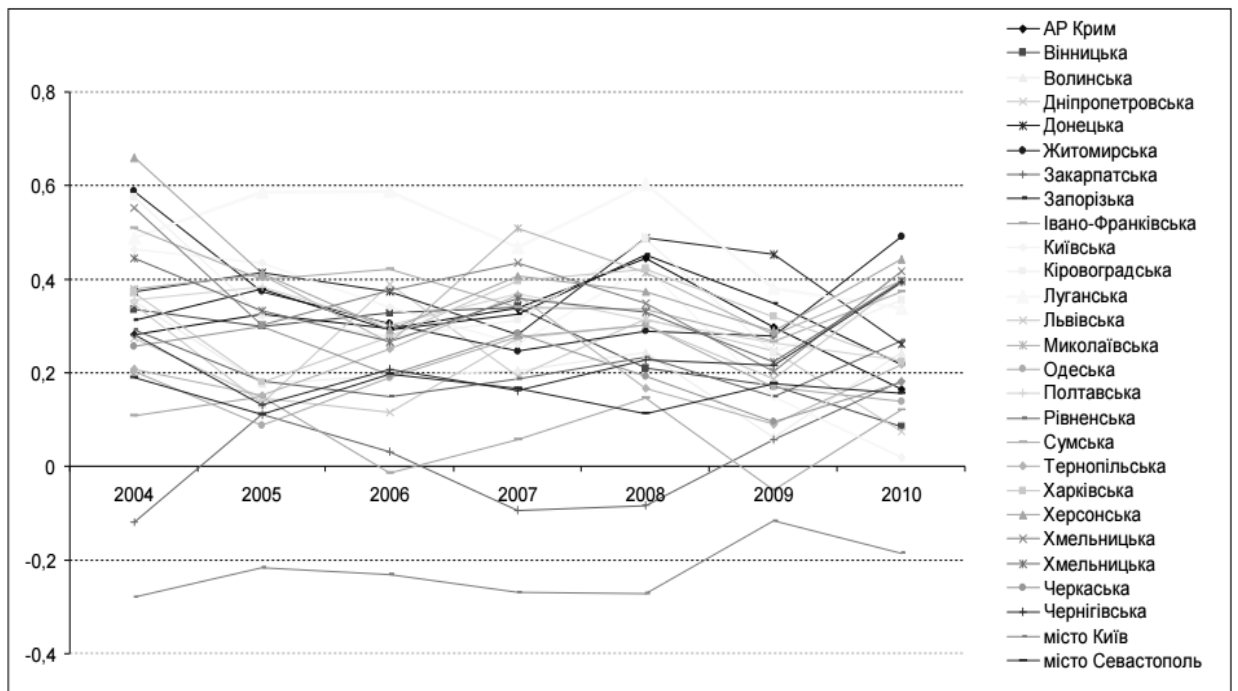

Рис. 1.4. Динаміка рівня соціально-економічної безпеки в розрізі регіонів України, 2004-2010 рр.

Джерело: Складено автором на основі досліджень [22]

Для адекватної оцінки рівня економічної безпеки потрібно постійно відстежувати вплив різних чинників, оскільки їхня дія є різнополярною і залежно від ситуації, вони можуть перешкоджати або сприяти забезпеченню безпеки. Якщо ж реагування на їхню дію буде несвоєчасне, це може викликати зміну їх стану, а в результаті через свою дестабілізуючу властивість можуть перерости в загрозу економічній безпеці. При розробці заходів із забезпечення економічної безпеки регіону треба враховувати (1)

класифікацію і контроль над дестабілізуючими чинниками безпеки; (2) ідентифікацію загрози внаслідок втрати контролю над чинником; (3) розробку та виконання заходів ліквідації загроз.

Таким чином, управління економічною безпекою базується на необхідності:

- недопущення переростання негативних чинників у загрози,
- запобігання кризовим ситуаціям,
- гарантії стабільного рівня об'єкта безпеки,
- мінімізації можливих економічних збитків.

Для реалізації системи запобігання та мінімізації впливу негативних внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан економічної безпеки та мають підстави трансформуватись у загрозу безпеки, необхідно проводити (1) періодичний збір, обробку й аналіз інформації; (2) оцінку та прогнозування соціально-економічної ситуації; (3) передачу об'єктивної і достовірної інформації про стан об'єктів безпеки та можливі його відхилення до органів управління [209]. Дані такого моніторингу є базисом ефективної системи організаційно-економічних механізмів реалізації стратегії економічної безпеки через прийняття відповідних рішень з регулювання економічних процесів.

Подібний за своїм функціональним наповненням моніторинг став основою виведення рейтингової оцінки регіонів України Фондом «Ефективне управління» за індексом конкурентоспроможності 2012 р. на підставі статистичних даних за 2010-2011 рр. (табл. 1.4).

Критерії оцінювання конкурентоспроможності регіонів, згідно з якими відбувається вимірювання безпеки (подані в табл. 1.4), співзвучні з тими, що висуваються до конкурентоспроможності та безпеки регіону.

Конкурентоспроможність, соціально-економічний розвиток і економічна безпека – взаємопов'язані, тому серед наведених критеріїв є такі, які стосуються економічного розвитку (макроекономічна середовище, ефективність ринку товарів, рівень розвитку бізнесу), і ті, які стосуються

соціальних питань (охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка), що підтверджує цілісність системи та нерозривність цих сфер для забезпечення безпеки регіону.

Таблиця 1.4

**Критерії оцінювання регіонів України за індексом
конкурентоспроможності**

	Найгірша країна	Найгірший регіон	Найкращий регіон	Найкраща країна
Індекс конкурентоспроможності регіонів України	2,8	3,8	4,4	5,7
Інституції	2,4	3,3	4,0	6,1
Інфраструктура	1,5	3,2	5,0	6,7
Макроекономічне середовище	2,4	4,5	7,0	-
Охорона здоров'я та початкова освіта	2,9	5,5	6,0	6,8
Вища освіта та професійна підготовка	1,9	4,1	5,1	6,2
Ефективність ринку товарів	2,8	3,8	4,1	5,6
Ефективність ринку праці	2,8	4,6	4,9	5,9
Рівень розвитку фінансового ринку	2,3	3,8	4,2	5,9
Технологічна готовність	2,2	2,8	4,3	6,3
Рівень розвитку бізнесу	2,5	3,7	4,2	5,8
Інновації	1,9	2,6	3,4	5,8
Розмір ринку	1,2	-	-	6,9

Джерело: Складено автором на основі досліджень [265].

Об'єктами економічної безпеки виступають економічна система загалом та її різні складові: природні багатства, виробничі й невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, господарські структури, сім'я, окрема особа, а об'єктами регіональної безпеки є ті ж елементи, але в межах кожного окремого регіону. Аналогічно можна стверджувати про взаємопов'язаність суб'єктів безпеки: суб'єктами економічної безпеки виступають держава та її інститути (міністерства, відомства, податкові й

митні органи, біржі, фонди і страхові компанії), а також підприємства, установи й організації як державного, так і приватного сектору економіки [154], що для рівня регіону переходить на інший, нижчий в ієрархії управління економікою, рівень – регіональний. Через систему економічної безпеки країна отримує (1) можливість самостійно визначати і проводити внутрішню політику в економічній та інших сферах; (2) здатність активно впливати на процеси у світі, що стосуються економічних інтересів країни; (3) суспільну злагоду, запобігання масштабним внутрішнім конфліктам, небезпечним для стабільності демократичного політичного ладу. Тому порушення будь-якого з цих чинників на регіональному рівні призводить до підриву економічної безпеки на національному – яскравим свідченням чого є дестабілізація ситуації (зокрема, відповідно до чинника (3)) в східних областях України.

Завдання економічної безпеки на рівні держави та регіону також взаємопов'язані: від забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання і до підвищення якості життя населення (рис. 1.5).

Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів розв'язання проблем.

Подібно до макроекономічного аналізу, де складовими економічної безпеки виступають економічна незалежність; стійкість і стабільність національної економіки; здатність до саморозвитку й прогресу [310], у Концепції державної регіональної політики [203] складові економічної безпеки регіону визначено, як:

1) економічна самостійність (виявляється у здійсненні контролю за ресурсами регіону і можливості найбільш повного використання конкурентних переваг регіону);

2) стабільність регіональної економіки (передбачає надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення

гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування впливу дестабілізуючих факторів);

3) здатність до розвитку і прогресу (можливість самостійно реалізувати і захищати регіональні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну й інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал регіону) [155].

Рис. 1.5. Взаємозв'язок завдань забезпечення економічної безпеки на рівні держави та регіону

Джерело: Складено автором.

Забезпечуючи захист економічних інтересів регіону, важливо пам'ятати про комплексність системи безпеки та її складники, кожен з яких наділений власними інтересами і потребує їх захисту: виробнича, фінансова, науково-технічна, соціально-демографічна, продовольча, екологічна, що відповідає таким самим видам безпеки на національному рівні. Додатковими складниками регіональної безпеки називають безпеку ринку праці та громадську безпеку (відсутність криміналізації суспільства, тіньової

економіки, корупції), що, на нашу думку, більше відповідає безпеці суспільній чи розвитку громадянського суспільства [209].

Співзвучність функціонального наповнення та чинників економічної безпеки регіону й держави, що розкрита на рисунку 1.3, може бути доповнена також взаємодією характеристик економічної безпеки на цих рівнях у розрізі її складників (рис. 1.6) – порівняно зі складниками економічної безпеки держави, наведеними в Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки [231].

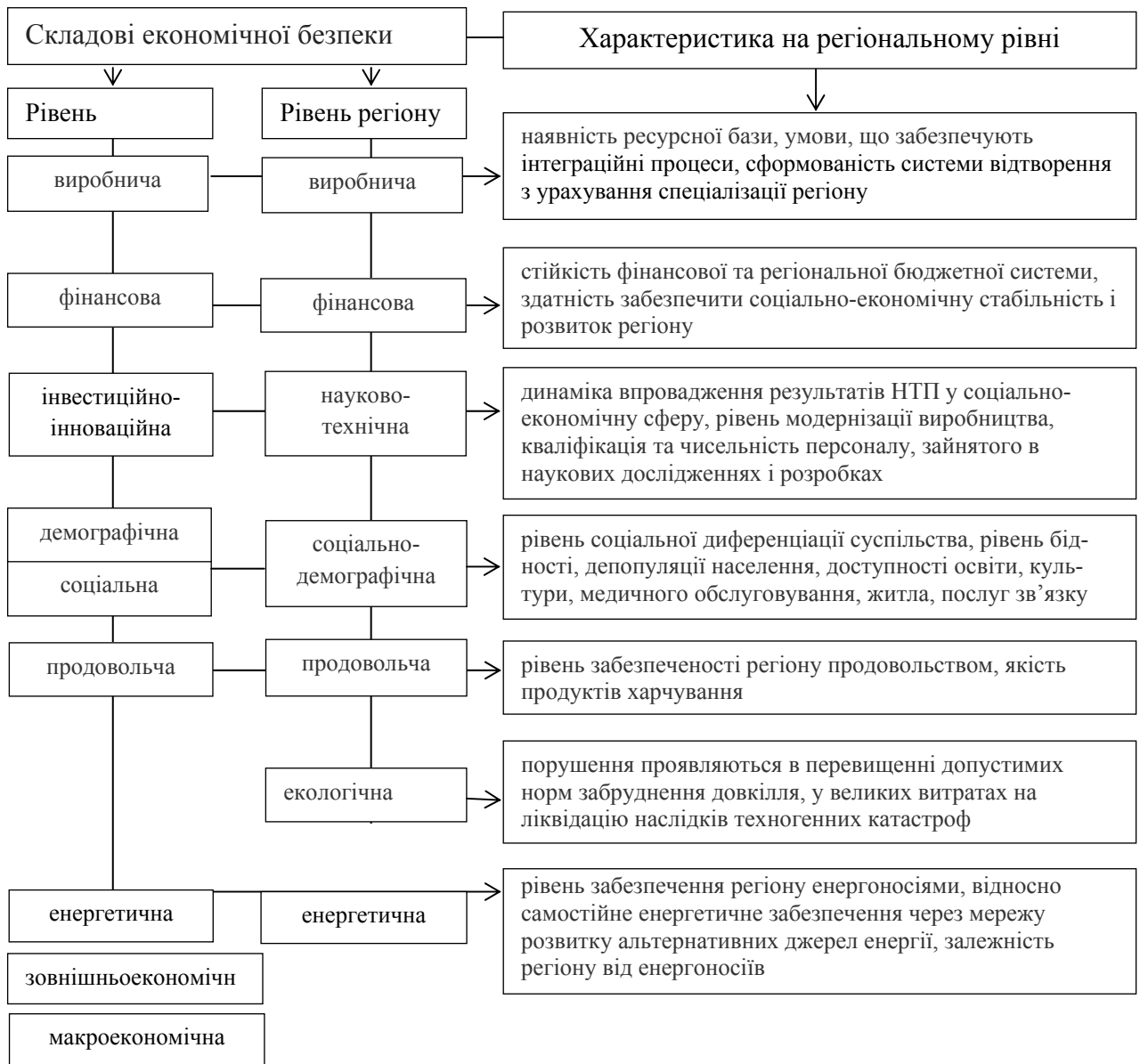

Рис. 1.6. Функціональна взаємодія складників економічної безпеки регіону та держави

Джерело: Складено автором на основі досліджень: [230; 209; 231].

Забезпечення економічної безпеки регіону можливе за умови врахування інтересів усіх учасників процесу регіонального розвитку (галузей, підприємств, міст, районів) з усіх сфер. На усіх рівнях управління регіональним розвитком переплітаються економічні, політичні, екологічні, соціальні інтереси, причому, чим вищим є рівень регіонального розвитку, тим більшою є кількість учасників процесу, і, відповідно, тим ширшим є коло інтересів.

Законодавчо закріплений захист економічних інтересів найповніше розкритий у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженій Указом Президента України від 12.02.2007 р. № 105 (в редакції від 08.06.2012 р. № 389/2012) [326], де стаття 2 присвячена «засадам захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави».

З організаційної точки зору захист економічних інтересів державою розподілено на зовнішньому та внутрішньому рівні. У внутрішньому безпековому середовищі захист економічних інтересів передбачено через запобігання, мінімізацію чи ліквідацію таких загроз, як:

1) залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від несумлінної конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також щодо боротьби з контрабандою;

2) недостатня ефективність використання матеріальних ресурсів, переважання у структурі промисловості галузей з невеликою часткою доданої вартості, низький технологічний рівень вітчизняної економіки;

3) наявні валютні ризики, неефективне використання коштів державного і місцевих бюджетів;

4) недосконалість законодавства для прискорення розвитку національної економіки на інноваційних засадах, відносно високий рівень тінізації економіки, відсутність достатніх стимулів для легалізації доходів населення та зменшення тіньової зайнятості;

5) надмірний вплив іноземного капіталу на розвиток окремих стратегічно важливих галузей національної економіки, небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в таких галузях [231].

Зіставляючи загрози економіці на національному та на регіональному рівнях, виокремимо ті, які стосуються внутрішнього виміру (табл. 1.5), й вироблення механізмів щодо мінімізації та усунення яких, становить першочергове завдання політики економічної безпеки регіонів України.

Таблиця 1.5

Ключові внутрішні загрози економічній безпеці регіону

Загрози	Вияв дії загрози
Високий рівень зносу основних фондів підприємств	<ul style="list-style-type: none"> - низька конкурентоспроможність на регіональному та національному рівнях; - ускладненість ефективної кон'юнктурної диверсифікації виробництва обладнання; - висока вартість виробленої продукції, спричинена затратами на амортизацію обладнання
Низька рентабельність регіональних промислових підприємств (за винятком монопольних гігантів)	<ul style="list-style-type: none"> - вимушене скорочення виробництва, часом і закриття підприємств; - зростання безробіття і соціальної напруги в регіонах; - руйнування елементарної бази спільної системи економіки країни
Низький ступінь бюджетної підтримки економічного розвитку регіонів	<ul style="list-style-type: none"> - неможливість реалізації бюджетних проектів розвитку виробництва і регіональної інфраструктури; - високий рівень зловживань бюджетними коштами на різних рівнях управління економікою
Руйнування системи управління регіонами та виробничим ланцюгом на Сході країни	<ul style="list-style-type: none"> - загроза банкрутства окремих галузей виробництва; - ліквідація промислової стреми всередині регіонів та в межах країни; - руйнування інфраструктури регіонів

Складено автором.

Розглядаючи перелічені в таблиці 1.5 загрози економічній безпеці регіону, варто наголосити на зазгоді № 4, що, з одного боку, має внутрішній характер походження, а з іншого – зовнішній, зважаючи на зовнішні передумови виникнення загрози. І саме така двоякість виникнення та

існування загроз вимагає від держави швидкого реагування на початковій стадії їх виникнення для недопущення ескалації і перетворення потенційної небезпеки в реальну загрозу розвитку економіки та суспільства.

Розглядаючи суть впливу економічної безпеки регіону на розвиток національної економіки, виокремимо основні концептуальні моменти:

- у випадку втрати відтворювальної функції регіоном зростають загрози економічній безпеці і, як наслідок, втрачається зв'язок між економічною системою держави та її територіальною підсистемою. Таким чином, зростання загроз економічній безпеці регіону стає чинником нестабільності системи національної економіки;

- сучасна ситуація в країні становить загрозу цілісності держави. Економічна безпека регіону виступає елементом стратегії стійкого соціально-економічного розвитку, що притаманно не лише економічно розвиненим, але й неблагополучним суб'єктам господарювання;

- економічна безпека регіону – чинник стабільного і сталого розвитку держави на основі створення правових, економічних, інституційних, організаційних і технологічних умов, які відповідають викликам часу, для збереження та ефективного використання природних ресурсів, виробничих потужностей з метою підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;

- відсутність реальних загроз в економічно розвиненому регіоні не виключає необхідності збереження й підтримання державою заходів і засобів адекватного реагування на такі загрози у випадку їхнього виникнення, що, на жаль, не вдалося здійснити в Україні в 2014-2016 роках.

Роль держави в забезпеченні безпеки на регіональному рівні є такою ж визначальною, як і на національному рівні, оскільки проблеми, загрози, чинники розвитку та завдання безпекової політики на цих рівнях ієрархії управління економікою переплітаються, взаємозалежать і постійно взаємодіють. Таку систему взаємодії зображено на рисунку 1.7.

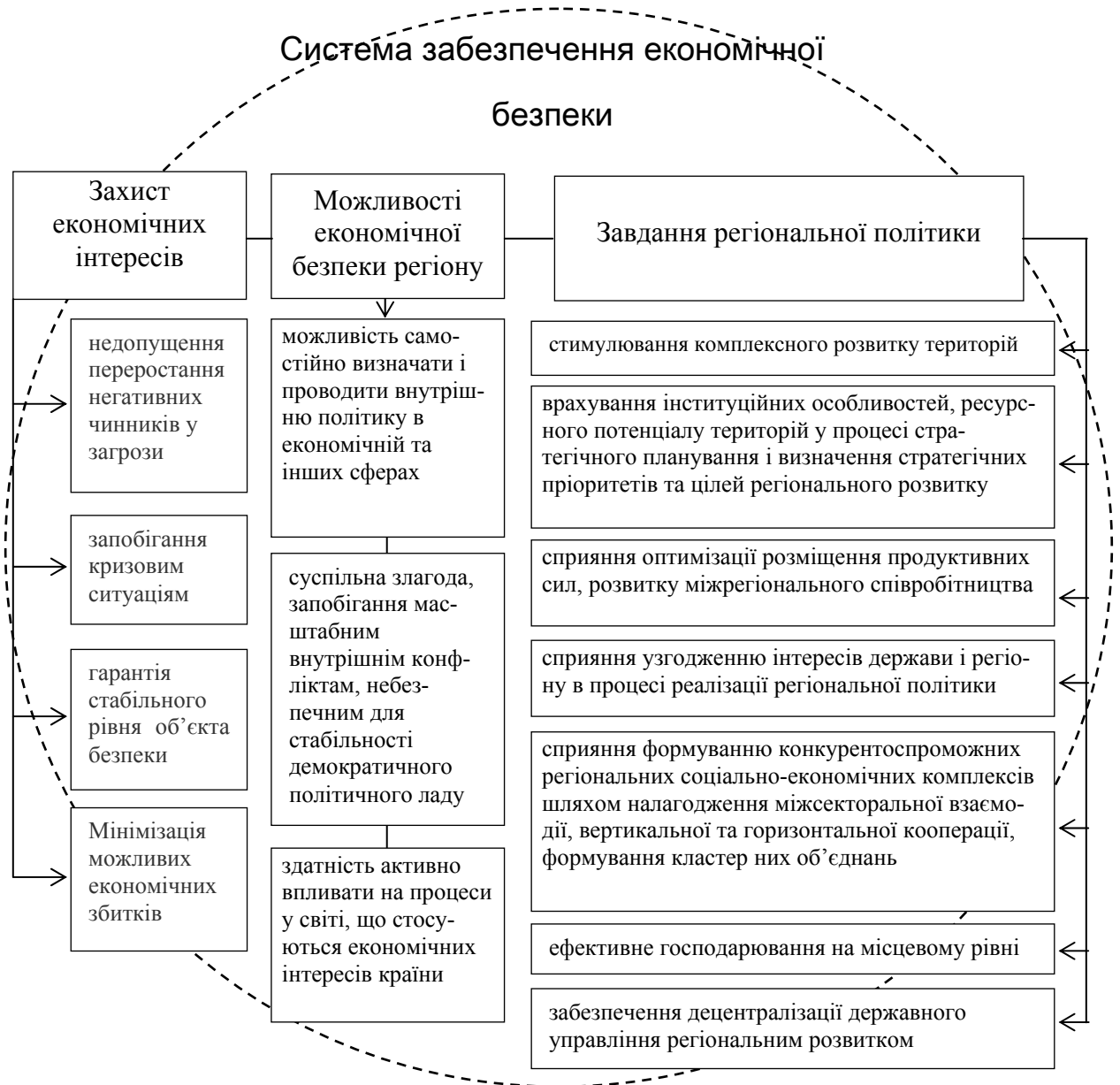

Рис. 1.7. Узгодження завдань державної та регіональної політики в системі забезпечення економічної безпеки

Складено автором.

Поєднання заходів регіональної та державної економічної політики в процесі забезпечення економічних інтересів регіону дасть змогу як посилити конкурентоспроможність окремих регіонів, так і покращити стан соціально-економічної системи держави та рівень її економічної безпеки. При цьому передумовами ефективного функціонування такої злагодженої системи повинна стати реалізація політики держави на умовах узгодженості інтересів,

децентралізації повноважень, ефективного господарювання на усіх рівнях, консолідації зусиль.

Оскільки диспропорційність розвитку регіонів виступає однією з основних загроз безпеці регіонів, спираючись на світовий досвід, варто запровадити низку заходів-завдань регіональної політики, зокрема: посилення фінансових можливостей місцевих бюджетів, забезпечення реальної участі регіонів у реалізації загальнодержавних програм, удосконалення механізму розподілу субвенцій та ін. (рис. 1.8).

Запровадження перелічених на рисунку 1.8 заходів дасть змогу не лише вирівняти соціально-економічний розвиток регіонів, позбавившись диспропорцій та частково вирішивши проблеми депресивності територій, але посилить економічну безпеку регіонів загалом, а через неї – економічну безпеку держави.

Відмінності в ресурсному забезпеченні регіонів можуть також стати з перешкоди можливістю сталого та безпечного розвитку, якщо мобілізувати внутрішню ресурсну базу регіонів та раціоналізувати їх використання.

Комплекс заходів у цьому напрямі сприятиме досягненню поставленого завдання, зокрема, через використання: зовнішньоекономічного потенціалу регіонів, експорто-орієнтованого виробництва та транскордонної співпраці; зміцнення державно-приватного партнерства через залучення приватного сектору до реалізації місцевих ініціатив, регіональних проектів та соціально відповідального бізнесу; розвиток внутрішньорегіональної та міжрегіональної інфраструктури; створення виробництв у межах регіонів з використанням місцевих ресурсів та специфіки зайнятості; підтримка місцевого (регіонального) малого підприємництва; формування сприятливого інвестиційного клімату та залучення інвестиційних проектів з короткостроковою мультиплікаційною віддачею; посилення фінансової спроможності місцевих громад через упорядкування міжбюджетних відносин, залучення небюджетних ресурсів та розширення фіскальної бази місцевих бюджетів.

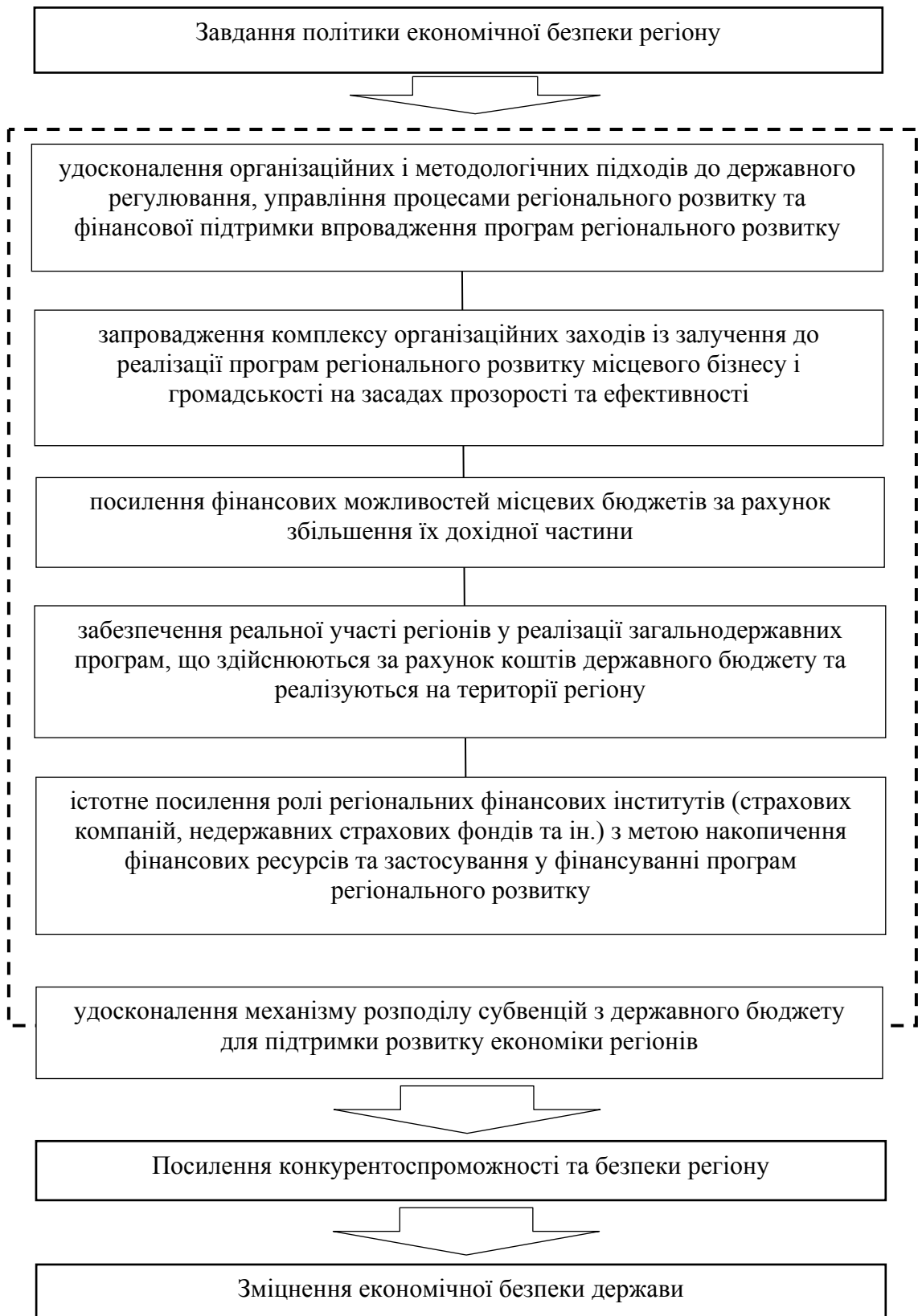

Рис. 1.8. Послідовність застосування організаційно-економічного механізму посилення економічної безпеки

Складено автором.

1.4. Європейський досвід зміцнення конкурентоспроможності та економічної безпеки субнаціональних утворень

Сучасні процеси міжнародної економічної інтеграції є багаторівневими і складаються з мікро-, макро-, мегарівня, кожен з яких може бути окремим етапом інтеграції країни. Тобто, для забезпечення поступового входження країни в міжнародну спільноту – мегарегіон, насамперед потрібно активізувати міжнародне співробітництво на низових рівнях системної ієрархії. Саме запровадження ефективних форм міжнародного регіонального співробітництва підвищить конкурентоспроможність та адаптивність системи економічної безпеки регіону, знизить негативний вплив зовнішнього середовища на його розвиток.

Міжрегіональне співробітництво (співпраця регіонів двох або більше країн) може стати інструментом посилення регіональної економічної безпеки на основі синергії потенціалу його учасників. Така взаємодія регіонів повинна відбуватися за підтримки державних і регіональних органів влади в межах спільних програм і проектів, що дасть мультиплікативний ефект від об'єднання конкурентного потенціалу суміжних територій. За таких умов посилення конкурентного потенціалу слугуватиме передумовою зміцнення економічної безпеки окремого регіону.

Захист економічних інтересів, що є основною метою політики економічної безпеки, є ключовим завданням міжрегіонального співробітництва на основі спільної реалізації міжнародних галузевих і міжгалузевих проектів, а його ефективність залежить від здатності регіонів-учасників об'єднатися для протистояння загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру.

Посилення регіональної інтеграції в сучасних умовах супроводжується зростанням впливу на стан економічної безпеки регіону зовнішнього середовища, яке характеризується високим рівнем організаційної складності, нестабільності та невизначеності [13, с. 3-8]. Таким чином, зміцнення

економічної безпеки регіону-учасника міжнародних відносин залежить від рівня його адаптивності до зовнішніх викликів і здатності максимально ефективно використовувати можливості та переваги міжнародного співробітництва.

Якщо розглядати міжнародну співпрацю регіону з точки зору процесного підходу – як послідовність процедур налагодження міжнародних зв'язків, укладання угод та реалізації спільних проектів, то управління безпекою регіону відбуватиметься через поєднання управлінських функцій, взаємопов'язаних процесами комунікації, прийняття рішень та зворотним зв'язком:

- стратегічне, програмне і проектне планування;
- забезпечення виконання положень укладених угод;
- мотивація учасників міжнародного співробітництва;
- контроль за досягненням планових показників;
- оцінка ефективності співробітництва.

Реалізація перелічених функцій дасть змогу координувати та вчасно коригувати процес участі регіону у міжнародному співробітництві, зважаючи на внутрішні і зовнішні виклики.

Система забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону в процесі міжнародної інтеграції складається із сукупності різних видів діяльності з посилення безпеки за рахунок використання внутрішніх ресурсів регіону та ресурсів міжнародного співробітництва (рис. 1.9).

Ресурсними компонентами процесу виступають: виробництво продукції і послуг, інвестування, фінансування, впровадження інновацій, зовнішня торгівля, державне управління, якісні зміни в яких впливають як на економічний розвиток, так і на стан економічної безпеки. Суб'єкти міжнародного співробітництва володіють необхідними для виконання стратегічних завдань забезпечення економічної безпеки регіону ресурсами і є основою процесу. Для підвищення ефективності використання залучених ресурсів реалізуються управлінські рішення суб'єктів міжнародного

співробітництва. Таким чином, погіршення рівня розвитку окремих складових соціально-економічної системи створюють перешкоди для реалізації стратегічних цілей забезпечення економічної безпеки регіону.

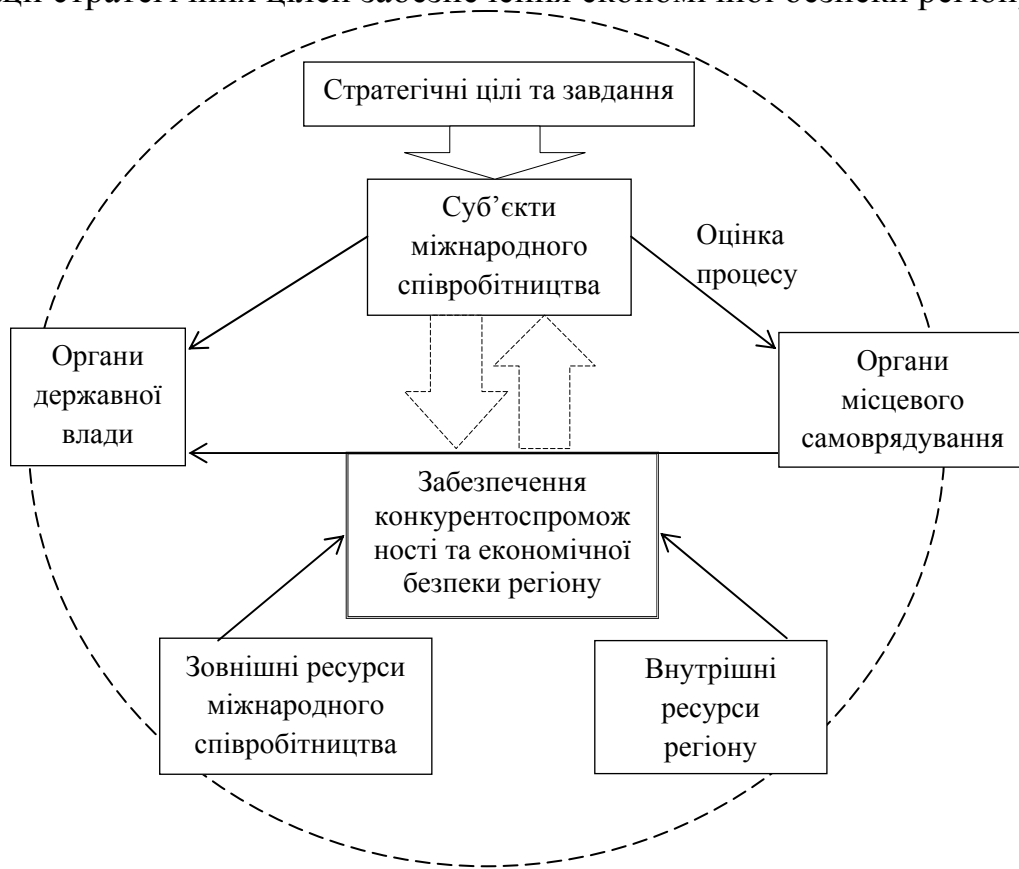

Рис. 1.9. Управління процесом забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону в умовах міжнародної інтеграції

Складено автором.

Економічна безпека регіону-учасника міжнародного співробітництва реалізується через зміну станів економічної системи регіону, які характеризують його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, з метою забезпечення реалізації економічних інтересів регіону при ефективному використанні конкурентних переваг.

Зміна біполярного світового порядку на багатополарний не зменшила кількість викликів перед державами, а лише переформатувала систему їхніх зовнішніх зв'язків і безпеки. Проблеми регіональної безпеки в сучасних умовах включають питання воєнних та етнічних конфліктів, політичної,

економічної та військової взаємодії, формування та розпаду міждержавних і міжнародних об'єднань.

Безпека субнаціональних утворень містить комплекс елементів національної безпеки, чинників регіональної системи міжнародних відносин та просторово-часові заходи з їх реалізації.

Безпеку окремих учасників мегарегіональної системи загалом розглядають як сукупність заходів з усунення зовнішніх та внутрішніх загроз. Більшість країн Європи, особливо так званих «нових демократій», володіють досить обмеженими власними силовими ресурсами гарантування безпеки. Для організації забезпечення власної безпеки вони об'єктивно змушені створювати певні форми коаліцій, союзів або регіональних об'єднань. Таким чином, регіональна безпека базується на спільних зусиллях членів інтеграційних об'єднань і має подвійну природу: з одного боку, вона є чинником стабільності і безпеки регіону загалом, а з іншого – гарантією безпеки кожного члена зокрема [348]. Регіональна безпека в сучасних умовах передбачає водночас певний рівень регіональної ідентифікації, що охоплює не лише воєнні чи політичні аспекти, але й культурно-ментальні особливості співпраці та взаємодії між учасниками мегарегіональних утворень.

Після підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС у червні 2014 р. відкритість вітчизняних регіонів зростає, а їх взаємодія з регіональними економічними системами країн ЄС посилюється. Поглиблення структурних деформацій на регіональному рівні внаслідок глобальної кризи 2008-2010 рр. та військово-політичного конфлікту на Сході України 2014-2016 рр., разом з низькою адаптивністю регіонів України до загроз зовнішнього середовища, критично впливають на стан національної економічної безпеки. Конкурентоспроможність вітчизняних регіонів через мобілізацію внутрішнього потенціалу разом з раціональним використанням зовнішніх ресурсів – структурної допомоги ЄС, зокрема – на основі удосконалення інституціонального базису, значною мірою формує ефективність реалізації структурної політики в Україні.

У процесі формування Європейським Союзом спільного ринку та політичної інтеграції вибудувався спільний механізм прийняття рішень у межах торговельної, конкурентної, аграрної, регіональної, соціальної, промислової, науково-дослідницької політики – узгоджений та з урахуванням критеріїв економічної безпеки. Структурні реформи, що проходили в ЄС з метою усунення регіональних, галузевих, соціальних диспропорцій (які існували внаслідок недосконалої секторальної, просторової та інституційної структури), основною метою мали зменшення рівня загроз регіональному розвитку. Реформи вдалося реалізувати завдяки фінансовому забезпеченню Структурними фондами [411] такої структурної політики через проекти з модернізації та реструктуризації економіки (рис. 1.10).

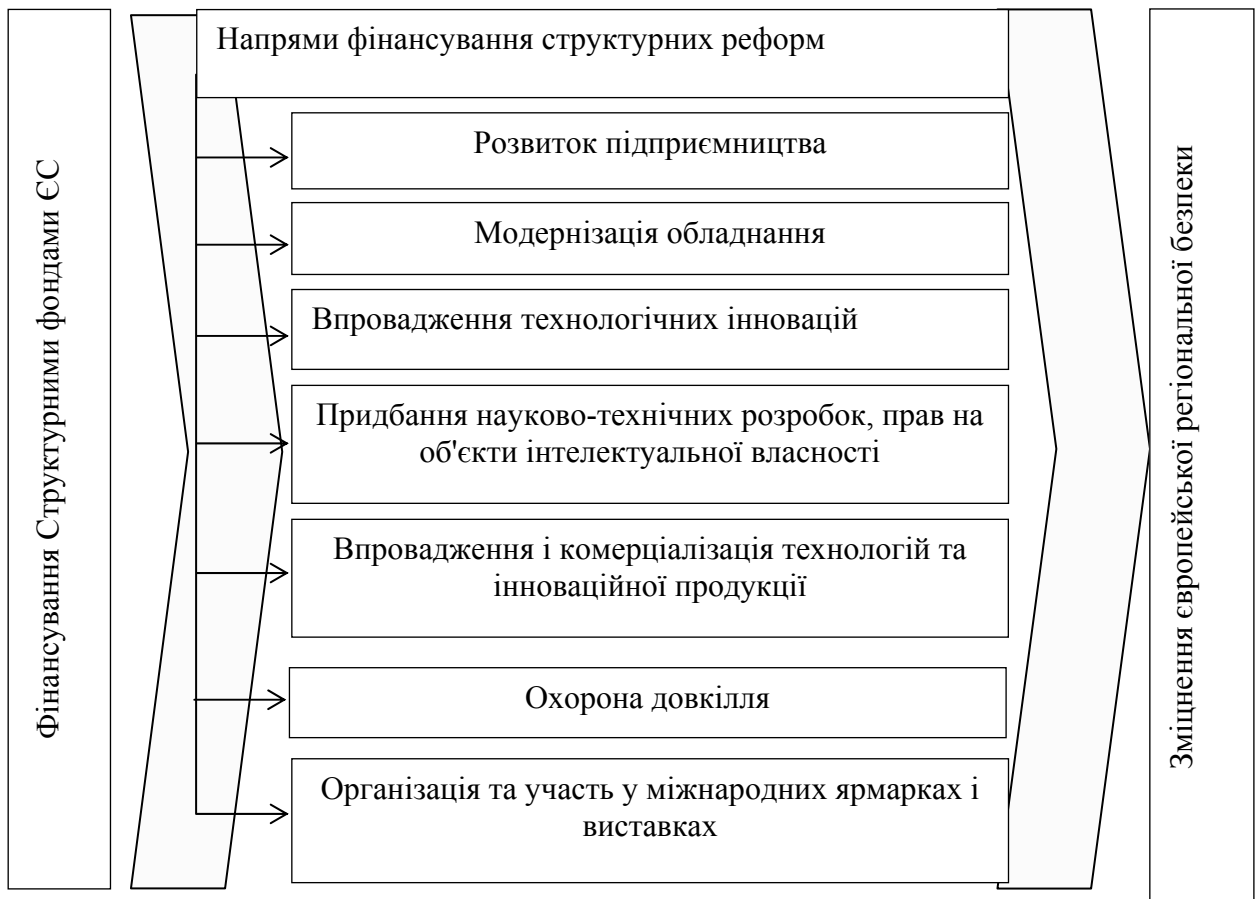

Рис. 1.10. Фінансове забезпечення структурних реформ ЄС, спрямованих на зміцнення регіональної безпеки

Складено автором.

Для формування політики структурної допомоги з вирівнювання розвитку регіонів Європи були чітко окреслені основні принципи, зокрема, за секторами економіки та за просторовим виміром.

Спрямування фінансової допомоги із структурних фондів ЄС відбувалося відповідно до вимог дотримання територіального виміру регіональної політики та з урахуванням просторового аспекту соціально-економічного розвитку.

Аналіз показників економічного розвитку показав позитивний вплив фінансової допомоги програм ЄС на рівень економічного зростання в регіонах, зокрема в Польщі: результати дослідження підтвердили, що при збільшенні у загальних обсягах структурної допомоги частки витрат на реалізацію наукомістких проектів на 1 %, ВРП на одного мешканця зростає на 0,462 %, а найвідчутнішим є вплив фінансової підтримки проектів з розвитку транспортної інфраструктури [14, с. 372-381].

У Методиці оцінювання рівня економічної безпеки одним з основних індикаторів економічної безпеки регіону є показник відношення обсягів валового регіонального продукту на одного мешканця до його середнього значення в країнах Європейського Союзу. Регіони, в яких показник обсягів ВРП на одного мешканця є нижчим, ніж 75 % від середнього значення по країнах ЄС, отримують фінансову допомогу для регіонального розвитку як регіони з низьким рівнем економічної безпеки. За цим показником відбувається розподіл фінансової допомоги зі Структурних фондів для реалізації проектів у регіонах рівнів NUTS1 і NUTS2. Підхід до фінансування на основі результатів такого оцінювання забезпечує ефективне використання коштів Структурних фондів та дає змогу надавати фінансову допомогу регіонам з низьким рівнем економічного розвитку і безпеки.

Діяльність Структурних фондів було реформовано з метою підвищення ефективності регіональної політики на основі принципів партнерства, субсидіарності, взаємодоповнюваності, програмування, компліментарності, сумісності, міждержавної співпраці, узгодженості та координованості.

Результатом реформи стало (1) узгодження критеріїв надання фінансової допомоги та її обсяги, (2) встановлення часових меж середньострокового програмування регіонального розвитку та (3) збільшення частки Структурних фондів у загальному обсязі видатків бюджету. Структурні інструменти реалізації європейської політики та обсяги фінансування Структурними фондами подані в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

**Структурні інструменти реалізації європейської
регіональної політики, 2007-2013 рр.**

Цілі регіональної політики	Інструменти реалізації, джерела фінансування	Регіони надання підтримки	Обсяги фінансування Структурними фондами
1	2	3	4
Конвергенція			
1	Інноваційна діяльність	Регіони з ВВП на одного мешканця, менше 75% від середнього по країнах ЄС	177,29 млрд євро
2	Охорона довкілля		
3	Розвиток інфраструктури	Регіони з ВВП на одного мешканця, менше 75% від середнього по країнах ЄС-15, але більше від середнього по ЄС	12,52 млрд євро
4	Розвиток людського капіталу		
5	Розвиток управлінських кадрів		
6	Транспорт	Фонд згуртування	Регіони з валовим національним доходом, меншим 90% від середнього по ЄС
7	Відновлювальні джерела енергії		
8	Охорона довкілля		

Продовження таблиці 1.6

1	2	3	4
Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість			
1	Інноваційна діяльність	1. Європейський фонд регіонального розвитку	Регіони NUTS I, NUTS II
2	Охорона довкілля	2. Регіональні програми 3. Європейський соціальний фонд	Регіони, не охоплені ціллю «Конвергенція»
Європейська територіальна співпраця			
1	Інноваційна діяльність	1. Європейський фонд регіонального розвитку	Прикордонні регіони
2	Охорона довкілля	2. Транскордонні і наднаціональні програми співпраці	Регіони-учасники транскордонної та наднаціональної співпраці
3	Культура		
4	Освіта		
			38,4 млрд євро
			10,38 млрд євро
			7,8 млрд євро

Джерело: Складено автором на основі досліджень [360, с.258-277;211, с.91-121]

Структурні фонди Європейського Союзу функціонують на засадах, що дають змогу забезпечити узгодженість одержаних коштів на фінансування проектів з потребами та пріоритетними завданнями регіонів. Серед них основними є:

- цільовий характер використання коштів;
- розподіл фінансування Генеральною дирекцією Європейської Комісії між чотирма фондами;
- виділення коштів для фінансування національних програм і спеціальних ініціатив та інноваційних заходів ЄС;
- фінансування заходів з досягнення регіональних і горизонтальних цілей розвитку.

Пропозиції щодо виділення коштів для фінансування національних програм самостійно розробляються, а згодом і реалізуються, країною-членом ЄС, а для фінансування інноваційних заходів, які стосуються ключових

завдань ЄС, та спеціальних ініціатив – Європейською Комісією. Обираючи програму для фінансування Структурними фондами регіональних цілей, заявник повинен перебувати в конкретному регіоні, що відповідає встановленим критеріям.

У результаті реалізації регіональної політики ЄС відбуваються позитивні структурні перетворення в зовнішньоекономічній діяльності розвинених і нових країн-членів, що згодом відображається в зростанні рівня зовнішньоекономічної безпеки. У нових країнах-членах ЄС індикатори зовнішньоекономічної безпеки загалом перебувають нижче порогового значення, хоча після вступу до ЄС у більшості з цих країн спостерігається поступове підвищення рівня безпеки. Наприклад, у Чехії частка низькотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту та коефіцієнт покриття імпорту експортом знаходяться в безпечних межах, а завдяки підвищенню інтенсивності зовнішньої торгівлі істотно знизилися частки експорту та імпорту товарів у обсязі ВВП [13].

Ефективність захисту інтересів у межах мегарегіонального або міжрегіонального об'єднання залежить від здатності регіонів-учасників спільно протистояти загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру, економічним та інституційним суперечностям у відносинах «міжнародні об'єднання – держава», «держава – держава», «регіон – регіон», «держава – регіон». Економічна безпека субнаціонального утворення залежить від рівня узгодженості інтересів усіх учасників, відповідності їхніх інтересів інтересам кожного з учасників зокрема і спільній меті загалом.

Хоча протягом останніх років в Україні з'явилася реальна можливість участі у мегарегіональних та інших міжнародних об'єднаннях, які давали б змогу зміцнювати економічну безпеку як держави, так і регіонів, проте недостатня якість стратегій регіонального розвитку та їх неузгодженість із стратегічними документами, ухваленими на державному рівні, зумовлюють невисоку активність регіонів у міжнародному безпековому середовищі. Використання програмно-цільового підходу дасть змогу підвищити

ефективність реалізації стратегічних завдань регіонального розвитку. Компоненти програмно-цільового управління міжнародної співпраці регіонів в питаннях економічної безпеки та інструменти планування наведено на рисунку 1.11.

Рис. 1.11. Структурні елементи програмно-цільового підходу до формування ефективної стратегії міжнародної регіональної співпраці у сфері безпеки

Складено автором.

Формуючи стратегію участі країни чи регіону в міжрегіональній безпековій співпраці, потрібно узгоджувати її з базовими програмними документами міжнародного, національного, регіонального рівня. Така стратегія повинна стати основою розробки середньострокових та короткострокових програм економічного та соціального розвитку окремого регіону-учасника об'єднання.

Приєднання до міжнародного субнаціонального утворення несе з собою низку загроз і викликів, засобами зниження рівня яких є переваги від участі в таких утвореннях, зокрема:

- формування сприятливого інвестиційного клімату на основі диференційованого підходу до визначення умов інвестування;
- посилення конкурентних переваг регіону-учасника через реалізацію міжнародних проектів, зокрема інноваційних;
- покращення інформаційного забезпечення через інформування громадськості про результати реалізації спільних проектів, створення регіональної бази міжнародних проектів;
- розвиток інноваційної та фінансової інфраструктури;
- підвищення ефективності діяльності державних інституцій та органів місцевого самоврядування за рахунок розширення повноважень місцевих органів влади у сфері міжнародного співробітництва [12].

Зважаючи на міжнародний досвід та опрацьовані матеріали і результати досліджень, стратегічний масштабний документ участі регіону чи країни в мегарегіональному утворенні з метою посилення економічної безпеки повинен містити ключові положення, що охоплюють: (1) обґрунтування економічних та інституціональних передумов розвитку міжнародного співробітництва на основі вивчення європейської регіональної політики співпраці регіонів; (2) аналіз інституційно-правової бази забезпечення міжнародного співробітництва регіонів та аналіз тенденцій співпраці регіонів у зовнішньоторговельній, інвестиційній, науково-технічній сферах; (3) вимірювання рівня економічної безпеки найбільш чутливих до ефектів міжнародного співробітництва показників (інвестиційна, зовнішньоекономічна, науково-технологічна, виробнича види безпеки); (4) визначення внутрішніх і зовнішніх ризиків і загроз та ступеня їх впливу на економічну безпеку регіонів; (5) окреслення конкурентних переваг регіонів-учасників, пріоритетних сфер реалізації спільних проектів; (6) перспективи

розвитку міжнародного регіонального співробітництва та його впливу на стан соціально-економічного розвитку й рівень економічної безпеки регіонів-учасників; (7) інструменти оптимізації та механізм управління системою економічної безпеки субнаціонального утворення в процесі міжнародного співробітництва.

Інтеграційні процеси стали об'єктивною реальністю сучасності, призвели до створення численних регіональних і субрегіональних блоків, своїми цілями обравши вихід на стадію економічного співробітництва та забезпечення безпеки. Нині у світі налічується близько 20 найбільших міжнародних економічних об'єднань інтеграційного типу, які охопили основні регіони і континенти земної кулі.

Основа інтеграції – прямі міжнародні економічні (виробничі, науково-технічні, технологічні та ін.) зв'язки на рівні первинних суб'єктів господарювання, які у своєму розвитку забезпечують поступове зрощування національних господарств. Результати регіональної інтеграції проявляються в синхронізації процесів соціально-економічного розвитку країн, зближенні значень національних макроекономічних показників, поглибленні взаємозалежності економік, зростанні ВВП та продуктивності праці; зростанні масштабів виробництва, формуванні регіональних ринків.

Найбільшим інтеграційним об'єднанням Європи (ввійти до якого прагне й Україна) і водночас найбільшою економікою світу сьогодні є Європейський Союз (28 країн-членів) зі своєю валютою і перспективами розширення, які визначаються не тільки зростанням економік країн Євросоюзу, але й за рахунок вступу нових країн. Загалом ВВП 19 країн євросони в 2014 р. виріс на 0,9 %, а по 28 країнах Євросоюзу – на 1,4 %. Відповідно до даних МВФ, ВВП ЄС у 2014 р. становив 14 303 млрд євро (18 451 млрд дол. США) [414]. Основні проголошені цілі оновленого ЄС – побудова політичного союзу на основі введення європейського громадянства; забезпечення свободи, безпеки та законності; сприяння економічному та соціальному прогресу; зміцнення ролі Європи у світі.

Україна бере участь і веде зовнішньополітичну та економічну діяльність у субрегіональних структурах: Вишеградська група, Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва та Парламентська Асамблея Організації Чорноморського економічного співробітництва, Балтійське співробітництво, проект «Єврорегіон», ГУУАМ, різноманітні двосторонні і багатосторонні механізми співпраці – Україна-Польща-Румунія; Україна-Молдова-Румунія; Україна-Польща-ФРН; Україна-Польща-Литва та ін. Це дає їй змогу вирішувати питання економічної інтеграції та водночас створювати простір безпеки у субрегіоні, на який поширюються її інтереси [58].

Загалом поява регіонів у сучасному розумінні їх як інституційної одиниці є досить новою для Європи й набула розвитку з 1970-х рр., коли Європейський Союз започаткував регіональну політику підтримки відсталих і реструктуризації старих промислових регіонів, що й стало стимулом регіоналізації. У низці європейських країн з'явилися нові для них регіональні структури – у Греції, Португалії, Ірландії, Фінляндії зокрема. Розуміння регіональної політики різними країнами відрізнялося, і початково створення регіонів мало лише характеристики адміністративної регіоналізації, що згодом переживали і країни Центрально-Східної Європи в процесі їх приєднання до ЄС. Ключовою рисою формування політики регіоналізації цього періоду була втрата державами монополії на забезпечення регіонального розвитку. З керівної структури держава перетворилася на партнера органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і суб'єктів господарювання.

Така зміна у плануванні розвитку регіону, де керівна роль відводилася місцевим органам влади і значна частина функцій була перенесена з центру на периферію, потребувала створення інституцій із забезпечення координації регіональної політики та фінансової підтримки проблемних територій. Так, для фінансування найменш розвинених регіонів ЄС було створено Європейський фонд регіонального розвитку, що став першим етапом

формування політики економічної безпеки регіону. Слідом за ним було створено Європейський соціальний фонд, що відповідав за регулювання політики зменшення безробіття в регіонах з низьким рівнем розвитку, та Європейський фонд управління і забезпечення сільського господарства. Хвиля приєднання нових країн-членів до ЄС показала недосконалість регіональної політики, коли з поповненням регіональної спільноти новими членами рівень диференціації між регіонами зріс у кілька разів. Стало очевидним, що інтеграція не є автоматичним вирішенням соціально-економічних проблем країн, що стали її учасниками. Це зумовило перегляд і вдосконалення регіональної політики ЄС.

Наступним кроком удосконалення регіональної політики було заснування Комітету регіонів на основі Маастрихтського договору, результати якого, проте, не були настільки позитивними, як очікувалися: більшість урядів країн не бажали надавати регіонам особливих повноважень та влади, оскільки мали у своїх країнах достатню кількість органів та інституцій, відповідальних за регіональну політику. Практично половина членів Комітету були представниками місцевих органів влади. Спроби виробити спільне розуміння регіону як певної самостійної інституції були невдалими з огляду й на саме трактування регіону в програмних документах – як економічний простір для політики регіонального розвитку з метою офіційної державної підтримки і послаблення диспропорцій у розвитку регіонів «у межах політики економічного та соціального єднання (згуртованості)» [321].

Попри недостатню ефективність інституційної складової регіоналізації, її економічний блок є досить успішним – вона стає процесом створення потенціалу для економічного розвитку території на основі мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів, регіональних зв'язків, удосконалення інфраструктури, яка б могла підвищити рівень економічного потенціалу та безпеки регіону. На сучасному етапі регіоналізація наділена функціями, що виходять за межі традиційного вирішення проблем місцевого значення і

насамперед спрямовані на економічний розвиток регіону та захист територіальних інтересів.

Незважаючи на вдосконалення інституційної складової регіональної політики, в ХХ столітті нерозв'язаними залишалися питання фінансування вирішення регіональних проблем і розпорошеність виділених коштів між великою кількістю цілей та регіональних ініціатив. І початок ХХІ століття поставив перед Євросоюзом завдання зміни фінансової складової регіональної політики. Прийняття у 2000 р. документа «Порядок денний-2000» мало на меті врахування існуючих проблем та зосередження на нових напрямках розвитку, що включали:

- ефективного застосування принципу субсидіарності, що протягом усіх років залишався одним із ключових;
- посилення концентрації фінансової допомоги за рахунок зменшення кількості ініціатив і цілей, на які виділялися кошти;
- поширення зони фінансового впливу на регіони країн-кандидатів до вступу в ЄС.

Найбільш позитивно зміни в економічній політиці ЄС позначилися на країнах колишнього соціалістичного табору, що дозволило їм нівелювати негативні наслідки розпаду соціалістичної системи та покращити рівень соціально-економічного розвитку своїх регіонів.

Однією з найбільших переваг нової європейської політики розвитку регіонів стало суттєве збільшення інституційної та фінансової підтримки розвитку наукомістких галузей – близько 70 % коштів, виділених Структурними фондами, було спрямовано на фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності, розвиток людського капіталу, базову інфраструктуру та розвиток інформаційного суспільства.

Проте, незважаючи на запроваджені зміни, залишилося чимало проблемних моментів нерівномірності регіонального розвитку, коли в Люксембурзі, зокрема ВРП на одного мешканця складав 253 % від середнього значення по ЄС, а в регіонів Румунії, натомість, – 28,3 %, що у

вісім разів менше [424]. Проблемними аспектами регіонального розвитку ЄС періоду початку XXI ст. були диференціація регіонів за ВВП, заробітною платою, рівнем безробіття та ін. (рис. 1.12).

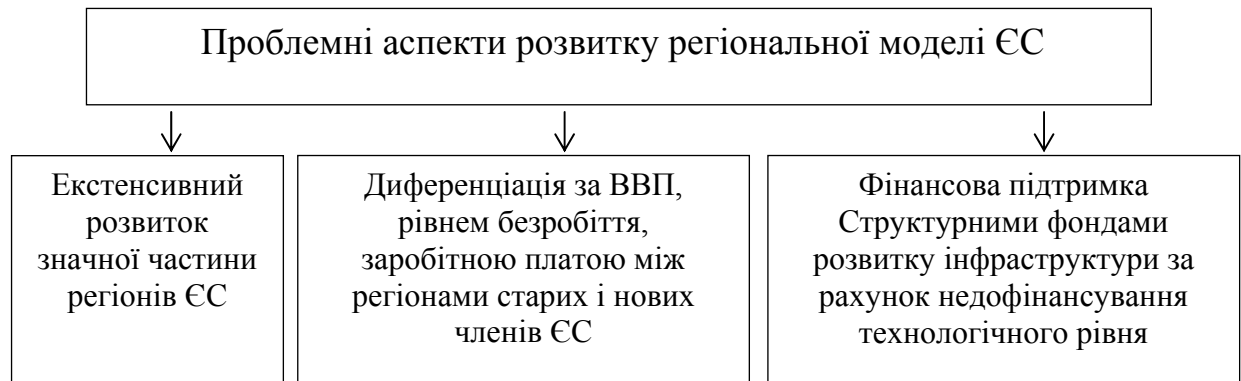

Рис. 1.12. Проблемні сторони моделі регіонального економічного розвитку ЄС у 2004-2006 рр.

Складено автором.

Перелічені на рисунку 1.12 проблеми призвели до активної міграції населення депресивних районів країн ЦСЄ до регіонів високорозвинених країн ЄС, що зумовило реформування регіональної політики ЄС у 2007-2013 рр. Основними принципами реформ стали: (1) реалізація політики єдності (згуртованості) у всіх країнах-членах ЄС із значними обсягами фінансування; (2) зосередження діяльності лише за напрямками конвергенції регіонів, європейської територіальної співпраці та регіональної конкурентоспроможності й зайнятості; (3) скорочення кількості структурних елементів фінансово-економічної політики.

Зміна напрямів регіональної політики привела до посилення розуміння необхідності розвитку міжрегіонального співробітництва, зокрема на міжнародному рівні, що стало важливим чинником зближення регіонів і підвищення рівня їх конкурентоспроможності, свідченням чого є зростання частки фінансування інноваційних проектів та наукових досліджень, що перевищило втричі фінансування цієї сфери у попередні періоди. Аналізуючи проведені реформи та напрями удосконалення регіональної політики,

чинниками ефективної реалізації реформованої економічної політики виокремимо:

- 1) прозорі механізми та інструменти регулювання, гармонізація відносин «центр-столиця країни-регіони»;
- 2) високоефективна модель конвергенції регіонів, запроваджена в ЄС;
- 3) тривалий і непорушний принцип субсидіарності;
- 4) застосування державних цільових програм;
- 5) створення регіональних бюджетних фондів і спеціальних органів, які відповідають за реалізацію регіональної політики;
- 6) дотримання принципу солідарності, що забезпечує надання допомоги більш розвиненими регіонами менш розвиненим;
- 7) передача великої частини повноважень з центру на місця, децентралізації фінансів та розширення сфер впливу місцевої влади.

Окреслені передумови та форми розвитку інституційного забезпечення реалізації політики регіонального розвитку країн ЄС дають підстави стверджувати про її масштабне регулювання як на наднаціональному рівні, так на національному та рівні регіонів. Підвищення рівня соціально-економічного розвитку європейських регіонів, суттєве зниження рівня регіональної диференціації відбулося завдяки запровадженню ефективної моделі управління регіональним розвитком, основним завданням якої є мобілізація зовнішніх і внутрішніх ресурсів, та їх оптимальний розподіл на основі приватно-державної співпраці та регіонального програмування. Важливим елементом такої позитивної моделі є органи місцевого самоврядування, які беруть участь у розробці механізмів координування регіональних програм у межах країни, впроваджують програми регіонального розвитку та створюють локальні партнерства. Розробка та реалізація регіональних програм ЄС створюють передумови формування міжрегіонального співробітництва на основі партнерства регіонів.

Проведене дослідження інтеграційних процесів та регіоналізації дає підстави зробити висновки, що прискорений розвиток національних економік

і світового господарства супроводжується виникненням численних інтеграційних регіональних угруповань, які відкривають перспективи та нові можливості зближення і зрощування національних економік, участі в міжнародному економічному співробітництві, зумовлених об'єднанням економічного простору, створенням більш стабільної і передбачуваної ситуації для розвитку взаємної торгівлі, транскордонного переміщення капіталів і робочої сили, використанням переваг ефекту масштабу, формуванням сприятливого зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного середовища. Нові перспективи та нові можливості залучають у процеси інтеграції все більше суверенних держав. Країну, яка не входить до будь-якого з існуючих регіональних (субрегіональних) інтеграційних об'єднань, очікує доля одинака-аутсайдера, який протидіє об'єднаній економічній та політичній силі декількох держав.

Необхідність підвищення рівня регулювання міждержавних економічних зв'язків проявляється в обмеженні суверенітету окремої держави з питань спільної політики розвитку та безпеки і створенні наднаціональних органів управління, до функцій яких входять розроблення, координація та контроль окремих сфер економік країн-учасниць інтеграційного об'єднання.

Інтеграція як складний і суперечливий процес значною мірою ґрунтується на відмінностях інтересів сторін, досить легко проходить у сфері ринкового (товарного) обігу, більш проблемно у виробничій сфері і найбільш складно – у валютній. Масштабне інтеграційне співробітництво в країнах ЄС призводить до зростання міжнародної конкурентоспроможності, підвищення спеціалізації і диверсифікації виробництва, забезпечення технологічної кооперації, зниження виробничих і транзакційних витрат. Ліквідація тарифних бар'єрів сприяє збільшенню ринків, інтеграція загострює конкурентну боротьбу і витісняє неефективних виробників, позитивно впливаючи на інвестиційний клімат, підсилює приплив капіталу в країну.

Світовий досвід становлення та розвитку регіональних і субрегіональних інтеграційних об'єднань підтверджує можливості міждержавного інтегрування у форматі різних форм, які помітно відрізняються за кількістю країн, що інтегруються, рівнем зрощування національних економік, глибиною, сферою та масштабністю процесів, цілей співробітництва, самостійністю та характером відносин між країнами-учасниками. Незважаючи на існуючі відмінності, рушійним мотивом формування регіональних інтеграційних об'єднань є намагання отримати вигоди у сфері економіко-технологічного співробітництва та міжнародної торгівлі в міру поглиблення міжгосподарських зв'язків, можливості перенесення індивідуальних інтересів окремого регіону чи країни на групові з метою успішного розширення на глобальних ринках. Участь України в регіональних об'єднаннях із захисту безпеки та сприяння економічному зростанню повинна відбуватися на взаємовигідних засадах з урахуванням потреб та інтересів вітчизняних регіонів, галузей, підприємств.

Захист власних інтересів і взаємодія з ЄС та європейськими структурами в теперішній час перебувають під загрозою, зважаючи на період воєнного конфлікту на Сході України. Із настанням відносного затишшя на східному кордоні Європейський Союз повинен робити вибір щодо майбутнього своєї програми Східного партнерства – політики стосовно України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. Питання Східного партнерства перейшло від нішевої теми в категорію найбільших геополітичних криз ЄС, з якими стикається Європа з часів холодної війни.

Інституції, відповідальні за програми розвитку та безпеки в ЄС, розглядають плани реформування Східного партнерства відповідно до змінених обставин, де кожна з країн-східних партнерів рухається в іншому напрямі (Україна, Грузія та Молдова – у напрямі ЄС, Азербайджан рухається окремо, Вірменія і Білорусь – в напрямі Росії) [413]. Відповідно, настав час для більш диференційованого підходу в реалізації політики Східного

партнерства за типом «3-1-2», зважаючи на різні устремління та очікування від відносин з ЄС.

Для України, на додаток до питання вирішення конфліктів і продовження російських санкцій, структури Європейського Союзу наголошують на необхідності більшої короткострокової фінансової підтримки, щоб допомогти у порятунку від боргової пастки. Україна стикається з важким завданням повною мірою отримати вигоду з DCFTA, що повинен бути реалізований у 2016 році, незважаючи на те, що велика частина промислового потенціалу в Україні зруйнована, існують переконливі аргументи на користь збільшення фінансування ЄС для здійснення необхідних торгівельних партнерів регіональних виробників і внаслідок цього – зміна, зниження або підвищення рівнів конкурентоспроможності окремих галузей та регіонів, недостатність коштів економічних перетворень. Особисто для ЄС економічна підтримка України є на сьогодні великим викликом, оскільки після невдалих спроб реформування після Помаранчевої революції 2004 року, поразка в допомозі з реалізацією глибоких реформ цього разу суттєво підірве авторитет і вплив ЄС у світі.

Висновки до розділу 1

1. Конкурентоспроможність регіону можна визначити за ступенем ефективного використання внутрішнього потенціалу, здатністю у міжрегіональній взаємодії займати високі позиції у певних видах діяльності, спроможністю досягнути визначені цілі розвитку. Теоретико-методологічне дослідження конкурентоспроможності регіонів у сучасних умовах України ґрунтується на низці практичних передумов: децентралізація влади та зміцнення громад на противагу зміцненню регіонів, зміна державного бюджету для регулювання розвитку регіонів та необхідність самостійного пошуку регіонами ресурсів.

2. Конкурентоспроможний регіон – це такий регіон, який більшою мірою використовує власні ресурси із мінімальним залученням коштів від держави, однак із наявністю коштів від донорських організацій та/або наявністю технічної допомоги, що означає стабільність конкурентних позицій даного регіону. Такий аспект є особливо важливим в умовах децентралізації влади за необхідності зміцнення фінансової спроможності громад та регіонів. З іншого, конкурентоспроможність регіону залежить від структурної, інвестиційної, фінансової політики держави, що означає необхідність застосування регулюючого впливу держави до конкурентоспроможності регіонів.

3. Конкурентоспроможність регіону є наслідком регіональної нерівномірності, яка може стати як стимулятором, так і стримуючим чинником для регіональної конкурентоспроможності; внаслідок цього необхідність досягнення прийняттого рівня економічної безпеки одночасно виступає і стимулом, і стримуючим чинником для забезпечення регіональної конкурентоспроможності. З іншого боку, зростання конкурентоспроможності регіонів можливе через зменшення міжрегіональної нерівномірності та ефективне використання внутрішнього економічного потенціалу.

4. У межах господарського простору країни від ступеня інтенсивності міжрегіональної взаємодії залежить рівень конкурентоспроможності регіону та рівень його економічної безпеки. У свою чергу, посилення конкурентоспроможності залежить від здатності використовувати наявні конкурентні переваги. Динамічність конкурентоспроможності означає, що регіон у боротьбі за вищі конкурентні позиції ніби весь час рухається по шкалі (рейтингу) конкурентоспроможності, постійно змінюючи свою позицію і перебуваючи у постійному процесі пошуку й накопичення ресурсів. Регіон є конкурентним, якщо він досягає власно визначених цілей. Звідси, конкурентоспроможність регіону можна визначити за ступенем використання внутрішнього потенціалу, ступенем міжрегіональної взаємодії, спроможністю досягнути визначених цілей. Важливим аспектом регіональної конкурентоспроможності є конкуренція регіонів за ресурси, внаслідок якої регіон отримує здатність

зайняти визначену нішу на ринку і відповідно до цього бути на найвищих конкурентних позиціях.

5. Дослідження теоретичних засад дає підстави стверджувати, що економічна безпека регіону – це комплексна структура, яка характеризує рівень відкритості економіки, здатність регіону до самофінансування та підвищення якості життя населення і надає можливість ефективної реалізації експортного, інноваційного, інтелектуального та трудового потенціалу, що є об'єктивною передумовою протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам, основою підвищення конкурентоспроможності.

6. Основою політики забезпечення економічної безпеки регіону є ступінь самостійності та можливість формування регіоном власної економічної політики з урахуванням його специфіки, першочерговим етапом якої є децентралізація, розподіл функцій управління між централізованою державною владою та регіональним управлінням. Децентралізація (невдалі спроби якої пропонуються змінами до Конституції) дає поштовх економічному розвитку регіонів, підвищенню конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, зростанню якості та рівня життя населення регіонів, появі місцевої ініціативної еліти. На жаль, запропоновані форми децентралізації через зміни до Конституції призведуть не до посилення значення регіонів України, а до зміцнення ролі і повноважень виконавчої гілки влади та президента зокрема. Дослідження показали, що незважаючи на розпочате реформування системи державного управління регіональним розвитком, впровадження нових підходів до стимулювання розвитку територій та сучасних механізмів залишається переважно декларативним, а відносини на рівні «центр-регіон-територіальна громада» формуються під жорстким контролем або взагалі не регулюються.

7. Конкурентоспроможність та економічна безпека регіонів визначається на основі здатності регіону досягати визначених цілей розвитку, більш ефективно, ніж інші регіони, конкурувати за ресурси та мати вищі показники розвитку по певних секторах економічної та соціальної сфери. Збалансований регіональний розвиток на основі зміцнення економічної безпеки регіонів передбачає, що регіони: сприйнятливі до

інновацій, будують економіку знань, застосовують енергоощадні технології; забезпечують збалансування економічних інтересів і соціальних завдань; є дружніми до навколишнього середовища; створюють комфортні умови для життя людини і розвитку людського потенціалу.

8. Зміщення центру ваги системи управління на регіональний рівень, оновлення змісту діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зміцнення їх авторитету – ключові орієнтири, від досягнення яких залежить ефективність демократичної, децентралізованої влади. Разом з тим здатність владних інституцій регіонального і місцевого рівня прийняти та реалізовувати децентралізовані повноваження виглядає більш, ніж сумнівно. Надмірна політизованість управлінських рішень призводить до порушення конституційних принципів і механізмів діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Вже вкотре вибудовується управлінська система, яка має забезпечувати той або інший політичний чи економічний курс. При цьому така тенденція спостерігається не лише на всіх рівнях влади, а й часто навіть замикається на певному рівні, частіше регіональному, утворюючи «самокеровані» і «самоспрямовані» владні осередки, що найбільш яскраво проявляється у перед- і післявиборчі періоди.

9. Україна – найбільший стратегічний виклик для економічної та безпекової політики ЄС. Сьогодні Європейське співтовариство повинно прийняти важке рішення про подальшу долю євроінтеграційного процесу України, усвідомлюючи водночас ту велику ціну, яку країна платить за свій «європейський вибір». Співпраця України та європейських інституцій переживає період прийняття важливих стратегічних рішень, які повинні кардинально вплинути на подальший стратегічний вектор розвитку економіки й безпеки нашої держави та визначитися із формуванням дієвої системи безпеки – економічної, політичної, воєнної.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [29, 33, 38, 40, 41, 43, 47, 48, 51, 53, 54, 58, 60, 65, 69, 404, 406].

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Структура і динаміка соціально-економічного розвитку регіонів: виклики для економічної безпеки держави

На соціально-економічне становище регіонів у 2015 - 2016 роках, зазначається в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році», впливала низка потужних зовнішніх та внутрішніх чинників дестабілізуючого та дестимулюючого характеру: триваюча вже третій рік поспіль зовнішня агресія, негативна динаміка економічних показників, заморожування соціальних стандартів, повільні кроки у напрямку виходу на ринки країн ЄС, що позначилися на загальних показниках розвитку. Макроекономічна нестабільність посилює непривабливість інвестиційного клімату та вплив іноземних інвестицій, що своєю чергою впливає на рівень виробництва та стан ринку праці і виплати заробітної плати та формує негативні тенденції розвитку регіональної економіки. Наслідком цього залишаються низькі показники розвитку та негативна динаміка окремих із них.

У 2015 р. соціально-економічний розвиток переважної більшості регіонів України відзначався падінням обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, прямих іноземних інвестицій, звуженням внутрішнього ринку, зростанням рівня безробіття і посиленням соціальної напруги [2, с. 395].

Погіршення економічної ситуації у країні, дефіцит бюджетного ресурсу на підтримку регіонального розвитку спричинюють загострення внутрішніх проблем кожного регіону та порушення міжрегіональних зв'язків (*Додатки*

А, Б); на користь таких висновків свідчать і праці дослідників [418]. Упродовж останніх років в Україні зростає диференціація регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, збільшується серед них кількість проблемних та депресивних [35].

У 2014-2015 рр. соціально-економічний розвиток більшості регіонів характеризувався подальшим зменшенням промислового виробництва, впливом інвестиційного капіталу, нестійкою експортною динамікою, скороченням обсягів будівництва, звуженням внутрішнього ринку, погіршенням ситуації на ринку праці і загальним падінням рівня доходів [21].

Серед позитивних тенденцій відзначається лише **зростання аграрного виробництва** (Додаток В). Так, за підсумками 2014 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшилися у 15 регіонах (від 1,6 % у Закарпатській до 16,0 % у Хмельницькій областях), тоді як спад виробництва спостерігався у 9 регіонах. Варто зазначити, що серед регіонів, у яких відбулось скорочення виробництва, є регіони, які формують значну частку аграрного виробництва України: Миколаївська (зменшення на 6,4 %), Полтавська (на 3,1 %), Черкаська (на 1,7 %) ¹.

У січні-березні 2015 р. загальне падіння сільськогосподарського виробництва по Україні склало 4,7 %, а зростання порівняно з цим же періодом 2014 р. спостерігалось лише у 6 регіонах. Помітних результатів досягла Вінницька область – приріст виробництва сільськогосподарської продукції склав 13,9 %. Варто зазначити, що у січні-березні 2014 р. цей показник для Вінниччини склав 37,8 %, а у січні-березні 2013 р. – 44,1 %, тобто база порівняння є високою. Стабільну позитивну динаміку протягом зазначених періодів мають також Херсонська, Тернопільська та Івано-Франківська області, проте темпи зростання у цих регіонах є помітно нижчими. Таким чином, формується певний кластер регіонів, менш залежних від кризових явищ і коливань кон'юнктури зовнішніх ринків і спроможний забезпечити стійке зростання аграрного виробництва.

¹ Тут і надалі дані Державної служби статистики України

У 2016 році позитивні тенденції у сфері сільськогосподарського виробництва залишились. Так, у січні-листопаді 2016 року збільшення виробництва сільськогосподарської продукції спостерігалась у 16 регіонах. Найвищі показники має, як і в попередньому році, Вінницька область, де приріст виробництва сільськогосподарської продукції склав 13,2 %. Не відстають також Одеська та Луганська області – 11,8% і 10,3 % відповідно. Спад виробництва можна спостерігати у Сумській (-6,1%), Закарпатській (-4,6%) та Луганській (-3,4%) областях.

Про поглиблення негативних тенденцій у *промисловості* більшості регіонів засвідчив 2014 рік (*Додаток Д*). За підсумками 2014 р. обсяги промислового виробництва скоротились у 16 регіонах (від 0,5 % в Одеській до 42,0 % у Луганській областях). Істотне зменшення промислового виробництва зафіксовано у м. Києві (на 14,3 %), у Сумській (на 12,1 %), Дніпропетровській (на 7,7 %) та Полтавській (на 7,2 %) областях.

Варто відзначити, що питома вага регіонів, які у 2014 році мали приріст виробництва (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська області), у загальному обсязі реалізованої промислової продукції поступово зростає.

У першому кварталі 2015 року спад виробництва продовжувався – на 21,4 % загалом по Україні. При цьому характер динаміки помітно змінився: якщо у січні промисловий спад зафіксовано у всіх регіонах (до попереднього місяця), то у лютому тільки 6 регіонів мали негативну динаміку, а у березні – 5. Проте говорити про ознаки стабілізації ситуації у промисловості можна буде не раніше ніж за підсумками трьох кварталів. При цьому, відновлення промисловості багато в чому залежатиме від експортного чинника.

Значний тиск на розвиток промисловості регіонів чинить ситуація на Сході. Мова йде не лише про катастрофічне скорочення виробництва у Донецькій та Луганській областях. Сусіднім регіонам, які мали потужні виробничо-збутові зв'язки з Донбасом, досі не вдається компенсувати ці втрати за рахунок інших каналів постачання.

Внаслідок воєнного конфлікту найбільший збиток завданий підприємствам добувної, хімічної промисловості, гірничо-металургійного комплексу і машинобудування. Крім зростання ризиків для функціонування підприємств Донбасу, не меншої шкоди завдано промислому виробництву й через порушення налагоджених зв'язків «сировина-виробництво-збут» з іншими регіонами країни. Із загостренням кризи проявились проблеми промислового комплексу регіонів, які накопичувались роками: надмірна залежність від зовнішньої кон'юнктури на ринках основних експортних товарів, висока енерго- та матеріалоємність виробництва, що стало причиною різкого зростання собівартості, дефіцит коштів для модернізації основних фондів, скорочення збуту на внутрішньому ринку через зменшення попиту на продукцію проміжного споживання та інвестиційного призначення [170; 164].

У 2016 році падіння промислового виробництва спостерігалось у дев'яти регіонах: у січні-листопаді 2016 року спад промислового виробництва спостерігався в таких областях, як Сумська (-8,2%), Івано-Франківська (-6%), Чернівецька (-3,4%), Запорізька (-3,3%), Львівська (-1,5%), Волинська (-1,2%), Дніпропетровська (-1,0%), Рівненська (-1,0%) та Полтавська (-0,9%). Натомість, зростання можна побачити в Луганській (43%), Кіровоградській (18,2%) та Миколаївській (10,2%) областях.

Варто зазначити, що у 2014 р. тривав спад *інвестиційної активності* у всіх регіонах, окрім Івано-Франківської (у якій обсяг освоєних капітальних інвестицій зріс на 26,9 %) і Хмельницької (на 2,6 %) областей (Додаток Е). Водночас зростає регіональна диспропорційність інвестування: розрив між максимальним і мінімальним обсягом капітальних інвестицій на одну особу збільшився з 12,9 раза у 2013 р. до 13,4 раза у 2014 р. Як наслідок, 54,5 % обсягу освоєних інвестицій припало всього на 4 регіони: м. Київ (29,7 %), Дніпропетровську (9,5 %), Київську (9,0 %) і Донецьку (6,3 %) області.

За показниками капітальних інвестицій у 2015 році зростання спостерігалось у Волинській (41%), Хмельницькій (29,8%) та Миколаївській

(16,5%) областях. Значне скорочення обсягів капітальних інвестицій відбулося в Луганській (-79,3%), Донецькій (-63,6) та Полтавській (-38,6) областях.

У 2016 році у сфері капітального інвестування закріплюються позитивні тенденції: у січні-вересні 2016 року скорочення капітальних інвестицій спостерігається лише у Києві (-6,6%) та Закарпатській (-10,1%), Івано-Франківській (-9,7%), Волинській (-3,8%) областях. Найбільші обсяги освоєних капітальних інвестицій у 2016 році припадають на Миколаївську (75,6%), Одеську (59%) та Кіровоградську (58,8%) області.

У сфері іноземного інвестування у 2014 році ще більш відчутним було скорочення обсягів *прямих іноземних інвестицій*, і це скорочення упродовж 2014 року склало 11,1 млрд дол. США, що становить майже п'яту частину загального обсягу залученого іноземного капіталу з початку інвестування. Позитивна динаміка спостерігалась лише в Івано-Франківській області, де з початку 2014 р. приріст прямих іноземних інвестицій склав 112,1 млн дол. США або 13,8 %. Водночас, приріст іноземних інвестицій у регіоні сформовано за рахунок спрямування капіталу у сферу оптової і роздрібною торгівлі (обсяг інвестицій у цей вид економічної діяльності збільшився протягом року утричі), що дозволило компенсувати вплив іноземного капіталу (*Додатки Ж, З*).

У 2014 році зменшення обсягу іноземних інвестицій спостерігалось у 24 регіонах; у абсолютних значеннях найсуттєвіше вартість іноземного капіталу зменшилась у м. Києві (-5,9 млрд дол. США), Дніпропетровській (-1,3 млрд дол. США) і Донецькій (-1,0 млрд дол. США) областях. Основною причиною цього стала втрата вартості через курсову різницю, проте у всіх регіонах зафіксовано також масштабне вилучення інвестицій, що свідчить про найбільше за всі часи падіння інвестиційної привабливості регіонів.

У 2015 році за показником іноземних інвестицій єдина область, що продемонструвала позитивну тенденцію (зростання обсягів прямих іноземних інвестицій) – це Херсонська (1,2%). Найменші показники

спостерігалися у Черкаській (-31,2%), Кіровоградській (-23,4%) та Сумській (-21,5%) областях.

Станом на 2016 рік досягти позитивних тенденцій у сфері іноземного інвестування поки що не вдалося: зростання обсягу іноземних інвестицій демонструють лише місто Київ (11,7%), Миколаївська (9,4%) та Кіровоградська (8,5%) області. Найбільше скорочення іноземних інвестицій спостерігається у Луганській області (-10,6%).

Украї суперечливою протягом 2014 року була динаміка *зовнішньої торгівлі* регіонів. Так, якщо обсяг експорту протягом перших трьох кварталів зростав помітними темпами (переважно – до країн ЄС), сформувавши на фоні падіння імпорту додатне товарне сальдо вперше з 2005 р., то вже у кінці року – різко скоротився. У підсумку сальдо зовнішньої торгівлі товарами набуло від’ємних значень у обсязі 468,3 млн дол. США, що більшою мірою є результатом значного скорочення імпорту, ніж приросту експорту.

За підсумками 2014 року експорт товарів зменшився у 14 регіонах, найбільш помітно – у Луганській (на 46,2%), Донецькій (на 32,2%), Сумській (на 21,1%), Полтавській (на 19,9%), Черкаській (на 19,0%), Миколаївській (на 15,5%) і Дніпропетровській (на 11,5%) областях. Збільшилися обсяги експорту товарів у 11 регіонах: від 1,1% у Львівській до 26,1% у Чернігівській областях. Імпорт товарів зменшився у всіх регіонах, де скорочення варіювало від 1,3% у Полтавській до 47,7% у Донецькій областях (*Додаток К*).

Переважання експорту над імпортом спостерігалось у 18 регіонах; найбільше значення сальдо – у Донецькій (6,3 млрд дол. США), Дніпропетровській (4,2 млрд дол. США) і Запорізькій (2,2 млрд дол. США), Миколаївській (1,2 млрд дол. США), Полтавській (1,0 млрд дол. США) областях (*Додаток Л*).

Початок 2015 року позначився помітним подальшим скороченням зовнішньоторговельної активності у більшості регіонів. За підсумками січня-

лютого вже 21 регіон зменшив обсяги товарного експорту, а також усі регіони – імпорту. І якщо падіння імпорту пояснюється звуженням купівельної спроможності населення України щодо споживчих товарів, то у частині експорту варто говорити про те, що регіональні експортери поки що не змогли повною мірою компенсувати ринок Російської Федерації.

Крім цього, неоднозначною є ситуація у сфері зовнішньої торгівлі з країнами ЄС: досягнута динаміка не відповідає задекларованим в Угоді про асоціацію можливостям розширення вітчизняного експорту до Європи. Значною проблемою залишається зволікання з переходом на технічні стандарти ЄС, що призвело до змін у товарній структурі українського експорту на користь аграрної сировини та продовольчої продукції (рис. 2.1) [162].

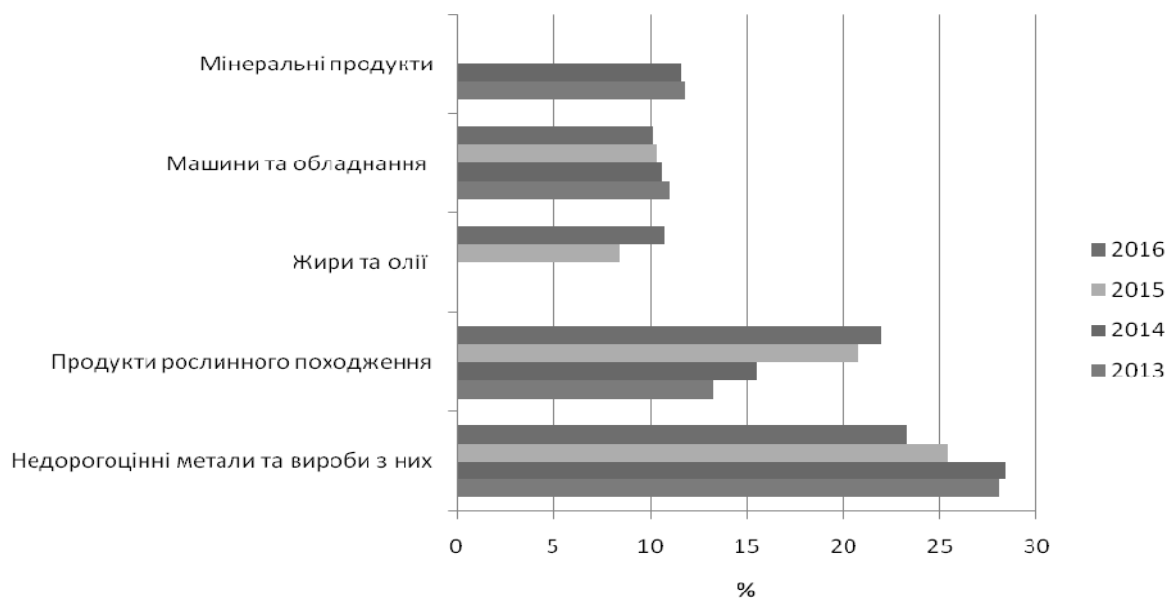

Рис. 2.1. Зміна товарної структури українського експорту у 2013 – січні-жовтні 2016 рр., частка основних товарних груп (згідно перших чотирьох найбільших часток в експорті з однаковими групами товарів), у %

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У 2016 році ситуація залишалася подібною. Так, найбільше сальдо зовнішньої торгівлі товарами у січні-жовтні 2016 року спостерігалось у

Дніпропетровській, Донецькій та Запорізькій областях, найменше – у місті Києві та Київській області. В Україні загалом сальдо зовнішньої торгівлі у 2016 році становило -2088,8 млн. дол.

За показниками експорту товарів у 2016 році найбільше скорочення спостерігається у Чернігівській, Хмельницькій та Рівненській областях. Найбільше зростання даного показника належить Луганській області (у 2,1 рази). Скорочення імпорту відбулося у таких областях, як Полтавська, Донецька та Запорізька, а зростання – у Волинській, Кіровоградській та Івано-Франківській.

Такі показники сформувались не в останню чергу через серйозне скорочення імпорту з Російської Федерації (яке для окремих регіонів досягло 1,5 рази при менш помітному зменшенні експорту у цю країну) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Частка Російської Федерації в експорті та імпорті товарів регіонів

України у 2013-2016* роках

Україна та регіони	Частка РФ у експорті, %				Частка РФ у імпорті, %			
	2013	2014	2015	2016**	2013	2014	2015	2016**
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	23,8	18,2	12,7	9,8	30,2	23,3	20,3	13,2
Сумська	51,8	44,3	35,4	30,7	22,7	20,0	20,3	12,3
Харківська	46,2	42,8	31,6	28,9	31,3	29,6	26,0	19,8
Миколаївська	34,5	30,3	27,4	23,5	18,5	19,7	12,0	6,9
Луганська	35,4	37,2	39,7	22,3	71,3	61,2	62,3	71,2
Запорізька	40,3	31,9	29,9	22,2	39,7	45,2	40,9	25,1
Донецька	19,7	13,3	16,0	17,2	50,3	31,1	29,3	40,8
Чернігівська	25,3	17,7	9,1	11,9	17,6	12,8	14,1	11,7
Кіровоградська	12,3	9,9	33,4	10,9	9,0	12,4	16,7	5,3
Хмельницька	44,8	30,7	13,6	10,1	9,9	13,9	4,9	6,1
Житомирська	33,5	25,4	14,2	9,6	9,9	9,4	7,1	5,4
Херсонська	30,0	13,7	9,7	9,5	8,4	5,9	8,1	4,9
Дніпропетровська	24,8	21,1	12,6	9,3	23,8	20,7	22,8	22,7
Київська	26,3	13,0	7,2	5,6	17,3	14,5	10,8	7,7
Чернівецька	24,7	18,2	13,7	5,6	8,9	6,3	3,8	5,7

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Полтавська	24,2	12,6	6,6	5,3	27,0	25,6	40,7	15,7
Черкаська	25,6	19,0	7,7	5,2	66,1	23,0	7,7	14,4
Вінницька	23,7	17,4	7,3	4,8	13,8	10,3	11,4	8,6
Рівненська	25,6	18,7	11,0	4,5	82,4	15,9	15,3	15,6
м. Київ	13,5	10,6	6,6	4,4	17,0	16,2	18,3	12,7
Закарпатська	18,0	12,4	1,2	4,2	11,5	7,6	2,6	4,2
Івано- Франківська	22,6	14,8	9,1	3,3	9,7	10,7	8,6	5,3
Львівська	13,5	10,6	6,6	3,2	3,6	4,2	4,4	1,8
Волинська	23,5	13,6	11,2	3,1	4,1	4,8	4,0	10,2
Одеська	9,4	4,9	4,04	3,1	24,1	11,5	6,6	6,9
Тернопільська	15,9	5,0	6,02	1,1	1,7	1,5	1,1	1,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Водночас для багатьох, навіть західних регіонів, Росія залишається важливим торговельним партнером забезпечуючи 15-20 % обсягу експорту [2].

Починаючи з 2014 року, змінилась і пріоритетність торговельних партнерів регіонів України з кордоном. Якщо проаналізувати дані про експорт та імпорт товарів у 2013 та 2016 роках при врахуванні даних по 25 регіонах без урахування анексованих АР Крим та м. Севастополя, то вочевидь проявляється наступна тенденція. У 2013 році на ринку експорту-імпорту товарів за обсягами експорту товарів РФ була серед трьох перших місць у 21 регіоні, причому у 17 регіонах – на першому місці, у 2016 році – відповідно в 12 та 8 регіонах. У 2013 році за обсягами імпорту товарів РФ була серед трьох перших місць у 18 регіонах, причому у 12 – на першому місці, у 2016 році відповідно у 14 та 8 регіонах.

У 2013 році на ринку експорту-імпорту послуг за обсягами експорту послуг РФ була серед трьох перших місць у 16 регіонах, причому у 9 регіонах – на першому місці, у 2016 році – відповідно в 7 та 3 регіонах. У 2013 році за обсягами імпорту послуг РФ була серед трьох перших місць у 14

регіонах, причому у 4 – на першому місці, у 2016 році відповідно у 6 та 4 регіонах.

До зазначених результатів 2016 року призвели взаємні санкції у зовнішній торгівлі України та РФ, політизація економічних відносин – політична недоцільність вести торгівлю з РФ, а також відкриття ринків країн ЄС. Зміна напрямків торговельних відносин призвела до необхідності пошуку нових ринків збуту товарів, освоєння нових видів продукції, перепрофілювання виробництв.

У сфері бюджетного забезпечення регіонального та місцевого розвитку склалася наступна ситуація². Загальний обсяг надходжень до місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2014 рік становив 101,1 млрд грн, що на 3,9 % менше за аналогічний показник 2013 року. Невиконання плану по доходах спостерігалось вперше з 2009 року. Також уперше з 2009 року динаміка темпу зростання доходів місцевих бюджетів має від'ємне значення порівняно з минулими роками – 96,1 % проти 104,4 % – 116,6 % у 2010-2013 рр. Зниження доходів у абсолютній сумі відбулося упродовж червня-грудня 2014 року, а у вересні 2014 року рівень надходжень до місцевих бюджетів знизився до рівня вересня 2011 року. Понад 83,6 % усіх доходів (8,3 млрд грн) у доходах місцевих бюджетів становили податкові надходження. Традиційно найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів був податок на доходи фізичних осіб, надходження якого за грудень 2014 року склали 6,7 млрд грн. Місцеві податки і збори надійшли у сумі 425,0 млн грн. У регіональному розрізі найбільший темп приросту доходів спостерігався у Рівненській області, де він склав 28,9 %. Зниження показників приросту доходів спостерігалось у двох регіонах – Донецькій та Луганській областях (-40,6 % та -45,5 % відповідно). Крім цього, в Донецькій

²Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813;jsessionid=2701905F01879445C7C24043BAC44492> Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К.: 2015. – 77 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_IV_2014_Monitoring_ukr.pdf

та Луганській областях скорочення видатків склало -4,7 % та -46,5 % відповідно.

Обсяг видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2014 році становив 223,5 млрд грн, що на 2,4 % більше за відповідний показник 2013 року. Однак, у грудні 2014 року видатки зменшилися на 4,2 % щодо показника грудня минулого року та становили 26,4 млрд грн. Найбільший обсяг видатків місцевих бюджетів спрямовувався на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення. У грудні 2014 року їх обсяги становили відповідно 8,7 млрд грн (або 33,1% видатків місцевих бюджетів), 5,8 млрд грн (або 21,9 %) та 5,2 млрд грн (або 19,5 %). У регіональному розрізі найбільший темп приросту видатків спостерігався у Рівненській області, де він збільшився на 23,9 % щодо відповідного показника 2013 року. Водночас у трьох регіонах відбулося зменшення обсягів видатків – у Кіровоградській, Донецькій та Луганській областях скорочення склало 2,2 %, 44,7 % та 46,5 % відповідно.

Запланований обсяг доходів бюджетів регіонів України на 2015 рік (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) наведено у таблиці 2.2.

За результатами 2015 року, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів надійшло доходів на суму 294,4 млрд.грн., що на 27,1 % (на 67,8 млрд. грн. більше, ніж за відповідний показник минулого року). Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 120,5 млрд. грн., що на 19,4 млрд.грн. (на 19,2%) більше, ніж у 104 році. Річний план виконано на 122,4%.

Традиційно найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів у 2015 році був податок на доходи фізичних осіб, надходження якого за грудень склали 6,7 млрд. грн. Місцеві податки і збори надійшли у сумі понад 2,0 млрд. грн. У регіональному розрізі найбільший темп приросту доходів спостерігався у Чернівецькій області, де він склав 76,1 % щодо відповідного показника 2014 року. Найменший приріст доходів було зафіксовано у Чернігівській та Кіровоградській областях (8,1 % та 8,3 % відповідно).

Таблиця 2.2

**Показники доходів обласних та міського м. Києва бюджетів
(затверджено рішеннями відповідних рад на 2015 рік)**

Регіони	Доходи обласного бюджету			
	всього, млн грн*	позиція у рейтингу	на 1 особу, грн**	позиція у рейтингу
Вінницька	3940,8	8	2447	19
Волинська	3113,0	16	2985	2
Дніпропетровська	8853,9	2	2702	4
Житомирська	3346,6	12	2664	5
Закарпатська	3158,9	14	2508	14
Запорізька	4518,7	6	2559	11
Івано-Франківська	3616,4	10	2616	6
Київська	4166,6	7	2410	20
Кіровоградська	2532,9	21	2583	8
Львівська	6624,2	3	2610	7
Миколаївська	3005,6	17	2581	9
Одеська	5667,6	5	2365	22
Полтавська	3679,2	9	2539	13
Рівненська	3345,7	13	2881	3
Сумська	2782,9	18	2477	17
Тернопільська	2727,2	19	2549	12
Харківська	6299,7	4	2306	23
Херсонська	2631,4	20	2464	18
Хмельницька	3349,2	11	2574	10
Черкаська	3123,2	15	2495	16
Чернівецька	2281,6	23	2507	15
Чернігівська	2532,7	22	2399	21
м. Київ	22215,2	1	7692	1
Разом:	107513,6		2504	

* Складено автором на підставі рішень обласних та Київської міської рад про затвердження відповідних бюджетів на 2015 рік.

** Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Обсяг видатків місцевих бюджетів у 2015 році з урахуванням коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету, становив 280,1 млрд. грн., що більше відповідного показника 2014 року на 24,1 %. Обсяг видатків без урахування коштів склав 276,9 млрд.грн., що на 23,9% перевищує показник попереднього року. Рівень виконання планових

показників становив 94,0%. Найбільше видатків місцевих бюджетів спрямовувалося на соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я. У грудні 2015 року їх обсяги становили, відповідно, 12,7 млрд.грн. (або 26,1 % усіх видатків місцевих бюджетів), 12,6 млрд.грн. (або 25,9 %) та 9,1 млрд.грн. (або 18,8%). У всіх регіонах відбулося значне зростання видатків; найбільший темп приросту спостерігався у Львівській області (збільшився у 2,3 раза щодо відповідного показника 2014 року)³.

У 2016 році продовжились тенденції до зростання і обсягу доходів, і обсягу видатків місцевих бюджетів. Обсяг надходжень до місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів за січень-листопад 2016 року становив 152,4 млрд.грн., що на 41,4 % більше за аналогічний показник 2015 року. За листопад 2016 року ці надходження становили понад 17,6 млрд.грн., що на 55,9 % перевищує показник попереднього року. Традиційно найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів був податок на доходи фізичних осіб, надходження від якого склали майже 7,2 млрд. грн. Місцеві податки і збори надійшли у сумі близько 4,2 млрд.грн. У регіональному розрізі в усіх регіонах спостерігався значний приріст доходів, найбільший був зафіксований у Харківській області – 81,1 % щодо відповідного показника 2015 року, а найменший мав місце у Волинській області (35,7 %). Найбільше доходів у зведений бюджет України у 2016 році надійшло з міста Києва, Харківської та Київської областей, найменше – з Херсонської, Чернівецької та Тернопільської областей.

Обсяг видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у січні-листопаді 2016 року становив 282,9 млрд.грн., що на 23,9 % більше за відповідний показник 2015 року. У листопаді 2016 року видатки зросли на 27,9 % щодо показника листопада минулого року та становили 34,4 млрд.грн. Найбільше видатків місцевих бюджетів так само спрямовувалося

³ Державна казначейська служба України [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813;jsessionid=2701905F01879445C7C24043BAC44492> Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К.: 2016. – 80 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/sites/default/files/kv_iv_2015_monitoring_ukr.pdf.

на соціальний захист та соціальне забезпечення (10,3 млрд.грн., або 30,0 % усіх видатків місцевих бюджетів), освіти (8,6 млрд.грн., або 25,1 %) та охорону здоров'я, (5,8 млрд.грн., або 16,9 %). У регіональному розрізі найбільший темп приросту спостерігався у м. Київ, де обсяг видатків більш ніж удвічі перевищив відповідний показник 2015 року. Водночас у Донецькій області спостерігалось зменшення показника порівняно з попереднім роком (-2,2%). Найбільший коефіцієнт співвідношення доходів та видатків у 2016 р. має місто Київ та складає 0,64, найменший – Тернопільська область (0,29)⁴.

Зростання негативних тенденцій у регіонах, посилене кризовою ситуацією економіки Сходу України, формує низку загроз подальшої дестабілізації розвитку. Серед таких загроз найбільш гостро проявляються наступні [162]:

1. Подальше скорочення промислового виробництва та погіршення результатів функціонування промислових підприємств. Так, за підсумками січня-вересня 2014 р. фінансовий результат великих і середніх підприємств України склав 168,0 млрд грн збитку. Збитковий фінансовий результат отримали всі регіони, серед них найбільш значний: м. Київ (-31,9 млрд. грн.), Луганська (-30,1 млрд грн), Донецька (-29,8 млрд грн) і Одеська (-11,9 млрд грн) області. Фінансовий результат до оподаткування великих і середніх підприємств у 2015 році становив (-183894) млн. грн., а у 2016 році даний показник набув додатного значення: 82000,8 млн. грн.

2. Зниження інвестиційної спроможності регіонів, зменшення обсягу інвестиційного капіталу, поглиблення диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів через непривабливість традиційних галузей і територій для інвестування. Це призведе до подальшого падіння в найбільш інвестиційно залежних галузях, зокрема, у будівництві. Дефіцит інвестиційних ресурсів зумовив скорочення у 2014 р. обсягів будівництва у 22 регіонах від 1,2 % у Полтавській до 2,2 рази у Луганській областях. Значне

⁴ Державна казначейська служба України [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813;jsessionid=2701905F01879445C7C24043BAC44492> Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.12.2016,

падіння спостерігалось у Донецькій (на 49,9 %), Київській (на 37,8 %), Івано-Франківській (на 31,3 %), Черкаській (на 31,4 %) і Херсонській (на 30,0 %) областях. У 2015 році скорочення обсягів будівництва спостерігається у Донецькій (на 59%), Луганській (на 51,8%) та Рівненській (на 37,2%) областях. Найвищі показники були у Волинській, Миколаївській та Закарпатській областях. Скорочення обсягів будівництва у 2016 році спостерігалось у 8 регіонах, найнижчі значення демонструють Рівненська, Запорізька та Полтавська області. Найвищий приріст мають Житомирська (на 47%), Вінницька (на 36,8%) області та місто Київ (на 38,4%).

3. Зменшення доходів населення та подальше обмеження його купівельної спроможності, що поставить під загрозу діяльність малих та середніх підприємств, індивідуального підприємництва, орієнтованого на внутрішній попит. Зменшення реальної заробітної плати спостерігалось у 2014 році у всіх регіонах: від 2,9 % у Дніпропетровській до 13,6 % у Луганській областях (*Додатки М, Н*). Як наслідок, у всіх регіонах відбулось зменшення обсягів роздрібною торгівлі навіть попри кілька хвиль споживчого ажіотажу, викликаного коливаннями курсу національної валюти. Роздрібний товарооборот найбільш помітно зменшився у Луганській (на 50,2 %), Донецькій (на 37,5 %), Волинській (на 11,6 %), Полтавській (на 9,6 %), Миколаївській (на 8,3 %) областях і у м. Києві (на 7,3%). У 2015 році збільшення реальної заробітної плати спостерігалось по всіх регіонах, слід відзначити області з найвищими показниками – це Одеська (39,9%), Львівська (38,5%) та Херсонська (36,6%) області. У 2016 році також зберігається тенденція до збільшення заробітної плати, області з найвищими показниками – Луганська, Чернівецька та місто Київ.

Обсяги роздрібною торгівлі у 2015 скоротились по всіх регіонах, значне скорочення спостерігалось в Луганській (71,5%), Донецькій (66,4%) та Полтавській (21%) областях. У 2016 році обсяги роздрібною торгівлі у регіонах мали більш позитивні тенденції, ніж у попередньому році. Приріст демонстрували Київська (6,9%), Одеська (6%), Полтавська (5,9%) області,

скорочення – Донецька (5,1%), Житомирська (0,7), Рівненська (0,7%) та Чернівецька (0,6) області.

4. Ускладнення ситуації з виплатою заробітної плати працівникам у регіонах. Збільшення боргу перед працівниками спостерігалось у 19 регіонах, серед яких найбільше у Чернівецькій (у 26,8 разів), Дніпропетровській (у 14,9 разів), Рівненській (у 10,7 разів), Донецькій (у 10,2 разів), Луганській (у 8,3 разів), Волинській (у 3,1 разів) областях і навіть у м. Києві (у 2,3 разів). В окремих галузях економіки регіонів заборгованість з виплати заробітної плати у 2014 р. виникла взагалі вперше.

Найбільша заборгованість з виплати заробітної плати у 2015 році спостерігалася в Луганській, Одеській та Закарпатській областях, найменша – у Чернівецькій, Івано-Франківській та Житомирській. Збільшення боргу заробітної плати у 2016 році відбулося у Чернівецькій, Тернопільській та Миколаївській областях. Області з найменшою заборгованістю у 2016 році – це Хмельницька, Закарпатська і Житомирська.

5. Погіршення платіжної дисципліни і збільшення заборгованості за бюджетними платежами. Так, заборгованість по сплаті податків і зборів до бюджетів усіх рівнів зростає у всіх регіонах (за винятком Вінницької області): від 15,7 % у Рівненській до 7,4 разів у Запорізькій областях. Найбільші обсяги заборгованості за податковими зобов'язаннями мали: м. Київ (6,2 млрд грн), Донецька (2,45 млрд грн), Харківська (1,66 млрд грн), Львівська і Сумська (1,27 млрд грн у кожній), Запорізька (понад 1,1 млрд грн), Київська (майже 1,1 млрд грн) і Луганська (понад 1,0 млрд грн) області.

До цього додаються проблеми внутрішнього розвитку територій, серед яких основними є:

- асиметрія регіонального розвитку, зростання диспропорцій за основними показниками;
- значна територіальна асиметрія за показниками якості життя населення, особливо у сільській місцевості;

- відсутність фінансово-економічних ресурсів для власного розвитку територіальних громад;
- нерозвиненість локальної інфраструктури, відсутність транспортної доступності в межах регіону;
- погіршення екологічної ситуації у багатьох містах та населених пунктах;
- нескоординованість економічної і соціальної політики у межах територій одного регіону;
- неврахування потреб окремих міст і районів при розробці програм розвитку регіону;
- низький рівень задіяння потенціалу міжрегіонального та транскордонного співробітництва;
- неефективність політики стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні.

В умовах нарощування деструктивних тенденцій щодо громадської єдності та дестабілізації соціально-економічного розвитку України неухильно зростає необхідність розробки ефективної політики забезпечення економічної безпеки регіонів, спроможної сформулювати сприятливі передумови для успішного впровадження перетворень у кожному регіоні, стати запорукою підвищення рівня та якості життя людини.

Водночас, якщо проаналізувати основні соціально-економічні показники розвитку регіонів у 2013-2016 роках, то ми бачимо, що в 2016 році по окремих показниках спостерігається позитивна динаміка. У таблиці 2.3 надано інформацію щодо динаміки соціально-економічного розвитку регіонів у 2013-2016 роках.

Із таблиці 2.3 видно, що у 2014-2015 роках зростала кількість регіонів, у якій окремі показники мали тенденцію до зниження – у першу чергу це показники експорту та імпорту товарів, а також показники обсягів будівельних робіт, обсягів промислового виробництва, обсягів прямих іноземних інвестицій та кількості зареєстрованих безробітних.

Таблиця 2.3

**Динаміка основних соціально-економічних показників розвитку
регіонів у 2013-2016 роках у розрізі збільшення або зменшення
показника у регіонах**

Показники	Кількість регіонів, у яких відбулося збільшення показника відносно попереднього року				Кількість регіонів, у яких відбулося зменшення показника відносно попереднього року			
	2013	2014	2015	2016*	2013	2014	2015	2016*
Валовий регіональний продукт	11	12	0	-	14	13	25	-
Обсяги промислового виробництва	9	10	3	16	16	15	22	9
Обсяги сільгосп. виробництва	22	19	5	16	2	5	19	8
Обсяги виконання будівельних робіт	7	3	7	17	18	22	18	8
Експорт товарів	10	11	1	9	17	14	24	16
Імпорт товарів	7	0	0	22	20	25	25	3
Обсяги капітальних інвестицій	5	2	9	20	20	23	16	5
Обсяги прямих іноземних інвестицій	24	1	1	17	1	24	24	8
Реальна заробітна плата	25	0	25	25	0	25	0	0
Заборгованість з виплати зарплати	9	18	14	14	16	7	11	11
К-сть зареєстрованих безробітних (у % до ЕАНПВ**)	3	4	1	0	24	21	24	25
Приріст населення	4	4	3	3	23	21	22	22

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

У 2016 році почалася тенденція до відновлення позитивної динаміки окремих показників.

2.2. Диспропорційність розвитку регіонів та її вплив на параметри економічної безпеки держави

Диспропорційність соціально-економічних показників стає визначальним чинником розвитку регіонів України, має тенденцію до зростання, спричинює загострення внутрішніх проблем кожного регіону та порушення міжрегіональних зв'язків.

Протягом 2013 р. та особливо у 2014-2015 рр. характер міжрегіональних диспропорцій помітно змінився. На зміну випереджаючим темпам розвитку промислових регіонів, значного переважання у діловій активності, обсягах капіталовкладень та у рівні життя населення прийшов більш стабільний розвиток регіонів зі значно диверсифікованою економікою та меншою залежністю від зовнішнього ринку. Станом на 2016 рік ситуація утвердилась, і промислові регіони вже більше року не є абсолютними лідерами за низкою ключових показників.

Відповідно, змінився і вплив чинників, що визначають розвиток регіонів. Крім критичної ситуації у Криму та на Сході України, на сьогодні найбільший вплив мають такі регіональні характеристики: переважання аграрної або індустріальної спеціалізації, наявність старопромислових територій, несприятливі умови для ведення бізнесу, нестача внутрішньорегіональних ресурсів, неефективна співпраця органів місцевої влади з підприємцями та населенням у виробленні спільної політики тощо [25].

Так, зокрема, різноспрямовані процеси, що відбувалися у 2014-2016 роках, продемонстрували посилення диспропорцій розвитку регіонів України:

- зменшення обсягів промислового виробництва спостерігалось у 19 регіонах (зменшення становило від 0,1 % у Закарпатській області до 12,8 % у м. Києві). Одночасно в 6 регіонах було зафіксовано зростання (від 0,8 % у Миколаївській до 6,7 % у Житомирській областях). У 2016 році

падіння промислового виробництва спостерігалось у дев'яти регіонах: у січні-листопаді 2016 року спад промислового виробництва спостерігався в таких областях, як Сумська (-8,2%), Івано-Франківська (-6%), Чернівецька (-3,4%), Запорізька (-3,3%), Львівська (-1,5%), Волинська (-1,2%), Дніпропетровська (-1,0%), Рівненська (-1,0%) та Полтавська (-0,9%). Натомість, зростання можна побачити в Луганській (43%), Кіровоградській (18,2%) та Миколаївській (10,2%) областях;

- суттєве зменшення обсягів виконаних будівельних робіт спостерігалось у 20 регіонах (від 3,8 % у Хмельницькій до 23,7 % в Херсонській областях). Зазначені процеси пов'язані з недостатністю фінансування (зокрема, з нестачею власних коштів підприємств та організацій). Збільшення обсягів виконаних будівельних робіт було зафіксовано в 5 регіонах (від 6,7 % у Волинській до 40,6 % у Рівненській областях). Скорочення обсягів будівництва у 2016 році спостерігалось у 8 регіонах; найнижчі значення демонструють Рівненська, Запорізька та Полтавська області. Найвищий приріст мають Житомирська (на 47%), Вінницька (на 36,8%) області та місто Київ (на 38,4%);

- від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами спостерігалось у 8 регіонах (від 864,8 млн дол. США у Київській області до 3 млрд. 500 млн дол. США у м. Києві). Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами було зафіксовано у 17 регіонах (від 540,6 млн дол. у Полтавській до 3 млрд 328 млн дол. США у Донецькій областях). Найбільше сальдо зовнішньої торгівлі товарами у січні-жовтні 2016 року спостерігалось у Дніпропетровській, Донецькій та Запорізькій областях, найменше – у місті Києві та Київській області. В Україні загалом сальдо зовнішньої торгівлі у 2016 році становило - 2088,8 млн. дол.;

- зменшення обсягу освоєних капітальних інвестицій відзначено у 18 регіонах (від 0,9 % у Дніпропетровській до 3,3 раза в Одеській областях). Зростання обсягу капітальних інвестицій відбулось у 9 регіонах (від 0,9 % у м. Києві до 1,8 раза у Херсонській області). У 2016 році у сфері капітального

інвестування закріплюються позитивні тенденції: у січні-вересні 2016 року скорочення капітальних інвестицій спостерігається лише у Києві (-6,6%) та Закарпатській (-10,1%), Івано-Франківській (-9,7%), Волинській (-3,8%) областях. Найбільші обсяги освоєних капітальних інвестицій у 2016 році припадають на Миколаївську (75,6%), Одеську (59%) та Кіровоградську (58,8%) області;

- значне зменшення надходжень прямих іноземних інвестицій спостерігалось у 24 регіонах (від 206,9 млн дол. США у Черкаській області до 3 млрд 243 млн дол. США у м. Києві). Позитивна динаміка зафіксована лише в Івано-Франківській області, де з початку року приріст прямих іноземних інвестицій склав 18 млн дол. США. Привертає увагу той факт, що до регіонів з переважанням аграрного виробництва надходить лише незначний відсоток від усього об'єму інвестицій. Так, у Тернопільську область з початку інвестування було вкладено лише 65,2 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (0,1 % від усіх інвестицій у регіони України), у Чернівецьку – 75,6 млн дол. США (0,1 %). Станом на 2016 рік досягти позитивних тенденцій у сфері іноземного інвестування поки що не вдалося: зростання обсягу іноземних інвестицій демонструють лише місто Київ (11,7%), Миколаївська (9,4%) та Кіровоградська (8,5%) області. Найбільше скорочення іноземних інвестицій спостерігається у Луганській області (-10,6%);

- зростання реальної заробітної плати відбулось лише у 12 регіонах (від 0,1 % у Сумській до 2,4 % у Хмельницькій областях), зменшення відбулось також у 12 регіонах (від 0,1 % у Чернівецькій до 5,2 % у Київській областях). У 2016 році спостерігається тенденція до збільшення реальної заробітної плати, області з найвищими показниками – Луганська, Чернівецька та місто Київ;

- серед регіонів лише у 4-х номінальна заробітна плата у 2014 році перевищувала середню по Україні: у м. Києві (на 1801 грн), Донецькій (на 504 грн), Дніпропетровській (на 124 грн) та Луганській (на 49 грн) областях;

- зменшення заборгованості з виплати заробітної плати зафіксовано лише у Закарпатській (на 37,5 %), Київській (на 15,4 %) та Одеській (на 2,1 %) областях. Борг з виплати заробітної плати збільшився у 22 регіонах, причому найбільше зростання спостерігалось у 4 регіонах: у Чернівецькій (в 43 рази), у Рівненській (9,4 рази), у Дніпропетровській (в 7,6 рази) та Волинській (в 2,7 рази) областях. Збільшення заборгованості з виплати заробітної плати у 2016 році відбулося у Чернівецькій, Тернопільській та Миколаївській областях. Області з найменшою заборгованістю у 2016 році – це Хмельницька, Закарпатська і Житомирська;

- зменшення чисельності офіційно зареєстрованих безробітних відбувалось у 22 регіонах, найвищими темпами у Вінницькій (на 28,8 %), Одеській (на 27,9 %), Херсонській (на 25,4 %), Хмельницькій (на 23,5 %) та Кіровоградській (на 23 %). Збільшення кількості офіційно зареєстрованих безробітних спостерігалось у Волинській (на 0,4 %) і Закарпатській (на 2,2 %) областях та у м. Києві (на 23,4 %). У 2016 році найнижчий рівень безробіття спостерігався у Харківській (6,1%), Одеській (6,5%), Київській (6,7%) областях та місті Києві – (6,4%), а найвищий – у Кіровоградській (12,5%), Полтавській (12,8%), Донецькій (14,0%) та Луганській (16,1%) областях;

- зменшення заборгованості населення за житлово-комунальні послуги мало місце в 23 регіонах. Найбільшими темпами заборгованість зменшувалась в Івано-Франківській (на 34,7 %) області, найменшими – у Харківській (на 1,7 %) областях. Зростання боргу спостерігалось лише у 2 регіонах: у Донецькій (на 5 %) та Луганській (на 1,1 %) областях. У 2016 році найбільший рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг спостерігається у Хмельницькій (122,6%), Чернігівській (117,2%) та Вінницькій (117%), найменший у Сумській (38,4%), Івано-Франківській (43,9%), Чернівецькій (58,8%);

- чисельність населення внаслідок природного руху зменшилась у 20 регіонах (від 16567 осіб у Донецькій та 9085 осіб у Луганській областях до 353 осіб у Чернівецькій), збільшилась – у 5 регіонах (від 1815 осіб у м. Києві

до 95 осіб у Волинській області). Внаслідок міграційного руху збільшилась чисельність населення 16 регіонів (від 5716 осіб у Київській області до 121 особи у Тернопільській), зменшилась – у 9 регіонах (від 1338 осіб у Донецькій області до 91 особи у Запорізькій). Найбільше природне скорочення населення у січні-листопаді 2016 року спостерігалось у Дніпропетровській (-19461 особа), Харківській (-16510 осіб) та Донецькій (-15692 особи) областях, додатній приріст лише у Рівненській (1193 осіб) та Закарпатській (982 особи) областях. Стосовно міграційного приросту слід сказати, що найбільше міграційне скорочення демонструють Донецька (-2289 осіб) та Луганська (-1659 осіб), найменше – Київська (9587 осіб), Львівська (5765 осіб) та Одеська (3600 осіб).

У 2014-2016 роках порівняно з 2013 роком за окремими показниками соціально-економічного розвитку відбулися певні зміни у розмірах диспропорцій (таблиця 2.4, Додаток М).

Як видно з таблиці 2.4, у 2014-2015 роках порівняно з 2013 роком за окремими показниками соціально-економічного розвитку відбулося зменшення розміру диспропорцій (за обсягами реалізованої промислової продукції, виконання будівельних робіт, експорту товарів, реальної заробітної плати, заборгованості з виплати заробітної плати), яке можна пояснити зменшенням абсолютних величин даного показника у регіонах, які й раніше демонстрували високі показники розвитку. За іншими показниками (обсяги сільськогосподарського виробництва, обсяги імпорту товарів, обсяги капітальних інвестицій, обсяги прямих іноземних інвестицій, кількості зареєстрованих безробітних та чисельності населення) і надалі продовжувалося збільшення розмірів диспропорцій.

У 2014 році зріс і показник диспропорцій у валовому регіональному продукті на одну особу порівняно з 2013 роком.

У 2016 році порівняно з 2015 роком продовжувалося збільшення диспропорцій за показниками обсягів сільськогосподарського виробництва,

обсягів капітальних інвестицій, обсягів прямих іноземних інвестицій, кількості зареєстрованих безробітних та чисельності населення.

Таблиця 2.4.

Розміри диспропорцій показників соціально-економічного розвитку регіонів України

Показники	Співвідношення максимального та мінімального значення показників соціально-економічного розвитку регіонів			
	2013	2014	2015	2016*
Обсяг ВРП на одну особу, грн.	7,2**	8,8	-	-
	3,1	3,8	-	-
Обсяги реалізованої промислової продукції, млн.грн.	51,3	54,5	44,7	17,4
	53,8	53,9	42,9	38,1
Обсяги сільськогосподарського виробництва, млн.грн	4,1	4,6	4,5	4,9
Обсяги виконання будівельних робіт, тис.м2	29,3	24,9	22,7	27,1
	18,6	11,0	10,8	11,4
Обсяги експорту товарів, млн.дол. США	98,5	92,5	81,1	79,1
	99,0	70,8	61,1	54,8
Обсяги імпорту товарів, млн.дол.США	172,5	180,8	181,1	179,1
	34,6	40,5	39,8	37,9
Обсяги капітальних інвестицій, млн.грн.	33,1	39,1	43,9	43,6
	13,9	12,5	13,2	15,3
Обсяги прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	426,9	416,4	410,2	448,2
	131,9	131,6	136,9	145,4
Реальна заробітна плата, грн.	2,1	2,2	2,2	2,3
	1,5	1,5	1,5	1,4
Заборгованість з виплати заробітної плати, млн.грн.	1490	278,1	151,6	230,9
Кількість зареєстрованих безробітних, осіб	3,7	2,1	2,2	2,3
	3,8	3,8	4,2	4,4
Чисельність населення, осіб	4,8	4,8	4,7	4,7
	3,1	3,2	3,2	3,2

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

2014-2016 роки - без урахування АР Крим та м. Севастополя

*2016 рік - за січень-листопад

**курсивом позначені розміри диспропорцій з урахуванням м. Києва

"-" - дані відсутні

Тенденція до поглиблення диспропорцій за цими показниками є загрозою економічній безпеці у сенсі порушення консолідованого соціально-економічного простору та поглиблення структурних дисбалансів в економіках регіонів України. Продовжували зменшуватись розміри диспропорцій за показниками обсягів реалізованої промислової продукції, обсягів експорту товарів, реальної заробітної плати.

Внаслідок започаткування тенденції до відновлення докризових показників соціально-економічного розвитку зменшились розміри диспропорцій за обсягами імпорту товарів, однак за обсягами виконання будівельних робіт та заборгованості з виплати заробітної плати розмір диспропорцій, який у 2014-2015 роках зменшувався, почав зростати. Збільшення диспропорцій за обсягами будівельних робіт свідчить про відновлення в окремих регіонах України можливостей до активізації цієї галузі.

Зазначені диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України та їх зростання зумовлені:

1. Переважанням аграрної чи індустріальної спеціалізації регіонів:

- вагоме позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами мають промислово розвинуті регіони. Так, у січні-червні 2014 р. позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у індустріально розвинутих Донецькій та Дніпропетровській областях склало, відповідно, 3,3 млрд та 2 млрд дол. США, тоді як у переважно аграрній Рівненській області – тільки 61,1 млн дол. США. У Тернопільській та Закарпатській областях спостерігалось навіть від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами (1,3 та 73,7 млн дол. США). У 2016 році у 16 регіонах сальдо зовнішньої торгівлі позитивне. Від'ємне сальдо у місті Києві (-6007,6 млн. дол.), а також у Київській, Волинській, Харківській, Львівській, Чернігівській та Хмельницькій областях;

- інвестиції надходять перш за все до економічно розвинутих регіонів, які мають потужну промисловість, або/та у великі міста. Так, протягом січня-березня 2014 р. в економіку Дніпропетровської та Запорізької областей

надійшло, відповідно, 103,1 та 32,9 млн дол. США прямих зовнішніх інвестицій (акціонерного капіталу), тоді як в економіку Закарпатської та Рівненської областей – тільки 6,4 та 4,6 млн дол. США. У 2016 році найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій надійшло до міста Києва, Миколаївської та Кіровоградської областей;

- розвинута логістична мережа зосереджена на території промислово розвинутих територій, що підтверджує динаміка перевезень. Так, за січень-квітень 2014 р. всіма видами транспорту у Донецькій області було перевезено 46,6 млн т вантажів, у Дніпропетровській – 36 млн т, тоді як у Тернопільській області – 1,38 млн т, Закарпатській – 1,4 млн т, Рівненській області – 4 млн т;

- населення індустріально розвинутих регіонів та/або регіонів з великими містами зазвичай має вищі доходи, ніж населення переважно аграрних регіонів. Так, доходи населення за 2013 р. (у розрахунку на одну особу) у м. Києві склали 52924,5 грн, у Донецькій області – 29981,4 грн, у Дніпропетровській – 29940,3 грн, Харківській – 26227 грн, тоді як у Закарпатській області – 17898,2 грн, Тернопільській – 18996,6 грн., Волинській – 19490,7 грн. Зазначена тенденція стосується й середньомісячної заробітної плати: за січень-червень 2014 р. у м. Києві вона складала 5169 грн., тоді як у Тернопільській області – 2397 грн. Найвищий рівень середньомісячної заробітної плати у 2016 році був у Луганській, Чернівецькій областях та місті Києві, а найменший – у Тернопільській, Чернігівській та Житомирській областях.

Таким чином, регіональна асиметрія за розміром середньомісячної заробітної плати у січні-червні 2014 р. складала 2,2 рази, а у 2016 році – 1,7 рази.

2. Концентрацією виробництва та інфраструктури у регіонах з великими містами:

- будівництво ведеться переважно у регіонах з великими містами. Так, у м. Києві у січні-червні 2014 р. підприємствами було виконано будівельних робіт на суму понад 4,8 млрд грн, у Донецькій області – на 2,4 млрд грн, у

Дніпропетровській – на 2 млрд грн, тоді як у Закарпатській області – на 157,2 млн грн, у Кіровоградській – на 217,1 млн грн, у Тернопільській – на 355,2 млн грн (*Додатки П, Р*). Скорочення обсягів будівництва у 2016 році спостерігалось у 8 регіонах, найнижчі значення демонструють Рівненська, Запорізька та Полтавська області. Найвищий приріст мають Житомирська (на 47%), Вінницька (на 36,8%) області та місто Київ (на 38,4%);

- саме великі міста мають більш розвинену мережу освітніх та культурних закладів, унаслідок чого стають центрами міжрегіональної та міжнародної міграції.

3. Наявністю у складі частини регіонів України старопромислових територій, в яких існують значні проблеми з оновленням виробничих фондів, стимулюванням економічного розвитку, екологічні загрози.

4. Веденням на Сході України – у Донецькій та Луганській областях бойових дій, наслідками яких є руйнування виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури міст, промислових об'єктів, загибель мирних жителів, міграція мешканців цих регіонів до інших регіонів України і в результаті цього – значним погіршенням показників соціально-економічного розвитку цих регіонів.

5. Несприятливими умовами для ведення бізнесу. За даними Світового банку, Україна у 2012 р. у рейтингу легкості ведення бізнесу зайняла 112-ту позицію з 189 досліджених економік. З такими умовами зіштовхуються українські та іноземні компанії у всіх регіонах. Найбільшими загрозами при веденні підприємницької діяльності є корупція (за даними «Transparency International», Україна у 2013 р. за індексом сприйняття корупції посіла 144 місце серед 177 держав, охоплених дослідженням, опинившись у групі країн «підвищеного ризику»), політична нестабільність, високий рівень юридичної заплутаності при веденні бізнесу та надмірне регулювання підприємницької діяльності. За Індексом глобального підприємництва 2016 Україна посідає 63-тє місце з-поміж 132 країн світу та 34-тє місце серед 40 європейських країн [412]. Своєю чергою, згідно з Індексом *Doing Business* 2016, відчутний

прогрес в Україні зафіксовано лише у сфері реєстрації суб'єктів господарювання.

6. Недостатнім розвитком міжрегіонального, транскордонного та міжнародного регіонального співробітництва. Перш за все, це стосується прикордонних областей України, у яких є можливість швидкими темпами нарощувати експорт власної продукції до країн-сусідів. З іншого боку, внаслідок недостатнього формування міжрегіональних коопераційних зв'язків відбувається порушення консолідованого економічного простору України. Так, частка міжрегіонального обороту у ВВП країни протягом останніх років не перевищує 25 %, внутрішній попит на продукцію інноваційного характеру залишається незначним, а економічне зростання продовжує локалізуватись у промислових, фінансових та транспортно-транзитних центрах всередині регіонів.

7. Нестачею внутрішньорегіональних ресурсів для реалізації проектів розвитку. Так, навіть у таких бюджетнопрофіцитних регіонах, як Харківська область, реалізація більшості програм розвитку вимагає дотацій з державного бюджету, а фінансові ресурси місцевих бюджетів Львівської області подекуди не дозволяють навіть сплатити за надані енергоносії та профінансувати видатки на оплату праці. В більшості регіонів та міст України бракує фінансових ресурсів, необхідних для ефективного планування регіонального розвитку, що є наслідком надмірної централізації фінансової системи.

8. Недосконалістю регіональної політики стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, при тому що саме діяльність малого та середнього підприємництва створює значну кількість робочих місць у переважно аграрних регіонах. Так, у Закарпатській області на місцевому рівні малі підприємства забезпечують працевлаштування близько половини від загальної кількості зайнятих, середні – близько 20 %. Проте внаслідок недостатніх стимулів для ведення бізнесу розвиток малого та середнього підприємництва в області фактично призупинився.

9. Недостатньо ефективною співпрацею органів місцевої влади, підприємців та населення у виробленні спільної політики регіонального розвитку, зокрема у розробці регіональних програм стимулювання розвитку аграрного сектору, сфери обслуговування та ін.

10. Погіршенням демографічної ситуації у більшості регіонів України, що створює дефіцит робочої сили. При цьому найбільше природне скорочення протягом січня-червня 2014 р. було зафіксовано в індустріально розвинутих регіонах: у Дніпропетровській (на 9033 особи), Харківській (на 7810 особи) та Запорізькій (на 4982 особи) областях. Значна смертність у Донецькій та Луганській областях (на 16567 та 9085 осіб відповідно) може бути частково пояснена бойовими діями. Найбільше природне скорочення населення у січні-листопаді 2016 року спостерігалось у Дніпропетровській (-19461 особа), Харківській (-16510 осіб) та Донецькій (-15692 особи) областях, додатній приріст лише у Рівненській (1193 осіб) та Закарпатській (982 особи) областях.

11. Погіршенням екологічної ситуації (особливо в індустріально розвинутих та старопромислових регіонах). Так, більша частина очисних споруд і газоочисного обладнання на регіональних підприємствах промисловості та ЖКГ є фізично зношеними, внаслідок чого до атмосфери потрапляють шкідливі речовини, а до водних об'єктів – погано очищені стоки. Промислові та інші небезпечні відходи утилізуються недостатньою мірою, внаслідок чого відбувається їх накопичення (перш за все на території підприємств-виробників) (*Додатки С, Т*). Так, протягом 2013 р. найбільшими темпами накопичення відходів I-III класів небезпеки (особливо небезпечних) відбувалось на території таких регіонів, як Полтавська, Сумська та Харківська області. Діючі в регіонах сміттєзвалища та полігони, як правило, перевантажені побутовими відходами, що часто призводить до утворення несанкціонованих звалищ сміття. При цьому стрімке накопичення побутових відходів відбувається перш за все у тих областях (Хмельницька, Сумська, Кіровоградська), на території яких відсутні заводи з переробки твердих

побутових відходів [56]. У 2015 році у регіонах зросли обсяги утворення відходів I-IV класів небезпеки у 9 областях, найбільше – в Закарпатській області (на 39,2 %), найменше – в Чернігівській області (на 2,2 %). Найбільше обсяги утворення відходів I-IV класів небезпеки зменшились у області (на 37,8 %). У 2015 році у 10 регіонах зросли обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, найбільше – в Чернівецькій області (на 30,4 %), найменше – у Львівській області (на 3,5 %). Найбільше обсяги викидів зменшились у Харківській області (на 64,5%).

Варто зазначити, що саме 2013 рік остаточно закріпив низку суперечностей економічної динаміки, більшість з яких має не лише помітну регіональну специфіку, а й сформувалась саме на регіональному рівні.

1. Спостерігаються ознаки поглиблення регіональної дезінтеграції економічного простору України. У післякризовий період втрата мультиплікативного ефекту, який формували регіони-лідери, набула загрозливого характеру. Зміни у структурі власності та прагнення сформувати замкнені регіональні сировинно-виробничі структури зменшують ринкову мобільність низки галузей, породжуючи ефект «маховика» стагнації всередині регіону. У підсумку падіння зазнають навіть ті виробництва, які меншою мірою залежні від кон'юнктури. Як наслідок, регіони-«локомотиви» перетворюються на осередки кризи. Про це свідчить, наприклад, те, що за підсумками січня-вересня 2013 р. (вперше за всю історію спостережень) Дніпропетровська область випередила Донецьку за обсягом реалізованої продукції промисловості. В цілому спостерігається зменшення протягом останніх трьох років сукупної частки традиційних промислових лідерів (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області) у обсягу реалізованої продукції: з 56,4 % у 2011 р. до 52,7% у 2012 р. і до 50,5 % у 2013 р. Промисловими лідерами у 2016 році були Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Харківська області. Частка цих регіонів в обсязі реалізованої продукції складала 45,8%.

2. Позитивна динаміка, зафіксована у низці регіонів, має здебільшого епізодичний характер. Так, з початку 2013 року жоден з регіонів не мав приросту одночасно у всіх ключових сферах реального виробництва (промисловість, сільське господарство, будівельна діяльність). Це свідчить про відсутність мультиплікативного ефекту зростання окремих секторів навіть у межах одного регіону і навіть у короткостроковому періоді.

3. Нині наочно проявилась проблема відсутності цілісного внутрішнього ринку як у національному масштабі, так і на рівні регіону. Намагання промислових регіонів відновити докризові параметри розвитку за допомогою традиційних сировинно-експортних підходів призвели до посилення географічної концентрації зовнішньої торгівлі та остаточно сформували критичну залежність від зовнішнього ринку. В таких умовах спрямованість галузей саме на внутрішнє споживання могло створити основу для поступового відновлення стійкого зростання і продовження змін у структурі економіки. На жаль, достатніх стимулів для розвитку внутрішнього ринку досі не створено, а самі регіональні виробники не демонструють готовності диверсифікувати географію збуту.

Як наслідок, для більшості регіонів *приріст промислового виробництва* протягом 2010-2014 рр. мав *нетривалий характер*, і у багатьох випадках пов'язаний зі значним падінням у попередні періоди та низькою базою порівняння. Зокрема, лише дві області демонстрували помітне промислове зростання протягом трьох останніх років – Вінницька (у січні-вересні, відповідно: 2011 р. – 0,3 %, 2012 р. – 8,5 %, 2013 р. – 13,1 %) та Кіровоградська (у січні-вересні, відповідно: 2011 р. – 11,2 %, 2012 р. – 8,4 %, 2013 р. – 8,5 %). Промислова динаміка зазначених регіонів полягає у специфіці структури виробництва – його основу складають споживчі товари короткострокового використання (Вінницька – 52,5 %, Кіровоградська – 51,5 %) – на пріоритетній орієнтації виробників на внутрішній ринок. Натомість, регіони, які спеціалізуються на виробництві товарів проміжного споживання, продовжують скорочення виробництва. До цієї групи регіонів і належать

промислові лідери, для яких частка товарів проміжного споживання перевищує 40 %. У 2016 році падіння промислового виробництва спостерігалось у дев'яти регіонах: у січні – листопаді 2016 року спад промислового виробництва спостерігався в таких областях, як Сумська (-8,2%), Івано-Франківська (-6%), Чернівецька (-3,4%), Запорізька (-3,3%), Львівська (-1,5%), Волинська (-1,2%), Дніпропетровська (-1,0%), Рівненська (-1,0%) та Полтавська (-0,9%). Натомість, зростання можна побачити в Луганській (43%), Кіровоградській (18,2%) та Миколаївській (10,2%) областях.

4. Остаточо закріпилась пріоритетність соціальної спрямованості управлінських впливів на регіональному рівні. Так, наприклад, у всіх регіонах забезпечено зростання реальної заробітної плати; більшість з них (19 регіонів) домоглася скорочення заборгованості з виплати заробітної плати. Проте оскільки це не супроводжується відповідною динамікою виробництва, можна стверджувати, що виконання зобов'язань перед працівниками відбувається за рахунок утворення збитків наступних періодів та скорочення поточних капіталовкладень.

5. Спостерігається посилення «закритості» економіки регіонів в очікуванні подальшого погіршення економічної динаміки. Це проявилось, зокрема, у показниках бюджетних надходжень. Так, якщо зростання доходів місцевих бюджетів у січні-вересні 2014 році забезпечено у всіх областях, крім Миколаївської, Луганської та Полтавської, то ситуація з відрахуваннями до зведеного бюджету діаметрально протилежна – заборгованість платників зросла з початку року у 22 регіонах, включаючи ті з них, які демонстрували порівняно вищі темпи розвитку виробництва. Це свідчить про прагнення концентрувати керівні впливи у господарстві регіонів на вирішенні поточних питань і зміцнити місцевий бюджетний ресурс на противагу активній участі у реалізації завдань модернізації країни. У зв'язку зі змінами принципів наповнення місцевих бюджетів, формуванням об'єднаних громад

починаючи з 2015 року місцеві бюджети отримали додатковий фінансовий ресурс.

6. Протягом 2013-2014 рр. у регіонах яскраво проявилась вимушена альтернативність напрямів інвестування, оскільки основним джерелом інвестицій залишаються власні кошти підприємств, частка яких досягла 63,9 %. Частка іноземного капіталу у інвестуванні економіки у січні-вересні не перевищує 2,5 %. До цього додається загальне скорочення капітальних інвестицій. Так, збільшення обсягів капітальних вкладень спостерігалось лише у 9 регіонах, тоді як у січні-вересні 2012 року – у 23 регіонах. Як наслідок, найбільшого падіння з усіх сфер реального виробництва зазнало будівництво, яке водночас є найбільш інвестиційно залежною сферою [67]. У 2016 році збільшення обсягів капітальних вкладень спостерігалось у Волинській (41%), Хмельницькій (29,8%) та Миколаївській (16,5%) областях.

7. Погіршується ефективність капітальних інвестицій у промисловий комплекс регіонів. Так, якщо у 2010-2011 рр. на 1 гривню інвестицій у промисловість сукупно припадало 14,6 грн. реалізованої продукції, то у 2012-2013 рр. цей умовний показник віддачі скоротився до 11,6 грн. У цьому контексті показовим є приклад Донецької області, де нарощення інвестицій у промисловість, яке тривало три роки поспіль, супроводжується зменшенням виробництва. Це свідчить про неефективну структуру інвестування та здатне спричинити подальше скорочення капіталовкладень. У 2016 році на 1 грн. інвестицій у промисловість припадало 7,7 грн. реалізованої продукції.

8. Змінюється характер міжрегіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку. З одного боку, розриви за ключовими показниками не збільшуються (як це було характерно для періодів динамічного зростання економіки регіонів) і мають переважно природу «різниці потенціалів». З іншого боку, все більше проявляються диспропорції темпів розвитку, а подекуди – і різноспрямованість економічної динаміки. Проте навіть за таких умов згладжування розривів відбувається скоріше за рахунок падіння у регіонах-лідерах, ніж завдяки випереджаючому зростанню групи регіонів з

середнім чи нижче середнього рівнем розвитку. Так, попри те, що у січні-вересні 8 регіонів продемонстрували приріст промислового виробництва, внесок жодного з них у загальний обсяг реалізованої продукції не перевищує 2 %. Сукупно на ці 8 регіонів припадає 11 % обсягу реалізованої промислової продукції у зазначений період. Для порівняння: сама лише Дніпропетровська область, яка зменшила промислове виробництво на 2,1 %, формує понад 18 % загального обсягу реалізованої продукції промисловості. У 2016 році в Луганська (43%), Кіровоградська (18,2%) та Миколаївська (10,2%) області демонстрували найбільший приріст промислового виробництва, і на них припадало 5,9 % обсягу реалізованої промислової продукції.

В таких умовах все більш очевидною є потреба докорінної зміни парадигми державної підтримки розвитку регіонів. Важелі державного стимулювання регіонального розвитку поки що не дали помітного ефекту. Частина з них – угоди щодо регіонального розвитку – з самого початку не мали інвестиційного характеру і не були, до того ж, повністю фінансово забезпечені. Найновіші інструменти підтримки розвитку регіонів – Національні проекти та Державний фонд регіонального розвитку – перебувають на початкових етапах застосування і також досі не сприяють формуванню «точок зростання».

Особливий вплив на диспропорцію розвитку регіонів України має ситуація на Донбасі, що склалася за останні три роки. Зокрема, соціально-економічний розвиток Донецької та Луганської областей у 2014–2016 роках характеризується значним погіршенням показників, що є наслідком як ведення бойових дій на їх території, так і тривалим невирішенням питань реструктуризації господарського комплексу цього регіону у попередні роки й сповільнення переходу його на інноваційні основи організації виробництва. Серед вагомих характеристик соціально-економічного становища Донецької та Луганської областей варто зазначити різке падіння показників промислового виробництва, будівництва, стрімке скорочення обсягів інвестиційної діяльності, відтік іноземних інвестицій, накопичення значного

обсягу заборгованості по виплаті заробітної плати, зубожіння населення. Нагальними проблемами розвитку цього регіону є руйнування промислових та інфраструктурних об'єктів, значні площі нерозмінованих територій, накопичення проблем у сфері надання житла внутрішньо переміщеним особам та постраждалим від бойових дій, соціального забезпечення та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, неможливість ухвалити місцеві бюджети і спланувати доходи й видатки на поточний рік, неунормованість ведення приватного бізнесу, неврегульованість питання отримання міжнародної фінансової допомоги.

Підписання Мінських домовленостей-II і певна (умовна) стабілізація суспільно-політичної ситуації в регіоні дали надію на можливості започаткування процесу відбудови підконтрольної Україні території та відновлення її життєздатності. Відродження Донбасу починається з вироблення чіткої стратегії дій і узгодженої системи заходів, спрямованих на зосередження й концентрацію зусиль центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства та міжнародних фінансових організацій на вирішенні нагальних проблем підконтрольних Україні територій Донецької та Луганської областей і започаткування на цих територіях стабільного розвитку. Комплекс таких заходів включає послідовні дії щодо відновлення зруйнованого промислового потенціалу, транспортної інфраструктури та інженерних мереж, розмінування територій, постійне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, врегулювання питання щодо діяльності малого та середнього бізнесу на цих територіях, унормування процедур ухвалення місцевих бюджетів в особливих умовах, створення чіткої системи й механізмів надходження, отримання та використання коштів міжнародної фінансової допомоги. Лише чітка й узгоджена робота за цими напрямками здатна привести до відчутних результатів, відновити темпи розвитку Донецької та Луганської областей і підвищити рівень життя громадян.

Стрімка ескалація збройного протистояння на Сході України протягом усього 2014 року зумовила погіршення показників соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей, що супроводжується втратою значної частини вартості активів. Водночас варто відзначити, що попри вагомую роль в економіці країни, розвиток Донецької та Луганської областей демонстрував негативні тенденції ще задовго до початку гострої фази протистояння на Сході. Зокрема, падіння промислового виробництва у цих двох регіонах триває з 2012 року після нетривалого періоду зростання в 2010-2011 рр. При цьому темпи падіння промисловості в Донецькій і Луганській областях помітно перевищують середні значення по Україні. Так, у 2012 р. Донецька й Луганська області скоротили промислове виробництво на 5,4 % і 7,5 % відповідно (падіння по Україні склало 1,8 %). 2013 рік завершився подальшим спадом у промисловості: на 6,4 % у Донецькій і на 8,9 % у Луганській областях (в цілому по Україні промислове виробництво знизилось на 4,3 %). За підсумками 2014 р. промислове виробництво скоротилось на 31,5 % у Донецькій і на 42,0 % у Луганській областях, що стало наслідком зупинки значної частини виробництв та посилення загроз функціонуванню підприємств. Сукупна питома вага двох регіонів у обсязі реалізованої промислової продукції скоротилась з 29 % у 2010 р. до 19 % у 2014 р. У січні 2015 р. промислове виробництво Донецької області досягло лише 50,1 % січня 2014 р., а Луганської – всього 13,0 %. У 2016 році промислове виробництво Донецької області досягло рівня 105,4 % 2015 року, а Луганської – 143,0 % (мова йде про підконтрольні території).

Не існує достатньої економічної причини поширення сепаратистських настроїв на Донбасі. За попередніми оцінками, економіка Донбасу більшою мірою постраждала через розрив зв'язків з Україною, ніж через погіршення кон'юнктури, політичних відносин і посилення погроз безпеки функціонування підприємств. У контексті останнього перебільшенням є позиція «Донбас живе тільки завдяки співробітництву з Росією». РФ, без сумніву, була найбільшим торговельним партнером Донецької та Луганської

областей, однак далеко не найбільш ефективним навіть в умовах стабільних міждержавних відносин. Приміром, у 2012 році за вигідністю зовнішньоторговельних операцій підприємств Донецької області (мається на увазі розмір позитивного сальдо) РФ перебувала тільки на третьому місці серед країн – контрагентів регіону. Сальдо склало трохи більше 500 млн дол. США, що ненабагато перевищує показники Білорусі й Болгарії і удвічі поступається Італії. У 2103 р. зовнішньоторговельне сальдо Донецької області з РФ було від'ємним – понад 600 млн дол. США. Луганська область останні 5 років імпортувала товарів з РФ набагато більше, ніж експортувала; в окремі роки негативне сальдо перевищувало один мільярд доларів. Беручи до розрахунку контрольовані території, станом на 2016 рік зовнішньоторговельне сальдо Донецької області з РФ було 147293,6 тис. дол. США, а Луганської – 143872,9 тис. дол. США.

Підґрунтям зародження міфу «Донбас годує всю країну» стало зростання контрасту між значним економічним потенціалом регіону і низьким фактичним рівнем життя більшої частини населення. Наприклад, співвідношення доходів населення і обсягу виробленого валового регіонального продукту протягом останніх 10 років поступово зменшувалось. Поширена думка про те, що до державного бюджету «стягувалось майже все, зароблене Донбасом», не знаходить фактичного підтвердження. Донецька й Луганська області сумарно формували всього близько 10 % надходжень. Треба визнати, однак, що експортери Донбасу забезпечували основний приплив валюти (до 40 %), завдяки чому регіон тривалий час мав статус профіцитного. Низка явищ в економіці Донбасу набули загрозливих масштабів, у тому числі й на територіях, контрольованих силами АТО.

2.3. Конкурентні переваги регіонів та їх вплив на економічну безпеку України

Регіон, з одного боку, є самостійною соціально-економічною системою, якій притаманні єдність природної, матеріальної та соціальної сфер, а також забезпечення власних відтворювальних процесів. З іншого боку, регіон є складовою, основною функціональною ланкою соціально-економічної системи держави. Природно констатувати, що конкурентні переваги держави в значній мірі ґрунтуються на конкурентних перевагах її областей, окремих територій, а, отже, конкурентні переваги можуть розглядатися не лише на національному, але й на регіональному рівні. В даному аспекті значимим є припущення про те, що формування та посилення конкурентних переваг регіонів може слугувати необхідною передумовою забезпечення стійкого економічного зростання держави.

Не менш важливим є твердження про те, що динамічна характеристика формування і використання конкурентних переваг регіонів здійснює вплив на економічну безпеку держави та її основні компоненти. Оскільки одним із завдань системи економічної безпеки держави є забезпечення конкурентоспроможності економіки у світовій системі господарювання, виявлення та науково-методологічне обґрунтування механізму впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку України є актуальним та затребуваним, зокрема в аспекті прагнення держави інтегруватися в європейський соціально-економічний простір.

Проблематика конкурентоспроможності на національному та регіональному рівні є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, проте для більш комплексного її вирішення все ще потребують певного уточнення такі категорії як конкурентні переваги регіону та їх класифікація. В світлі сказаного необхідно акцентувати на недоцільності ототожнення понять конкурентоспроможність та конкурентні переваги, не зважаючи на їх близькість за змістовним наповненням. Дане

припущення підтверджується попередніми дослідженнями науковців. Зокрема, М. Портер одним із перших розділив ці два поняття, визначаючи конкурентоспроможність як властивість об'єкта утримувати свої позиції в конкурентній боротьбі, тоді як конкурентні переваги – це характеристики об'єкта, які створюють можливості брати участь у конкурентній боротьбі [423]. Такий підхід є обґрунтованим і вважаємо, що наявність конкурентних переваг регіону можна вважати однією з визначальних складових його конкурентоспроможності.

На противагу попередньому підходу, вітчизняні науковці пропонують розуміти під конкурентними перевагами регіону «систему чинників, що позитивно впливають на конкурентоспроможність регіонів країни в процесі її інтеграції до світогосподарських зв'язків, а саме: забезпеченість регіону чинниками виробництва, наявність ємного та платоспроможного попиту, наявність комплексу споріднених галузей, що забезпечують діяльність провідних експортоорієнтованих галузей економіки, наявність передового менеджменту та стратегії компаній, розвиненість інфраструктури бізнесу, високий виробничий та науково-технічний потенціал регіону, наявність кваліфікованих кадрів тощо» [80, с. 8]. Однак, вважаємо, що даний підхід позбавлений комплексності, визначає конкурентні переваги в інтеграційному аспекті, і, що найбільш суттєво, не віддзеркалює зв'язок із економічною безпекою.

Низка вітчизняних науковців, дослідження яких сфокусовані на соціально-економічному розвитку регіонів розглядають конкурентні переваги з точки зору чинників впливу на конкурентоспроможність регіону [24; 194; 235]. До таких чинників відносять: географічне розташування; раціональність галузевої структури та підприємств; продуктивність праці та людський капітал; наявність науково-технічного потенціалу та рівень його розвитку; розвинутість регіональних інноваційних систем; інвестиційна привабливість; сформована ринкова, виробнича, соціальна, інституціональна, фінансова, транспортна та інформаційна інфраструктура; сприятливість

бізнес-клімату; ефективність управління регіоном та потенціал інституційного сектору; розвиток сфери послуг та дотримання та підвищення екологічних стандартів. Знову ж таки, таке трактування конкурентних переваг доволі обмежене, оскільки передбачає, що конкурентні переваги це чинники впливу на конкурентоспроможність регіону. Інша група вітчизняних науковців конкурентні переваги розглядають як об'єкт управління в регіональній системі, ефективність якого забезпечує її конкурентоспроможність [21], як елементи конкурентоспроможності, успішне використання яких забезпечить економічне зростання та підвищення рівня життя населення [114], сукупність цінностей (ресурсів та благ), наявність та реалізація яких надає регіону переваги порівняно з іншими [194, с. 12].

Відсутність єдності думок науковців щодо поняття «конкурентні переваги регіону» дає змогу запропонувати дещо відмінне трактування. Таким чином, конкурентні переваги регіону доцільно трактувати як систему конститутивних характеристик соціально-економічного розвитку регіону, які не лише забезпечують високий рівень його конкурентоспроможності, але й позитивно впливають на спроможність національної економіки до розширеного відтворення та забезпечення економічного суверенітету держави.

На сьогодні не спостерігається і єдності науковців щодо класифікації конкурентних переваг регіону. Деякі науковці класифікують конкурентні переваги за певними потенціалами: економічний розвиток регіону; технологічний, технічний, науковий потенціал; міжнародна та внутрішньодержавна позиція; культурний та туристичний потенціал; соціально-демографічні властивості [121, с. 9-10]. Популярним є підхід до класифікації конкурентних переваг за ознаками:

- внутрішні (наявність природних ресурсів, зручне геополітичне розміщення) та набуті (наявність інноваційних, людських, фінансових ресурсів, розвинута інфраструктура регіону) [193, с. 8];

- конкурентні переваги, що засновані на певних факторах: економічних, нормативно-правових, структурних, технічних, інформаційних, географічних, демографічних [139];

- людські ресурси; продуктивне середовище; підприємницьку культуру; секторальну структуру економіки [417];

- ресурсний потенціал, економіко-географічне положення, організаційний потенціал, промисловий потенціал, науковий потенціал, соціальний та екологічний потенціал [213, с. 76].

- зовнішні (потенціал інноваційної мобільності регіону, підприємницький потенціал, економіко-фінансовий потенціал, природно-ресурсний потенціал), внутрішні (потенціал регіональної мобільності, потенціал інвестиційної привабливості регіону, потенціал іміджу регіону) [319].

- базова інфраструктура, технологічна інфраструктура, освітні можливості, умови життя, демографічні тренди, висококваліфікована робоча сила, підприємницька культура, інтернаціоналізація, інновації, доступність фінансування [365, с. 514].

Наведені класифікації та логіка їх побудови є цілком зрозумілими, проте, вважаємо, що більш доцільним є використання системного підходу до класифікації, що відповідає запропонованому трактуванню сутності конкурентних переваг. Також, класифікацію конкурентних переваг доцільно здійснити відповідно до групи чинників, які впливають на їх формування (рис. 2.2).

Відповідно до запропоновано підходу до внутрішніх чинників впливу належать наступні:

- під географічними розуміється суспільно-географічне положення;
- чинники ресурсного забезпечення включають природні, людські, інноваційні, інвестиційні, фінансові, інфраструктурні чинники впливу;

- виробничі чинники це насамперед такі характеристики регіону як спеціалізація його економіки, форми організації виробництва, рівень інтеграції підприємств, інноваційний розвиток та його інтенсивність;
- соціальні чинники – загальна демографічна ситуація, динаміка ринку праці, рівень доходів та соціальний захист населення регіону;
- організаційно-інституціональні чинники – ефективність діяльності органів управління, інституціональний потенціал, імідж регіону;

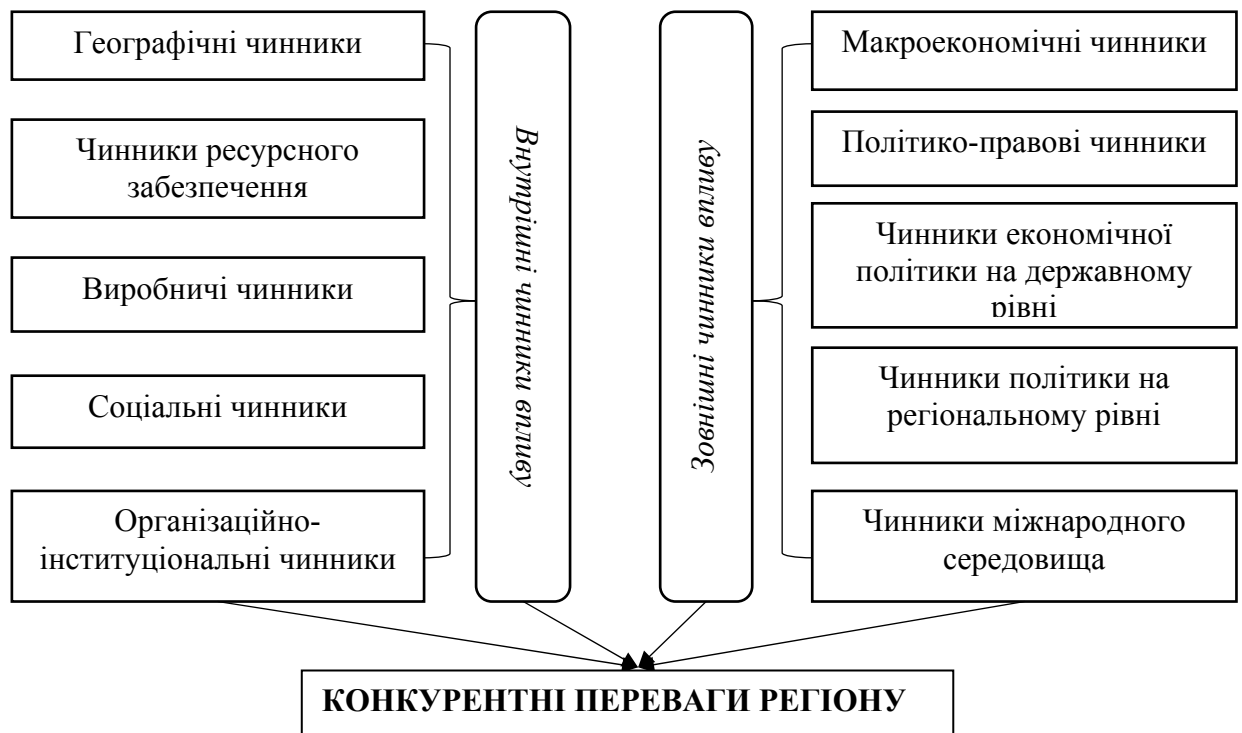

Рис. 2.2. Чинники формування конкурентних переваг регіону

Складено автором

До зовнішніх чинників віднесемо: макроекономічні, зокрема рівень розвитку економіки, стабільність макроекономіки, стійкість до внутрішніх та зовнішніх шоків; політико-правові, до яких варто віднести стан нормативно-правової бази менеджменту господарства, політичну ситуацію; чинники економічної політики на державному рівні: інноваційна, фіскальна, бюджетна, валютна, зовнішньоекономічна політика держави; чинники політики на регіональному рівні: політика щодо регіонального розвитку, захист регіональних товаровиробників, відносини з державним бюджетом;

чинники міжнародного середовища: глобалізаційні процеси, міжнародний поділ праці, транскордонне співробітництво, зовнішньоекономічна діяльність, тощо.

Враховуючи перелічені чинники, конкурентні переваги регіону, на думку автора, доцільно класифікувати за п'ятьма основними компонентами (рис. 2.3): фінансово-економічна, соціальна, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна, організаційно-інституційна.

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ РЕГІОНУ

<i>Фінансово-економічна компонента</i>	Цілісність економічної системи регіону, забезпеченість фінансовими ресурсами, рівень ділової активності в регіоні, структура підприємницького сектора
<i>Соціальна компонента</i>	Рівень соціального розвитку регіону, трудовий потенціал, рівень матеріального становища населення регіону
<i>Зовнішньоекономічна компонента</i>	Участь у міжнародному поділі праці, інтенсивність міжнародної торгівлі, розвиненість міжнародної співпраці в різних галузях
<i>Інноваційно-інвестиційна компонента</i>	Інвестиційна привабливість регіону, рівень використання інновацій та їх впровадження у виробничий процес, інноваційно-інвестиційний потенціал
<i>Організаційно-інституційна компонента</i>	Інституційний потенціал, ефективність регіонального управління, діяльність в напрямку розвитку регіону

Рис. 2.3. Класифікація конкурентних переваг регіону

Складено автором

Такий підхід до класифікації конкурентних переваг дає змогу більш чітко окреслити механізм впливу на економічну безпеку регіонів України, а також характеризувати їх відповідно до конкурентних переваг.

Аналіз фінансово-економічної компоненти конкурентоспроможності регіонів України (табл. 2.5) засвідчив значну диференціацію областей держави за обсягами валового регіонального продукту.

Таблиця 2.5
Показники фінансово-економічної компоненти конкурентоспроможності регіонів України у 2016 р.*

Регіони	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	Капітальні інвестиції, млн. грн.	Індекс споживчих цін, % (грудень до грудня попереднього року)	Кількість підприємств	Індеси промислової продукції, % до попереднього року	Індеси обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року
Україна	1586915	204450,1	112,4	343440	102,0	100,9
Вінницька	43990	5007,3	110,0	9442	102,5	114,3
Волинська	24195	4015,4	111,8	5600	96,5	101,2
Дніпропетровська	176540	19182,2	112,7	27251	98,8	95,2
Донецька	119983	6404,3	111,6	11763	105,9	95,1
Житомирська	29815	3240,2	112,6	6607	104,4	108,4
Закарпатська	24120	2267,0	111,7	6111	106,7	100,0
Запорізька	65968	6428,9	112,3	14423	95,8	92,6
Івано-Франківська	37643	4521,0	110,9	7942	92,4	100,3
Київська	79561	20497,3	112,2	18164	107,1	107,6
Кіровоградська	28758	3866,0	112,3	7684	115,5	102,2
Луганська	31393	1722,1	110,7	3354	157,0	94,3
Львівська	72923	9478,7	111,9	18628	99,6	103,8
Миколаївська	35408	6677,7	112,2	10569	108,4	102,2
Одеська	74934	9132,6	113,6	23883	104,4	109,6
Полтавська	69831	7666,8	114,2	10142	99,3	95,7
Рівненська	28724	2507,8	112,3	5253	99,7	104,0
Сумська	30397	3382,6	114,2	5842	92,0	94,0
Тернопільська	21676	2829,4	111,6	5096	107,6	104,3
Харківська	96596	10790,9	114,1	24938	106,5	89,7
Херсонська	23250	2763,1	112,8	8008	102,7	92,7
Хмельницька	32162	5536,9	111,4	6992	100,0	109,9
Черкаська	38466	3793,9	112,7	8296	110,7	100,7
Чернівецька	15049	1339,5	111,0	4054	94,8	101,3
Чернігівська	28156	2992,4	112,8	6018	108,0	97,8
м. Київ	357377	58406,1	114,0	87380	106,6	–

Джерело: систематизовано автором за даними Державної служби статистики України

До найбільш продуктивних регіонів відносяться Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська та Львівська області (ВРП коливається в межах 7000-12000 млн. грн.). Натомість до дещо слабших у цьому відношенні регіонів можна віднести Чернівецьку, Тернопільську, Херсонську, Закарпатську та Волинську області. Помітною є тенденція, що до найбільш продуктивних регіонів належать ті, які спеціалізуються на послугах, де розвинутими є туристично-рекреаційна галузь, а також які мають гарне географічне розташування (близькість до кордону з сусідніми державами, або ж вихід до моря). Натомість, найменш продуктивні регіони спеціалізуються на сільському господарстві та торгівлі.

До конкурентних переваг «продуктивних» регіонів відноситься також концентрація підприємницького потенціалу. Зокрема, лише в м. Києві в 2016 р. функціонувало 25 % від усіх підприємств України, в Дніпропетровській області – 7,9 %, Харківській – 7,3 %, Одеській – 6,9 %, Львівській – 5,4 %. Для порівняння, в Чернівецькій – 1,2 %, Тернопільській – 1,48 %. Про розвиток конкурентної переваги щодо ділової активності в регіонах свідчать дані відносно обсягу реалізованої продукції суб'єктами господарювання (рис. 2.4), де яскраво вирізняються Дніпропетровська, Київська, Донецька, Харківська, Одеська та Львівська області. Значною інвестиційною привабливістю в 2016 р. характеризувалися Київська, Харківська, Дніпропетровські, Львівська та Одеська області. Натомість найменші обсяги інвестицій були сконцентровані в Чернівецькій (обсяг капітальних інвестицій становив 1339,5 млн. грн.) та Закарпатській (2267 млн грн.) областях.

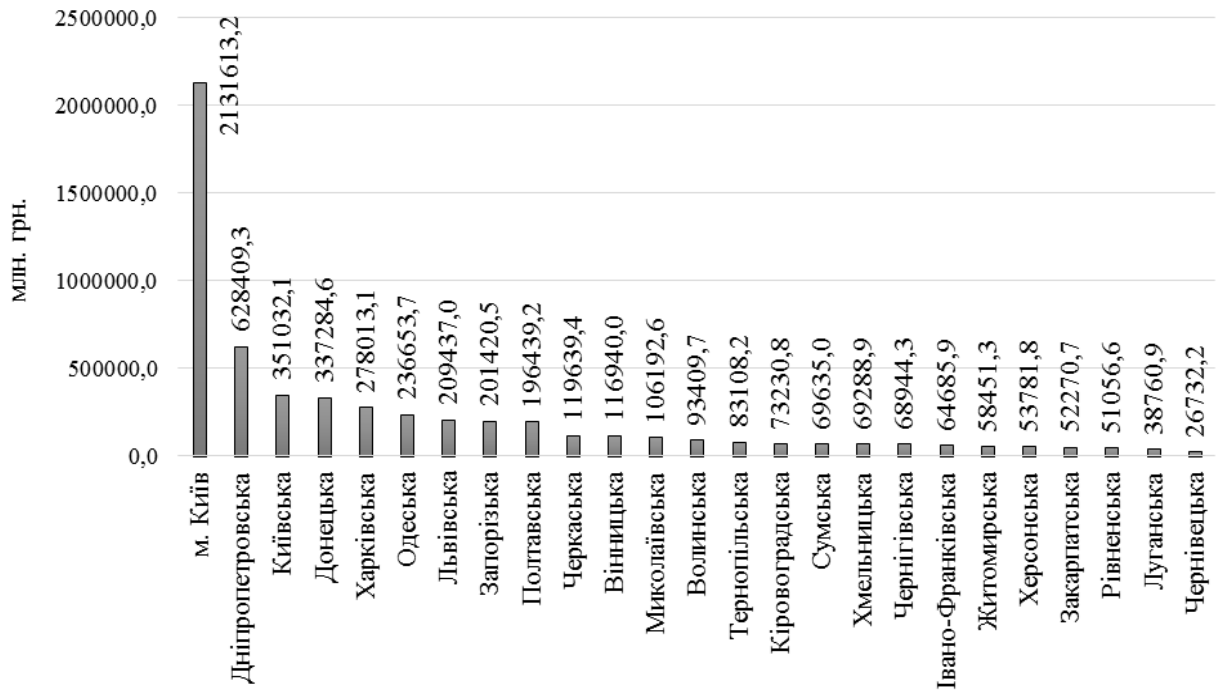

Рис. 2.4. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання у регіонах України у 2015 р., млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Аналізуючи зовнішньоекономічну компоненту, є підстави стверджувати, що вищими конкурентними перевагами володіють м Київ (зовнішньоторговельний оборот товарів та послуг в 2016 р. досягнув позначки 20880301 тис. дол. США) Дніпропетровська (7085518 тис. дол. США), Київська (3712885 тис. дол. США), Запорізька (2526997 тис. дол. США), Одеська (2477190 тис. дол. США), Львівська (2449771 тис. дол. США) області (табл. 2.6).

Таким чином, тенденції щодо фінансово-економічної компоненти конкурентоспроможності регіонів простежуються і в частині її зовнішньоекономічної компоненти. Серед регіонів можна виділити ті, які володіють обома конкурентними перевагами та ті, які значно відстають (Чернівецька, Херсонська, Рівненська та Закарпатська області).

Таблиця 2.6

**Показники зовнішньоекономічної компоненти конкурентоспроможності
регіонів України у 2016 р., тис. дол. США**

Регіони	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Зовнішньоторговельний оборот	
	Товари		Послуги		Товари	Послуги
Україна	25874523,8	27635299,5	6967612,6	3747956,4	32842136,4	31383255,9
Вінницька	573944,3	211586,4	47453,6	14299,4	621397,9	225885,8
Волинська	448876,5	800078,3	38083,1	12260,8	486959,6	812339,1
Дніпропетровська	4242381,8	2458962,6	129244,3	254929,2	4371626,1	2713891,8
Донецька	2542059,8	752435,3	258381,7	118979,2	2800441,5	871414,5
Житомирська	334180,4	215495,6	27805,6	12819,0	361986,0	228314,6
Закарпатська	848274,7	824440,4	132489,0	16227,0	980763,7	840667,4
Запорізька	1657961,5	714917,1	115957,7	38160,2	1773919,2	753077,3
Івано-Франківська	367873,3	289792,3	36750,9	12129,6	404624,2	301921,9
Київська	1204723,6	2204839,3	150166,6	153155,9	1354890,2	2357995,2
Кіровоградська	293279,9	135794,7	20948,8	14606,3	314228,7	150401,0
Луганська	340806,2	271326,5	31006,2	42576,0	371812,4	313902,5
Львівська	919961,1	1189327,0	295858,3	44624,3	1215819,4	1233951,3
Миколаївська	1119761,3	493762,7	296258,8	38514,2	1416020,1	532276,9
Одеська	1000379,7	821928,3	555784,3	99097,6	1556164,0	921025,9
Полтавська	1025641,0	488096,2	21098,3	106833,9	1046739,3	594930,1
Рівненська	215675,1	164095,4	21388,5	10519,1	237063,6	174614,5
Сумська	397639,2	322049,8	18234,2	17771,4	415873,4	339821,2
Тернопільська	205273,3	197952,3	31956,8	4138,8	237230,1	202091,1
Харківська	732992,3	1036935,2	195856,5	42933,1	928848,8	1079868,3
Херсонська	164277,2	128323,7	23848,7	3524,5	188125,9	131848,2
Хмельницька	204068,4	225566,7	14681,3	7226,1	218749,7	232792,8
Черкаська	323050,0	203211,7	11568,3	16264,6	334618,3	219476,3
Чернівецька	73312,0	63799,4	15878,2	1061,5	89190,2	64860,9
Чернігівська	285513,8	360152,0	14932,4	5064,6	300446,2	365216,6
м.Київ	6105660,2	11436054,6	1901857,1	1436729,5	8007517,3	12872784,1

Джерело: систематизовано автором за даними Державної служби статистики

України

Важливим є висновок про те, що регіони, які володіють значними економічними та зовнішньоекономічними конкурентними перевагами володіють перевагами і в соціальній компоненті регіональної конкурентоспроможності (табл. 2.7): нижчим рівнем безробіття, більш високим рівнем середньої заробітної плати, приростом населення.

Таблиця 2.7

**Показники соціальної компоненти конкурентоспроможності
регіонів України у 2016 р.**

Регіон	Рівень безробіття населення, %	Середня заробітна плата за місяць, грн.	Заборгованість із виплати заробітної плати, млн. грн.	Міждержавна міграція
				міграційний приріст, скорочення (-), осіб
Україна	9,6	5358	1902,3	5289
м. Київ	6,8	8705	82,6	1109
Донецька	14,5	6017	344,2	52
Київська	6,8	5350	123,4	441
Дніпропетровська	8,0	5272	147,5	174
Запорізька	10,0	5224	32,7	72
Миколаївська	9,7	5100	84,7	49
Полтавська	13,1	5074	29,7	122
Луганська	16,9	5043	478,9	54
Одеська	6,7	4813	56,8	279
Львівська	7,8	4810	86,1	2
Харківська	6,3	4742	192,2	2543
Закарпатська	10,2	4646	3,7	-303
Івано-Франківська	9,0	4526	6,1	91
Вінницька	10,2	4523	11,0	50
Рівненська	12,1	4492	6,5	-36
Сумська	9,7	4467	86,9	50
Черкаська	10,4	4299	24,4	92
Кіровоградська	12,9	4272	35,2	-5
Житомирська	11,7	4216	6,7	94
Волинська	11,4	4188	12,6	31
Чернігівська	11,8	4184	22,3	168
Херсонська	11,7	4169	15,0	5
Хмельницька	9,4	4128	2,9	31
Чернівецька	9,7	3907	3,0	34
Тернопільська	11,2	3803	7,1	90

Джерело: систематизовано автором за даними Державної служби статистики України

Однак розвинутим регіонам притаманний і вищий рівень заборгованості з виплати заробітної плати.

Таким чином, можна зробити висновок про сильну конкурентну позицію розвинутих регіонів України (активний і більш ефективний підприємницький сектор; високий рівень заробітної плати, що сприяє залученню висококваліфікованих працівників; інтенсивна транскордонна та

регіональна співпраця; наявність та достатньо ефективне управління фінансовими ресурсами; високий рівень показників фондівіддачі основних засобів економіки регіону та виробничих фондів промисловості) та відсутність цих конкурентних переваг в низки депресивних регіонів, до яких за питомими показниками економічної ефективності відноситься і Чернівецька область.

Для визначення ефективності використання регіонами конкурентних переваг для підвищення їх конкурентоспроможності використано DEA-аналіз⁵. За вихід обрано показник «ВРП на одну особу», вхід – обсяги капітальних інвестицій, кількість діючих підприємств, індекс промислової продукції, обсяги експорту, рівень безробіття, наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення, частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції. Результати аналізу подано на рисунку 2.5.

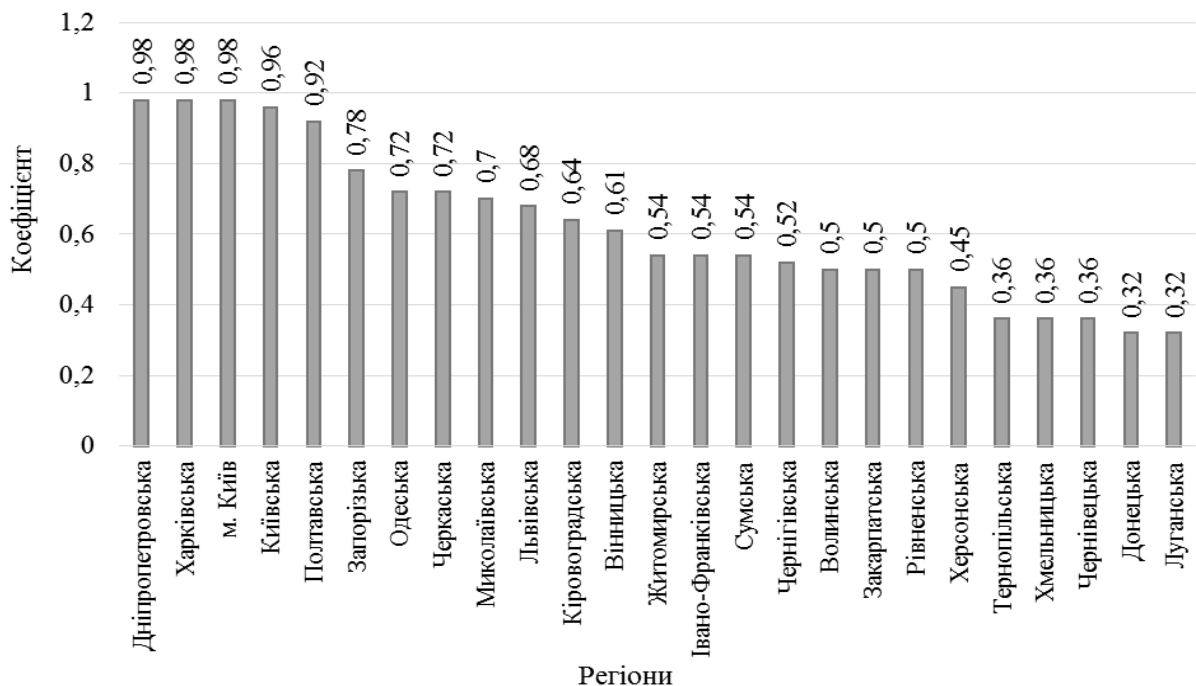

Рис. 2.5. Результати DEA-аналізу використання конкурентних переваг регіонів України у 2015 р.

Побудовано автором

⁵ Даний економетричний інструментарій використовується для визначення ефективності функціонування суб'єктів однорідної виробничої системи. У нашому випадку використовується модель орієнтована на «вхід».

Аналізуючи отримані дані, зазначимо, що коефіцієнт 1 не характерний для жодного з регіонів, що може свідчити про значні можливості щодо підвищення ефективності використання конкурентних переваг регіонів нашої держави⁶. До групи регіонів з найвищим коефіцієнтом ефективності увійшли: Дніпропетровська, Харківська, Київська, Полтавська області і м. Київ (коефіцієнти коливаються в межах 0,92-0,98).

Результати засвідчують, що ці регіони найефективніше використовують власні конкурентні переваги і, таким чином, у порівнянні з іншими мають вищий рівень конкурентоспроможності. До регіонів з рівнем ефективності нижче середнього можна віднести Запорізьку, Одеську, Черкаську, Миколаївську, Львівську, Кіровоградську, Вінницьку області (коефіцієнти перебували в межах 0,61-0,78).

Наступна група регіонів характеризується рівнем ефективності нижче середнього, що свідчить про незначний рівень конкурентоспроможності через недостатньо ефективне використання наявних конкурентних переваг. Це Житомирська, Івано-Франківська, Сумська, Чернігівська, Волинська, Закарпатська, Рівненська та Херсонська області. Зауважимо, що Чернівецька область увійшла до групи регіонів, коефіцієнти яких є найнижчими, що свідчить про надмірно неефективне використання конкурентних переваг економікою області (коефіцієнт 0,32-0,36).

Для більш чіткого окреслення диференціації регіонального розвитку, а також оцінювання конкурентних переваг Чернівецької області в порівнянні з показниками розвитку регіонів-конкурентів (сусідніх у рейтингу регіонів) здійснено відповідне ранжування⁷ (табл. 2.8).

⁶ Отримані результати трактуємо наступним чином: чим вищий отриманий коефіцієнт, тим регіон ефективніше використовує конкурентні переваги; чим меншим є коефіцієнт, тим неефективніше регіони використовують свої конкурентні переваги.

⁷ Під ранжуванням мається на увазі присвоєння регіонам певного рангу відповідно до їх позицій стосовно обраних показників. Оскільки досліджуються 6 областей (Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська), відповідно рангів також передбачається 6 (від 1 до 6). Таким чином, регіон з найвищим рівнем показника отримує ранг 1, а регіон з найменшим – 6. У підсумку виводиться середня рейтингова оцінка на основі якої визначається місце регіону серед конкурентів.

Таблиця 2.8

**Ранжування регіонів-конкурентів за показниками соціально-
економічного розвитку у 2016 р.**

Показники	Області-конкуренти											
	Чернівецька		Вінницька		Хмельницька		Тернопільська		Івано-Франківська		Закарпатська	
Територія, тис. км.	8,1	6	27	1	20,6	2	13,8	4	13,9	3	12,7	5
Кількість наявного населення, тис. осіб	908,9	6	1593,7	1	1288,1	3	1061,3	5	1380,3	2	1259,7	4
ВРП на одну особу, грн.	15049	6	43990	1	32162	3	21676	5	37643	2	24120	4
Кількість підприємств	4054	6	9442	1	6992	3	5096	5	7942	2	6111	4
Обсяг реалізованої продукції, млрд грн	26,7	6	116,9	1	69,3	3	83,1	2	64,7	4	52,3	5
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	7570,1	6	45684,8	1	28925,2	3	13723,4	5	31069,2	2	15678,2	4
Індекси обсягу виробництва сільсько-подарської продукції	101,6	4	113,2	1	103,2	3	103,6	2	101,6	4	95,4	5
Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	1339,5	6	5007,3	2	5536,9	1	2829,4	4	4521,0	3	2267,0	5
Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млрд грн.	16,8	6	33,1	2	26,3	3	20,2	5	33,9	1	24,0	4
Обсяг будівельних робіт, тис. грн.	767,3	5	1921,1	1	1272,4	2	1144,1	4	1159,2	3	562,5	6
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	3731	5	4105	3	3927	4	3599	6	4133	2	4183	1
Заборгованість із виплати заробітної плати, млн. грн.	1,1	6	10,1	1	5,7	3	4,4	4	4,2	5	6	2
Наявний дохід на одну особу, тис. грн	23,5	4	28,6	1	28,4	2	23,2	5	25,6	3	21,5	6
Рівень зайнятості населення, %	57,7	6	65	1	62,6	2	59,7	4	59,6	5	61,2	3
Рівень безробіття, %	9,7	3	10,2	2	9,4	4	11,2	1	9	5	11,2	1
Експорт товарів, млн дол. США	89,2	6	671,9	2	237,3	4	235,3	5	422,3	3	949,1	1
Імпорт товарів, млн дол. США	73,4	6	238,5	4	265,4	3	222,0	5	326,6	2	922,3	1
Експорт послуг, тис. дол. США	15878,2	5	47453,6	2	14681,3	6	31956,8	4	36750,9	3	132489	1
Імпорт послуг, тис. дол. США	1061,5	6	14299,4	2	7226,1	4	4138,8	5	12129,6	3	16227	1
Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів, млн грн	87,6	6	187,8	3	211,9	2	37,9	4	324,5	1	96,6	5
Середня рейтингова оцінка		5,5		1,7		3		4,2		2,9		3,4
Місце серед регіонів		6		1		3		5		2		4

Джерело: систематизовано автором за даними Державної служби статистики України

Результати аналізу соціально-економічного розвитку регіонів-конкурентів за вибраними показниками засвідчили попередньо зроблений висновок про незначні конкурентні переваги Чернівецької області. Регіон знаходиться на останньому місці, оскільки більшість показників його соціального та економічного розвитку були невисокими. Це, зокрема, такі характеристики як територія та населення, обсяги ВРП в розрахунку на одну особу наявного населення, кількість суб'єктів господарювання та обсяги реалізованої ними продукції, обсяги виробництва і реалізації продукції у базових видах економічної діяльності (у т. ч. промисловість та сільське господарство), інвестиції в основний капітал, стан розвитку та місткість внутрішнього ринку регіону, обсяги будівельних робіт, експорту та імпорту товарів і послуг.

Натомість, встановлено, що найвищими конкурентними перевагами володіють Вінницька (1 місце в рейтингу) та Івано-Франківська (2 місце) області. Найменш конкурентоспроможними є Тернопільська (5 місце) та Чернівецька (6 місце) області, що відповідає попередньо здійсненим висновкам про значну диференціацію регіонів України за рівнем сформованості і реалізації конкурентних переваг.

Також варто наголосити, що простежуються вагомі відмінності в структурі конкурентних переваг і це цілком зрозуміло, оскільки жоден з регіонів не може володіти усіма конкурентними перевагами. Однак, найбільш низькими є конкурентні переваги в межах фінансово-економічної, соціальної та інвестиційно-інноваційної компонент. Можна припустити, що зниження конкурентоспроможності саме в окреслених напрямках має значний деструктивний вплив на економічну безпеку держави.

Задля формування ефективних заходів підвищення конкурентоспроможності регіону в аспекті забезпечення економічної безпеки держави необхідно обґрунтувати механізм впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку України (рис. 2.6).

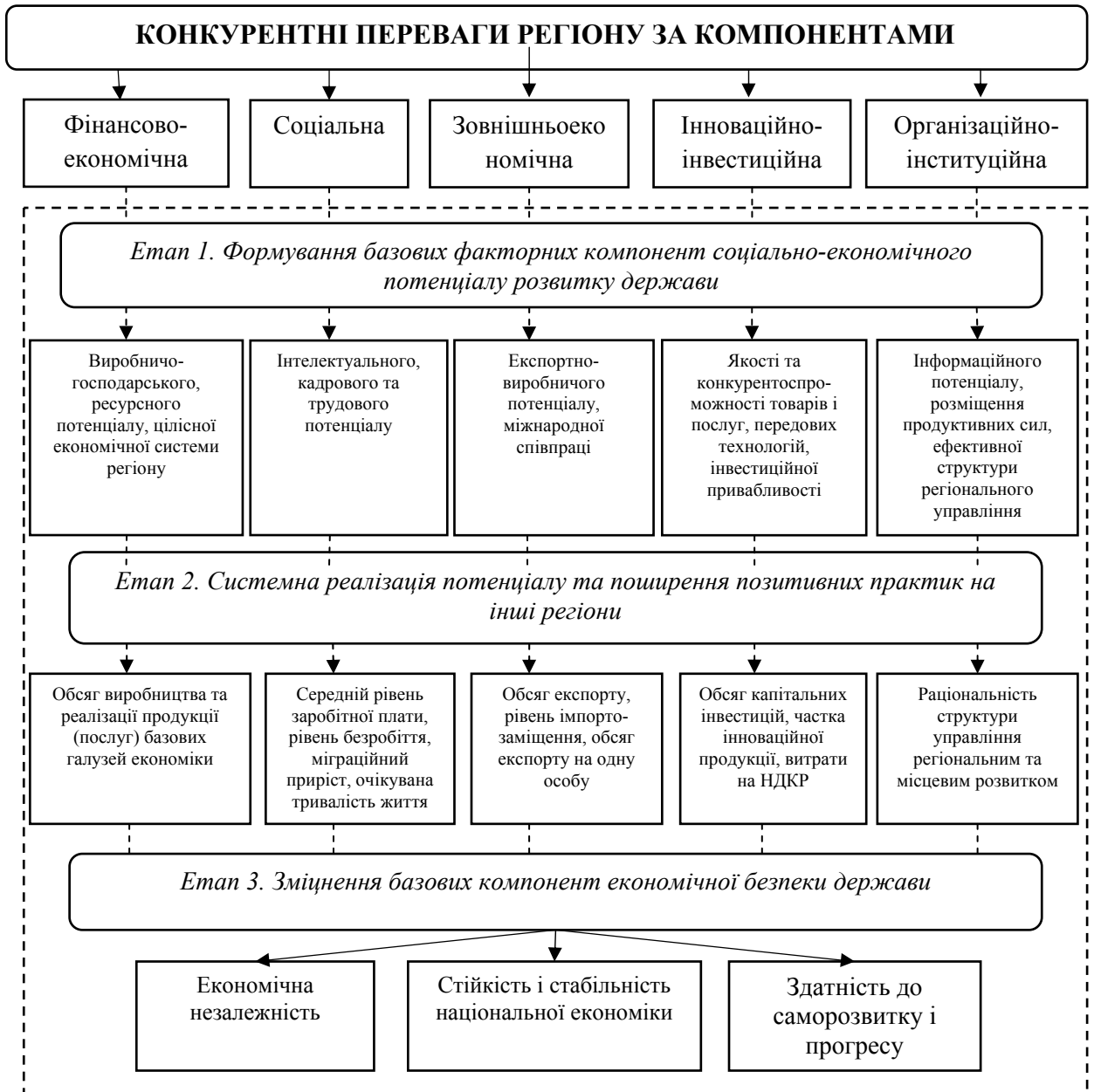

Рис. 2.6. Механізм послідовного впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку України

Складено автором

На нашу думку, відповідний механізм передбачає три імпульсних етапи. На першому етапі відбувається формування базових факторних компонент соціально-економічного потенціалу розвитку держави відповідно до виділених компонент конкурентоспроможності регіону.

Зокрема, формується виробничо-господарський, ресурсний, інтелектуальний, кадровий, трудовий, експортний, інвестиційно-інноваційний та інституційний потенціал.

На другому етапі передбачається системна реалізація потенціалу та поширення позитивних практик на інші регіони, а саме покращення базових конкурентних переваг за кожною із компонент конкурентоспроможності.

Заключний етап запропонованого механізму впливу логічно передбачає зміцнення базових компонент економічної безпеки держави, а саме її базисних структурних компонент – економічної незалежності (можливість здійснення ефективного контролю за ресурсами, розвинення можливостей використання конкурентних переваг на рівні держави), стійкості та стабільності економіки (взаємодоповнення та міцність економічної системи держави, формування підґрунтя для здійснення підприємницької діяльності, можливості протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам), здатності до саморозвитку та прогресу (спроможність формувати і реалізовувати економічні інтереси на національному рівні, збільшення усіх потенціалів держави).

В процесі зміцнення конкурентоспроможності як окремо взятих, так і пов'язаних між собою регіонів України (просторово-територіально, історико-ментально, ресурсно чи завдяки галузево-функціональній спеціалізації) досягаються ефекти синергії. Ці зміни об'єктивно позитивно позначаються на домінантних параметрах економічної безпеки держави – її самодостатності, стійкості та розвитку (рис. 2.7). Тобто, можна зробити узагальнюючий висновок, що конкурентоспроможність економіки держави прямопропорційно залежить від здатності регіонів формувати та реалізувати їх конкурентні переваги, а кінцевим результатом взаємодії та взаємозв'язку процесу підвищення конкурентоспроможності регіону в системі економічної безпеки держави є ефект синергії за рахунок реалізації потенціалів та згладжування диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів держави, посилення практик міжрегіональної взаємодії.

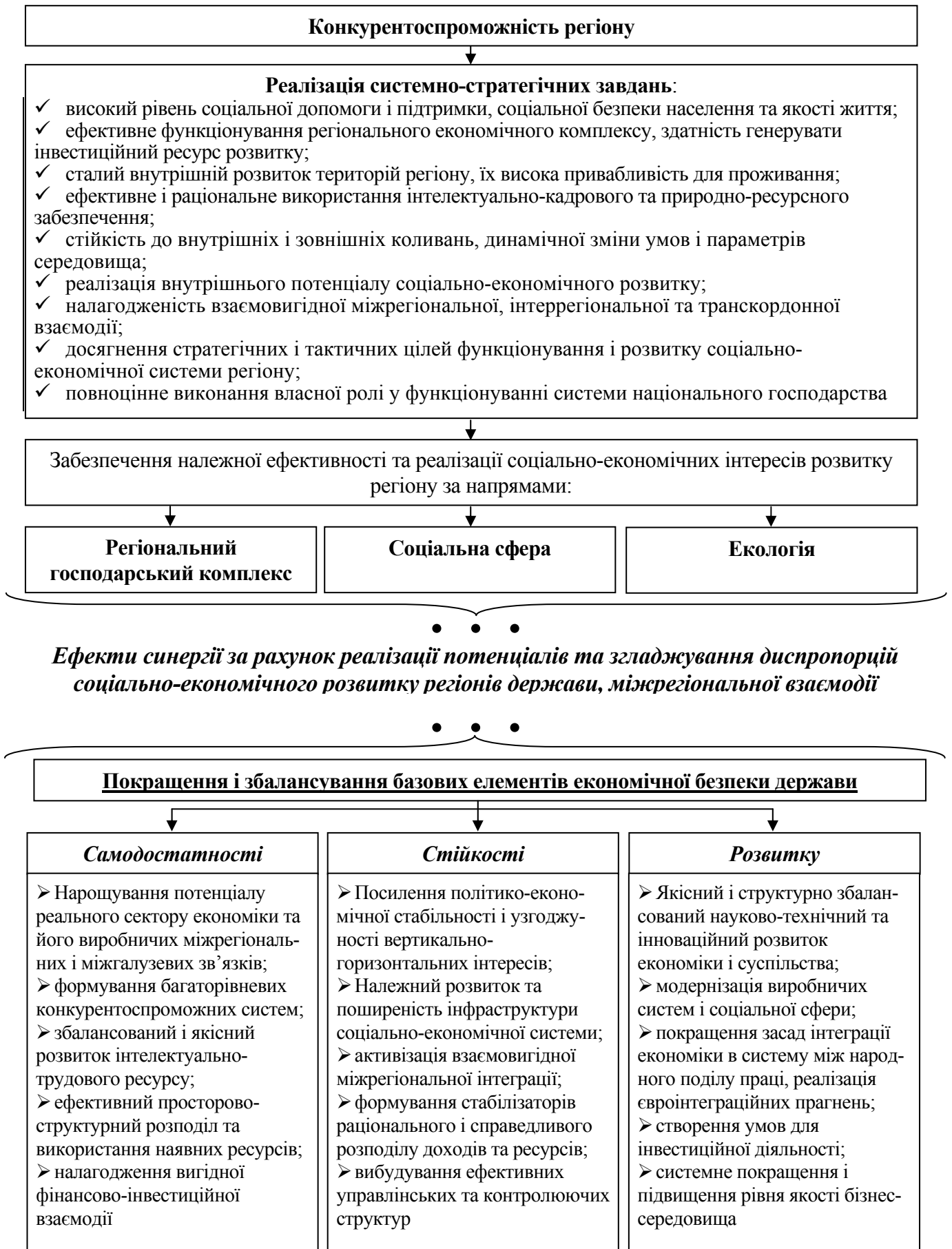

Рис. 2.7. Напрями, зв'язки та послідовність впливу процесу посилення конкурентоспроможності регіону та зміцнення економічної безпеки держави

Складено автором

Таким чином, конкурентоспроможність економіки держави прямопропорційно залежить від здатності регіонів формувати та реалізувати їх конкурентні переваги. На формування конкурентних переваг регіонів впливає низка чинників: внутрішні (географічні, ресурсного забезпечення, виробничі, соціальні, організаційно-інституціональні) та зовнішні (макроекономічні, політико-правові, економічної політики на державному рівні, регіональної політики, міжнародного середовища). Проявами високої конкурентоспроможності регіону є його вищі успіхи та досягнення (в порівнянні з іншими територіями) щодо функціонування регіонального господарського комплексу, соціального забезпечення населення та екологічної безпеки. Для цього реалізується відповідна політика із комплексною збалансованою системою цільових орієнтирів.

Висновки до розділу 2

1. Підсумки економічного і соціального розвитку регіонів України протягом останніх років засвідчили наявність наступних негативних тенденцій: надходження обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів здійснено не в повному обсязі, що унеможливило забезпечення належного рівня утримання та розвитку об'єктів соціальної сфери та комунальної інфраструктури; у більшості обласних програм передбачено кошти, які не підкріплені можливостями бюджетного фінансування і не спираються на реальні розрахунки щодо їх забезпечення; у промислових регіонах сконцентровано орієнтовані на експорт підприємства, які спеціалізуються на сировинних товарах та продукції первинної переробки; незначною є частка

альтернативної та відновлюваної енергетики у регіональних балансах енерговиробництва; зберігається недостатність коштів на реалізацію інфраструктурних проєктів, які потребують значного бюджетного фінансування.

2. Ситуація, що склалася у сфері територіального управління України, породжує ряд надзвичайно серйозних загроз економічній безпеці регіонів, серед яких насамперед наступні: поглиблення регіонального електорального розколу та посилення розчарування і зневіри населення у ефективності реформ, потенційне виникнення осередків масового невдоволення, ініційованого політичними силами; посилення протистояння між місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, неможливість здійснення адміністративно-територіальної реформи найближчим часом через загрозу повного ослаблення державної влади на місцях і подальше відокремлення регіонів від центру; наявність фактично неконтрольованих державою територіальних одиниць; побудова альтернативної вертикалі влади в межах окремих регіонів, у першу чергу, в економічній площині, що перешкоджатиме досягненню прозорості міжбюджетних відносин та створить передумови для штучного «замикання» матеріальних і фінансових потоків у межах області, підґрунтя для розвитку дискримінаційних тенденцій для окремих територій з боку регіонального керівництва та поглиблення депресивності цих територій; неможливість забезпечення реалізації єдиної державної політики на всій території України, а також постійна жорстка критика центральної влади, що, зрештою, лише поглибить «самопротиставляння» регіонів центру.

3. Перспективи відновлення позитивної регіональної динаміки залежатимуть від загальної стабілізації макроекономічної ситуації в країні. Але і на місцях органи місцевого самоврядування та місцеві органи

виконавчої влади повинні докладати зусиль щодо відновлення соціально-економічної сфери та консолідації регіонів навколо спільних завдань забезпечення національної безпеки. Для цього необхідним є налагодження тісної співпраці органів влади та поглиблення діалогу місцевої влади з представниками системоутворюючих підприємств і галузей, що надасть можливість максимально врахувати інтереси всіх суб'єктів регіональної політики, гарантуватиме зміцнення соціального партнерства між владою та бізнесом та створить підґрунтя для реалізації на регіональному рівні в Україні реформ європейського зразка.

4. Завдання для органів влади щодо збалансування розвитку регіонів та забезпечення їх економічної безпеки і підвищення конкурентоспроможності повинні спиратися на наступне: недопущення подальшого падіння економіки регіонів, вжиття організаційних заходів щодо зменшення залежності від непрогнозованих коливань і впливу чинників неекономічного характеру (наприклад, диверсифікація структури зовнішньої торгівлі, розвиток внутрішнього ринку тощо); започаткування глибинних зрушень у структурі економіки регіонів (зменшення монофункціональності, розвиток нетрадиційних для регіону видів економічної діяльності, стимулювання малого і середнього підприємництва, оптимізація товарної структури виробництва та якісних характеристик продукції тощо); перегляд механізмів фінансового забезпечення розвитку регіонів (замість політики дотаційного вирівнювання – зміцнення власного ресурсу територій, недопущення відпливу капіталу, фінансове заохочення регіонів у розширенні економічної активності тощо).

5. Визначаючи конкурентні позиції регіону, сам регіон слід розглядати не лише як статичне утворення, а і у взаємодії з іншими регіонами, що змінює уявлення про характер формування конкурентних позицій окремих

регіонів – регіон перебуває у взаємодії з іншими регіонами, і регіон є динамічною економічною структурою, відповідно, і конкурентоспроможність регіону є динамічною характеристикою його розвитку. Конкурентними перевагами у тому числі є наявні в регіонах точки зростання, які підтримують стабільний розвиток всього регіону. Формування та реалізація конкурентних переваг регіонів безпосередньо позначається на зміцненні домінантних параметрів економічної безпеки держави. З використанням методу системного аналізу визначено, що компонентами конкурентних переваг регіонів держави є фінансово-економічна, соціальна, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна та організаційно-інституційна. За результатами оцінювання ефективності використання регіонами України конкурентних переваг за допомогою DEA-аналізу виокремлено найбільш ефективні (Дніпропетровська, Харківська, Київська, Полтавська, м. Київ) та менш ефективні регіони (Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Донецька, Луганська області), що важливо в контексті ідентифікації тих областей, де зусилля регіональних органів влади щодо нарощування та ефективного використання конкурентних переваг мають бути активізованими.

6. Позитивний досвід функціонування регіональних соціально-економічних комплексів, де більш ефективно використовуються конкурентні переваги важливо поширити на області з нижчим рівнем реалізації конкурентних переваг. Це можливо на основі використання обґрунтованого автором механізму послідовного впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку України, що передбачає три стратегічних етапи: 1) формування базових факторних компонент соціально-економічного потенціалу розвитку держави; 2) системна реалізація потенціалу та

поширення позитивних практик на інші регіони; 3) зміцнення базових компонент економічної безпеки держави.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [25, 26, 29, 34, 46, 56, 57, 59, 66, 67, 71, 72, 407].

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

3.1. Оцінювання економічної безпеки як передумови забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону

Невід'ємним елементом системи управління є моніторинг економічної безпеки регіону, оскільки дає змогу якісно реагувати на зміни соціально-економічних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, а також удосконалювати напрямки регіональної політики в аспекті підвищення рівня конкурентоспроможності регіону. Для оцінювання економічної безпеки на рівні держави, регіону чи підприємства, науковці пропонують застосовувати безліч індикаторів та показників, які характеризують компоненти економічної безпеки та мають порогові значення, перевищення яких свідчить про виникнення тих, чи інших загроз економічній безпеці [94; 113; 368; 103]. Деякі дослідження містять обґрунтування інтегральних показників та деталізовану методику їх обчислення [386; 232; 128]. Однак, на думку автора, не зважаючи на значну кількість підходів, доцільно виділити та практично застосувати підхід для оцінювання економічної безпеки регіону як передумови забезпечення його конкурентоспроможності з урахуванням класифікації його конкурентних переваг.

Оцінювання рівня економічної безпеки регіону в аспекті зв'язку із його конкурентоспроможністю доцільно здійснювати за наступним алгоритмом:

1. Формування системи показників економічної безпеки. На даному етапі необхідно виділити ряд параметрів, які одночасно розкриватимуть стан безпеки регіону, але й будуть узгоджені з характеристиками стану його конкурентоспроможності. При цьому показники економічної безпеки слід формувати як з погляду конкурентоспроможності, так і в аспекті загроз безпеці, які виникатимуть у разі перевищення порогових значень.

2. Раціоналізація системи показників. На даному етапі доцільно систему показників звести до найбільш інформативних та таких, що найбільш повно описуватимуть економічну безпеку регіону. Вважається, що найбільш раціонально по кожній з компонент виділити 3-4 показники.

3. Збір та систематизація статистичної інформації, розрахунок індикаторів та аналіз отриманих даних. Заключний етап є вкрай важливим, оскільки сформовані висновки щодо рівня економічної безпеки регіону визначатимуть напрямки наукових розвідок в аспекті обґрунтування стратегічних пріоритетів зміцнення конкурентоспроможності регіонів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Загрози економічній безпеці регіону доцільно класифікувати за виділеними компонентами (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Загрози економічній безпеці регіону відповідно до компонент його конкурентоспроможності

Складено автором

Серед найбільш значимих загроз економічній безпеці виділимо: зниження економічної активності в регіоні, зменшення підприємницького потенціалу та зниження ділової активності загалом, дестабілізацію ринку праці, погіршення умов життя населення, зменшення внутрішнього споживання, зростання економічної залежності від імпорту, зменшення інвестиційної привабливості регіону, втрату довіри населення до органів влади, зростання соціального та політичного напруження в регіоні, зниження рівня соціально-економічного розвитку регіону та погіршення його конкурентних позицій. Поглиблення загроз економічній безпеці регіону більш ймовірно деструктивно впливатимуть на економічну безпеку держави.

Таким чином, для аналізу економічної безпеки регіону пропонується використовувати систему показників (табл. 3.1), яка складається з 5 груп, що якісно та кількісно характеризують стан безпеки, а їх аналіз в динаміці дасть змогу виділити найбільш загрозливі тенденції та сформулювати ефективні напрями протидії виникненню загрозам та їх мінімізації в межах реалізації регіональної політики.

Аналіз показників фінансово-економічної компоненти економічної безпеки регіонів нашої держави (табл. 3.2) показав, що в 2014 р. загалом спостерігалось збільшення валового регіонального продукту практично за всіма регіонами, виняток становили Донецька (скорочення на 26,5 % у порівнянні з попереднім періодом) та Луганська області (скорочення 42,5 %).

Середній відсоток підвищення ВРП на одну особу коливався в межах 15-16 %. 2014 р. характеризувався негативними тенденціями щодо скорочення доходів місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу. Зокрема, у порівнянні з 2013 р. суттєве зниження даного показника спостерігалось в таких областях: Чернівецька (-33,3 %), Чернігівська (-22,2 %), Запорізька (-17,1 %), Житомирська (-17,6 %), Рівненська (-14,2 %).

Таблиця 3.1

Система показників оцінювання економічної безпеки регіону

Компоненти	Показники безпеки	Порогові значення або зміна	Загрози
Фінансово-економічна	ВРП на одну особу в порівнянні зі середньостатистичним значенням по Україні, %	70	Зниження економічної активності
	Доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одиницю населення, грн.	Зниження в динаміці	Нестача бюджетних коштів
	Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу, грн.	Зниження в динаміці	Зменшення підприємницького потенціалу
Соціальна	Чисельність населення, осіб	–	Вимирання нації, старіння населення
	Рівень безробіття, %	8	Дестабілізація ринку праці, погіршення умов життя населення
	Найвищий дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.	Зниження в динаміці	Зниження купівельної спроможності населення
	Індекс споживчих цін, %	5	Зниження рівня внутрішнього споживання
Зовнішньо-економічна	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Не менше 1	Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі
	Відношення імпортованих товарів до ВРП, %	Не більше 35	Економічна залежність від імпорту
	Обсяг експорту на одну особу, дол. США	Зниження в динаміці	Зменшення експортного потенціалу
Інноваційно-інвестиційна	Індекс капітальних інвестицій	Зниження в динаміці	Зменшення інвестиційної привабливості регіону
	Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	Зниження в динаміці	Зниження наукового потенціалу
	Витрати на наукові дослідження, % від ВРП	2	
Організаційно-інституційна	Рівень задоволення населення регіону діяльністю органів влади на регіональному рівні	Зниження в динаміці	Втрата довіри населення до органів влади, зростання соціального та політичного напруження
	Рівень виконання органами влади економічних реформ та політики загалом	Зниження в динаміці	Зниження рівня соціально-економічного розвитку регіону та погіршення його конкурентних позицій

Складено автором

Таблиця 3.2

**Показники фінансово-економічної компоненти економічної безпеки
регіонів України в 2013-2015 рр.**

Регіони	ВРП на одну особу, грн.			Доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу, тис. грн.			Обсяги реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу		
	2013 р.	2014 р.	2015 р.*	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Україна	33473	36904	-	1,6	1,8	2,6	24461,1	27803,8	34916,9
Вінницька	22303	27249	-	1,5	1,4	2,0	17941,4	17889,7	28113,9
Волинська	19817	23218	-	1,2	1,1	1,8	11782,4	12520,5	17690,8
Дніпропетровська	46333	53749	-	2,9	2,8	3,7	62268,5	71125,4	88537,5
Донецька	37830	27771	-	2,4	2,2	2,5	31819,4	41800,9	39787,2
Житомирська	20286	23678	-	1,7	1,4	2,0	13618,4	14727,7	20191,2
Закарпатська	17044	19170	-	1,4	1,4	1,5	7656,1	8597,6	11033,4
Запорізька	30526	37251	-	1,1	0,9	2,9	49803,5	53397,7	74303,6
Івано- Франківська	24022	27232	-	2,0	2,1	1,7	15803,9	16887,7	23635,0
Київська	39988	46058	-	1,3	1,2	3,2	26410,5	28053,4	39665,9
Кіровоградська	25533	29223	-	1,6	1,6	2,2	15049,7	17788,4	20800,5
Луганська	24514	14079	-	1,7	1,7	2,0	12451,8	20689,9	11237,8
Львівська	24937	28731	-	1,6	1,5	2,3	13841,6	14215,3	21275,9
Миколаївська	27355	30357	-	1,7	1,6	2,2	19914,3	21494,0	29568,2
Одеська	29118	31268	-	1,7	1,8	2,6	12086,8	12424,6	18567,1
Полтавська	39962	48040	-	2,2	2,1	3,0	49174,4	54546,8	71541,5
Рівненська	19003	24762	-	1,4	1,2	1,7	14819,8	15515,1	22484,5
Сумська	23517	26943	-	1,4	1,5	2,1	20062,7	22430,8	29011,9
Тернопільська	16819	20228	-	1,3	1,0	1,5	7699,8	8667,2	11075,8
Харківська	31128	35328	-	1,7	1,9	2,6	25038,0	26725,8	37474,1
Херсонська	19311	21725	-	1,2	1,2	1,8	12129,9	12021,0	19081,3
Хмельницька	20165	24662	-	1,1	1,3	1,9	13408,1	14070,2	20309,5
Черкаська	26168	30628	-	1,4	1,6	2,3	24502,3	27352,6	35473,8
Чернівецька	15154	16552	-	1,5	1,0	1,6	4799,7	4897,1	7409,8
Чернігівська	22603	26530	-	1,8	1,4	2,0	13661,3	15498,1	19530,9
м. Київ	109402	124163	-	3,5	3,8	5,9	28671,0	30610,6	42904,7

Джерело: систематизовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України та Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України

*Примітка: * відсутні офіційні дані щодо валового регіонального продукту*

В 2015 р. за всіма регіонами держави простежувалася позитивна тенденція щодо підвищення рівня доходів місцевих бюджетів, виняток становила лише Івано-Франківська область (-19,9 % у порівнянні з попереднім роком). Даний показник є надзвичайно важливим при

моніторингу економічної безпеки, оскільки зниження доходів місцевих бюджетів означає нестачу бюджетних коштів з наступним залученням зовнішніх джерел фінансування та поглиблення фінансової залежності регіону.

Щодо обсягу реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу, то загалом за аналізований період спостерігалася чітка позитивна тенденція за винятком «нестабільних регіонів» – Донецької та Луганської областей.

Зважаючи, що дані регіони є одними з найбільш промислово розвинутих та володіють значним промисловим потенціалом, така тенденція не лише негативно вплине на конкурентоспроможність регіонів, але й продовжуватиме деструктивно впливати на економічну безпеку держави через дестабілізацію промисловості та загальне зниження обсягів промислового виробництва.

В соціальній компоненті економічної безпеки регіонів значну загрозу становить стрімке збільшення рівня безробіття населення (табл. 3.3). Зокрема, в 2014 р. в середньому за усіма регіонами нашої держави рівень безробіття підвищився на 25-26 %. Найвищим темпом зростання рівня безробіття характеризувалися: Кіровоградська (41,7 % у порівнянні з попереднім роком), Полтавська (40,2 %), Київська (31,3 %), Запорізька (27,2%) області. Негативні тенденції простежувалися і у 2015 р., однак темп зростання рівня безробіття в середньому за регіонами коливався в межах 5-6%.

До позитивних змін соціально-економічного становище регіонів варто віднести підвищення наявного доходу населення в 2015 р. Середній темп підвищення по регіонах становив 18,7 %. Проте, варто зазначити, що стрімке зростання індексу споживчих цін (43,2 % в цілому по Україні) нівелює зростання наявних доходів населення і свідчить про суттєве зниження купівельної спроможності, що своєю чергою сприяє зменшенню внутрішнього попиту та споживання в регіонах.

Таблиця 3.3

**Показники соціальної компоненти економічної безпеки регіонів України
у 2013-2015 рр.**

Показники Регіони	Рівень безробіття, %			Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.			Індекс споживчих цін, %		
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Україна	7,2	9,3	9,5	26719,4	26782,1	31044,3	0,5	24,91	43,32
Вінницька	8,4	10,5	9,3	23000,6	23421,7	28875,7	-0,3	23,3	38,8
Волинська	7,8	9,9	10	19804,9	20137,2	24222,3	-0,3	25,9	43,3
Дніпропетровська	6,5	8	7,4	30300,6	32036,2	38403,8	0,4	25,7	42,6
Донецька	7,8	11,02	14,2	31048,5	26234,4	20595,4	1,3	22,03	46,93
Житомирська	9,3	11,5	12	21652,1	22102,1	27041,6	-0,6	25,2	43,7
Закарпатська	7,8	9,2	9,5	17929,3	17358,1	21686,5	-0,3	25,7	44
Запорізька	6,6	8,4	10,2	28388,1	30181,8	35546,7	0,3	25,7	42,1
Івано-Франківська	7,2	8,1	8,9	20987,8	20356,7	25748,0	0	25	43,4
Київська	6,1	8	6,5	27390,6	28443,3	33207,4	-0,1	24,7	44,3
Кіровоградська	7,9	11,2	11,9	21671,4	21954,1	26631,2	0,1	24,4	41,3
Луганська	6,2	11,42	16,6	25590,3	19788,3	14882,5	1,3	25,23	38,83
Львівська	7,1	8,6	8,3	23138,3	23595,2	28772,1	0,2	26,7	45,2
Миколаївська	7,4	9,1	9,2	23868,8	23458,5	28580,0	0,7	24,9	43,5
Одеська	5,3	6,7	6,7	25571,8	24242,0	31542,6	0,9	27,2	44,6
Полтавська	8,2	11,5	12,4	25371,2	26195,7	31243,1	-0,4	23,8	45
Рівненська	9,4	10,6	11	21165,0	21781,0	25951,8	-0,7	27	44,9
Сумська	7,7	9,5	10,6	23558,6	23938,1	29810,4	-0,5	24,7	45,5
Тернопільська	9,4	11,3	12	18993,8	18400,5	23277,8	-0,8	25,4	45,1
Харківська	6,4	7,8	7,3	26098,2	26274,0	31459,1	-0,4	25,3	44,2
Херсонська	8,5	9,9	10,4	21724,0	20727,9	27066,9	0,5	24,1	45,8
Хмельницька	8	9,4	10,4	22789,0	22686,1	28525,2	0	23,7	42,5
Черкаська	8,9	10,2	10	21633,2	21760,5	26226,6	0,3	24,2	43,8
Чернівецька	7,4	9	10,5	19438,2	18475,6	23137,7	-0,1	23,5	42
Чернігівська	9,3	11,2	11,2	23599,7	23093,4	27690,2	-0,6	26,7	45,6
м. Київ	5,2	6,7	7,5	55841,6	62715,1	75794,4	1,5	25,8	38,6

Джерело: систематизовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

Зовнішньоекономічна діяльність України в декілька останніх років характеризується зниженням обсягів експорту та поглибленням від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі. Підписання Угоди про Асоціацію з ЄС відкрило нові можливості для вітчизняних підприємств вийти на міжнародні ринки збуту продукції, однак є низка факторів, які негативно впливають на дані процеси.

До таких факторів можна віднести не відповідність якості вітчизняної продукції вимогам ЄС, проблеми з сертифікацією та транспортуванням, недостатність квот на важливі позиції в українському експорті продукцією сільського господарства, перепони на кордоні, обмежені можливості виходу українських малих і середніх підприємств на міжнародні ринки та ін. Окреслені проблеми багато в чому визначають також і стан економічної безпеки регіонів, зокрема її зовнішньоекономічної компоненти (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Показники зовнішньоекономічної компоненти економічної безпеки
регіонів України у 2013-2015 рр.**

Регіони	Коефіцієнти покриття експортом імпорту			Відношення імпортованих товарів до ВВП, %			Обсяги експорту на одну особу, дол. США		
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Україна	0,82	0,99	1,02			-	0,89	1,26	1,39
Вінницька	1,37	1,73	3,18	22,24	15,71	-	0,53	0,46	0,42
Волинська	0,58	0,90	1,02	54,95	32,97	-	0,61	0,66	0,60
Дніпропетровська	1,83	1,89	1,98	115,39	86,22	-	1,97	2,67	2,97
Донецька	3,06	3,96	3,07	107,16	76,42	-	0,87	1,96	2,85
Житомирська	1,58	2,32	1,79	18,92	12,08	-	0,35	0,53	0,48
Закарпатська	0,63	0,80	1,08	121,01	90,48	-	0,87	1,10	1,03
Запорізька	2,09	2,36	2,70	57,65	42,48	-	1,67	2,11	2,07
Івано-Франківська	0,82	1,01	1,27	24,07	17,70	-	0,27	0,35	0,34
Київська	0,42	0,49	0,65	118,41	81,62	-	0,98	1,07	1,14
Кіровоградська	3,53	4,07	3,86	9,50	6,90	-	0,42	0,84	0,87
Луганська	1,92	1,87	0,81	75,46	72,25	-	0,12	0,86	1,58
Львівська	0,49	0,53	0,83	106,47	86,04	-	0,48	0,51	0,51
Миколаївська	2,34	2,91	2,79	33,92	20,79	-	1,38	1,58	1,86
Одеська	0,47	0,86	1,79	118,09	66,48	-	0,72	0,74	0,68
Полтавська	2,39	1,94	1,82	27,82	22,83	-	1,03	1,47	1,82
Рівненська	1,47	1,67	1,87	17,26	11,43	-	0,33	0,41	0,42
Сумська	1,43	1,34	1,50	27,44	20,53	-	0,54	0,66	0,82
Тернопільська	1,04	1,18	1,12	20,79	15,01	-	0,27	0,34	0,34
Харківська	0,87	0,96	1,02	73,21	53,47	-	0,48	0,67	0,73
Херсонська	1,34	1,93	1,69	14,22	8,58	-	0,22	0,34	0,34
Хмельницька	1,01	1,46	1,55	24,01	14,07	-	0,31	0,39	0,37
Черкаська	1,55	1,50	1,90	19,00	13,59	-	0,35	0,50	0,61
Чернівецька	0,79	1,16	1,38	10,43	6,74	-	0,12	0,14	0,14
Чернігівська	0,95	1,32	1,45	25,92	19,93	-	0,53	0,66	0,52
м. Київ	0,46	0,57	0,60	243,81	162,53	-	3,01	3,97	4,31

Джерело: систематизовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

В 2014 р. для більшості регіонів України коефіцієнт покриття експортом імпорту знаходився вище критичної позначки (коефіцієнт = 1), а це означає, що у вартісному обсязі експорт переважає імпорт (виняток становили: Київська область – 0,49, Львівська – 0,49, Одеська – 0,47, Волинська – 0,58). Однак, у 2015 р. спостерігалася позитивна тенденція до поживлення зовнішньої торгівлі регіонів і таким чином, окрім Київської (0,65) та Львівської (0,83) областей, коефіцієнт покриття для усіх регіонів знаходився вище нижньої допустимої межі.

В 2015 р. відбулося і зростання обсягів експорту у розрахунку на одну особу: Вінницька (на 83,8 % у порівнянні з 2014 р.), Одеська (108,1 %), Київська (32,6 %), Черкаська (26,6 %), Івано-Франківська (25,7 %).

Щодо інноваційно-інвестиційної компоненти зазначимо, що 2015 р. характеризувався поживленням інвестиційних процесів в регіонах, про що свідчить зростання індексу капітальних інвестицій (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Показники інноваційно-інвестиційної компоненти економічної безпеки регіонів України в 2013-2015 рр.

Регіони	Індекси капітальних інвестицій			Частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %		
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7
Україна	65,7	75,9	98,3	3,3	2,5	-
Вінницька	67,9	77,7	102,5	2,3	2,3	-
Волинська	85,7	89,5	137,7	3,0	2,5	-
Дніпропетровська	67,3	80,2	98,2	1,9	0,7	-
Донецька	32,1	44,0	41,1	3,0	1,7	-
Житомирська	71,7	79,6	110,5	5,5	1,4	-
Закарпатська	78,7	94,6	114,1	15,5	8,4	-
Запорізька	65,9	89,8	84,9	2,3	1,7	-
Івано-Франківська	89,4	126,9	110,2	4,3	3,8	-
Київська	67,5	80,0	99,0	2,4	2,2	-
Кіровоградська	68,0	78,9	101,6	6,4	2,9	-
Луганська	24,6	39,2	26,1	2,1	0,2	-
Львівська	73,5	88,5	106,5	3,0	2,1	-

Продовження таблиці 3.5

1	2	3	4	5	6	7
Миколаївська	72,9	67,4	126,1	3,0	1,5	-
Одеська	54,4	67,3	76,9	3,6	2,4	-
Полтавська	58,8	86,1	70,0	6,5	8,9	-
Рівненська	78,3	80,7	126,9	0,8	10,4	-
Сумська	72,5	89,1	103,2	10,4	1,7	-
Тернопільська	70,5	71,7	115,2	2,6	3,8	-
Харківська	70,3	76,9	109,6	4,8	5,4	-
Херсонська	77,5	86,1	119,4	4,0	0,9	-
Хмельницька	90,1	102,6	136,5	1,6	1,6	-
Черкаська	72,2	80,3	111,1	2,0	1,5	-
Чернівецька	66,3	63,9	112,0	2,6	2,0	-
Чернігівська	70,6	78,5	108,8	1,1	1,0	-
м. Київ	31,6	83,8	132,1	4,4	2,0	-

Джерело: систематизовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

Найвищий показник зростання спостерігався в Миколаївській (87,09 % у порівнянні з 2014 р.), Чернівецькій (75,2 %), м. Київ (57,6 %), Рівненській (57,2 %) областях. Зниженням обсягу інвестицій в соціально-економічний розвиток регіону характеризувались Запорізька, Донецька, Івано-Франківська, Полтавська області. Негативні тенденції простежуються і щодо зниження темпів обсягів прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в регіонах (рис. 3.2).

Так, до негативних тенденцій щодо економічної безпеки в інноваційно-інвестиційному напрямку варто віднести скорочення частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції. Загалом, за даним показником до найбільш інноваційно розвинутих регіонів можна віднести: Чернігівську, Рівненську, Полтавську, Одеську та Київську області. Не зважаючи на деяке пожвавлення інноваційної діяльності протягом останніх кількох років, економікам регіонів України все ще притаманна технологічна відсталість та низький рівень інноваційного розвитку підприємств.

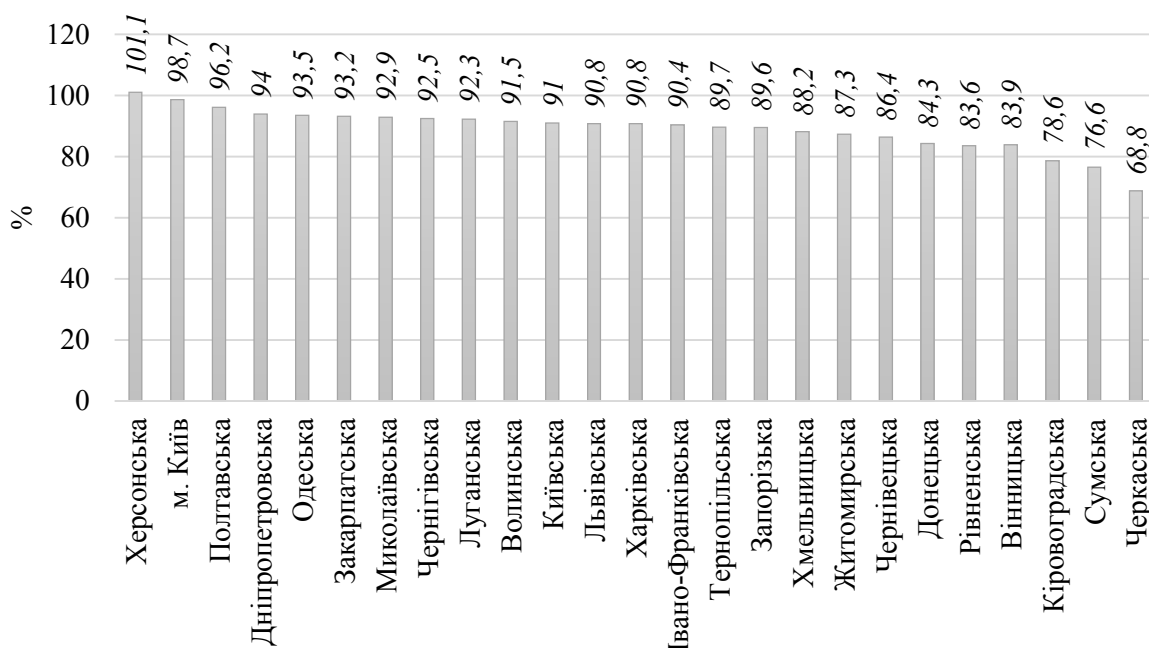

Рис. 3.2. Темпи зростання обсягу прямих іноземних інвестицій за регіонами України у 2015 р., % до обсягу на початок року

Складено автором

Зауважимо, що проведення оцінювання організаційно-інституційної компоненти економічної безпеки регіону доволі обмежене через відсутність уніфікованих показників. Для уможливлення такого оцінювання було проведено опитування населення регіонів щодо рівня задоволення діяльністю органів влади на регіональному рівні. Респондентам було запропоновано оцінити діяльність регіональних органів влади за 5-ти бальною шкалою⁸. Результати опитування, а саме середній бал представлено на рисунку 3.3. Відповідно до одержаних результатів найвищий рівень задоволення діяльністю органів влади був характерний для Харківської, Дніпропетровської, Київської, Полтавської, Одеської, Вінницької та Запорізької областей (середній бал коливався в межах 4,1-4,4).

Найменш задоволеним виявилось населення Херсонської, Хмельницької, Чернівецької та Тернопільської областей (середній бал коливався в межах 2,9-3,5).

⁸ Кількість респондентів в кожному регіоні дорівнювала 50 осіб різного віку, з різним рівнем соціального становища та реальним рівнем доходу. В дослідженні не брали участь респонденти з Луганської та Донецької областей.

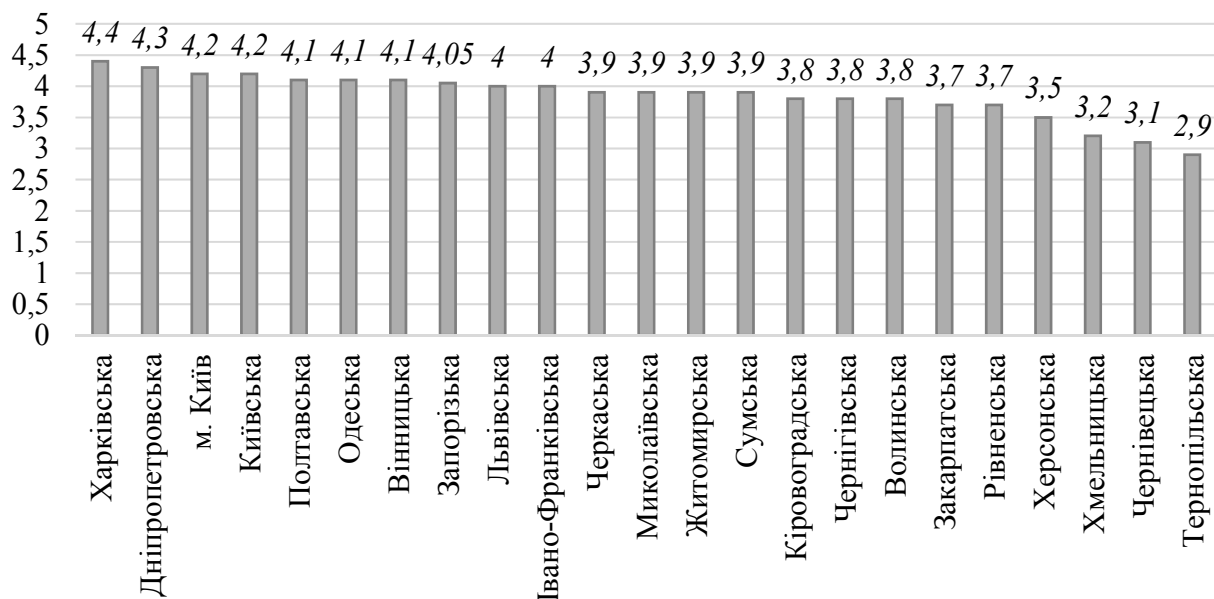

Рис. 3.3. Результати оцінювання рівня задоволення населення діяльністю органів влади на регіональному рівні

Складено автором

Представлені результати опитування дають змогу стверджувати про досить низький рівень задоволення населення діяльністю органів влади на регіональному рівні, а отже, і про його низьку ефективність, що може негативно вплинути на економічну безпеку не лише регіону, але й держави загалом.

Для комплексного оцінювання стану економічної безпеки регіонів застосовано метод бальної оцінки за обраними компонентами. Граничні значення показників для визначення рівня економічної безпеки регіонів представлено в таблиці 3.6.

За кожною з компонент обрано один показник (фінансово-економічна складова – ВРП на одну особу, соціальна складова – рівень безробіття, зовнішньоекономічна складова – коефіцієнт покриття експорту імпортом, інноваційно-інвестиційна складова – частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції), який найбільш повно віддзеркалює стан безпеки в заданому напрямі.

Таблиця 3.6

Граничні значення показників для визначення рівня економічної безпеки регіонів

Найменування показників	I клас	II клас	III клас
ВРП на одну особу (грн/одну особу), грн	33000-50000	32000-33000	15000-32000
Рівень безробіття, %	< 7,6	7,6-8	> 8
Коефіцієнт покриття експорту імпортом	> 1	1	< 1
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	> 3	>1,5-2,9	<1,5
Рівень задоволення населення діяльністю органів влади на регіональному рівні	≥ 3,85	≤ 2,89	≤ 2,17

Складено автором

Значення показників розподілені на класи відповідно до їх значення та критеріїв безпеки.

Граничні значення для показників (окрім рівня безробіття та коефіцієнта покриття експортом імпорту [230, с. 59]) визначалися на основі середніх значень для даних показників та їх 50 % збільшення або зменшення.

Сумарний рейтинг показників визначається на основі розрахунку балів шляхом множення класу показника на його рейтинг. З огляду на сумарний рейтинг показників доцільно застосувати наступну градацію рівнів безпеки:

- I клас безпеки – високий рівень (100–150 балів);
- II клас безпеки – нормальний рівень (151–230 балів);
- III клас безпеки – передкризовий рівень (231–250 балів);
- IV клас безпеки – критичний рівень (251–300 балів).

В підсумку за проведеними розрахунками отримані бальні оцінки рівня економічної безпеки регіонів України, які представлені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Бальні оцінки рівня економічної безпеки регіонів України у 2015 р.

Регіон	Бальна оцінка по показниках					
	ВРП на одну особу	Рівень безробіття	Коефіцієнт покриття експорту імпортом	Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	Рівень задоволення населення діяльністю органів влади на регіональному рівні	Σ балів
Вінницька	25	50	25	25	25	150
Волинська	50	75	25	25	50	225
Дніпропетровська	25	25	25	75	25	175
Донецька	25	75	25	50	75	250
Житомирська	50	75	25	75	25	250
Закарпатська	50	50	25	25	50	200
Запорізька	25	75	25	50	25	200
Івано-Франківська	50	50	25	25	25	175
Київська	25	25	50	50	25	175
Кіровоградська	50	75	25	50	25	225
Луганська	75	75	50	75	75	350
Львівська	25	50	50	75	25	225
Миколаївська	25	50	25	75	25	200
Одеська	25	25	25	50	25	150
Полтавська	25	75	25	25	25	175
Рівненська	50	50	25	25	50	200
Сумська	25	50	25	50	25	175
Тернопільська	50	75	25	25	75	250
Харківська	25	25	25	25	25	125
Херсонська	50	50	25	75	50	250
Хмельницька	25	50	25	75	50	225
Черкаська	25	50	25	75	25	200
Чернівецька	75	50	25	75	50	275
Чернігівська	25	50	25	75	50	225
м. Київ	25	25	50	75	25	200
Рейтинг показників	20	20	20	20	20	100

Складено автором

Проведена діагностика економічної безпеки регіонів за основними параметрами їх соціально-економічного розвитку дала змогу здійснити відповідний компаративний аналіз за рівнем економічної безпеки та об'єднати аналізовані регіони держави в такі групи (рис. 3.4):

1) регіони з відносно високим рівнем економічної безпеки, яку формують ресурсно-добувні та експортно-орієнтовані регіони (Харківська, Дніпропетровська, Полтавська);

2) регіони нормальним рівнем економічної безпеки (Волинська, Кіровоградська, Львівська, Хмельницька, Чернігівська, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, м. Київ, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Сумська);

3) регіони з передкризовим рівнем безпеки (Херсонська, Чернігівська області);

4) регіони з критичним рівнем економічної безпеки (Чернівецька, Луганська, Донецька області).

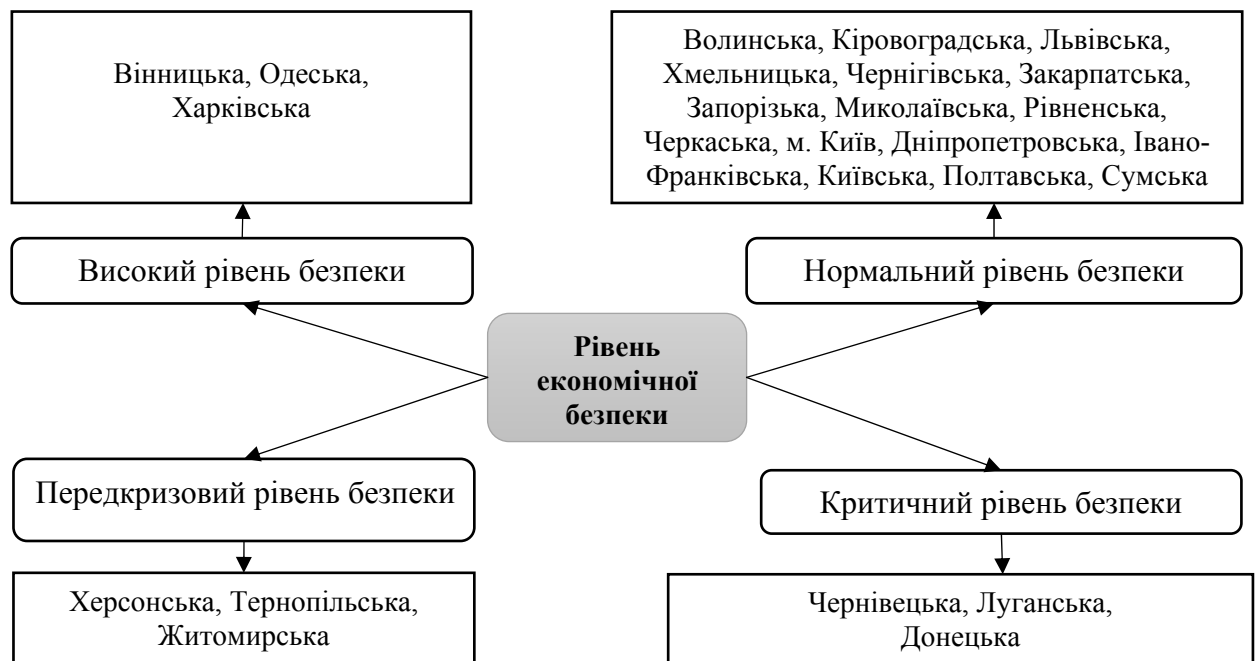

Рис. 3.4. Групування регіонів України за рівнем їх економічної безпеки у 2015 р.

Складено автором

У підсумку акцентуємо увагу на висновку, що регіони України достатньо виразно диференційовані за глибиною соціально-економічного розвитку, забезпеченістю фінансовими ресурсами та залежністю імпорту товарів та послуг, рівнем безробіття, заборгованістю із заробітної плати, наявним інноваційно-інвестиційним потенціалом. Проведений аналіз економічної безпеки регіонів відповідно до запропонованої системи показників дав також змогу чітко ідентифікувати розбіжності щодо рівня економічної безпеки регіонів (з відносно високим та стабільним рівнем економічної безпеки, з передкризовим та критичним рівнем безпеки).

3.2. Фінансова складова забезпечення безпечного розвитку економіки регіону

Важливе значення в системі забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону має фінансова складова та її компоненти. Спочатку розглянемо інвестиційну складову забезпечення стабільного функціонування реального сектору економіки регіону на прикладі Чернівецької області.

Зокрема, слід зазначити, що основний резерв насичення внутрішнього ринку Чернівецької області, виходу на ринки інших країн та зменшення залежності від критичного імпорту лежить у сфері виробництва. У загальнонаціональному розподілі виробництва область займає значне місце у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (2,7 % за підсумками 2014 року та 3,2 – січня-вересня 2015 року), виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (відповідно, 1,4 та 3,4 %).

Область належить до індустріально-аграрної категорії; провідне місце у виробництві належить промисловості та сільському господарству. Основу промислового розвитку складають близько 200 підприємств, які виробляють

0,4 % продукції загальнодержавного обсягу. Найбільш розвиненими у промисловості є лісова та деревообробна промисловість (виробництво пиломатеріалів, фанери, меблів), промисловість будівельних матеріалів (виробництво цегли, толю, кераміки), виробництво залізобетонних конструкцій, виробництво нафтогазового устаткування.

Значні темпи розвитку демонструє галузь машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування. У цій галузі виробничу діяльність ведуть більше 10 підприємств з виробництва машин та устаткування, електричного та електронного устаткування, обладнання для нафтогазової, нафтохімічної та хімічної промисловості.

Потужно розвинена харчова промисловість – виробництво цукру, хліба та хлібобулочних виробів, спирту, олії, м'яса, молока, заготівля плодів та виготовлення плодоовочевих консервів. У харчовій промисловості зайнята чверть усіх штатних працівників та зосереджена п'ята частина основних фондів.

Виробництво м'ясної продукції дає 34,5 % обсягу виробництва у харчовій галузі в області, цукру – 12,4 %, хліба і хлібобулочних виробів – 9,9 %, кондитерських виробів – 9,6 %, напоїв – 9,2 %, молочної продукції – 6,2 %, жирів – 4,1 %, переробка овочів та фруктів – 9,4 %.

Легка промисловість представлена виробництвом швейних і трикотажних виробів, бавовняних тканин. Легка промисловість займає 30 % виробництва галузей промисловості області і представлена понад 20 підприємствами (з пошиття готового одягу, виробництва взуття, текстильної промисловості).

Вочевидь, харчова, деревообробна і легка промисловість складають основу виробничої сфери області, відповідно й її експортний потенціал.

Ліс є джерелом деревини та продуктів недеревинної рослинності. Загальна площа лісів складає 258 тис. га. Основні лісові породи – ялина, бук, ялиця, дуб. Широко розвинена деревообробна промисловість. За обсягами

виробництва галузь займає шосте місце в області, у ній працює 16 % загальної кількості підприємств області (більше 30).

На території області розташовано 243 території та об'єкти природно-заповідного фонду – заказники, пам'ятки природи, парки, заповідні урочища, ботанічний та дендрологічний парки. Також на території області розташовано 836 пам'яток археології, 586 пам'яток історії, 779 пам'яток архітектури та містобудування, 42 пам'ятки монументального мистецтва. З Чернівецької області 11 населених пунктів (Вижниця, Герца, Глибока, Кельменці, Кіцмань, Лужани, Новоселиця, Путила, Сторожинець, Хотин, Чернівці) включено до Списку історичних населених місць України (2001 р.).

Підприємства області надають послуги пізнавального, оздоровчого, гірськолижного спортивного туризму, літнього відпочинку (у т.ч. у «зелених оселях»), а також лікування. Розвитку лікувального туризму можуть сприяти джерела мінеральної води типу Іжевська, Мацеста, Боржомі, Нафтуся. Розвинуті художні промисли з виробництва килимів, виробів з дерева, вишивання.

Усі ці сфері за належного рівня розвитку підтримуючої інфраструктури та рекламування й пропагування можуть стати туристично привабливими об'єктами та об'єктами інвестування й міжнародної співпраці.

Інвестиційна безпека регіону перебуває під впливом низки чинників, окремі з яких можуть сприяти виникненню ризиків та їх переростанню у загрозу економічній безпеці, провокувати дестабілізацію економіки регіону. У Чернівецькій області такими чинниками є: зниження рівнів виробництва та скорочення обсягів інвестування, звуження внутрішнього ринку, зокрема продовольчого, скорочення науково-технічного потенціалу, погіршення промислового потенціалу, зростання темпів спаду обсягів виробництва у сфері машинобудування, легкій промисловості, наукомістких галузях, високий рівень безробіття та інтенсивні міграційні процеси, виникнення та накопичення екологічних проблем, значний рівень техногенного навантаження на економіку і зниження рівня сприйнятливості та стійкості

природного середовища, нестабільність фінансового забезпечення регіону та відсутність реальних шляхів його покращення у короткостроковому періоді, неможливість акумулювати внутрішні фінансові ресурси, зміна або й втрата зовнішнього ринку [62, с.32-34].

Перелік цих чинників демонструє широту загроз, які можуть дестабілізувати становище і знизити рівень як економічної, так і її складової – інвестиційної безпеки. Продовжує згортатися виробництво, особливо в експортних галузях (зокрема, у деревообробному комплексі), збільшується експорт сировини і скорочується експорт наукомісткої і високотехнологічної продукції, що разом скорочує обсяг валютних надходжень і можливість оновлення основних фондів. До цих чинників варто додати нераціональне використання кредитів та отриманої допомоги, що зменшує привабливість інвестиційного середовища для зовнішніх і внутрішніх інвесторів. До позитивних рис інвестиційної діяльності можна віднести незначне скорочення обсягів інвестування у 2015 році порівняно з попереднім, причому обсяг капітальних інвестицій за окремими видами економічної діяльності навіть збільшився.

Інвестиційна безпека регіону залежить від рівня диверсифікованості джерел надходжень інвестиційних ресурсів та рівня диверсифікованості галузей і сфер вкладання інвестиційних ресурсів [65]. Для оцінки стану інвестиційної безпеки Чернівецької області проаналізуємо обсяги залучення прямих іноземних інвестицій та здійснених капітальних вкладень.

В економіку області станом на 1 жовтня 2015 року було залучено прямих іноземних інвестицій на 12,6 % менше за показник станом на 1 січня 2015 року, і їх обсяг становив 59974,5 тис. дол. США. Зниження показників прямих іноземних інвестицій відбулося у всіх сферах економічної діяльності. У розрахунку на одну особу обсяг прямих іноземних інвестицій становив 66,2 дол. США. За січень-вересень 2015 року іноземними інвесторами вкладено 1251,8 тис. дол. США, вилучено 4217,0 тис. дол. США. Зменшення вартості акціонерного капіталу внаслідок переоцінки, втрат та

перекваліфікації становило 5706,8 тис. дол. США, у т.ч. за рахунок курсової різниці – 5705,6 тис. дол. США [65].

З початку періоду інвестування прямі іноземні інвестиції надходять з 43 країн світу, найбільшими інвесторами зі спільною часткою понад 89% є Нідерланди, Великобританія, Туреччина, Румунія, Італія, Ізраїль, Віргінські острови (Британія), Франція, Німеччина, Кіпр, Естонія, Чехія. За цей же період із країн ЄС внесено прямих інвестицій (акціонерного капіталу) на суму 45399,7 тис. дол. США, а з інших країн – 14574,8 тис. дол. США, що становить, відповідно, 75,7 та 24,3 % від загально обсягу прямих іноземних інвестицій [68].

Стан вкладення прямих іноземних інвестицій у більшість галузей економіки Чернівецької області у розрізі окремих країн становить конфіденційну інформацію, відповідно до Закону України «Про державну статистику», тому можна стверджувати лише про загальні обсяги вкладень у ту чи іншу галузь.

Так, зокрема, станом на 1 жовтня 2015 року найбільшу зацікавленість у інвесторів у господарстві Чернівецької області викликали промисловість (50,7 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій), зокрема переробна (46,6 %), сільське, лісове та рибне господарство (17,2 %), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів (12,7 %), операції з нерухомим майном (10,9 %). Низькими є показники залучення прямих іноземних інвестицій у галузі добувної промисловості та розробки кар'єрів (3,2 %), будівництво (3,1 %), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (2,0 %), тимчасове розміщування й організація харчування (1,7 %). Менше 1 % від загального обсягу надходить до галузей водопостачання, каналізації, утилізації відходів; сфери транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; інформації та телекомунікації, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги.

Варто зазначити, що лише за період з 1 січня по 1 жовтня 2015 року знизилися як обсяги, так і частка прямих іноземних інвестицій у галузі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (з 5599,8 тис. дол., що складає 8,2 %, до 144,7 (0,2 %)), тимчасового розміщення й організації харчування (з 1409,8 (2,1 %) до 1043,7 (1,7 %)), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (з 531,0 (0,8 %) до 409,8 (0,7 %)). За іншими галузями спостерігалось зростання як обсягів інвестицій, так і їх часток у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій. Позитивно, що значним є обсяг інвестицій у сільське, лісове та рибне господарства, що свідчить про високий конкурентний потенціал цієї сфери з огляду на поступове відкриття ринків ЄС, починаючи з 2016 року. Традиційно високою є частка інвестицій у галузь операцій з нерухомим майном, яка є сферою із можливістю швидкого отримання прибутку. Можна сказати, що галузевий розріз прямих іноземних інвестицій у Чернівецькій області відтворює певною мірою ситуацію в цілому по країні.

У внутрішньому регіональному (географічному) розрізі картина концентрації прямих іноземних інвестицій так само віддзеркалює загальну ситуацію по країні – зосередження значного обсягу інвестиційних ресурсів у декількох районах та обласному центрі. Так, у м. Чернівці зосереджено 35,7 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій, у Кіцманському районі – 25,5 %, Сокирянському – 14,6 %. Другу групу складають Вижницький (із часткою 8,8), Новоселицький (7,6) та Глибоцький (5,1) райони. До третьої групи віднесемо райони, у яких частка інвестицій не перевищує 1% (Герцаївський, Заставнівський, Кельменецький, Сторожинецький, Путильський).

Загалом 75,8 % прямих іноземних інвестицій станом на 1 жовтня 2015 року було зосереджено у 3 із 13 міст та районів. У такий спосіб значних інвестиційних ресурсів позбавлені окремі, у т.ч. й прикордонні території, де можливо розвивати малий прикордонний рух та формувати прикордонні й транскордонні інтеграційні утворення, туристично привабливі райони.

Ситуація у сфері капітальних інвестицій у Чернівецькій області у січні-вересні 2015 року складалася наступним чином.

За рахунок усіх джерел фінансування освоєно 1234,4 млн грн капітальних інвестицій, що на 1,6 % менше, ніж у відповідний період минулого року. Зниження обсягів інвестування відбулося у фінансовій та страховій діяльності, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, наданні інших видів послуг.

У розрахунку на одну особу обсяг капітальних інвестицій становив 1362,2 грн. Найбільші частки в обсягах інвестування займають кошти населення на будівництво житла (45,2%) та власні кошти підприємств та організацій (36,6%), натомість за кошти місцевих бюджетів, державного бюджету, коштів іноземних інвесторів і кредитів банків та інших позик освоєно незначні частки (відповідно, 10,0, 1,0, 0,7 та 1,6 %).

Левову частку капітальних інвестицій за видами активів складають інвестиції у матеріальні активи (99,8 %) обсягом 1231761 тис. грн, з них 16,9 % – у машини, обладнання та інвентар, 12,4 % – у нежитлові будівлі, 10,8 % – в інженерні споруди. Обсяг інвестицій у нематеріальні активи є замалим і складає 2677 тис. грн, з них 1076 тис. – інвестиції в програмне забезпечення, а 209 тис. – у права на комерційні запозичення, об'єкти промислової власності, авторські права, патенти, ліцензії, концесії та ін.

Географічний внутрішній регіональний розріз капітальних інвестицій за містами та районами Чернівецької області свідчить про концентрацію переважної частини ресурсів у м. Чернівці. Подібно до розподілу за прямими іноземними інвестиціями, за обсягами капітальних вкладень райони та міста області можна поділити на три групи. До першої віднесемо м. Чернівці із часткою капітальних інвестицій 46,6 %, до другої – райони із часткою від 6 до 10 % – Сторожинецький (9,6 %), Глибоцький (9,0 %), Новоселицький (6,4 %), Кіцманський (6,1 %), Сокирянський (6,0 %). До третьої – райони та міста із часткою менше 6 % – Хотинський (3,2 %), Вижницький (2,9 %), Заставнівський та Кельменецький (по 2,2 %), Герцаївський (2,1 %), м.

Новодністровськ (1,9 %) та Путильський район (1,7 %). Отже, на 6 адміністративно-територіальних одиниць із 13 припадає 83,7% капітальних інвестицій. Географічний розподіл прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій у межах Чернівецької області не співпадають. У розподілі прямих іноземних інвестицій сформувалася визначена група лідерів, розподіл є більш рівномірним. У розподілі капітальних інвестицій лєвова частка припадає на м. Чернівці, а частка районів та інших міст є незначною. Подальше розшарування районів та міст у межах Чернівецької області за рівнем інвестиційної активності стає перепорою на шляху до стабілізації економічного розвитку, зміцнення господарських зв'язків, становлення області як суб'єкта міжнародної інвестиційної діяльності. Слабкі інвестиційні позиції окремих територій не дають змогу розширювати виробництво, відповідно не розвивається соціальна сфера. Території позбавлені економічних стимулів розвивати господарський комплекс області.

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності розподіляються достатньо нерівномірно. Найбільша частка (50,8 %) припадає на сферу будівництва. Будівельними організаціями та фізичними особами-забудовниками освоєно 627,6 млн грн капітальних інвестицій. На сферу сільського господарства припадає 16,3 % (201804 тис. грн), із них на сільське господарство та мисливство – 14,6 %, на сферу промисловості – 12,8 % (158043 тис. грн), з них на переробну – 6,9 %, постачання електроенергії, газу та кондиційованого повітря – 5,6 %. На сферу державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування припадає 9,7% (120083 тис. грн). Частка інших галузей не перевищує 4 %, зокрема, на оптову, роздрібну торгівлю та ремонт припадає 3,3 %, на діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 2,1 %. Такий розподіл свідчить про критичну нестачу капітальних інвестицій у сферу нематеріального виробництва і сферу послуг.

Відтак, можна констатувати, що у сфері залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Чернівецької області накопичуються наступні загрози

подальшого безпечного розвитку регіону. Можливою є подальша концентрація інвестиційних ресурсів у великих містах та найбільш розвинених районах, що здатне призвести до стагнації всіх інших регіонів. В економічному розрізі значний обсяг інвестицій зосереджено у переробній промисловості. Натомість у добувній промисловості та розробці кар'єрів сконцентрована низька частка інвестицій, що з огляду на значні поклади цінних будівельних матеріалів в області може стати значним резервом для залучення інвестицій. Так само незначними є обсяги інвестицій у сфері будівництва та транспорту, наданні послуг зв'язку, що не дозволяє у повній мірі розвиватися цим галузям, формувати та реалізувати великі капітальні проекти, розбудовувати транспортні коридори, розвивати транскордонне співробітництво. Занизькими є обсяги інвестиційних ресурсів у будівництві, що перешкоджає інтенсифікації розвитку господарського комплексу. Можна сказати, що територіальне розміщення іноземних інвестицій та галузевий розподіл є не диверсифікованими, що перешкоджає рівномірному насиченню ресурсами територій.

У сфері капітальних інвестицій складаються такі перешкоди безпечного розвитку аналізованого регіону, як переважання інвестицій до галузей, що здатні давати значний прибуток у короткий часовий період, нестача інвестицій у добувній промисловості та розробці кар'єрів, торгівлі, транспорті, операціях з нерухомістю, фінансовій та страховій діяльності. Такі загрози призводять не тільки до ризиків нефінансування вказаних сфер діяльності, але й до поступового занепаду цих сфер.

Натомість надзвичайно великою є частка капітальних інвестицій у сфері будівництва, що є стимулом для розвитку економіки області. До позитивних рис слід віднести те, що значною є частка інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві, переробній промисловості.

Проведений аналіз показав сильні й слабкі сторони інвестиційної діяльності. Загрози інвестиційній діяльності подані у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Групування сфер надходжень прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій у Чернівецькій області за рівнями загроз безпечного розвитку економіки регіону

Сфери інвестування	Рівні достатності інвестиційних ресурсів	Ступені загрози безпеки економіки внаслідок нестачі інвестиційних ресурсів
Прямі іноземні інвестиції		
Переробна промисловість	Високий / резерв / конкурентна перевага	Низький
Сільське, лісове та рибне господарство	Високий / резерв / конкурентна перевага	Низький
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Високий / резерв	Середній
Операції з нерухомим майном	Середній	Середній
Добувна промисловість та розробка кар'єрів	Низький / резерв	Середній
Будівництво	Низький / резерв / конкурентна перевага	Середній
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Низький	Середній
Тимчасове розміщення й організація харчування	Низький	Середній
Водопостачання; каналізація, утилізація відходів	Низький	Високий
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Низький	Високий
Інформація та телекомунікація	Низький	Високий
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Низький	Високий
Капітальні вкладення		
Будівництво	Високий	Низький
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	Високий / резерв	Середній
Переробна промисловість	Середній / резерв	Середній
Постачання електроенергії, газу та кондиційованого повітря	Середній / резерв	Середній
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	Середній / резерв	Середній
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	Низький	Високий
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Низький	Високий

Складено автором.

Вказані загрози можуть переростати у небезпеку за таких умов:

- якщо інтенсивність окремих чинників досягає такого ступеня, при якому спостерігаються незворотні зміни або такі, що важко усунути, і це позначається на всій економічній сфері;

- якщо усунення незворотних змін неможливо провести місцевими органами виконавчої влади, а лише за рахунок втручання центрального уряду та за допомогою залучення додаткових ресурсів.

Проаналізувавши динаміку інвестиційної діяльності у Чернівецькій області, ми можемо зробити наступні висновки. У січні-вересні 2015 року спостерігалось зниження обсягів інвестування за капітальними вкладеннями та прямими іноземними інвестиціями порівняно з відповідним періодом 2014 року, причому останніх – більшими темпами (зниження на 1,6 % проти 12,6 %). У розрізі прямих іноземних інвестицій зниження обсягів інвестування відбулося за всіма видами економічної діяльності. У розрізі капітальних інвестицій зниження обсягів інвестування відбулося лише у фінансовій та страховій діяльності, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, наданні інших видів послуг. Інвестиційні ресурси надходили переважним чином до галузей матеріального виробництва, з них найбільше – до переробної промисловості, сільського, лісового та рибного господарства. До сфери нематеріального виробництва та сфери послуг надходила незначна частина інвестиційних ресурсів.

Сфера нематеріального виробництва не стала предметом інтересу закордонних інвесторів, і так само капітальні вкладення спрямовувалися до цієї сфери у мінімальних обсягах. Є суттєва відмінність в інвестуванні будівництва: частка капітальних інвестицій становить понад 50 % в обсязі капітальних інвестицій, а прямих іноземних не досягає і 1 % у структурі прямих іноземних інвестицій.

У внутрішньому територіальному розрізі інвестиційні ресурси концентруються нерівномірно, однак більша нерівномірність спостерігається за розподілом капітальних інвестицій, де частка м. Чернівці переважає 45 %,

а частки інших територій не перевищують 10 %. До п'ятірки найбільших країн-інвесторів в економіку Чернівецької області належать: Нідерланди, Велика Британія, Туреччина, Румунія, Італія, і загалом з країн ЄС в економіку області внесено 75,7 % від загального обсягу по області, що свідчить про значний ступінь економічних зв'язків з країнами ЄС.

Вигідними галузями вкладення інвестицій у Чернівецькій області є облаштування як туристичних об'єктів історичних пам'яток та залучення туристів, поширення зимових видів спорту і відпочинку та «зеленого» туризму, розвиток народних промислів. Також до перспективних сфер вкладення інвестицій можна віднести розбудову транспортних магістралей та супутньої інфраструктури. Варто збільшувати обсяги капіталовкладень у ті господарюючі суб'єкти, які й сьогодні демонструють прибуткову діяльність – зокрема, ринок Калинівський як один із найбільших платників податків у Чернівецькій області. Крім того, необхідним є вкладення інвестиційних ресурсів у розробку родовищ корисних копалин і розвиток на цій основі добувної промисловості, а також прокладання транспортних магістралей [78].

Результати підвищення рівня інвестиційної безпеки в області стануть більш відчутними за наявності деяких інституційних передумов: вільного перетікання капіталу та робочої сили між територіями, зацікавлення суб'єктів господарювання у фінансуванні соціальної сфери через надання пільг в оподаткуванні. Пожвавлення економічного розвитку відіб'ється загалом і на наповненості місцевих бюджетів, що, у свою чергу, спричинить акумулювання коштів і їх вкладення в інвестиційні проекти.

Необхідність ефективного реагування на низькі показники соціально-економічного розвитку Чернівецької області, які призводять до стагнації економічної сфери в регіоні, збільшують потребу у виробленні інструментарію забезпечення ефективної податково-бюджетної стратегії обласної державної адміністрації та обласної ради. Така політика повинна забезпечувати отримання відповідей на низку питань, серед яких –

забезпечення стабільного фінансового розвитку, акумулювання достатніх власних джерел податкових надходжень, зменшення залежності від трансфертів з державного бюджету, оптимізація видаткової частини, забезпечення достатності надходжень для виконання власних функцій та повноважень органами місцевого самоврядування, збалансування доходів та видатків місцевих бюджетів. У сукупності відповіді на ці питання складуть основу забезпечення фінансової та податково-бюджетної безпеки Чернівецької області.

До поточного моменту становлення місцевих бюджетів, у тому числі, як основи фінансової дієздатності області відбувалося у достатньо жорстких рамках. Поява цих рамок була зумовлена трьома чинниками: дією застарілої системи управління на державному та місцевому рівні, невідповідною вимогам часу системою адміністративно-територіального устрою, невідосконаленою бюджетною системою. У сукупності вони не давали змогу поширити тенденції стабільного економічного розвитку на базовому рівні держави – на рівні низових адміністративно-територіальних одиниць, а відповідно, і на вищих рівнях – районів та областей. Серед цих чинників чи не найбільш вразливою є система формування і виконання місцевих бюджетів, розвиток якої не тільки перебуває під безпосереднім впливом і у прямій залежності від становлення інших двох систем – системи управління на місцях та системи адміністративно-територіального устрою, але й значною мірою потерпає від загальних макроекономічних тенденцій та політичних змін.

Така ситуація спричинювала слабкість низових адміністративно-територіальних одиниць у плані їх фінансової самодостатності і більше того – неможливість за наявних ресурсів якимось чином виправити ситуацію, навіть при достатній кількості прав, прописаних у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Однак, процес формування і виконання місцевих бюджетів залежить не лише від ринкової кон'юнктури чи політичної ситуації в країні, а навіть

більшою мірою від рішень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування і від чинної системи формування доходів. Тому постає питання сформувати досконале самоврядування на місцевому рівні, що означає трансформацію самого об'єкта і суб'єкта управління – області. У економічному плані це означає створення такого суб'єкта господарювання на рівні області, який би був здатен не тільки акумулювати та використовувати всі необхідні ресурси, але й мав би потенціал до їх збільшення і формування спроможної економічної бази розвитку.

У цьому контексті саме на часі є інтенсифікація процесу становлення місцевої демократії на місцевому рівні, що проявляється у децентралізації влади та формуванні перспективних планів об'єднання громад. З'являється нове бачення і ролі окремої території в розвитку держави, і ролі держави у розвитку окремих територій. На стику цих питань і виникає проблема забезпечення прийняттого рівня економічної, у першу чергу, фінансової та податково-бюджетної, безпеки.

Крім, власне, започаткування процесів децентралізації влади останнім часом було ухвалено низку законодавчих актів стосовно зміцнення податкової спроможності громад, зокрема у грудні 2014 року – нових редакцій Податкового та Бюджетного кодексів України. Згідно з новою редакцією Бюджетного кодексу України, доходами бюджету області є такі: 15 % податку на доходи фізичних осіб; 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств державної власності); податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, води, користування надрами для видобування корисних копалин; плата за використання інших природних ресурсів, орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди; частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань; плата за розміщення тимчасово вільних коштів бюджету; плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати; плата за ліцензії на

виробництво різного виду спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів; плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі різними видами спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів; плата за державну реєстрацію (крім адміністративного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців); плата за ліцензії на право оптової та роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами; адміністративні штрафи; штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів із суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів бюджету; надходження від орендної плати за користування майном комунальної форми власності; концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності; кошти, отримані під час проведення процедури закупівель; 80 % коштів, отриманих бюджетними установами за здані у вигляді брухту і відходів дорогоцінні метали та каміння, і 50 % коштів, отриманих цими установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло; 55 % екологічного податку (крім визначених випадків); інші доходи [88].

При цьому наголосимо, що передання на місцевий рівень зборів за забруднення навколишнього природного середовища, податку з власників транспортних засобів та частини податку на прибуток підприємств не є ефективним, оскільки тим самим відволікаються кошти області на проведення очисних робіт, утримання доріг; крім того, кошти концентруються у великих містах і «вимиваються» із селищ та сіл.

Ідеологія бюджетної реформи полягає у тому, щоб надати органам місцевого самоврядування джерело доходів і «навчити» використовувати його з метою мобілізації доходів, тим самим відбувається відхід від фінансового/бюджетного патерналізму з боку держави стосовно області і перехід на стандарти якомога повнішого фінансового самозабезпечення бюджету області [75]. Місцева демократія якраз і передбачає, в першу чергу, розвиток місцевої ініціативи. У цьому контексті виникає перший ризик фінансового забезпечення області – недостатність кваліфікації фахівців і

невміння або й незнання про необхідність мобілізації дохідних джерел для бюджету області. Цей ризик провокує виникнення загрози забезпечення власних повноважень.

Фінансова дієздатність громади – це доходна міцність місцевого бюджету. Тому для розвитку громади, у тому числі громади всієї області, необхідним є наявність достатньої ресурсної бази. Зазначимо, що наявність виробничого потенціалу, землі та людського капіталу становить ресурсну спроможність громад, однак у більшості регіонів в Україні вона є об'єктивно зумовленою, яку важно змінити. Натомість фінансова дієздатність є похідною від ресурсної і виражається в наявності достатньої кількості ресурсів, які можна оподаткувати і використати на власні потреби. Інакше кажучи, фінансова дієздатність області визначається спроможністю бюджету області акумулювати ресурси та ефективно їх витратити.

Органи місцевого самоврядування повинні докладати всіх можливих зусиль стосовно мобілізації власних доходів і отримання від них якомога більшого зиску. Якщо ж розглянути сам перелік власних доходів обласного бюджету, поданий вище, та оцінити податкову базу і особливо якщо усвідомити, якою є частка кожного із цих податків у доходах місцевих бюджетів, то стає очевидним, що органам місцевого самоврядування були віддані фіскально малі доходні джерела.

Проаналізуємо стан виконання бюджету Чернівецької області у 2015 році. Так, за січень-вересень 2015 року до державного бюджету надійшло податків, зборів і обов'язкових платежів у сумі 1724,0 млн грн. До загального та спеціального фондів місцевих бюджетів області надійшло доходів (без трансфертів) у сумі 1067,6 млн грн, що на 285,8 млн грн або на 36,6 % більше, ніж у січні-вересні 2014 року. Станом на 1 жовтня 2015 року податковий борг з платежів до бюджетів усіх рівнів суб'єктів господарської діяльності складає 600,3 млн грн, що на 0,1 % менше, ніж на 1 січня 2015 року [181].

Обсяг доходів обласного бюджету Чернівецької області становив у вересні 2015 року близько 200 млн грн, темп зростання у вересні 2015 року – 121,8 % порівняно з вереснем 2014 року. Обсяг видатків складав у вересні 2015 року до 500 млн грн, темп зростання видатків у вересні 2015 року порівняно з вереснем 2014 року склав 121,1 % [402].

Темпи росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за січень-жовтень 2015 року по відношенню до січня-вересня 2014 року становили 119,8 %, темпи росту плати за землю – 128,9 %. Надходження податку на нерухомість склали 4230,5 тис. грн, акцизного податку – 163,0 тис. грн. [182]

За оперативною інформацією щодо використання місцевими бюджетами субвенцій, отриманих з Державного бюджету України [255], розпис субвенцій до Чернівецької області станом на 1 листопада 2015 року становив [143]: на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату комунальних послуг та ін. – 105866,7 тис. грн, надання пільг з послуг зв'язку та ін. – 22403,7, надання пільг на придбання пічного побутового палива та скрапленого газу – 15807,7, виплату допомоги сім'ям з дітьми – 899595,2, виплату державної соціальної допомоги на дітей – 9163,5, підготовку робітничих кадрів – 86295,4, освітня субвенція – 845543,5, медична субвенція – 718640,4, на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій – 16301,7, придбання витратних матеріалів для закладів охорони здоров'я – 199,9, придбання медикаментів для забезпечення швидкої медичної допомоги – 1234,5, часткове фінансування ДЮСШ – 907,2, придбання житла для сімей військовослужбовців – 3554,5, проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів – 3407,4, погашення заборгованості з різниці в тарифах – 6049,4 тис. грн.

У січні-червні 2015 року Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України було надано кредит у сфері житлово-комунального господарства за бюджетною

програмою «Реконструкція та розвиток системи комунального та водного господарства міста Чернівці» на суму 64,6 млн грн. [90, с. 48-49].

Як бачимо, порівняно з 2014 роком у 2015-му році спостерігається збільшення показників дохідної частини обласного бюджету Чернівецької області, так само як і обсягу субвенцій. Оскільки нові принципи фінансового вирівнювання бюджетної забезпеченості введені лише з 2015 року, то ефективність поділу субвенцій на базову/реверсну, освітню, медичну та інші спеціалізовані можна буде оцінити за результатами всього року.

Наразі варто проаналізувати дані виконання бюджету області за декілька років, щоб можна було окреслити тенденцію.

Як зазначено у проекті стратегії соціально-економічного розвитку Чернівецької області [357], за 2010-2014 роки в дохідній частині бюджету Чернівецької області відзначалось постійне зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів (крім 2013 року). Проте у 2010-2014 роках область віддавала до державного бюджету більше податків і зборів, ніж отримувала. Поряд з цим, Чернівецька область є глибоко дотаційною, за досліджуваний період рівень дотаційності поступово зростає з 69 % у 2010 році до 74 % у 2014 році.

Структура власних податкових надходжень за 2010-2014 роки збільшувалася, їх більшу частку становили надходження основного дохідного джерела місцевих бюджетів – податку на доходи фізичних осіб, що коливається від 67 % до 71 %. Другим за величиною джерелом податків є плата за землю (12,7 %). Варто відзначити зростання частки єдиного податку (з 4,6 % у 2011 році до 11,7 % у 2014 році). Важливо відвідзначити, що такий показник, як бюджетна забезпеченість регіону, безпосередньо корелюється з якістю життя його мешканців. Податкові надходження на 1 особу Чернівецької області за 2014 рік становили у середньому 1102,1 грн. Порівняно із сусідніми областями середній дохід по області є вищим ніж у Закарпатської та Тернопільської областей, проте значно відстає від

показників Івано-Франківської та Хмельницької областей (1208,1 та 1407,6 грн відповідно).

Порівняно з рештою областей доходи бюджету на 1 особу по Чернівецькій області перебувають на низькому рівні. Значно вищий рівень доходів спостерігається у Київській (2359,5 грн) та Дніпропетровській (2802,1 грн) областях, що мають більші фінансові можливості для здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень. Таким чином, існує суттєва диференціація доходів на 1 особу за регіонами, тому питання вирівнювання доходів бюджетів потребує особливої уваги.

Витрати на покращення стану об'єктів інфраструктури є досить незначними і не лише не дають можливості його покращувати, а й навіть утримувати на досягнутому рівні, що у подальшому може призвести до негативних наслідків і можливих аварійних ситуацій.

Варто відзначити і покращення показників фінансової діяльності підприємств. Так, за даними Чернівецької обласної державної адміністрації, за січень-червень 2015 року фінансовий результат великих та середніх підприємств до оподаткування становив 36,8 млн грн прибутків, тоді як за аналогічний період 2014 року спостерігалось 156,0 млн грн збитків.

На 2015 рік дані по бюджету Чернівецької області є наступними [238]. Доходи обласного бюджету на 2015 рік затверджені у розмірі: 2281571,25 тис. грн (загальний і спеціальний фонд разом), з них податок на доходи фізичних осіб – 100500,0 тис. грн (83,1 % податкових надходжень). Офіційні трансферти становлять 2091023,9 тис. грн. Офіційні трансферти розподіляються наступним чином: базова дотація – 87723,1, субвенція на підготовку робітничих кадрів – 111899,1, освітня субвенція – 97194,9, медична субвенція – 393811,2 тис. грн. За рахунок бюджету розвитку у 2015 році заплановано фінансування реконструкції будівель та будівництво окремих установ медичної сфери, а також інші капітальні видатки на загальну суму 18881,3 тис. грн. Профільна комісія обласної ради запропонувала звернення до уряду, у якому обґрунтовані усі проблеми

об'єктів незавершеного будівництва та йдеться про виділення щонайменше 150 млн грн на продовження будівництва шкіл, садочків та інших закладів, будівництво яких розпочато в області [234].

На 2015-2016 роки заплановано профінансувати 33 проекти, подані у Чернівецькій області, за кошти Державного фонду регіонального розвитку, місцевого бюджету та кошти інших організацій. При цьому сума, яку планується витратити на всі проекти саме з Державного фонду регіонального розвитку, у 2015 році (для проектів, які започатковані у 2015 або продовжуються з попередніх років), має скласти 208797,13 тис. грн. [274], що становить до 7 % від обсягу коштів Державного фонду регіонального розвитку на 2015 рік.

У контексті проведення децентралізації влади варто означити таку проблему, як дотаційність бюджетів окремих громад. Видатки на утримання місцевих рад щороку перевищують ті, які закладені в бюджеті, і водночас з понад 250 сільських рад області менше половини самодостатні, а решта – дотаційні та депресивні. Очікується, що ситуація вирішиться певним позитивним чином, однак фахівці стверджують, що чимало населених пунктів не матимуть змоги себе утримувати через відсутність коштів.

Таким чином, доходи обласного бюджету не забезпечують повною мірою самодостатності області, тому й виникає потреба у трансфертах. Виникає закономірне питання, наскільки ж область спроможна забезпечити себе власними доходами до бюджету. Крім того, у поточний кризовий період зросла необхідність пошуку обласною радою додаткових можливостей стосовно забезпечення потрібних обсягів фінансування місцевих бюджетів та виконання усіх статей видатків. У підсумку, тим самим забезпечується фінансове посилення бюджетів регіонального рівня. Вочевидь, таке посилення має відповідати обсягу повноважень, що мають фінансуватися з обласного бюджету.

Внаслідок неможливості місцевих органів виконавчої влади впливати на стан адміністрування загальнодержавних податків, які є основним

джерелом надходжень місцевих бюджетів (податок на доходи фізичних осіб, плата за землю), виникає необхідність дотримання балансу між необхідною і об'єктивно обумовленою потребою у трансфертах та тим обсягом трансфертів, потреба у якому виникає внаслідок недостатньої діяльності місцевих органів стосовно мобілізації джерел їх надходжень. Якщо проаналізувати частку міжбюджетних трансфертів у місцевих бюджетах, то можна спостерігати, що їх частка поступово загрозливо прямує до 50 % і не може вже йти мови взагалі ні про яку фінансову самодостатність бюджету області.

Оптимальне співвідношення між обсягом трансфертів та обсягом місцевих коштів встановлюється на основі оцінки податкової бази, з якої можна мобілізувати доходи, і необхідності у додаткових коштах для задоволення базових потреб громадян.

Закріплені доходи та міжбюджетні трансферти посилюють державний вплив на громади. Наявність розумного балансу між закріпленими доходами та міжбюджетними трансфертами, і між власними податками і зборами та всіма іншими джерелами надходжень – магістральний напрям реформування системи створення доходів місцевих бюджетів і становлення їх фінансової міцності і самостійності та економічної безпеки. Два важелі впливу держави на місцевий бюджет – закріплені доходи і трансферти – значною мірою мають не тільки сприяти мобілізації доходів і для державного, для місцевих бюджетів, але також і сприяти розвитку місцевої ініціативи. Нахил у системі формування бюджету в бік збільшення обсягу трансфертів, оскільки виробнича сфера регіону не створює потенціалу зростання, не надає достатніх джерел доходів, формує другий ризик фінансової сфери області – ризик перетворення бюджету області на постійного та тривалого реципієнта, знищення приватної ініціативи, стагнації та зубожіння. З іншого боку, повне самозабезпечення податками і доходами перетворить регіон на донора, який перераховує кошти до державного бюджету, що може викликати питання

достатньої мотивації до таких перерахунків між бюджетами всередині країни.

Очевидно, що реформу системи формування місцевих бюджетів необхідно починати із системи формування доходів. З метою зменшення залежності місцевих бюджетів від державного вже було збільшено перелік власних доходів за рахунок передання до них частини закріплених – і в першу чергу, плати за землю. Крім того, необхідною є і реформа системи міжбюджетних відносин. Її метою має стати подолання суб'єктивізму у розподілі необхідних обсягів міжбюджетних трансфертів, усунення районних державних адміністрацій від розподілу трансфертів для громад. Тому об'єднання громад є вигідним у плані більш прозорого передання трансфертів для бюджетів, і це прискорить встановлення прямих бюджетних відносин між державою та базовим місцевим самоврядуванням.

Низка вищевказаних проблем засвідчує необхідність нагального реформування системи фінансового забезпечення розвитку області, а саме наповнення обласного бюджету.

Найбільш позитивна ідея щодо посилення ресурсної потужності областей і виникає в контексті децентралізації системи управління при недопущенні посилення тенденцій до сепаратизму. На сьогодні бюджети областей не володіють достатніми джерелами надходжень. Власні ж доходи, що повинні бути результатом господарської діяльності на даній території, є мінімальними. Посилення фінансової самостійності громад можливо забезпечити двома способами.

Перший виходить зі зміни механізму розрахунку трансфертів для областей, що полягає у чіткому визначенні податкових та витратних параметрів області, врахуванні змінності податкової спроможності території при щорічному формуванні бюджету, проведення комплексу організаційних заходів щодо обрахунку коштів, необхідних для вирівнювання, приведенні системи управління до нових вимог – посилення децентралізації.

Другий спосіб забезпечення фінансової міцності області – це передання на рівень регіонів додаткових часток окремих закріплених загальнодержавних податків та зборів. Зміцнити власні доходи областей можливо за рахунок віднесення до них податку на доходи фізичних осіб, оскільки алокативні функції цього податку низькі і повністю акумулювати його на рівні громад не є доцільним, бо тоді надходження від цього податку будуть сконцентровані у містах, де зареєстрована більшість платників цього податку. Натомість адміністрування податку на доходи фізичних осіб на рівні обласних бюджетів дозволить вирівняти податкову спроможність бюджетів громад у межах області.

Міжбюджетні трансферти покращують загальну ситуацію з усуненням надмірних різниць у показниках місцевих бюджетів – збільшується загальна сума доходів та видатків у розрахунку на одну особу, однак це збільшення відбувається неоднаковою мірою у різних громадах. Трансферти спрямовуються на досягнення соціальної справедливості, вирівнювання, проте не економічної ефективності. Недоліки характерні для окремих елементів методики обрахування видаткових потреб. Тому доцільно повною мірою враховувати економічні, соціальні, природні особливості розвитку територій, з тим щоб не продукувати необґрунтовані витрати обласного бюджету.

Стосовно першого способу посилення фінансової самостійності громад варто сказати, що мають бути здійснені принципові заходи щодо зменшення фінансової залежності обласного бюджету від державного бюджету за рахунок коригування механізму надання трансфертів та перерозподілу доходних джерел на користь спеціального фонду та широкого запровадження програмно-цільового методу бюджетування. З цією метою необхідно вжити низку заходів:

- оптимізувати нормативи врахування регіональної специфіки (параметри щільності проживання, віддаленості від осередків надання послуг, реальної кількості споживачів послуг, наявної мережі бюджетних

установ, рівня забруднення території та ін.) при обрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів шляхом використання індексів відносних видаткових потреб; враховувати специфіку проблемних у сенсі фінансового забезпечення територій – гірських населених пунктів, монофункціональних міст, депресивних регіонів;

- удосконалити механізм визначення і розподілу субвенцій на виконання інвестиційних програм (проектів) через встановлення критеріїв їх розподілу на підставі формалізованих параметрів, запровадження стандартних процедур конкурсного відбору інвестиційних програм (проектів);

- інвентаризувати цільові програми, що фінансуються з місцевих бюджетів, відповідно до наявних ресурсів;

- концентрувати витрачання фінансових ресурсів на тих напрямках перетворень, що визначені у регіональних стратегіях як пріоритетні;

- розширювати число місцевих бюджетів, що використовують програмно-цільовий метод бюджетування, запроваджувати перехід на середньострокове планування місцевих бюджетів;

- закласти в основу бюджетного вирівнювання нормативів соціальних стандартів надання громадянам послуг.

Чітка, адміністративно вигідна, достатня та ефективна податкова база сприятиме встановленню стабільних довгострокових відносин держави та громад і формуванню їх фінансової потужності та дієздатності. Інформацію про складання і виконання бюджету Чернівецької області доцільно розміщувати на порталі «Відкритий бюджет» [290], що дозволить підвищити рівень обізнаності громади області із головним фінансовим планом року та оперативно реагувати на недоліки бюджетного процесу і вносити зміни до нього.

Потрібно усвідомлювати, що створення умов для забезпечення належних економічних засад фінансової потужності областей, окрім утилітарної функції поліпшення умов існування та розвитку останніх,

виконуватиме важливі системні функції в стратегії реформування всього суспільства. Збільшення фінансової потужності області має відновити зацікавленість місцевої влади у стимулюванні економічного розвитку. Повинна посилитися популярність демократичних практик управління на місцевому рівні, зміцнитися відчуття єдності територіальної громади, члени якої матимуть більші можливості впливати на умови власного існування. Це сприятиме консолідації суспільства у регіональному розрізі за лініями «центр – область», «область – підприємства області», зрештою, служитиме на користь відновлення єдності суспільства в цілому.

Третім ризиком фінансової та й виробничої діяльності є орієнтація виробничо-збутової діяльності підприємств або суто на внутрішній, або на зовнішній ринки. Від цього залежать можливості області планувати та прогнозувати свої видатки, в тому числі й капітальні. Орієнтація винятково на внутрішній ринок формує анклавність господарського простору території, руйнування виробничих зв'язків з підприємствами інших регіонів. Натомість виробництво переважно для зовнішнього ринку так само є небезпечним у сенсі вимивання ресурсів та коштів із внутрішнього ринку області, задоволення суто комерційних власних інтересів на противагу інтересам розвитку всієї області та країни. Тому з метою запобігання перетворенню господарського комплексу області як на сировинний придаток, так і на закриту натуральну господарську систему обласні органи влади мають вжити зусиль щодо пропагування серед комерційних підприємств потреби, з одного боку, повного насичення внутрішнього ринку необхідними товарами, а з другого, формування зв'язків між підприємствами з інших регіонів України та країн.

Незважаючи на важливість та вагомість бюджету області для забезпечення стабільного розвитку господарської системи та соціально-культурної сфери, бюджетні кошти не є єдиним джерелом фінансування потреб громади області. До фінансових небюджетних ресурсів, здатних значно посилити спроможність громади, належать різні інструменти

фондового ринку, зокрема муніципальні цінні папери, кошти інститутів спільного інвестування, кошти недержавних пенсійних фондів та інші. У цьому аспекті варто зазначити, що в Чернівецькій області практично відсутні нефіскальні, позабюджетні джерела розвитку громад. Міста області не випускають муніципальні цінні папери (облігації місцевої позики), і в області не зареєстровані інститути спільного інвестування та недержавні пенсійні фонди. Така ситуація – залежність фінансового стану області лише від бюджетних джерел та інвестиційних джерел при відсутності коштів, отриманих за допомогою інструментів фондового ринку, – й складає основу четвертого ризику фінансового забезпечення області – однобокості, а отже, вразливості фінансового забезпечення. Водночас небюджетні джерела надходжень можуть сприяти залученню значного обсягу ресурсів для реалізації великих інфраструктурних проектів та реалізації масштабного будівництва.

Інвестиційні проекти органів влади на місцях завжди передбачають значний обсяг капіталовкладень, які можливо отримати шляхом випуску цінних паперів тривалого терміну дії. Вихід місцевих органів влади на ринок цінних паперів дозволить їм отримувати додаткові доходи, що спрямовуватимуться до бюджету розвитку. Об'єктами застави для здійснення різного роду фінансових операцій за участю органів місцевого самоврядування можуть стати підприємства комунальної форми власності. Здійснення органами місцевого самоврядування запозичень потребує залучення різних суб'єктів до цієї діяльності, зокрема, це можуть бути кредитні спілки, інститути спільного інвестування, фінансові асоціації та ін., комунальні банки.

Причинами слабого використання інституту муніципальних запозичень у містах України, в т.ч. і Чернівецької області, є наступні: неунормування гарантій їх повернення та прав кредиторів, незабезпечення державою таких позик, визначення обмеженого переліку умов для здійснення запозичень [88]: граничних сум та цілей позики, напрямів їх використання,

граничних витрат на обслуговування боргу місцевих бюджетів (10 % видатків загального фонду місцевих бюджетів щорічно), непрозорість операції на фінансовому (фондовому) ринку на місцевому рівні, високий ступінь ризику інвестиційних проектів. Такі чинники можуть призвести до необмеженого зростання боргу, а при відсутності зобов'язань держави стосовно його повернення – до тривалого зростання дефіциту місцевого бюджету.

З метою виходу двох міст Чернівецької області – Чернівці та Новодністровськ (як міста обласного значення, які мають право здійснювати місцеві запозичення) – на ринок муніципальних цінних паперів доцільно ініціювати внесення змін до Бюджетного кодексу України стосовно розширення прав здійснення органами місцевого самоврядування запозичень у господарюючих суб'єктів (юридичних осіб), унормування термінів, строків, гарантій та умов повернення запозичень, надання права здійснювати запозичення між місцевими бюджетами; визначення необхідних гарантій щодо повернення запозичень, здійснених органами місцевого самоврядування; започаткування діяльності місцевих фондів регіонального розвитку як установ, утворених для фінансування середньострокових міжрегіональних та регіональних програм і проектів у сферах, визначених у стратегіях розвитку регіонів як пріоритетні.

Доцільно також сформувати інституційні передумови для залучення позабюджетних джерел ресурсів, зокрема через розвиток кредитного ринку та вихід органів місцевого самоврядування на нього, розширення обсягу випуску муніципальних цінних паперів; урегулювати питання діяльності інститутів спільного інвестування на регіональному рівні, що сприятиме зростанню частки облігацій муніципальної позики у структурі активів інститутів спільного інвестування. Місцева влада повинна також докласти зусиль стосовно формування центрів регіональної фінансової інфраструктури – комунальних банків, які акумулюватимуть фінансові ресурси у фінансово слабких регіонах з низькою концентрацією виробничих підприємств, та

сприяти активізації дії кредитних спілок, які надаватимуть фінансові послуги, можуть бути покупцями державних цінних паперів і забезпечувати додатковий дохід органам місцевого самоврядування.

На основі викладеного вище можна вважати, що забезпечення фінансової та податково-бюджетної компонент фінансової конкурентоспроможності і безпеки Чернівецької області полягає в покращенні показників обсягу, структури, рівня і ефективності у фінансовій і податково-бюджетній сферах й визначенні шляхів для забезпечення такого їх стану, який би не лише не перешкоджав безпечному розвитку економіки регіону, але й підсилював та стимулював його.

3.3. Зовнішньоекономічний вимір економічної безпеки регіону

На сучасному етапі значно зростає актуальність вивчення питань зміни зовнішніх умов торгівлі для регіонів у зв'язку з початком дії Угоди про асоціацію з ЄС, припиненням участі України в Угоді про Зону вільної торгівлі з країнами СНД, наявністю санкцій у торгівлі між Україною та Російською Федерацією. Так само зростає і необхідність опрацювання практичних рекомендацій щодо забезпечення прийнятного рівня економічної безпеки у цій сфері, розробки політики стимулювання внутрішньої і зовнішньої торгівлі як важливої умови реалізації конкурентних переваг регіонів нашої держави.

Необхідною є розробка інструментарію врахування конкурентних переваг господарського комплексу визначеного регіону з метою забезпечення економічної безпеки у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що потребує окреслення загроз зовнішньоекономічної діяльності підприємств Чернівецької області та формування заходів щодо протидії ним.

Для визначення стану зовнішньоекономічної безпеки Чернівецької області проаналізуємо показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами.

Динаміка зовнішньоекономічної діяльності підприємств Чернівецької області зумовлюється пошуком напрямків розширення ринків збуту та виходу на ринки країн ЄС, що особливо посилилося у зв'язку із зупинкою дії Зони вільної торгівлі з країнами СНД. Якщо проаналізувати динаміку зовнішньої торгівлі товарами з Чернівецької області у 2014 році, то очевидними стають такі тенденції. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами у січні-жовтні 2015 року було позитивним і становило 25121,6 тис. дол. США при обсязі експорту 87673,1 та обсязі імпорту 62551,4 тис. дол. США. Порівняно з відповідним періодом 2014 року обсяг експорту зменшився на 15,9 %, імпорту – на 31,8 % [172]. За січень-жовтень 2015 року у зовнішній торгівлі товарами області склалося позитивне сальдо в розмірі 25,1 млн дол. США. Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 1,40. Суб'єкти господарювання області здійснювали операції зовнішньої торгівлі товарами з партнерами із 77 країн світу.

У товарній структурі зовнішньої торгівлі в експорті у січні-жовтні 2015 року переважали: деревина і вироби з деревини (27,5 % обсягу експорту товарів області), текстильні матеріали та текстильні вироби (17,3 %), з них 15,5 % – одяг та додаткові речі до одягу, продукти рослинного походження (13,3 %) (їстівні плоди та горіхи, жири та олія тощо), різні промислові товари (10,7 %). Частка інших експортованих товарів складає до 10 %. Визначальною є динаміка цих показників порівняно із січнем-жовтнем 2014 року: якщо обсяг експорту деревини і виробів з деревини знизився на 19,9 %, текстильних матеріалів та текстильних виробів – на 17,7 % (з них одягу та додаткових речей до одягу – на 16,2 %), то індекс продукції різних промислових товарів зріс і становив 118,4 %, продукції рослинного походження – 302,7 %, жирів та олій – 1315,8 %, синтетичних або штапельних волокон – 2375,1 %. Збільшились також показники експорту електричних машин (на 16,4 %). Різко зменшилися частки експорту недорогих металів та виробів з них (на 68,2 %), з них частки чорних металів – на 70,2 %.

У товарній структурі зовнішньої торгівлі в імпорті у січні-жовтні 2015 року переважали: текстильні матеріали та текстильні вироби (37,0 % обсягу імпорту товарів області), недорогоцінні метали та вироби з них (14,2 %), з них 9,5 % – чорні метали, машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (13,4 %), синтетичні або штучні штапельні волокна (10,4 %). Частка інших імпортованих товарів складала до 10 %. Визначальною є та тенденція, що порівняно з відповідним періодом 2014 року не відбулося різкого збільшення обсягів імпортованих товарів, а обсяги окремих з них навіть значно знизилися. Так, зросли обсяги імпорту синтетичних або штучних штапельних волокон (на 8,7 %), обсяги імпорту недорогоцінних металів знизилися на 1,6 %, імпорту чорних металів зросли на 43,8 %, а різних промислових товарів – на 12,0 %. У той же час знизилися обсяги імпорту живих тварин та продуктів тваринного походження (на 28,1 %, з них меду – на 63,7 %), продуктів рослинного походження – на 82,1 % (з них їстівних плодів та горіхів – на 89,3 %), електричних машин (на 48,3 %).

Якщо порівняти вартісні показники експортованих та імпортованих товарів, то в експорті переважають продукти рослинного походження (11646,8 тис. дол. США експорту проти 940,5 імпорту), деревина і вироби з деревини (24114,5 проти 4880,6), одяг та додаткові речі до одягу (13598,3 проти 1513,7), електричні машини (5416,2 проти 2659,3). Натомість вартісні показники є більшими в імпорті текстильних матеріалів та текстильних виробів (15140,8 тис. дол. експорту проти 23157,9 імпорту), з них імпорту синтетичних або штучних штапельних волокон (4,0 проти 6484,4), недорогоцінних металів та виробів з них (2635,9 проти 8864,9), з них імпорту чорних металів (1687,1 проти 5943,4). У вартісному виразі є приблизно рівноцінними показники експорту та імпорту машин, обладнань та механізмів, електротехнічного обладнання (7741,0 тис. дол. США експорту проти 8411,4 імпорту). Зросли показники як експорту, так і імпорту різних промислових товарів (зокрема, меблів), хоча вартість експортованих

промислових товарів у декілька разів перевищує вартість імпортованих (9351,4 проти 1548,2 тис. дол. США, з них за меблями – 9134,2 проти 146,8).

Дещо зменшився обсяг імпорту давальницької сировини. За січень-жовтень 2015 року в область надійшло іноземної давальницької сировини на 10,6 млн дол. США (17,0 % від загального обсягу імпорту), що на 10,0 % менше, ніж за січень-жовтень 2014 р. Основними імпортерами давальницької сировини були Румунія, з якої здійснено поставки на 2,8 млн дол. США, Туреччина – на 2,0 млн, Італія – на 1,5 млн, Німеччина та Угорщина – на 1,3 млн дол. США з кожної країни [346].

Галузями критичного імпорту для господарства області є: продукція чорної металургії, енергетичні ресурси, а також інвестиційні товари – окремі машини та устаткування.

Географія експорту товарів з Чернівецької області складалася у 2014 та у січні-вересні 2015 років наступним чином: країни СНД – 29,4% та 14,72% відповідно, країни ЄС – 48,8 та 57,62%, країни Азії – 17,5 та 23,82% відповідно, країни Америки – 1,7 та 1,82%. Найбільші обсяги торгівлі товарами спостерігаються з Румунією, Російською Федерацією, Німеччиною, Італією, Нідерландами, Білоруссю.

Географічна структура експорту товарів з Чернівецької області змінилася у січні-жовтні 2015 року порівняно із січнем-жовтнем 2014 року. Так, значно скоротився обсяг експорту товарів у Білорусь (індекс складає 42,5 %), Молдову (52,7 %), Російську Федерацію (54,2 %). Значно зросли обсяги експорту товарів до Греції (індекс складає 1083,1 %), Індії (2365,4 %), Лівану (12339,1 %). Найбільші обсяги експорту товарів спостерігаються до Румунії (21324,2 тис. дол. США), Російської Федерації (12022,2), Німеччини (9136,6), Італії (4516,8), Нідерландів (4337,6), а найменші – до Угорщини (60,9 тис. дол. США) та Австрії (99,8). Вочевидь, незважаючи на значне скорочення обсягів експорту товарів до РФ, за вартістю експортованих товарів РФ продовжує перебувати на лідируючих позиціях.

Географічна структура імпорту товарів до Чернівецької області так само змінилася. Зросли обсяги імпорту лише з 4-х країн: Греції (індекс становив 279,0 %), Індії (136,8%), Італії (151,8 %), Китаю (123,6 %). Обсяги імпорту товарів з інших країн значно знизилися, найбільше – з Індонезії (індекс становив 6,7 %) та Молдови (6,3 %). Негативне сальдо зовнішньої торгівлі спостерігалось з Австрією, Болгарією, Китаєм, Пакистаном, Польщею, Туреччиною, Угорщиною, Францією.

На основі проведеного аналізу можна зробити такі попередні висновки щодо торгівлі товарами у Чернівецькій області. Внутрішній ринок Чернівецької області насичений окремими продовольчими товарами, сировиною, будівельними матеріалами, продуктами тваринного походження. Для здійснення зовнішньоторговельної діяльності товарами підприємства Чернівецької області мають значний запас міцності. Підприємства та господарства Чернівецької області значно наростили експортний резерв у продуктах рослинного походження, окремих продуктах тваринного походження, у деревині та виробках з деревини, синтетичних та штапельних волокнах, а також електричних машинах. Жирами та олією рослинного походження внутрішнього/національного виробництва ринок насичений повною мірою. З'явилися значні резерви виходу на зовнішній ринок і закріплення там своєї присутності у галузях виробництва продукції рослинного походження та виробництва технічних волокон. Натомість необхідно докласти зусиль до недопущення зниження рівня експорту деревини та продуктів тваринного походження.

У структурі зовнішньої торгівлі послугами (за видами послуг) Чернівецької області за 9 місяців 2015 року складалася така ситуація. Сальдо торгівлі послугами є позитивним і становить 14334,3 тис. дол. США за показників експорту 15352,4 та імпорту 1018,1. Порівняно з 9 місяцями 2014 року обсяг експорту послуг зріс на 24,2 %, а імпорту – на 5,8 %. Найбільші обсяги торгівлі послугами спостерігаються з Німеччиною, Румунією, Індією [172; 173].

В експорті послуг найбільшу частку мали послуги з переробки матеріальних ресурсів (51,1 % від загального обсягу експортованих послуг), послуги, пов'язані з подорожами (22,2 %), транспортні послуги (15,0 %), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (10,1 %), ділові послуги (1,6 %). Порівняно з відповідним періодом 2014 року зріс обсяг експорту послуг з переробки матеріальних ресурсів (на 59,5 %), послуг, пов'язаних з подорожами (на 16,8 %), транспортних послуг (на 7,2 %) і знизилися обсяги експорту послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг (на 12,1 %) та ділових послуг (на 59,7 %).

В імпорті послуг найбільшу частку мали транспортні послуги (58,0 % від загального обсягу імпортованих послуг) та ділові послуги (30,8 %), інші послуги мають незначні частки: послуги з будівництва (5,7 %), послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності (3,7 %), послуги, пов'язані з подорожами (1,6 %), послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги і послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги (0,1 % кожна).

Порівняно з відповідним періодом минулого року зріс обсяг імпорту послуг роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності (індекс становив 281,1%) та послуг приватним особам, культурних та рекреаційних послуг (124,4%). Знизився обсяг імпорту транспортних послуг (на 1,2%), послуг, пов'язаних з подорожами (на 34,3%), послуг у сфері телекомунікації (на 16,7%), ділових послуг (на 3,5%).

За обсягами спостерігається переважання експорту транспортних послуг (відповідно, 2295,6 експорту проти 590,4 тис. дол. США імпорту), послуг, пов'язаних з подорожами (3413,1 проти 16,8) та послуг у сфері телекомунікації (1550,1 проти 0,9). Переважає імпорт ділових послуг (246,3 експорту проти 313,3 тис. дол. США імпорту).

У географічній структурі зовнішньої торгівлі послугами (за видами послуг) Чернівецької області за 9 місяців 2015 року складалася така ситуація. Негативне сальдо торгівлі послугами спостерігалось із Грузією (-282,7 тис.

дол. США), Іраном (-154,5), Чехією (-14,0), Швейцарією (-55,0). Найбільше послуг експортувалося до Німеччини (4729,0 тис. дол. США), Румунії (4008,9), Індії (2716,6), імпортувалося з Грузії (295,4), Ірану (154,5), Швейцарії (117,6). Найменше послуг експортувалося до Грузії (12,7 тис. дол. США), Литви (19,8), імпортувалося з Литви (0,5), Румунії (0,7), Нідерландів (3,7). Порівняно з 9 місяцями 2014 року значно зросли обсяги експорту послуг до Болгарії (індекс становив 8083,6 %), Швейцарії (893,6), Німеччини (403,1), зменшився експорт послуг до Литви (на 91,8 %), Великої Британії (на 53,9), Молдови (на 50,0). Зросли обсяги імпорту послуг до Італії (індекс становив 281,0), Нідерландів (105,4), Румунії (600,0) та США (102,9), зменшилися обсяги імпорту послуг до Польщі (на 90,3 %) та Великої Британії (95,3 %).

Чернівецька область має значні конкурентні переваги у наданні послуг з переробки матеріальних ресурсів, транспортних послуг, послуг у сфері подорожей, послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг. Область залежить від імпорту послуг у сфері будівництва. Недостатньо використаним є резерв у наданні послуг у сфері транспорту, ділових послуг, послуг у сфері туризму. Загалом загрози експортно-імпортової діяльності подані у таблиці 3.9.

Вочевидь, область має можливості виходу на зовнішні ринки та збільшення експорту у результаті розвідки та освоєння родовищ корисних копалин, у тому числі будівельних матеріалів (гіпс, вапняки, ангідрид, мармур, мергелі, різні види пісків). У Наддністрянщині в басейні річки Прут розробляються родовища гіпсу та ангідриду, у північних та східних районах області – родовища мергелів та вапняків, у Красноільську – мармуру. Зустрічаються поклади кварцитів, сланців, кухонної солі. Перспективними є розвідка і промислове освоєння нафтогазоносних родовищ (Красноільське, Лопушнянське, Черногузьке, Шереметівське) та перспективних нафтогазоносних площ у Вижницькому, Сторожинецькому, Путильському районах.

Таблиця 3.9

**Групування сфер зовнішньоекономічної діяльності Чернівецької області
за рівнями загроз економічній безпеці регіону**

Товари та послуги	Рівні використання експортного потенціалу	Ступені загрози порушення умов безпечного розвитку економіки регіону внаслідок залежності від імпорту
Товари		
Деревина та вироби з деревини	Високий / резерв / конкурентна перевага	Низький
Одяг та додаткові речі до одягу	Високий / резерв / конкурентна перевага	Низький
Продукти рослинного походження	Високий / резерв	Середній
Різні промислові товари	Середній	Середній
Синтетичні та штапельні волокна	Середній / резерв	Середній
Товари легкої промисловості	Середній / резерв / конкурентна перевага	Низький
Електричні машини	Середній	Низький
Живі тварини та продукти тваринного походження	Середній	Низький
Сировина та будівельні матеріали	Низький	Середній
Текстильні товари та текстильні вироби	Низький	Високий
Недорогоцінні метали та вироби з них (у т.ч. чорні метали та вироби з них)	Низький	Високий
Окремі машини та устаткування	Низький	Високий
Енергоносії	Низький / резерв	Високий
Послуги		
Переробка матеріальних ресурсів	Високий	Низький
Транспортні послуги	Високий / резерв	Середній
Подорожі	Високий / резерв	Середній
Телекомунікація, комп'ютерні та інформаційні послуги	Високий / резерв	Середній
Народні промисли	Високий / резерв	Середній
Туризм та рекреація	Середній / резерв	Середній
Послуги у сфері будівництва	Середній	Високий
Ділові послуги	Низький / резерв	Високий

Складено автором.

Підприємствам Чернівецької області варто й надалі нарощувати експорт послуг у транспортній сфері, тим більше, що територією області проходить транспортний коридор №7 (Дунайський водний, за участю країн: Австрія, Угорщина, Югославія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна).

Розширенню транспортних потужностей області та їх залученню до міжнародних транспортних систем можуть сприяти понад 70 річок, що належать до басейнів Дунаю та Дністра. Доцільно проводити розробку транспортних магістралей по річках (зокрема, територією області протікає 75 річок завдовжки понад 10 км; найбільші з них – Дністер (протяжністю 272 км), Прут (128 км), Сірет (90 км), Черемош (80 км). Транспортні магістралі представлені залізничними коліями (413 км), автошляхами (2880 км), аеропортами (1). На території області відсутні річкові порти та трубопроводи. Однак, розбудова трубопроводів та річкових портів може значно посприяти розширенню зовнішньоекономічного потенціалу регіону.

Необхідно сприяти розширенню ринку збуту послуг, забезпечити виходи на ринки інших країн, тим більше маючи для цього значні перспективні галузі, висококваліфіковані трудові ресурси, які здатні забезпечувати послуги на ринку телекомунікацій та інформаційних технологій. Доцільно нарощувати обсяг ділових послуг з метою зменшення обсягів їх імпорту, а також більш інтенсивно розвивати сферу подорожей.

Володіючи значним ресурсним потенціалом, родовищами корисних копалин, водними та лісовими ресурсами, транспортними шляхами, а також будучи прикордонним регіоном, Чернівецька область має окремі загрози у сфері зовнішньоекономічної безпеки. Зокрема, є загроза перетворення на сировинний придаток у сфері постачання будівельних матеріалів, деревини та виробів з деревини. Натомість джерела корисних копалин, особливо енергетичних, не розробляються або розробляються недостатнім чином. Тому наступним ризиком є збереження залежності від постачання енергетичних ресурсів. Достатньо розвинена галузь – легка промисловість – задовольняє лише внутрішній ринок, що говорить про вузькість цього високорозвиненого господарства та його переважно натуральний характер. Тим більше що імпорт текстильних матеріалів та текстильних виробів значно перевищує експорт цих товарів. Натомість товари легкої промисловості області є товарами високої якості, так само як і товари народних промислів,

які могли б стати прибутковими експортними галузями. Те саме стосується і харчової промисловості, зокрема, переробка плодів – ці галузі могли б мати значні показники експортної діяльності. Позитивно, що значно розвиненими є послуги у сфері інформаційних технологій і телекомунікацій, транспортних послуг за питомою вагою та у вартісному виразі, однак область могла б значно просунутися в зменшенні впливу від імпорту ділових послуг, маючи поряд із розвиненою виробничою сферою потужні освітньо-наукові центри – університети та інститути. Тому в цій сфері ризиком є усуненість від світових ділових кіл, науково-технічних розробок. Досить значний запас міцності у наданні послуг у сфері подорожей, що необхідно і надалі розвивати, зважаючи на значний історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал області. Невикористаними резервами є сфера розбудови транспортних коридорів та використання водних шляхів, зокрема, за рахунок поглиблення участі у Дунайській стратегії (Стратегії ЄС для країн Дунайського регіону).

Також обсяги зовнішньої торгівлі товарами значно перевищують обсяги зовнішньої торгівлі послугами (приблизно у 5,5 рази за експортом та у 6,1 рази за імпортом, за даними січня-жовтня 2015 року), що говорить про невідповідність структури зовнішньої торгівлі області загальносвітовим тенденціям, у яких частка сфери послуг значно вища за частку реального сектору, та про важливість активізації діяльності у збільшенні обсягів сфери послуг. Значними резервами тут можуть стати надання транспортних послуг, послуг у сфері туризму, ділових послуг, послуг у сфері інформаційних технологій та телекомунікацій.

Галузями критичного імпорту для господарства області є: продукція чорної металургії, енергетичні ресурси, а також інвестиційні товари – окремі машини та устаткування, без яких неможливо ефективно залучати інвестиції та проводити структурні зрушення в економіці.

Одним з важливих напрямів підвищення конкурентоспроможності Чернівецької області є грантові контракти націлені: на покращення

екологічної ситуації в басейнах річок Прут і Дністер через покращення систем очистки стічних вод в Чернівцях і Дрокії; створення ефективної системи безпеки дорожнього руху (зовнішній проект європейської спільноти); розвиток мережі туризму на Буковині; забезпечення сталим транспортом як чинником чистого довкілля (німецьке товариство міжнародного співробітництва) та захист кордонів від небезпек, що поширюються тваринами, загальною сумою близько 3 млн. євро. Ефективна реалізація механізму грантових контрактів є необхідним та пріоритетним чинником формування конкурентних переваг Чернівецької області.

3.4. Комплексне оцінювання економічної безпеки Чернівецької області

Обґрунтування стабільного та безпечного функціонування цілісної соціально-економічної системи держави, ефективного співробітництва її регіонів є надзвичайно актуальною потребою часу. Економіка регіону у своїй основі має власну специфіку та здатність породжувати певні методологічні труднощі аналізу показників свого розвитку як на стадіях процесу відтворення, так і на стадії взаємоузгодження цих показників.

Вирішення проблем розробки обґрунтованої стратегії регіонального розвитку є важливим завданням сьогодення. При цьому необхідно враховувати, що кожний регіон відрізняється своїми природними, географічними, історико-суспільними та виробничо-споживчими особливостями. Сучасні тенденції регіоналізації економіки та нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів зумовлюють необхідність регіональної диференціації державної політики.

«Функціонування і розвиток регіональних економічних систем не можуть здійснюватися тільки на основі ринкового саморегулювання. Політика державного невтручання неминуче призводить, як свідчить

світовий досвід, до протиріч, здатних зруйнувати цілісність національної економіки і суспільства. Тому турбота про просторову організацію господарства країни є невід'ємною функцією будь-якої держави, безумовним рефлексом її самозбереження» [322]. Роль регіональної політики відповідно зумовлює особливу актуальність і значимість міжрегіональних зіставлень соціально-економічного розвитку.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку регіонів характеризується безліччю індикаторів⁹. Кожен з цих індикаторів в окремому періоді може змінюватися у будь-якому напрямку. Тому виникає питання: в якому з розглянутих періодів стан економічної безпеки регіону є кращим? При наявності більш ніж 3-х індикаторів завдання істотно ускладнюється. Щоб оцінити рівень безпеки регіону, недостатньо аналізувати окремі індикатори, які мають обмежену цінність. Необхідно оцінити загальну тенденцію, яка враховує взаємовплив усіх індикаторів з урахуванням їх важливості. Тому для відповіді на це питання необхідна розробка інтегрального індексу оцінки шляхом поетапного згортання індикаторів та їхніх порогових значень.

На державному рівні відомі методологічні підходи інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки, які у різні часи були запропоновані Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [229, 294]. Запропоновані підходи є досить складними, особливо у частині нормування індикаторів, що породжує неоднозначність трактування нормованих значень індикаторів при їхньому подальшому використанні. Крім того, відсутнє порівняння динаміки інтегрального індексу з інтегральними пороговими значеннями для ідентифікації стану безпеки, що може призвести до помилкових висновків щодо максимізації рівня безпеки.

Детальний аналіз недоліків першої (була скасована у 2013 р.) і другої методики розрахунку рівня економічної безпеки Міністерства економічного

⁹ Індикатор – відносний показник, за допомогою якого здійснюють контроль зміни параметра контрольованого явища, процесу, системи або стану об'єкта і створюють сигнал інформації у формі, зручній для сприйняття суб'єктом контролю; Показник – кількісно-якісна характеристика явищ, процесів та об'єктів.

розвитку і торгівлі України проведено фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень [382], які обґрунтовують некоректність запропонованих підходів [385]. До переваг скасованої Методики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України належить задання вектора порогових значень: «нижня межа, нижній поріг, норматив нижній, норматив верхній, верхній поріг, верхня межа», що є перевагою визначення порогових значень перед попереднім скалярним заданням (як у більшості зазначених публікацій): «не більше», «не менше»; визначення вагових коефіцієнтів формалізованим математичним методом (методом головних компонент), що виключає суб'єктивізм.

Подальший розвиток методології інтегрального оцінювання рівня безпеки запропоновано Ю. М. Харазішвілі [383], який пропонує для використання:

мультиплікативну форму інтегрального індексу (3.1):

$$I_t = \prod_{i=1}^n z_{i,t}^{a_i}; \quad \sum a_i = 1; \quad a_i \geq 0, \quad (3.1)$$

де z - нормоване значення індикатора;

a - ваговий коефіцієнт.

Хоча адитивна форма інтегрального показника (індексу) є найбільш поширеною, однак її суттєвим недоліком є можливість компенсування рівня інтегрального показника за одними індикаторами за рахунок інших. Окрім того, така форма допускає ситуацію значущості інтегрального показника при нульовому значенні одного або декількох індикаторів (при нормуванні за «*розмахом варіації*»), унеможливаючи тим самим дослідження впливу таких індикаторів на рівень економічної безпеки. Наявність такої ситуації призводить до викривлення результатів оцінювання рівня економічної безпеки держави;

комбінований метод нормування індикаторів та порогових значень, який заснований на модифікації методу нормування за показником «*розмах варіації*», що передбачає прирівнювання до нуля $x_{\min} = 0$ у формулі

нормування. В даному випадку нормування для стимуляторів¹⁰ (S) повністю збігається з методом нормування за еталонними значеннями), а для дестимуляторів (D) – виключає недоліки першого (за еталонними значеннями) та другого методів нормування (за розмахом варіації) (3.2):

$$S : z_i = \frac{x_i}{k_{\text{норм}}}, \quad D : z_i = \frac{k_{\text{норм}} - x_i}{k_{\text{норм}}}, \quad k_{\text{норм}} \geq x_{\text{max}}, \quad (3.2)$$

де x_i – поточне значення індикатора; x_{max} – максимальне значення з динамічного ряду індикаторів та порогових значень; $k_{\text{норм}}$ – нормуючий коефіцієнт.

Процедура нормування, по-перше, переводить індикатори різних розмірностей у безрозмірні величини до діапазону $[0,1]$, по-друге, дає можливість зівставлення різноспрямованих індикаторів. Такий підхід виключає:

- недолік методу нормування за еталонними значеннями: якщо нормування індикаторів-стимуляторів здійснюється за лінійною функцією (x_i/k) , то нормування індикаторів-дестимуляторів – за нелінійною функцією: k/x_i – рівняння гіперболи, тобто при нормуванні здійснюється деяке «придушення» динаміки нормованого індикатора;

- недолік методу нормування за «розмахом варіації», тобто отримані інтегральні оцінки визначають не саму зміну рівня економічної безпеки, а зміну рівня його діапазону, що може створити помилкове враження про стан рівня економічної безпеки, який насправді може бути надзвичайно незадовільним;

динамічні вагові коефіцієнти – які є результатом взаємодії пропонованого методу «ковзної матриці» та методу «головних компонент», що полягає у послідовному зсуві матриці мінімально необхідного розміру вздовж періоду часу та визначенні вагових коефіцієнтів за даний часовий період. Мінімально необхідний розмір матриці (кількість рядків – періодів

¹⁰ Стимулятор (S)– індикатор, збільшення якого приводить до покращення ситуації; Дестимулятор (D) – індикатор, збільшення якого призводить до погіршення ситуації.

часу) визначається з умови рівності кількості індикаторів (кількості стовпчиків – основних компонент) кількості позитивних власних значень цієї матриці. Недоліком існуючих методів визначення вагових коефіцієнтів (метод експертних оцінок, метод «Головних компонент») є сталість значень вагових коефіцієнтів, що, однак, зовсім не відповідає реальній дійсності. На жаль, суттєві зміни в політичній та зовнішньоекономічній ситуації призводять через деякий час до радикальних змін емпіричних оцінок економетричних взаємозв'язків, а це, у свою чергу, спричиняє зміни вагових коефіцієнтів. Цей факт зумовлений особливістю застосування статистичних підходів та кореляційно-регресійного аналізу, що дозволяють виявити лише усереднену закономірність і не забезпечують строгої й точної відповідності в кожному окремому випадку (часовому періоді), а спостерігається тільки усереднена відповідність;

визначення вектору порогових значень низкою методів, головними з яких є наступні [384, 188]:

- *функціональних залежностей* (макро/мікроекономічні аналітичні або статистичні рівняння; Ахієзера-Гольца; теорії інформації; «золотого перетину»);
- *макроекономічних моделей*, які адекватно відображають наслідки впливу дестабілізуючих факторів для умов конкретної країни в поточний період часу;
- *стохастичні* (діагностування: кластерний аналіз, нечітких множин; *t*-критерію; логістичної регресії);
- *нелінійної динаміки* (Вейвлет-аналізу);
- *законодавчий підхід* (встановлення порогових значень на законодавчому рівні);
- *евристичні* («снігової кулі»; аналоговий підхід – орієнтація на показники країн-аналогів; «калібрування»);
- *експертних оцінок*; врахування оцінок міжнародних організацій.

Отже, враховуючи досконалість, формалізованість та наукову новизну, будемо користуватися методологією оцінювання рівня економічної безпеки, запропонованою Ю. М. Харазішвілі [383]. З метою моніторингу рівня економічної безпеки регіонів України використовуються наступні принципи формування системи індикаторів складників економічної безпеки: системності, комплексності, ієрархічності, адекватності, однозначності, безперервності. З урахуванням визначених принципів та узагальненням відомих праць пропонують на першому етапі наступний перелік складників та їх індикаторів економічної безпеки регіону (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Складові та індикатори економічної безпеки регіонів України

Назви та характеристики показників, їх призначення	Способи розрахунку	Вектори порогових значень: нижній поріг, нижнє опт., верхнє опт., верхній поріг	Джерела інформації для розрахунку	Примітки або коментарі
1	2	3	4	5
Інвестиційна безпека				
1. Рівень інвестування (S) - характеризує процес розширеного суспільного відтворення, оскільки інвестиції визначають ступінь реалізації заощаджень у формі нагромадження виробничого капіталу	$I_{inv} = 100 \times$ (обсяг капітальних інвестицій, млрд грн) / ВРП, млрд грн, %	13; 17; 30; 50	Капітальні інвестиції регіонів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу www.ukrstat.gov.ua	Стимулятор
2. Частка приросту прямих іноземних інвестицій (S) - категорія міжнародної інвестиційної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни здійснювати контроль або суттєвий вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни	$I_{ni} = 100 \times$ (обсяг приросту ПІІ (акціонерний капітал), млрд дол. США \times середній курс гривні до дол. США) / ВРП, млрд грн, %	0,5; 2; 5,5; 15	Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua	Стимулятор

Продовження таблиці 3.10

1	2	3	4	5
3. Рівень оновлення основних засобів (S) – визначає спроможність економіки регіону до відтворювального розвитку	$Ioz = 100 \times (\text{обсяг капітальних інвестицій, млрд грн}) / \text{вартість основних засобів, млрд грн, \%}$	2; 4; 6; 10	Капітальні інвестиції регіонів України основні засоби [Електронний ресурс]. - Режим доступу www.ukrstat.gov.ua	Стимулятор
<u>Зовнішньоекономічна безпека</u>				
1. Індикатор відкритості економіки Ive (S) - характеризує включеність країни до міжнародних економічних відносин або міру економічної глобалізованості країни; вказує на фінансово-економічні загрози національної безпеки через орієнтацію на вільну торгівлю чи захист внутрішнього ринку; показує значимість зовнішньоторговельних зв'язків, а не тільки обсягів експорту та імпорту	$Ive = 100 \times (0,5 \times (\text{обсяг експорту товарів та послуг, млрд доларів США} + \text{обсяг імпорту товарів та послуг, млн доларів США}) \times \text{середній курс гривні до долара США}) / \text{ВРП, млрд грн, \%}$	25; 35; 45; 55	Платіжний баланс зовнішній борг України (видання Національного банку) [Електронний ресурс]. - Режим доступу http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58128 Середній курс гривні Національний банк [Електронний ресурс]. - Режим доступу http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44446 експрес-випуск «Валовий внутрішній продукт України» (видання Держстату)	Стимулятор. Для порівняння: відкритість економіки у Великій Британії становить 40-45%; Німеччині - 60-55%; США - 15-20%; Японії - 18-20% (дані 2010-2011 рр.)
2. Рівень експортної залежності (S) - характеризує значимість експорту для економіки регіону, окремих галузей та окремих видів продукції. Збільшення рівня експортної залежності свідчить як про зростаючу участь регіону в міжнародному поділі праці, так і про зростання конкурентоспроможності виробленої нею продукції	$Iexc = 100 \times (\text{обсяг експорту товарів та послуг, млрд доларів США}) \times \text{середній курс гривні до долара США}) / \text{ВРП, млрд грн, \%}$	15; 30; 50; 60	Зовнішньоторговельний баланс України та її регіонів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua Офіційний курс гривні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua	Стимулятор.

Продовження таблиці 3.10

1	2	3	4	5
3. Рівень імпортої залежності (D) - показує ступінь насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва. Призначення індикатора – виявити групи товарів критичного імпорту та дефіциту, який не можуть задовольнити вітчизняні виробництва	$I_{im} = 100 \times (\text{обсяг імпорту товарів регіону, млрд дол. США} + \text{обсяг імпорту послуг регіону, млрд дол. США}) \times \text{середній курс гривні до дол. США} / \text{ВРП, млрд грн, \%}$	50; 40; 20; 15	Зовнішньоторговельний баланс України та її регіонів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua Офіційний курс гривні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua	Дестимулятор
4. Коефіцієнт покриття експортом імпорту (S) - характеризує стан торговельного балансу. Торговельний баланс має позитивне сальдо, якщо даний коефіцієнт буде більшим за одиницю, і має від'ємне сальдо, якщо він буде меншим за одиницю	$I_{ei} = 100 \times (\text{обсяг експорту товарів і послуг регіону, млрд. дол. США} / \text{обсяг імпорту товарів і послуг регіону, млрд дол. США})$	0,85; 1; 1,2; 2;	Зовнішньоторговельний баланс України та її регіонів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua	Стимулятор
5. Рівень податкового забезпечення регіону (S) - характеризує достатність власних податків та інших зборів регіону для розвитку регіону. Призначення індикатора – діагностування ступеня залежності обсягу доходів місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету та від власних надходжень, а також прогнозування необхідності коригування міжбюджетних відносин	$I_{npr} = \text{обсяг податків та інших платежів до бюджету регіону, млрд грн} / \text{обсяг доходної частини бюджету регіону, включаючи міжбюджетні трансферти, млрд грн}$	0,3; 0,5; 0,7; 0,9	Стан виконання доходної частини місцевих бюджетів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.minfin.gov.ua Бюджетний моніторинг [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ibser.org.ua	Стимулятор. Значення індикатора менше 0,3 характеризує надмірну фінансову залежність бюджету регіону від державного бюджету

Продовження таблиці 3.10

1	2	3	4	5
6. Рівень внутрішньо-регіонального обміну (S) - показує, наскільки регіони залучені до внутрішнього ринку і яким є ступінь їх економічної орієнтації на зовнішній ринок. Призначення індикатора – виявити загрози порушення єдиного економічного консолідованого простору у межах країни	$I_{vro} = \text{обсяг реалізованої пром. продукції регіону (за винятком експорту товарів) у межах країни, млрд. грн / обсяг реалізованої пром. продукції регіону, млрд грн}$	0,3; 0,5; 0,7; 0,8	Стат. збірник «Регіони України», ч.2., http://www.ukrstat.gov.ua/	Стимулятор. Значення індикатора менше 0,3 свідчить про надмірну орієнтацію на зовнішній ринок, а більше 0,8 – про закритість економіки
7. Рівень внутрішньодержавної міграції (D) - показує інтенсивність переміщень населення між регіонами всередині країни. Призначення індикатора – виявити проблемні регіони, з яких спостерігається відтік населення, попередити процес знелюднення територій	$I_{вндм} = 100 \times \frac{\text{Кількість населення, яке виїхало за межі регіону на постійна місце проживання в інший регіон, тис. осіб}}{\text{Загальна кількість постійно проживаючого населення регіону, тис. осіб}}$	2,1; 1,58; 0,95; 0,5	Кількість населення України та її регіонів [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua	Дестимулятор.
8. Рівень інноваційності регіону (S) - показує, яким є ступінь упровадження інновацій в економіці регіону. Призначення індикатора – показати рівень технологічного укладу регіону, що свідчить про сприйнятливість регіону до нових науково-технічного прогресу; діагностування загроз відставання темпів розвитку економіки регіону від середніх по країні і загроз збільшення соціально-економічної нерівномірності регіонів	$I_{іннов} = 100 \times \frac{\text{обсяг реалізованої інноваційної продукції, млрд грн / обсяг реал. промислової продукції, млрд грн)., \%}}{\text{...}}$	10; 15; 30; 40	Наука, технології та інновації в Україні та її регіонах [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua	Стимулятор

Складено автором.

Визначений за наведеними принципами перелік складових та індикаторів економічної безпеки регіонів не є догмою та може доповнюватись або уточнюватись як за складниками, так і за окремими індикаторами кожної складової залежно від глибини та цілей дослідження. Отже, для кожного індикатора економічної безпеки регіону задається вектор порогових значень, а саме: нижній поріг ($x_{пор}^n$), нижнє оптимальне (x_{opt}^n), верхнє оптимальне (x_{opt}^e), верхній поріг ($x_{пор}^e$). Оптимальні значення індикаторів характеризують допустимий інтервал величин, у межах якого створюються найсприятливіші умови для функціонування системи. Порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких спричинює несприятливі тенденції в економіці регіону або держави.

При визначенні порогових значень перевагу варто надавати першим двом методам, і тільки в разі неможливості їхнього застосування – іншим підходам. При неможливості застосування функціональних залежностей або макроекономічних моделей (за їх відсутності) доволі часто виникає ситуація, коли на основі різних джерел інформації можна сформувати вибірку (у нашому випадку – граничних значень індикаторів), кількість елементів яких більше 20 (метод можна застосовувати як для великих, так і для малих вибірок). У даному випадку вектор порогових значень можна визначити за допомогою t -критерію. Використовуючи згадану вибірку, будуємо функцію щільності ймовірності (приклад індикатора «Рівень внутрішньодержавної міграції» для всіх регіонів України за 2005, 2009, 2014 та 2015 рр. – розмір вибірки 100) (Додаток У) (рис. 3.5).

Довірчий коефіцієнт, що враховує залежність рівня довіри від розміру вибірки, позначається як $t = (x - \mu) / \sigma$, де x – випадкова величина; μ – середнє значення, σ – середнє квадратичне відхилення. При цьому довірчий інтервал визначається як $x \pm t\sigma_x$, який можна вважати нижнім та верхнім пороговими значеннями. Діапазон оптимальних значень (нижнє та верхнє) пропонується

визначати як $x \pm \sigma_x$. Вибіркові оцінки для σ_x множаться на істинне значення t , яке береться із таблиць t -розподілу Стьюдента [364] (табл. 3.11).

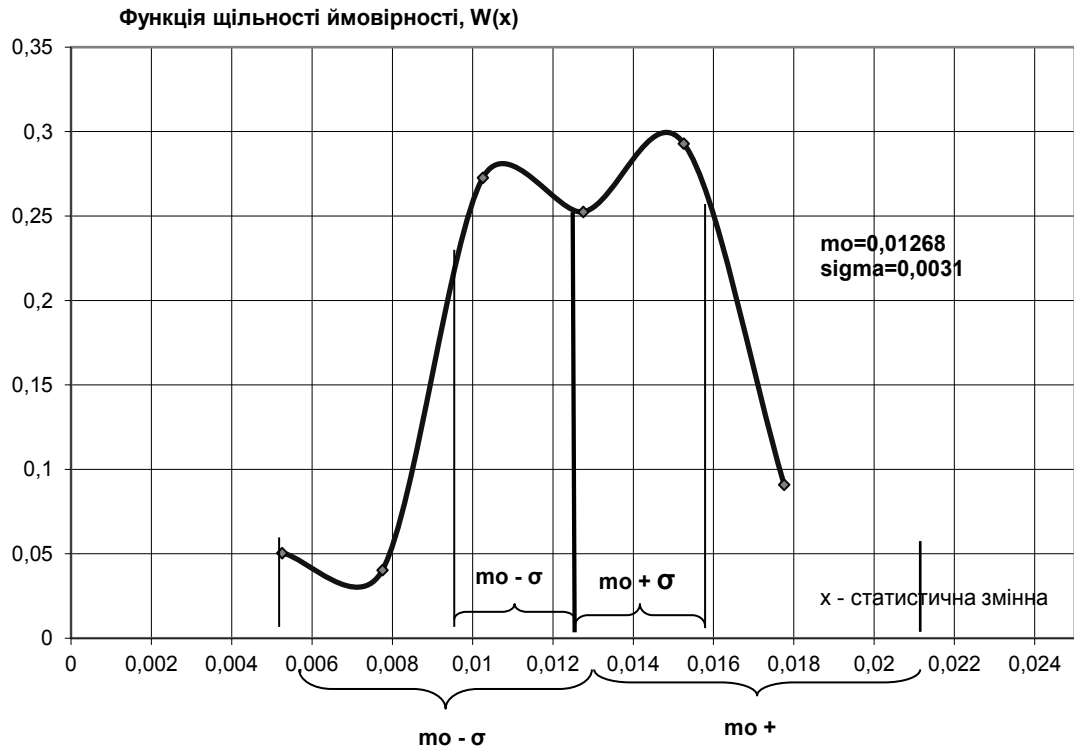

Рис. 3.5. Функція щільності ймовірності індикатора «Рівень внутрішньодержавної міграції»

Складено автором

Тоді діапазон порогових значень для індикатора-дестимулятора буде дорівнювати: нижній поріг – 0,021; нижнє оптимальне – 0,0158; верхнє оптимальне – 0,0095; верхній поріг – 0,005 або у відсотках: 2,1; 1,58; 0,95; 0,5.

Таблиця 3.11

Значення t - розподілу Стьюдента

Ступінь свободи	5	20	50	70	90	100	120	150	200	250
Довірчий рівень (99%)	4,0321	2,8453	2,6778	2,6479	2,6316	2,6259	2,6174	2,6090	2,6006	2,5966

Складено автором

Застосовуючи інтегральну згортку першого рівня для складових інвестиційної та зовнішньоекономічної безпеки, отримаємо динаміку інтегральних індексів та інтегральних порогових значень (рис. 3.6).

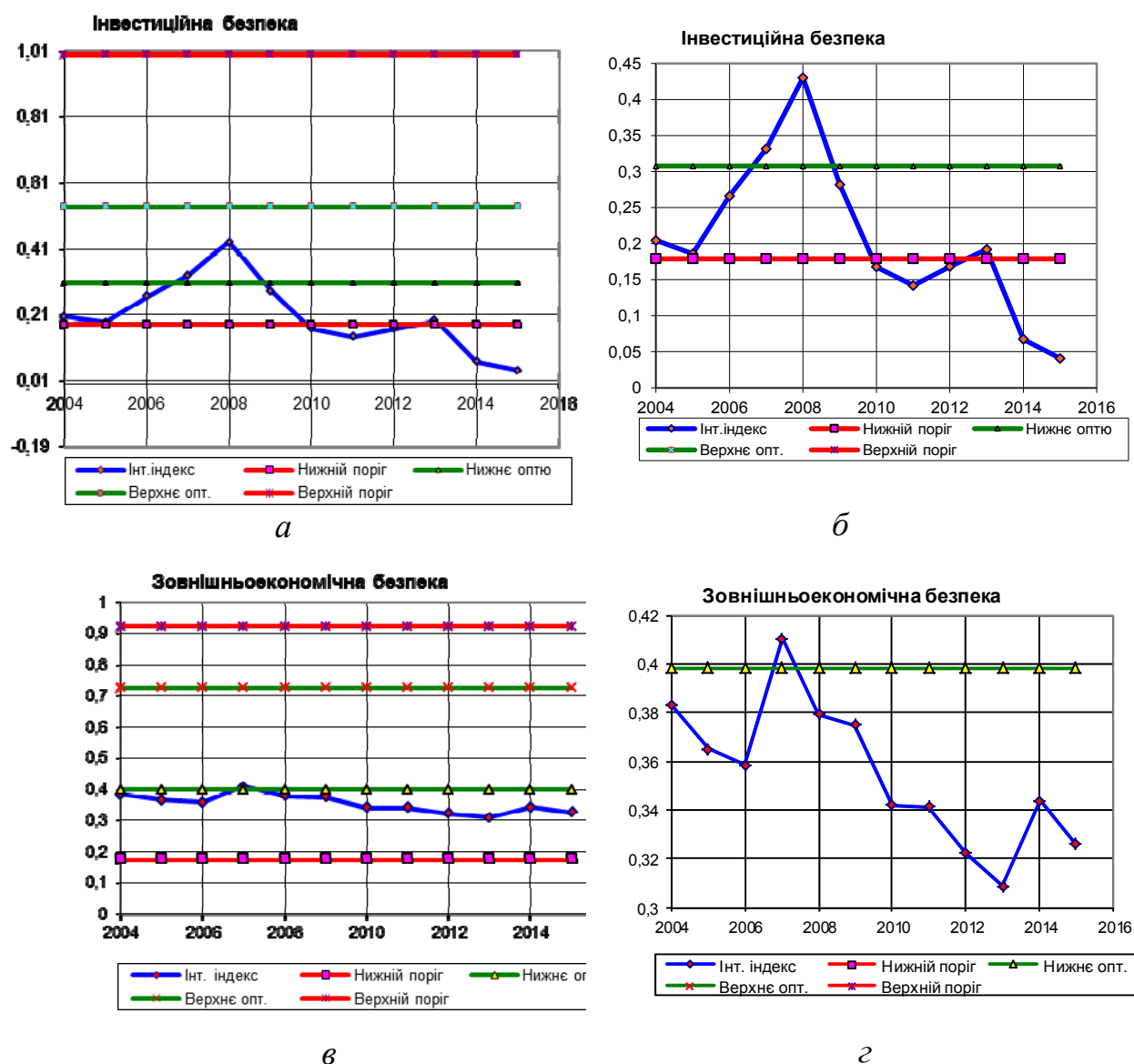

Рис. 3.6. Динаміка інтегральних індексів складових економічної безпеки Чернівецької області

Складено автором

Подібно тому, як економічне зростання в окремих періодах залежить від різних факторів, так і вагові коефіцієнти не є постійними у часі.

Підтвердженням цього є їхня динаміка, де тільки у розгінному періоді вони постійні (рис. 3.7).

Як впливає з розрахунків, рівень інвестиційної (див. рис. 3.6, а, б) та зовнішньоекономічної безпеки (див. рис. 3.6, в, г) Чернівецької області почали стрімко падати, починаючи з кризи 2008 р., а «підіруюча» траєкторія цих індексів відображає економічну та політичну кризу в країні, яка посилена окупацією Криму та частини Донбасу Російською Федерацією.

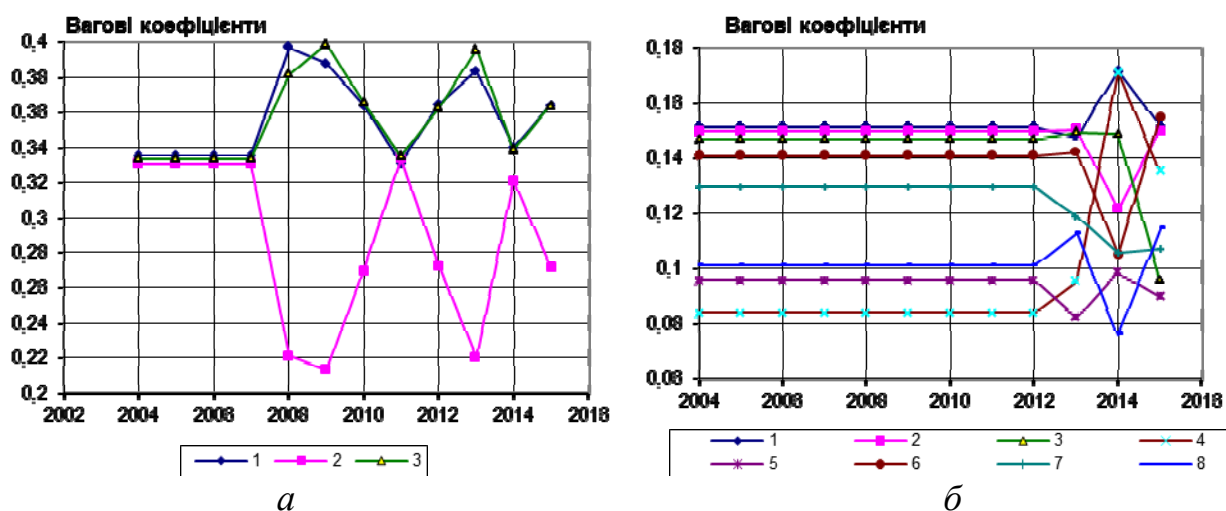

Рис. 3.7. Динамічні вагові коефіцієнти інвестиційної (а) та зовнішньоекономічної (б) складових економічної безпеки регіону

Складено автором

Загрозами інвестиційної безпеки Чернівецької області у 2014-2015 рр. є низький рівень інвестування (нижче або на грані нижнього порогового значення), небезпечний рівень надходження прямих іноземних інвестицій (нижче нижнього порога та має навіть від'ємні значення приросту), вкрай недостатній рівень оновлення основних засобів (нижче нижнього порогового значення). Тобто за всіма індикаторами інвестиційної безпеки Чернівецька область перебуває у кризовому стані.

На відміну від інвестиційної безпеки, рівень *зовнішньоекономічної безпеки* є менш загрозливим: інтегральний індекс міститься між нижнім оптимальним та нижнім пороговим значеннями (ближче до нижнього

оптимального). З восьми індикаторів зовнішньоекономічної безпеки три індикатори перебувають на критичному рівні – значно нижче нижнього порогового значення: рівень відкритості економіки, рівень експортної залежності та рівень інноваційності економіки регіону, які становлять реальну загрозу зовнішньоекономічної безпеки Чернівецької області у 2014-2015 рр.

Важливими даними для здійснення керуючого впливу на стан економічної безпеки є знання вагових коефіцієнтів складових та індикаторів інтегрального індексу, що пояснює їх ступінь впливу та є необхідною інформацією для розроблення пріоритетних заходів впливу. Застосовуючи згортку другого рівня до інтегральних індексів складових інвестиційної і зовнішньоекономічної безпеки та їх порогових значень, отримаємо вагові коефіцієнти кожної складової економічної безпеки (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Вагові коефіцієнти складових та індикаторів інтегрального індексу економічної безпеки у 2015 р.*

Складові та індикатори економічної безпеки регіону	Вагові коефіцієнти	Складові та індикатори економічної безпеки регіону	Вагові коефіцієнти
Інвестиційна безпека	0,63873	Зовнішньоекономічна безпека	0,36127
1. Рівень інвестування	0,363932	1. Відкритість економіки	0,151907
3. Рівень приросту ПІП	0,272041	2. Експортна залежність	0,150077
4. Рівень оновлення ОЗ	0,364027	3. Імпортна залежність	0,096142
		4. Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,135355
		5. Податкове забезпечення	0,089825
		6. Внутрішньорегіональний обмін	0,155010
		7. Внутрішня міграція	0,107190
		8. Інноваційність	0,114494

Складено автором

Як свідчать розрахунки, найбільший вплив на рівень економічної безпеки Чернівецької області у 2015 р., як найбільш відстаюча, має інвестиційна безпека. Так само – і по всіх індикаторах. Застосування обраної

методології дає можливість визначити інтегральні індекси (рис. 3.8) і порогові значення кожної складової та їх індикаторів економічної безпеки для ідентифікації їх стану (табл. 3.13).

Рис. 3.8. Динаміка інтегрального індексу економічної безпеки Чернівецької області

Складено автором

Таблиця 3.13

Інтегральні порогові значення складових економічної безпеки регіону*

Складові економічної безпеки	Нижній поріг	Нижнє опт.	Верхнє опт.	Верхній поріг
1. Інвестиційна	0,179117	0,307558	0,538401	1
2. Зовнішньоекономічна	0,176473	0,431684	0,72622	0,922711
Інтегральний індекс економічної безпеки регіону	0,177994	0,354963	0,611022	0,96656

Складено автором

Отже, застосування обраної методики визначення рівня економічної безпеки регіону дає можливість ідентифікувати стан економічної безпеки Чернівецької області, визначити першочергові загрози для подальшого розроблення заходів щодо їхнього пом'якшення.

3.5. Аналіз взаємозв'язків конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави

Проведені в попередніх підрозділах оцінки компонент економічної безпеки регіонів, їх конкурентних переваг з виокремленням виокремлення найбільш конкурентоспроможних (із використанням DEA-аналізу) не відображають в повній мірі взаємозв'язки конкурентоспроможності та економічної безпеки держави. Відповідно теоретичні припущення щодо впливу конкурентоспроможності на економічну безпеку держави потребують доповнення економетричним аналізом із використанням широкого спектру економіко-математичних методів.

Відповідно до запропонованого механізму впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку України (п.2.3) встановлено, що такий вплив є прямо пропорційним і для його якісного та кількісного дослідження, на прикладі Чернівецької області, доцільно використати групи конкурентних переваг та показники економічної безпеки держави (табл. 3.14) та інструментарію макроекономічного моделювання – пакет Eviews (версія 7.0).

Насамперед зауважимо, що дані для дослідження перевірено на стаціонарність [409] з використанням вбудованих функцій інструментарію, а саме тестів Дікі-Фуллера (ADF)¹¹ та Філіпса-Перона (PP) (табл. 3.15), та вони засвідчують нестационарність логарифмів більшості обраних показників

¹¹ Тести ADF і PP – це статистичні тести, що з метою визначення стаціонарності показників для дослідження. Результати цих тестів впливають на наступні дослідження, на вибір моделі, її структурні характеристики та достовірність отриманих результатів.

(винятком є результат для обсягів капітальних інвестицій в Чернівецькій області. Гіпотезу про нестационарність можна відкинути на рівні 5 %).

Таблиця 3.14

**Показники економетричного оцінювання взаємозв'язків
конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави¹²**

№ з/п	Умовні позначення	Тлумачення
Економічна безпека держави		
1	<i>GDP_PC_UA</i>	ВВП на одну особу, грн.
2	<i>BUDGET_UA</i>	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %
3	<i>OPEN_UA</i>	Відкритість економіки, %
4	<i>INVEST_UA</i>	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %
5	<i>INNOV_UA</i>	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %
6	<i>ZP_UA</i>	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів
Конкурентоспроможність Чернівецької області		
1	<i>PROD_CH</i>	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання, млн. грн.
2	<i>INVEST_CH</i>	Капітальні інвестиції млн. грн.
3	<i>TRADE_CH</i>	Зовнішньоторговельний оборот, тис. дол. США
4	<i>UNE_CH</i>	Рівень безробіття, %
5	<i>ENTER_CH</i>	Кількість підприємств діючих в регіоні, одиниць

Складено автором

Проте перші різниці використаних показників є стаціонарними. Деяко слабше стаціонарність перших різниць простежується у тесті Діккі-Фулера для показників: *INNOV_UA*, *PROD_CH*, *ZP_UA*.

Відповідно до результатів тесту Філіпса-Перона в перших різницях усі дані є стаціонарними, а це свідчить про їх достовірність та можливість використання для наступного аналізу.

¹² Дані для досліджень зібрано і систематизовано з офіційних статистичних баз Державного комітету статистики, Національного банку України, Міністерства регіонального розвитку, Міжнародного валютного фонду. Використовувались квартальні дані, статистична вибірка – 1 квартал 2009 – 1 квартал 2016 р. З метою одержання найбільш точних результатів, усі дані було логарифмовано і зведено до одного виміру.

Визначення якісних характеристик зв'язків між головними параметрами конкурентоспроможності Чернівецької області та показниками економічної безпеки України можливе за допомогою тестування залежних змінних щодо наявності причинно-наслідкових зв'язків.

Таблиця 3.15

Результати тестів ADF та PP на стаціонарність показників конкурентоспроможності Чернівецької області та економічної безпеки України в 2009-2016 рр.

Показники	Тест ADF					
	Логарифми рівнів			Перші різниці		
	1	2	3	1	2	3
<i>GDP PC UA</i>	-2,132	-1,797	-1,319	-2,691*	-1,354*	-7,145**
<i>BUDGET UA</i>	-0,925	-0,646	-0,354	-4,876**	-4,178*	-3,194**
<i>OPEN UA</i>	-2,846	-1,804	-1,507	-5,215*	-4,677	-2,616*
<i>INVEST UA</i>	-1,515	-0,829	-1,071	-10,811*	-13,765*	-1,825**
<i>INNOV UA</i>	-2,493	-1,454	-0,399	-10,908	-12,568*	-3,380***
<i>ZP UA</i>	-0,758	-0,579	-0,621	-4,809	-3,507**	-2,331
<i>PROD CH</i>	-1,464	-1,107	-0,128	-5,418**	-5,169	-3,000*
<i>INVEST CH</i>	-3,615**	-1,539	-1,078	-8,468	-5,631*	-2,884*
<i>TRADE CH</i>	-1,626	-0,394	-9,721	-1,552*	-0,965**	-12,176
<i>UNE CH</i>	-2,595	-1,164	-2,291	-12,372*	-1,577*	-3,398*
<i>ENTER CH</i>	-1,811	-3,590	-1,220	-1,666**	-0,458	-1,825*
Тест PP						
<i>GDP PC UA</i>	-1,642	-1,548	-1,483	-2,456*	-2,370*	-2,342**
<i>BUDGET UA</i>	-0,876	-0,834	-0,787	-0,866*	-0,952**	-1,047*
<i>OPEN UA</i>	-2,103	-2,075	-1,989	-2,355*	-2,324	-2,228**
<i>INVEST UA</i>	-0,745	-0,525	-0,337	-0,831*	-0,585**	-0,376
<i>INNOV UA</i>	-2,330	-2,039	-2,056	-6,238	-6,269	-6,301*
<i>ZP UA</i>	0,707	0,711	0,866	0,873**	0,880*	0,887
<i>PROD CH</i>	-1,266	-1,326	-1,363	-1,367*	-1,371***	-1,375**
<i>INVEST CH</i>	-0,525**	-0,337	-0,374	-0,416**	-0,462**	-0,513*
<i>TRADE CH</i>	-2,456	-2,370	-2,385	-2,401*	-2,417*	-2,432
<i>UNE CH</i>	-1,989	-2,355	-2,210	-2,617*	-2,456	-2,908**
<i>ENTER CH</i>	-2,595	-1,164	-2,846	-1,804*	-1,817**	-1,829*

Джерело: складено автором за: [260, 261, 262, 263]

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1 %, ** – 5 %, *** – 10 %

Для вирішення поставленого завдання використано тест Гренджера (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Результати тесту Гренджера для показників конкурентоспроможності Чернівецької області та економічної безпеки України у 2009-2016 рр.

Гіпотези	Лаги			
	1	2	3	4
<i>GDP_PC_UA</i> не впливає на <i>PROD_CH</i>	–	(9,4835**)	–	–
<i>TRADE_CH</i> не впливає на <i>BUDGET_UA</i>	–	(2,6142*)	(4,0437*)	–
<i>BUDGET_UA</i> не впливає на <i>TRADE_CH</i>	(2,4237***)	(3,8436*)	(3,1646*)	–
<i>TRADE_CH</i> не впливає на <i>OPEN_UA</i>	(7,7479*)	(4,1046*)	–	
<i>OPEN_UA</i> не впливає на <i>TRADE_CH</i>	(7,6991*)	–	–	(6,4192**)
<i>ENTER_CH</i> не впливає на <i>GDP_PC_UA</i>	–	(4,7832**)	–	–
<i>ZP_UA</i> не впливає на <i>UNE_CH</i>		(3,9111*)	(5,0326**)	(3,1189**)
<i>UNE_CH</i> не впливає на <i>ZP_UA</i>		(3,1503***)	–	–
<i>GDP_PC_UA</i> не впливає на <i>UNE_CH</i>	(2,8302*)	–	(3,8501**)	–
<i>INNOV_UA</i> не впливає на <i>INVEST_CH</i>	–	–	(2,5715***)	(2,6956***)
<i>INNOV_UA</i> не впливає на <i>UNE_CH</i>	(5,2330**)	–	(8,1691*)	–
<i>PROD_CH</i> не впливає на <i>ZP_UA</i>	(7,1860*)	(3,8192**)		

Джерело: складено автором за: [260, 261, 262, 263]

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1 %, ** – 5 %, *** – 10 %

Отримані результати тесту Гренджера засвідчили стійкий зв'язок між конкурентоспроможністю регіону та показниками економічної безпеки. Зокрема, підсумовуючи отримані результати тестування зауважимо, що:

1. Виявлено зв'язок ВВП на одну особу і обсягів промислового виробництва в Чернівецькій області, що дозволяє припустити, що підвищення ваги фінансово-економічної компоненти конкурентоспроможності регіону здійснюватиме вплив на економічне зростання держави.

2. Підтвердилось теоретичне припущення про зв'язок між зовнішньоекономічною компонентною конкурентоспроможності регіону та відкритістю економіки України (між показниками виявлену взаємну причинність на рівні статистичної значущості 1 %). Подібна тенденція простежується і щодо зв'язку з показником бюджетної безпеки України (відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП).

3. Виявлено зв'язок між показником ВВП на одну особу та показниками соціальної компоненти конкурентоспроможності Чернівецької області (зокрема, гіпотезу про вплив кількості діючих підприємств в Чернівецькій області на ВВП на одну особу можна відкинути на рівні статистичної значущості 5 % з лагом у 2 квартали).

4. Стійким виявився зв'язок між інноваційно-інвестиційною компонентною конкурентоспроможності Чернівецької області та показниками соціального розвитку в Україні, що відповідає теоретичним припущенням про те, що розвиток регіону із залученням інвестицій та розвитком інноваційного виробництва сприятимуть підвищенню рівня життя населення держави в цілому.

Загалом проведений тест Гренджера дає змогу зробити висновок про існування зв'язку між конкурентоспроможністю Чернівецької області та економічною безпеки України. Додатковим підтвердження висунутого твердження є результати здійсненого тесту Джохансена (3.17), який вказує на коінтеграцію показників.

Таблиця 3.17

Тест Джохансена для показників конкурентоспроможності Чернівецької області та економічної безпеки України у 2009-2016 рр.

Кількість рівнянь	Лаги			Критичні значення	
	1	2	3	5 %	1 %
1	(66,13)**	(64,12)**	(104,74)**	47,21	54,46
2	(70,12)**	(97,83)**	(34,98)*	68,52	76,07
3	13,17	11,14	(18,82)*	47,21	54,46
4	(70,12)**	(15,89)*	1,00	3,76	6,65
5	(4,83)*	3,74	6,65	15,41	20,04

Джерело: складено автором за: [261, 260, 262, 263]

*Примітка: * – гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1 %, ** – 5 %, *** – 10 %*

Відповідно до послідовності економетричного дослідження наступним етапом є побудова багатofакторних регресійних моделей з допомогою яких можна кількісно виміряти виявлений попередньо зв'язок між обраними показниками. Залежними змінними обрано показники економічної безпеки України, натомість незалежними змінними – показники конкурентоспроможності Чернівецької області.

Попереднє тестування обраних показників на стаціонарність та проведені тести причинно-наслідкових зв'язків визначили основні напрями досліджень. Усі регресійні моделі побудовано методом найменших квадратів за наступною формулою:

$$Y = a_0 + ba_1 + ca_2 + da_3 + ea_4 \quad (3.3)$$

Регресійна модель 3.4 характеризує вплив компонент конкурентоспроможності Чернівецької області на обсяг ВВП на одну особу. Якісні характеристики регресійної моделі свідчать про її адекватність, отже отримані результати можна вважати достовірними (показник Дарбіна-Уотсона знаходиться в допустимих межах¹³ – DW=1,81, а скорегований

¹³ Для показника Дарбіна-Уотсона (DW) статистично допустими межами прийнято вважати від 1,5 до 2,5.

коефіцієнт детермінації¹⁴ вказує на те, що незалежні змінні пояснюють залежну на 93 % – $AR^2=0,93$).

$$\begin{array}{l}
 \mathbf{GDP_PC_UA} = \mathbf{1,786} \quad \mathbf{+0,451 * PROD_CH} \quad \mathbf{+0,581 * INVEST_CH_{(-1)}} \quad (3.4) \\
 \mathbf{(3,0604) *} \quad \mathbf{(3,8394) *} \quad \mathbf{(3,1114) *} \\
 \mathbf{+0,120 * TRADE_CH_{(-3)}} \quad \mathbf{-0,983 * UNE_UA_{(-2)}} \\
 \mathbf{(1,2901) **} \quad \mathbf{(2,8917) **} \\
 \mathbf{DW = 1,81} \quad \mathbf{AR^2 = 0,93}
 \end{array}$$

Оцінюючи дану модель, можна зазначити, що позитивним є вплив фінансово-економічної та інноваційно-інвестиційної компонент конкурентоспроможності Чернівецької області. Зокрема, стимулює економічне зростання держави зростання обсягів реалізованої продукції (на 0,45 % з рівнем статистичної значущості 1 %) та зростання обсягів капітальних інвестицій (на 0,58 % з рівнем статистичної значущості 1 %). Позитивний вплив зовнішньоторговельної діяльності в регіоні є менш значущим. На думку автора, такий результат цілком відповідає висунутій гіпотезі про те, що зміцнення економічної безпеки регіону прямопропорційно позитивно позначатиметься на економічній безпеці держави та її компонент.

Згідно теоретико-методологічних концепцій, покращення соціально-економічного становища регіону та активізація підприємницького сектора мають своїм наслідком зростання обсягів надходжень до державного бюджету та зміцнення бюджетної безпеки держави.

Для перевірки побудовано регресійну модель 3.5, результати якої засвідчують, що інтенсифікація промислового виробництва та підвищення інвестиційної привабливості регіону сприяють збільшенню надходжень до бюджету (відповідно на 0,135 % та 0,043 %).

Однак, варто зазначити, що коефіцієнти регресії та статистична значущість результатів значно нижчі, ніж у попередній моделі. Це може свідчити про те, що значна тінізація економіки знижують можливості

¹⁴ Значення скорегованого коефіцієнту (AR^2) немає чітких меж, проте вважається, що чим вищий даний показник тим стійкішим є зв'язок між обраними даними.

ПОЗИТИВНОГО впливу посилення конкурентоспроможності регіону на економічну безпеку держави.

$$\begin{aligned}
 \text{BUDGET_UA} = & \quad 2,6591 & +0,135 * \text{PROD_CH}_{(-1)} & +0,043 * \text{INVEST_CH}_{(-2)} & (3.5) \\
 & (-5,4131)* & (-2,0391)*** & (7,8231)** & \\
 & & +0,120 * \text{TRADE_CH} & -0,167 * \text{UNE_UA}_{(-1)} & \\
 & & (7,2909)*** & (1,7871)* & \\
 & \text{DW} = 2,34 & & \text{AR}^2 = 0,86 &
 \end{aligned}$$

Багатофакторна регресійна модель (рівняння 3.6) демонструє вплив компонент конкурентоспроможності Чернівецької області на відкритість економіки України. Якісні характеристики моделі вказують на достовірність отриманих результатів та достатньо міцний зв'язок між обраними показниками ($DW = 1,75$, $AR^2 = 0,91$).

$$\begin{aligned}
 \text{OPEN_UA} = & \quad 0,8841 & -0,013 * \text{PROD_CH} & +0,271 * \text{INVEST_CH}_{(-2)} & (3.6) \\
 & (5,7701) & (-31877)*** & (3,3321)* & \\
 & & +0,562 * \text{TRADE_CH}_{(-1)} & 0,119 * \text{UNE_UA}_{(-1)} & \\
 & & (-1,964)* & (1,6546)*** & \\
 & \text{DW} = 1,75 & & \text{AR}^2 = 0,91 &
 \end{aligned}$$

Відповідно до отриманих результатів зростання промислового виробництва в регіоні на 1 % дестимулює відкритість економіки (на 0,013 %, статистична значущість 10 %). Даний результат можна пояснити більшою орієнтованістю промисловості регіону на внутрішній ринок та обмеженнями щодо виходу на міжнародні ринки збуту.

Натомість стимулюючий вплив на відкритість економіки України здійснюють збільшення капітальних інвестицій в регіон (статистична значущість на рівні 1 %, коефіцієнт регресії – 0,271) та інтенсифікація зовнішньоекономічної діяльності (статистична значущість на рівні 1 %, коефіцієнт регресії – 0,562). Це цілком очікуваний результат, оскільки поживлення зовнішньоекономічної компоненти конкурентоспроможності

регіону де-юре інтенсифікуватиме участь у міжнародному поділі праці та інтеграцію держави в світову економіку.

Результати наступної регресійної моделі (рівняння 3.7) вказують на позитивний вплив збільшення обсягів виробництва товарів та послуг в регіоні та зовнішньоторговельної діяльності на інвестиційну привабливість України. Зокрема, зростання зовнішньоторговельного обороту регіону на 1 % стимулюватиме притік прямих іноземних інвестицій на 0,281 % (статистична значущість на рівні 5 %). Позитивним виявився вплив підвищення ефективності внутрішньої торгівлі товарами і послугами в регіоні (коефіцієнт регресії – 0,654, статистична значущість результату – 5 %).

$$\begin{aligned}
 \mathbf{INVEST_UA} = & \quad \mathbf{4,7129} & \mathbf{+0,281 * PROD_CH_{(-1)}} & \mathbf{+0,654 * TRADE_CH} & \quad (3.7) \\
 & \mathbf{(3,7562)} & \mathbf{(-2,1012)**} & \mathbf{(6,8145)**} & \\
 & & \mathbf{-0,010 * UNE_CH_{(-3)}} & & \\
 & & \mathbf{(-3,5234)} & & \\
 \mathbf{DW} = & \mathbf{2,46} & & \mathbf{AR^2} = & \mathbf{0,82}
 \end{aligned}$$

Проведене дослідження (рівняння 3.8) щодо впливу конкурентоспроможності Чернівецької області на питому вагу реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості засвідчили наступні тенденції:

- зростання інвестиційної компоненти конкурентоспроможності Чернівецької області позитивно впливає на обсяги реалізованої інноваційної продукції (коефіцієнт регресії – 0,674, статистична значущість на рівні 1 %);
- інтенсифікація зовнішньої торгівлі регіону матиме своїм наслідком посилення економічної безпеки держави в аспекті інноваційного розвитку (коефіцієнт регресії – 0,127, статистична значущість на рівні 1 %).

$$\begin{aligned}
 \mathbf{INNOV_UA} = & \quad \mathbf{4,8871} & \mathbf{-0,405 * PROD_CH_{(-1)}} & \mathbf{+0,674 * INVEST_CH_{(-1)}} & \quad (3.8) \\
 & \mathbf{(5,7438)*} & \mathbf{(-1,9631)} & \mathbf{(7,5607)*} & \\
 & & \mathbf{+0,127 * TRADE_CH_{(-3)}} & \mathbf{-0,225 * UNE_UA} & \\
 & & \mathbf{(-1,964)*} & \mathbf{(-3,5281)} & \\
 \mathbf{DW} = & \mathbf{1,66} & & \mathbf{AR^2} = & \mathbf{0,62}
 \end{aligned}$$

Зважаючи на відсутність статистичних показників, які б кількісно описували організаційно інституційну компоненту конкурентоспроможності економіки регіону, для виявлення зв'язку з економічною безпекою держави запропоновано використати метод фіктивної змінної¹⁵. Відповідно висунуто припущення, що в 1 кварталі 2016 р. рівень регіонального управління (*REGION*) підвищився у порівнянні з попередніми періодами (рівняння 3.9).

$$\begin{aligned}
 \mathbf{GDP_PC_UA} = & \mathbf{4,7182} & \mathbf{+0,003 * REGION_{(-1)}} & \mathbf{+0,912 * INVEST_CH_{(-1)}} & \mathbf{(3.9)} \\
 & \mathbf{(-1,920)} & \mathbf{(3,8394)***} & \mathbf{(2,7641)**} & \\
 & & \mathbf{+0,271 * TRADE_CH} & & \\
 & & \mathbf{(1,4034)*} & & \\
 \mathbf{DW} = & \mathbf{2,45} & & \mathbf{AR^2} = & \mathbf{0,53}
 \end{aligned}$$

Побудована регресійна модель та її результати є достовірними ($DW=2,45$, $AR^2=0,53$). Отримані результати вказують на те, що при покращенні рівня ефективності регіонального управління на 1 %, збільшуватиметься показник ВВП на одну особу на 0,003 % (рівень статистичної значущості 10 %). Отже, можна припустити, що організаційно-інституційна компонента конкурентоспроможності Чернівецької області (як і інші попередньо розглянуті) також здійснює позитивний вплив на економічну безпеку держави і є одним із чинників її зміцнення.

Зв'язок конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави є взаємним. За допомогою регресійних моделей не вдалося оцінити кількісно зв'язок між зміцненням економічної безпеки в аспекті інноваційного розвитку України та рівня безробіття в регіоні. Саме тому, важливо застосувати інший метод оцінювання зв'язку, зокрема фільтр Кальмана, для перевірки стійкості отриманих результатів шляхом оцінювання гнучких коефіцієнтів. Даний метод дозволяє відстежити потенційну зміну функціональної залежності в часі. На рисунку 3.9 представлено вплив питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в

¹⁵ Відповідно до висунутої гіпотези, протягом 1 кв. 2009 р. – 4 кв. 2015 р. рівень ефективності регіонального управління дорівнював «0», а в 1 кв. 2016 р. – «1».

обсязі промисловості України на рівень безробіття в Чернівецькій області. Аналіз отриманих результатів вказує на посилення зв'язку між економічною безпекою та конкурентоспроможністю Чернівецької області з періодами.

Фільтр Кальмана також застосовано для оцінювання впливу відкритості економіки України на кількість діючих в Чернівецькій області підприємств (рис. 3.10) Одержані результати вказують на незначне посилення даного впливу з кожним наступним періодом.

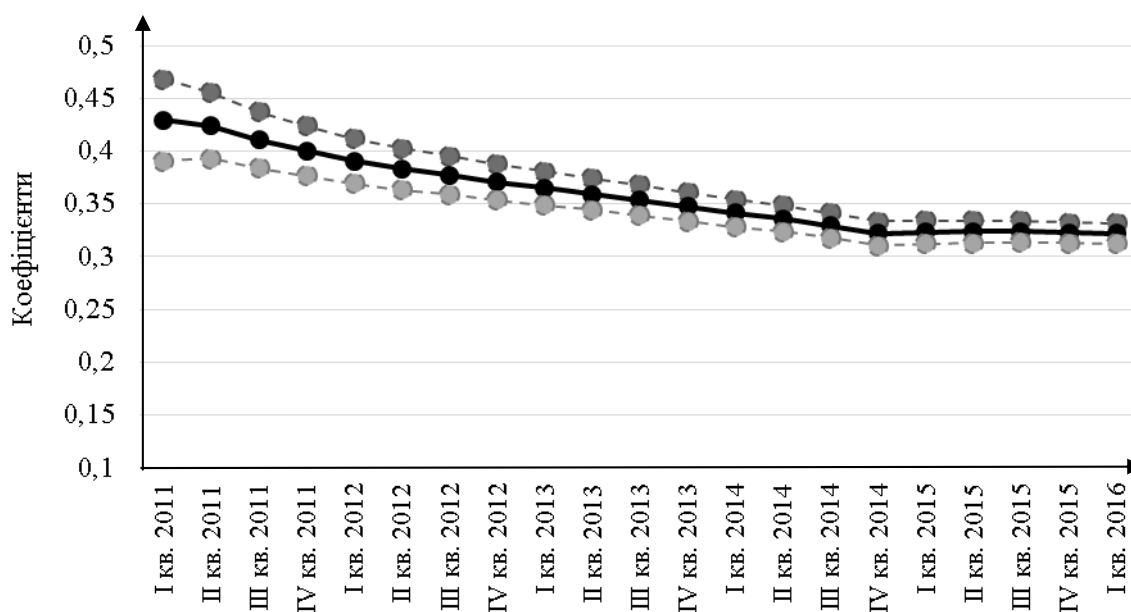

Рис. 3.9. Результати оцінювання впливу частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості України на рівень безробіття в Чернівецькій області (результати Фільтр Кальмана) у 2011-2016 рр.

Джерело: складено автором за: [261, 262, 263]

Доцільним є визначення чинників соціально-економічного розвитку Чернівецької області в розрізі конкурентоспроможності з використанням векторних авторегресій (VEC-моделі)¹⁶. Вихідними даними для дослідження обрано: обсяг ВРП на одну особу, обсяг реалізованої продукції суб'єктами

¹⁶ Для кожної залежної змінної подано імпульсні функції, що характеризують залежність від інших залежних змінних (ліворуч), а також декомпозицію залишків, що характеризує вагу кожного чинника у змінах залежної змінної (праворуч). Використано VEC-модель із двома лагами.

господарювання, зовнішньоторговельний оборот регіону, обсяг капітальних інвестицій, рівень безробіття.

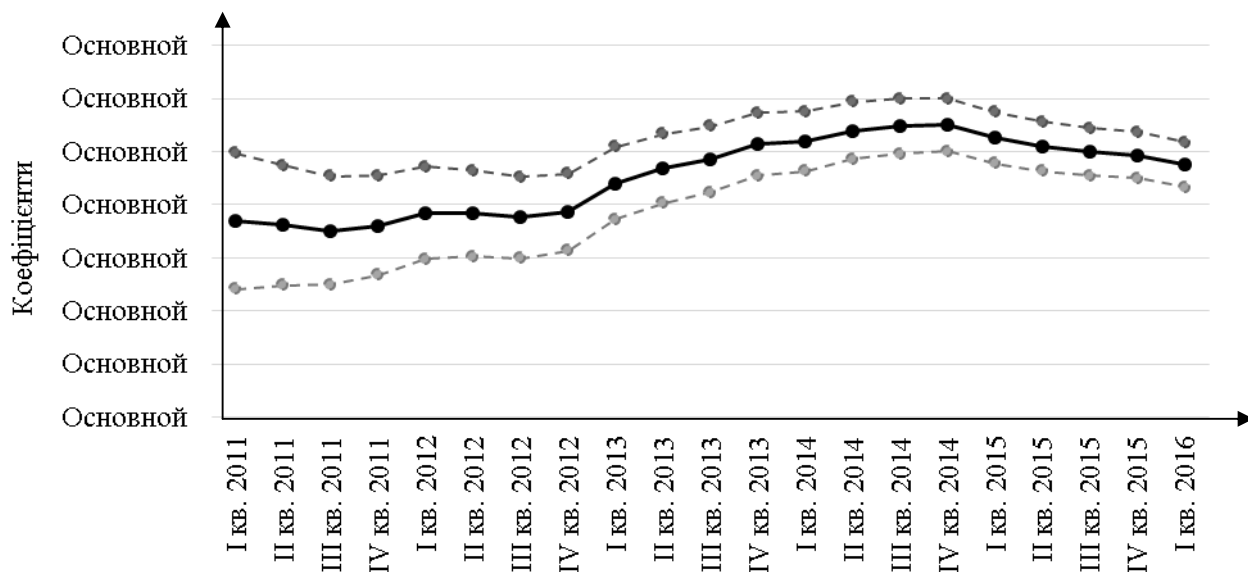
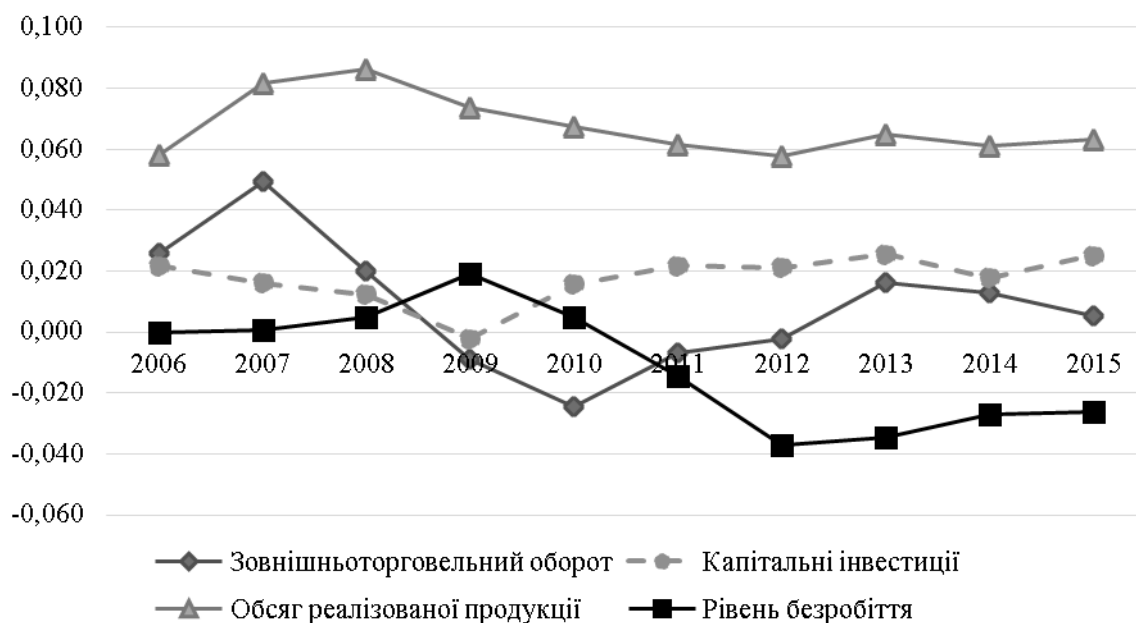

Рис. 3.10. Вплив відкритості економіки України на кількість діючих в Чернівецькій області підприємств у 2011-2016 рр.

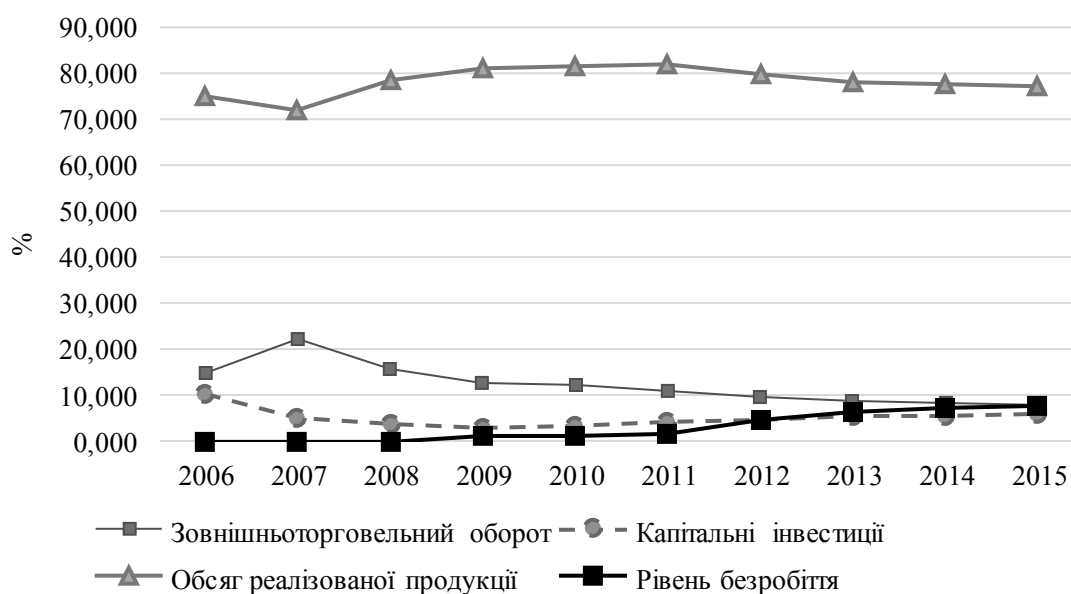
Джерело: побудовано автором за: [261, 262, 263]

Встановлено, що найвагомим чинником соціально-економічного розвитку Чернівецької області у середньостроковому періоді (рис. 3.11), відповідно до отриманих результатів, обсяги внутрішньої торгівлі (визначає близько 70-75 % зміни ВРП на одну особу і зменшує свій вплив в динаміці) та капітальні інвестиції (даний чинний визначає близько 10 % зміни ВРП на душу населення), проте вага інвестицій послаблюється з періодами. Зокрема, в 2007 р. – 22 %, а вже в 2015 р. – 6,1 %, що свідчить про незначну участь у відтворювальних процесах в регіоні та про їх недостатність.

Деструктивним чинником, який прямопропорційно впливає не лише на конкурентоспроможність регіону, але й на його економічну безпеку є рівень безробіття. Зауважимо, що вага цього чинника, починаючи з 2009 р., значно підвищилась, що відбиває тенденції значного погіршення соціальної компоненти конкурентоспроможності після світової фінансової кризи з посиленням в період макроекономічної нестабільності в Україні.

а) імпульсна функція

б) декомпозиція залишків

Рис. 3.11. Чинники соціально-економічного розвитку Чернівецької області (оцінки VEC) у 2006-2015 рр.

Джерело: побудовано автором за: [261, 262, 263]

Зовнішньоекономічну діяльність в Чернівецькій області також не можна вважати вагомим чинником соціально-економічного зростання та конкурентоспроможності регіону. Вага чинника коливається в межах 5 % і

знижується в часі. Результати підтверджуються статистичними показниками, зокрема, тим, що серед регіонів Чернівецька область в 2015 р. знаходилася на останньому місці за обсягом капітальних інвестицій (1339,5 млн. грн.).

Отримані результати (оцінки VEC) переконливо засвідчують, що соціально-економічний розвиток Чернівецької області більшою мірою залежить від обсягів реалізованої продукції та внутрішнього споживання. Також простежуються тенденції щодо зниження інвестиційно-інноваційної активності, участі у міжнародній торгівлі, стрімкого зростання рівня безробіття та деформації ринку праці.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу взаємозв'язків (табл. 3.18), наголосимо на їх важливості та необхідності врахування при розробці напрямів підвищення конкурентоспроможності регіону в аспекті зміцнення економічної безпеки держави, а також в межах Стратегії розвитку Чернівецької області на період до 2020 р. У підсумку зазначимо, що отримані результати кількісного оцінювання зв'язків між конкурентоспроможністю регіону та економічною безпекою України (за допомогою побудови багатофакторних регресійних моделей) засвідчили позитивні та негативні ефекти від посилення конкурентних переваг регіону.

Більшість результатів віддзеркалюють стійкі прямопропорційні взаємозв'язки соціально-економічного розвитку регіону в системі економічної безпеки держави з тенденцією до його посилення в часі (оцінювання за допомогою фільтра Кальмана).

Втім, варто зазначити, що проведені дослідження, на прикладі Чернівецької області, також вказують на її незначний (доволі низькі коефіцієнти регресійних моделей), хоча й позитивний, вплив на економічну безпеку держави.

Такий результат підтвердили висновки попередньо проведеного аналізу місця Чернівецької області серед інших регіонів України за рівнем конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Таблиця 3.18

**Результати економетричного оцінювання взаємозв'язків
конкурентоспроможності Чернівецької області та економічної безпеки
України**

Напрями впливу		Методи дослідження	Результати	
			негативний	позитивний
Показники, які впливають на економічну безпеку держави	Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг)	Метод найменших квадратів	відсутній	+
	Капітальні інвестиції	Метод найменших квадратів	відсутній	+
	Зовнішньоторговельний оборот	Метод найменших квадратів	відсутній	+
	Рівень безробіття	Метод найменших квадратів	+	відсутній
	Кількість діючих в регіоні підприємств	Метод найменших квадратів	відсутній	відсутній
Чинники соціально-економічного розвитку регіону	Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг)	Векторна авторегресія	відсутній	+
	Зовнішньоторговельний оборот	Векторна авторегресія	відсутній	+(не значний)
	Обсяги капітальних інвестицій	Векторна авторегресія	відсутній	+(не значний)
	Рівень безробіття	Векторна авторегресія	+	відсутній

Складено автором

Також виявлено чинники соціально-економічного розвитку Чернівецької області, серед яких найбільш вагомим є обсяги внутрішньої торгівлі (вага чинника понад 70 %).

Висновки до розділу 3

1. Економічна безпека є необхідною та важливою умовою конкурентоспроможності регіону, адже її забезпечення безпосередньо пов'язане з формуванням так званих мінімально необхідних умов (забезпеченості факторами виробництва, раціонального та ефективного

використання фінансово-ресурсного потенціалу, створення передумов для сталого і структурно-збалансованого розвитку регіонального комплексу) безпечного функціонування та поступового соціально-економічного поступу регіональної економіки. Зазначене підтверджено емпірично на базі проведеного аналізу за регіонами України за попередньо сформованою автором системою показників (співвідношення ВРП на одну особу до аналогічного середньо державного показника, обсяги реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу, рівень безробіття, індекс споживчих цін, обсяги експорту на одну особу, витрати на наукові дослідження, рівень задоволеності населення системою управління соціально-економічним розвитком регіону), а також визначені бальні оцінки, що дозволили диференціювати області України за рівнем економічної безпеки на регіони з високим (Харківська, Дніпропетровська, Полтавська), стабільним (Вінницька, Волинська, Київська, Миколаївська, Івано-Франківська, Одеська, Сумська), передкризовим (Херсонська, Чернігівська) та критичним (Львівська, Чернівецька, Луганська, Донецька) рівнями безпеки. Практичне значення одержаних результатів полягає в ідентифікації індикаторів, що відображають взаємозв'язки між економічною безпекою та конкурентоспроможністю регіону, а також скеруванні більших зусиль органів державного управління в регіони, де стан безпеки нижчий.

2. Фінансова компонента є превалюючою в контексті формування і раціонального використання фінансово-інвестиційного забезпечення життєздатності регіональних соціально-економічних систем. Відтак, в процесі зміцнення конкурентоспроможності регіону необхідними є своєчасне виявлення і нейтралізація загроз стабільного фінансування його економіки і соціальної сфери. Особливо важливим у контексті забезпечення довгострокової конкурентоспроможності регіону є інвестиційний ресурс. Регіональним органам державного управління необхідно активно протидіяти виявленим сучасним загрозам у сфері інвестування. На прикладі Чернівецької області, встановлено, що такими є: переважання інвестицій у

галузі, які здатні давати значний прибуток у короткий часовий період, нестача інвестицій у галузі добувної промисловості та розробки кар'єрів, транспорту, торгівлі, а також у галузі нематеріального виробництва та сфери послуг, що загрожує стагнацією цих галузей. Необхідно вжити низку заходів щодо збільшення обсягів інвестування, зокрема розширення сфери державного замовлення, використання механізмів державно-приватного партнерства, забезпечення рівномірного розподілу державних інвестицій, пропаганда інвестиційної привабливості територій та проведення заходів із залучення інвесторів – економічних форумів, ярмарків інвестиційних пропозицій.

3. Значним невикористаним на сьогодні ресурсом накопичення і ефективної реалізації конкурентного потенціалу економіки областей України є активізація зовнішньоекономічної діяльності. На прикладі Чернівецької області, показано, що значний резерв зростання експортних товарів та послуг зосереджено у деревообробній та легкій промисловості, транспортній галузі, туризмі та рекреації, виробництві товарів народних промислів, послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг, ділових послуг, а також розвитку інструментів транскордонного співробітництва. Але для належного використання цього потенціалу і зміцнення, таким чином, конкурентоспроможності регіону, необхідно, по-перше, нівелювати головні ризики і загрози зовнішньоекономічної сфери регіону (перетворення краю на сировинний придаток у постачанні деревини, виробів з деревини, будівельних матеріалів та корисних копалин, зростання залежності від енергетичних ресурсів та продукції чорної металургії, послаблення експортного потенціалу реального сектору економіки області) та, по-друге, більш ефективно використовувати потужності наявних виробництв, активно пропагувати конкурентні переваги, збільшити обсяги розміщення державних замовлень у потенційних експортних сферах, перепрофілювати збиткові підприємства на виробництво експортоорієнтованої продукції та надання послуг, стимулювати інвестиційну діяльність за рахунок створення для

інвесторів привабливих умов, формувати територіальні експортно орієнтовані кластери, розширювати зовнішньоторговельні відносини у наданні послуг, зокрема у транспортній сфері, сфері ділових послуг, сфері телекомунікацій, інтенсифікувати міжрегіональне співробітництво через участь у міжнародних міжрегіональних інтеграційних утвореннях, Вказані заходи сприятимуть збільшенню показників зовнішньої торгівлі, зменшенню показників імпорту, збільшенню обсягів реалізації продукції підприємств області та усуненню загроз зовнішньоекономічній діяльності.

4. З використанням обґрунтованої автором методики комплексного оцінювання економічної безпеки регіону (на прикладі Чернівецької області) визначені інтегральні коефіцієнти безпеки, за даними яких підтверджено, що у 2014 та 2015 рр. стан економічної безпеки області критично погіршився (показник опустився нижче нижнього порогу безпеки). Отримані результати підтвердили: по-перше, необхідність швидкої реакції регіональних та місцевих органів влади з метою виправлення ситуації і забезпечення, принаймні, мінімально необхідних умов соціально-економічної безпеки розвитку краю; по-друге, істотний рівень зв'язку та, відповідно, гостро негативний вплив погіршення параметрів економічної безпеки на конкурентоспроможність Чернівецької області; по-третє, високу вагу інвестиційної та зовнішньоекономічної компонент в системі регіональної політики зміцнення безпеки та забезпечення конкурентоспроможності регіону.

5. Використання економетричного інструментарію для аналізу взаємозв'язків конкурентоспроможності економіки регіону та економічної безпеки держави на прикладі Чернівецької області дало змогу зробити висновки про наявність стійкого та прямопропорційного зв'язку, який підтверджено із застосуванням статистичного тесту Гренджера для перехресного масиву даних (зокрема ВВП на одну особу і обсягів промислового виробництва, комплексною характеристикою зовнішньоекономічної компоненти конкурентоспроможності регіону та

відкритістю економіки України, інноваційно-інвестиційною компонентою конкурентоспроможності Чернівецької області та показниками соціального розвитку в державі). Результати побудови багатofакторних регресійних моделей засвідчили позитивний вплив підвищення конкурентоспроможності регіону та реалізації його факторних конкурентних переваг на економічну безпеку України. З використанням векторних авторегресій визначені найбільш значимі (в контексті позитивного впливу на економічну безпеку держави) чинники соціально-економічного розвитку Чернівецької області – обсяги реалізованої продукції, внутрішнього споживання та капітальних інвестицій.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [27, 28, 29, 39, 45, 49, 52, 55, 68, 71, 76].

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

4.1. Принципи та інструментарій забезпечення економічної безпеки як системної умови формування конкурентних позицій економіки регіонів.

Однією з передумов підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки регіону і засадничим принципом управління регіональним розвитком є децентралізація. На думку дослідників, динамізація розвитку регіонів як результат свідомої децентралізації державного менеджменту може потенційно удосконалити процес оновлення суспільних відносин взагалі та економічних зокрема [144].

В основі реформування політики регіонального розвитку в Україні лежить нова парадигма розробки та впровадження державної регіональної політики, складовою якої є:

- перехід від регіональної політики «єдиного центру» до політики врахування багатоієрархічних інтересів суб'єктів господарювання на регіональному рівні та інших регіональних гравців, усвідомлення «мультицентристської» сутності природи регіонального управління, врахування принципів вертикальної та горизонтальної координації управлінських заходів щодо стимулювання регіонального розвитку;

- поступова відмова від політики перерозподілу ресурсів, «вирівнювання» та прагнення досягти мінімізації соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку до політики створення рівних можливостей та сприятливих інституційних передумов для комплексного розвитку регіонів України, підвищення їх конкурентоспроможності;

- перехід від застосування прямих інструментів стимулювання розвитку регіонів (субсидування, надання податкових пільг) до комплексного регуляторного впливу, застосування гібридних інструментів та механізмів стимулювання регіонального розвитку (у т.ч. задіяння потенціалу державно-приватного партнерства, створення регіональних кластерів, задіяння переваг міжрегіонального, транскордонного співробітництва, розвитку Єврорегіонів);
- удосконалення системи середньострокового та довгострокового стратегічного планування регіонального розвитку на засадах координації секторального, територіально-просторового та управлінського підходу, що становить фундамент формування та реалізації нової державної регіональної політики в Україні.

Новації в процесі розробки та впровадження державної регіональної політики в Україні зумовили комплексне задіяння потенціалу інституційних механізмів стимулювання регіонального розвитку, у т.ч.: розробки та прийняття оновленої Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року, діяльності Державного фонду регіонального розвитку, координаційного потенціалу Ради регіонів та Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку.

Ухвалена у 2006 році Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (ДСРР-2015) не враховувала посткризові виклики та новітні тенденції модернізації регіонального розвитку в контексті євроінтеграції України. Визначені у ДСРР-2015 традиційні інструменти та механізми стимулювання регіонального розвитку, як правило, були спрямовані на вирішення хронічних проблем соціально-економічного та просторового розвитку регіонів, не сприяли створенню дієвих стимулів щодо саморозвитку та активізації економічної ініціативи на місцях. У ДСРР-2015 залишались невизначеними вектори стратегічного розвитку регіонів, відсутнім було їх узгодження із векторами цивілізаційного вибору України, у т.ч. – із стратегічними пріоритетами регіонального розвитку країн ЄС.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (ДСРР-2020) (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р.) створює інституційне підґрунтя для динамічного й збалансованого розвитку України та її регіонів у забезпеченні їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення та здобуття громадянами України високоякісних публічних, соціальних послуг незалежно від місця проживання.

ДСРР-2020 враховує динаміку та базові тенденції соціально-економічного, просторового й управлінського розвитку регіонів України, перспективи їх модифікації, визначає базові цілі та стратегічні пріоритети регіонального розвитку в Україні, механізми та індикатори їх успішної реалізації на період до 2020 року. В цілому, ДСРР-2020 формує дієве інституційне підґрунтя для стимулювання регіонального розвитку, узгодження стратегічних пріоритетів регіонального розвитку України із стратегічними пріоритетами регіонального розвитку країн ЄС як чинника прискорення євроінтеграції.

В процесі визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку ДСРР-2020 мають бути враховані базові умови, що формують дієдатне інституційне підґрунтя для впровадження державної регіональної політики в Україні:

- узгодження інтересів – сприяння узгодженню інтересів держави, регіону, місцевої громади в процесі реалізації державної регіональної політики, розробки регіональних стратегій, стимулювання комплексного розвитку територій;

- децентралізація повноважень – забезпечення децентралізації державного управління регіональним розвитком відповідно до принципів субсидіарності, підвищення управлінської та фінансової дієдатності територіальних громад;

- ефективне господарювання на місцевому, регіональному рівні (у т.ч. ефективне використання ресурсів) – врахування інституційних особливостей,

унікального ресурсного потенціалу територій, сприяння збереженню та примноженню культурно-історичної, етнічної, природно-ресурсної спадщини регіону у процесі стратегічного планування і визначення стратегічних пріоритетів та цілей регіонального розвитку;

- конкурентоспроможність – сприяння формуванню конкурентоспроможних регіональних соціально-економічних комплексів, у т.ч. шляхом налагодження міжсекторальної взаємодії, вертикальної та горизонтальної кооперації, формування регіональних, міжрегіональних кластерних об'єднань (у т.ч. на засадах державно-приватного партнерства);

- інтегрованість (консолідація) зусиль – сприяння оптимізації розміщення продуктивних сил, розвитку міжрегіонального співробітництва як основи формування місткого інтегрованого внутрішнього регіонального ринку;

- інституційна підтримка регіонального розвитку, у т.ч. шляхом сприяння розвитку різноманітних форм самоорганізації населення, налагодження дієвої взаємодії по лінії «влада – бізнес-структури – громадськість», задіяння різноманітних форм громадської активності, розвитку громадянського суспільства та досягнення суспільного консенсусу як базової передумови ефективного вирішення комплексних проблем регіонального розвитку.

Завдяки прийняттю ДСРР-2020, в Україні було започатковано інтегрований підхід щодо формування та реалізації державної регіональної політики на середньо- та довгостроковий період. В основі такого підходу – синергія трьох складових:

- секторального (галузевого) підходу, у т.ч. зміцнення конкурентоспроможності регіонів на основі оптимізації та диверсифікації структури регіональної економіки;

- територіального (просторового) розвитку шляхом досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, у т.ч. на рівні «місто – приміська територія – сільська територія», зміцнення потенціалу

периферійних територій, проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи та ін.;

- реформування управлінської складової регіонального розвитку, у т.ч. створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування регіонального розвитку, оптимізації системи територіальної організації влади, формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку, гарантування фінансової дієздатності місцевих бюджетів та місцевих громад¹⁷.

Ухвалення ДСРР-2020 стало успішним прикладом запровадження в Україні дієвих координаційних механізмів стосовно узгодження процесів розробки та реалізації державної регіональної політики. Вагому роль у цьому процесі відіграє Міжвідомча координаційна комісія з питань регіонального розвитку (далі – Міжвідомча комісія) утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.2012 № 827, робота якої спрямована на забезпечення узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади під час прийняття та виконання рішень з питань державної регіональної політики, соціально-економічного розвитку регіонів, окремих територій.

Вагому інституційну підтримку у сфері розробки та реалізації державної регіональної політики в Україні забезпечує Програма ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». Угода про фінансування Програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» між Урядом України та Європейським Союзом була підписана відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2012 року № 1014-р та набрала чинності 19.12.2012 року (кошторис Програми – 20 млн євро).

Інституційна допомога ЄС в рамках Угоди надається Україні за двома напрямками:

¹⁷ Білик Р. Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України у процесі децентралізації / Р. Р. Білик // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 9. – С. 67-72.

- координація та розбудова інституційної спроможності: створення органу (Координаційної ради), який здійснюватиме координацію системи управління регіонального розвитку; розбудова інституційної спроможності представників українських органів виконавчої влади, місцевих органів влади, недержавних установ та академічних закладів через створення професійних мереж і системних тренінгів з питань регіонального розвитку (проект технічної допомоги ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (бюджет – 5,3 млн євро);

- підтримка фінансування регіональної політики в Україні, зокрема впровадження проектів, спрямованих на виконання програм регіонального і місцевого розвитку в регіонах, відібраних згідно з визначеними критеріями, що відповідають найкращим стандартам політики регіонального розвитку (індикативний бюджет – 14 млн євро).

Кардинальний перегляд відносин держави і регіонів у процесі децентралізації потребуватиме узгодження цілей регіонального розвитку з пріоритетами реформ на державному рівні. У загальному підсумку цілі регіонального розвитку мають бути тісно інтегровані у загальну стратегію реформ (рис. 4.1).

Модернізація державної політики регіонального розвитку повинна сформувати дієве інституційне підґрунтя для підвищення конкурентоспроможності регіонів, досягнення збалансованого регіонального розвитку, сприяти прискоренню євроінтеграційного просування України і стати фундаментом, на підґрунті якого відбуватиметься просування України шляхом «Європи регіонів».

Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом висуває перед Україною та перед регіонами України низку викликів щодо здійснення комплексу системних реформ як у сфері інституційного, інфраструктурного, так і у сфері соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

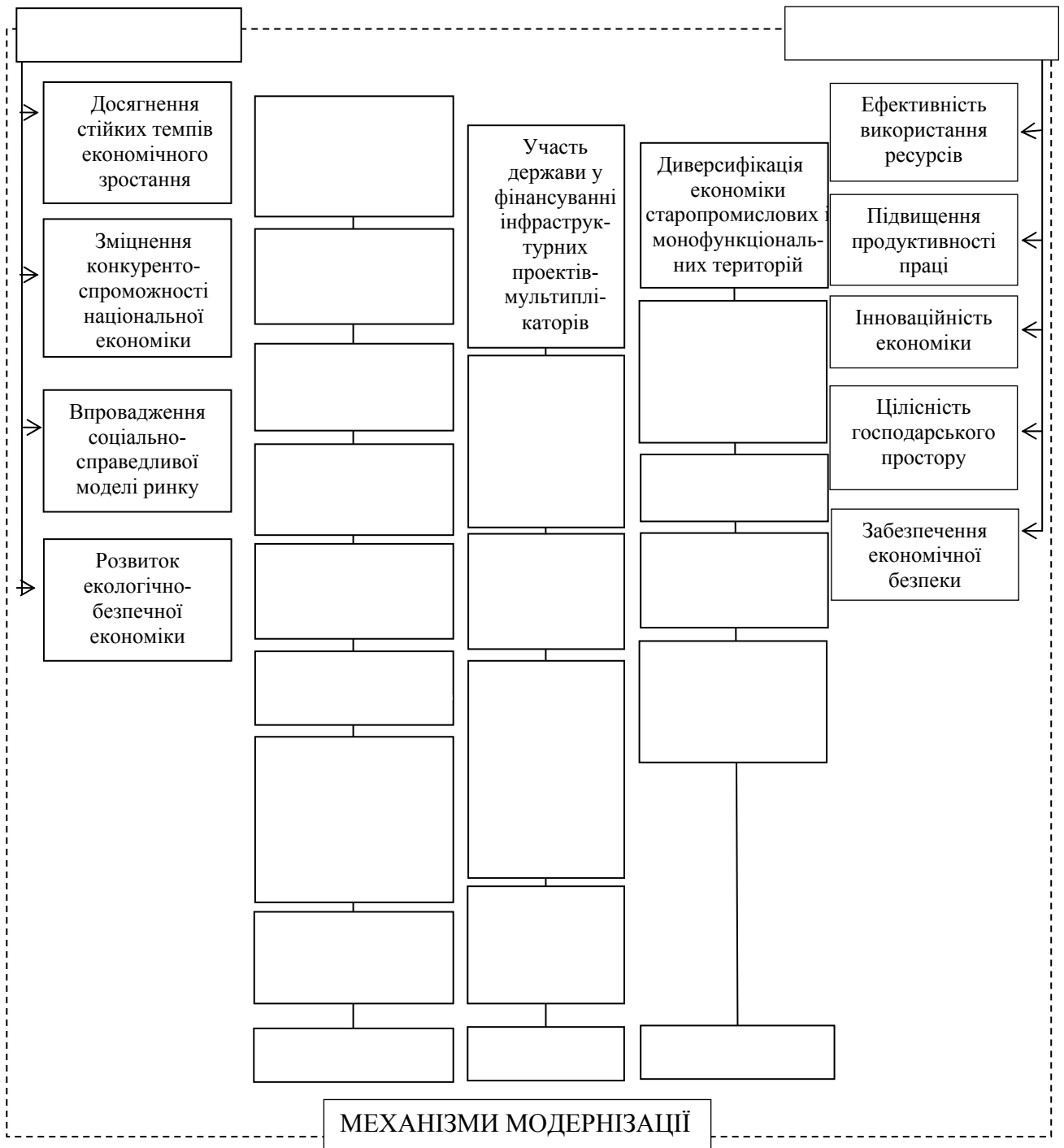

Рис. 4.1. Інтеграція політики регіонального розвитку у стратегію модернізації управлінсько-економічних відносин в Україні

Складено автором

Невід'ємною складовою цих процесів є:

- впровадження структурних реформ (у сфері енергетики, сільського господарства (зняття мораторію на продаж землі); реформування сфери

ЖКГ; реформування бюджетної сфери (освіта, наука, охорона здоров'я тощо);

- створення умов для забезпечення дієздатних економічних та торговельних відносин, спрямованих на поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки зоні вільної торгівлі;

- забезпечення взаємного доступу до ринків товарів і послуг (України та держав – членів ЄС);

- лібералізація руху капіталу, ресурсів та робочої сили;

- інтеграція до європейської та міжнародної транспортної системи, налагодження ефективної роботи транспортної інфраструктури, сфери послуг.

Поряд з цим важливого значення набувають інституційні реформи, у т.ч.: сприяння розвитку конкурентних відносин та демонополізації, впровадження норм та принципів антимонопольного законодавства (у т.ч. у сфері дії природних монополій); забезпечення захисту прав споживачів; підвищення стандартів у сфері охорони праці (як у межах національного ринку праці, так і в контексті правового забезпечення трудової міграції); сприяння розвитку та посилення природоохоронної діяльності, розвитку ринку інформації та захисту авторського права; запровадження дієвого соціального діалогу, налагодження ефективного соціального захисту та посилення його адресності, забезпечення гендерної рівності тощо.

У сфері удосконалення правового підґрунтя та інституційних механізмів стимулювання регіонального розвитку в Україні на найближчу перспективу особливої актуальності набувають наступні заходи, реалізація яких позитивно вплине на удосконалення державної регіональної політики:

- активізація роботи з формування дієвого інституційно-правового поля щодо розробки та впровадження державної регіональної політики в Україні, у т.ч. прийняття законопроекту «Про засади державної регіональної політики», «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»;

- запровадження інноваційних механізмів диверсифікації фінансування регіонального розвитку, у т.ч. за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, задіяння потенціалу міжнародної технічної допомоги та Європейських структурних фондів, залучення потенціалу державно-приватного партнерства тощо;

- задіяння механізмів реалізації проектів регіонального розвитку через Державний фонд регіонального розвитку (у т.ч. шляхом створення системи прозорого відбору та оцінки проектів регіонального розвитку, які потребують державної підтримки);

- удосконалення роботи Державного фонду регіонального розвитку в Україні, у т.ч. у напрямі підвищення цільового спрямування коштів Фонду на фінансування проектів регіонального розвитку, що матимуть мультиплікативний ефект стимулювання регіонального розвитку на середньо- та довгострокову перспективу;

- залучення потенціалу національних проектів для стимулювання формування «точок росту» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному рівні;

- аналіз стану виконання, перегляд наявних в Україні державних цільових програм (у т.ч. галузевих), реалізація яких спрямована на розвиток регіонів, вживання заходів щодо концентрації ресурсів, своєчасного та повного виконання програм;

- проведення інвентаризації державних цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів;

- залучення потенціалу міжнародної технічної допомоги на формування дієвого інституційного середовища щодо стимулювання регіонального розвитку, у т.ч. розширення співпраці України та ЄС у сфері реалізації Програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні».

Виходячи з зазначених заходів, видається за доцільне визначити наступні принципи державної регіональної політики забезпечення

економічної безпеки як системної умови формування конкурентних позицій економіки регіонів України:

1. Принцип стратегічного планування, зокрема заради вибудування логічної та ієрархічно грамотної системи і структури державних, регіональних та місцевих стратегій і програм економічної безпеки та сталого соціально-економічного розвитку територій держави.

2. Принцип інноваційності, дотримання якого сприятиме розробці і впровадженню проектів та програм, які передбачають ефективні нововведення, що більш перспективне в порівнянні з реалізацією щороку одних і тих же малоефективних програмних завдань.

3. Принцип інституційного акумулювання фінансово-ресурсного забезпечення. Йдеться про інституціалізацію конкретних структур з прозорим управлінням коштів і ресурсів, які залучаються та розподіляються через них на підтримку важливих і перспективних проектів регіонального розвитку.

4. Принцип проектного підходу. За цього принципу місцевими громадами та владою будуть підтримуватися лише ті заходи, які чітко сплановані і оформлені в рамках проекту, який обговорений громадськістю, прорахований науковцями та підтримується бізнес-одинацями.

5. Принцип інтеграції національних та регіональних проектів розвитку. Йдеться про те, що вищу ефективність має реалізація проектів, де поєднуються можливості національних і регіональних проектів. За рахунок цього створюються ефект синергії, що дає вищий результат, а також часто можуть економитися ресурси, коли такі проекти мають дотичні чи навіть спільні цільові орієнтири.

6. Принцип інвентаризації та контролю. Всі заходи, які реалізуються владою та на які виділяються фінанси чи інші ресурси мають піддаватися обов'язковій прозорій перевірці, причому не лише на предмет раціональності і підтвердження цільового використання коштів та засобів, але й ефективності.

7. Принцип міжнародного кооперування. Значний потенціал економічної безпеки та соціально-економічного розвитку територій України криється у використанні переваг та можливостей від транскордонної та інтеррегіональної співпраці і це треба використати.

Пріоритетними напрямками підвищення конкурентоспроможності регіонів з огляду на необхідність зміцнення їх економічної безпеки на сучасному етапі є наступні.

1. Стабілізація економіки і соціальної сфери:

- сприяння модернізації та реконструкції промислових потужностей, впровадження інноваційних, науково-технічних розробок і заходів щодо енергозбереження;

- підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва шляхом збільшення обсягів капітальних інвестицій, подальше поширення форм державно-приватного партнерства у агросекторі;

- формування конкурентоспроможних регіональних продовольчих ринків шляхом розвитку харчопереробних підприємств;

- подальша робота зі створення цілісної й ефективної системи підтримки малого і середнього бізнесу у регіонах шляхом реалізації регіональних програм розвитку малого підприємництва, що сприятиме вирішенню ключових проблем ведення бізнесу та покращенню ресурсного, інформаційного і фінансово-кредитного забезпечення підприємців;

- розширення міжрегіональної співпраці та посилення інвестиційної складової співпраці.

2. Розвиток і диверсифікація аграрного та агропромислового виробництва:

- підтримка практики соціального партнерства з аграрним бізнесом для залучення позабюджетних коштів у реалізацію програм розвитку культурно-освітніх послуг, розбудови інженерних мереж енерго- і газопостачання, транспортних та інформаційних комунікацій у сільській місцевості тощо;

- створення бази інвестиційних проектів для залучення нових технологій виробництва з метою підвищення продуктивності, у першу чергу, фермерських господарств регіонів;

- спрощення доступу товаровиробників сільськогосподарської продукції до програм державної підтримки аграріїв;

- запровадження стимулюючих заходів для фермерських господарств регіонів, які впроваджують екологічно чисті технології виробництва аграрної продукції, проводять модернізацію існуючих зрошувальних та осушувальних систем;

- налагодження тісної співпраці виробників сільськогосподарської продукції, представників науково-дослідних установ, регіонального машинобудівного комплексу для визначення існуючих можливостей удосконалення систем меліорації з впровадженням водо- та енергозберігаючих технологій;

- збільшення зайнятості молоді на селі через співпрацю центрів зайнятості і роботодавців з райдержадміністраціями, сільськими та селищними радами щодо сприяння створенню нових робочих місць.

3. Розвиток інфраструктури та наближення її якості до стандартів ЄС:

- сприяння розвитку транспортно-транзитного сполучення;
- стимулювання використання місцевих альтернативних джерел енергії;

- впровадження сучасних енергоощадних технологій у виробництві та ЖКГ;

- сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій.

4. Поширення ідей державно-приватного партнерства за європейським зразком:

- створення координаційних органів з представників держави, бізнесу та громадянського суспільства для моніторингу успішності реалізації

проектів державно-приватного партнерства та надання допомоги у цьому напрямі;

- розробка комплексу організаційно-інституційних та економічних механізмів стимулювання розвитку державно-приватного партнерства;

- залучення до розробки проектів державно-приватного партнерства організацій громадянського суспільства, представників засобів масової інформації та активних мешканців;

- розробка заходів з підвищення кваліфікації та мотивації працівників місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, що займаються реалізацією проектів державно-приватного партнерства;

- проведення інформаційної кампанії серед представників бізнесу щодо інформування про переваги державно-приватного партнерства та створення позитивного іміджу держави як надійного партнера.

5. Активізація співпраці у рамках єврорегіонів як чинник зростання конкурентоспроможності:

- розвиток транспортної інфраструктури у напрямі активізації транзитних можливостей як у межах єврорегіонів, так і щодо розширення міжнародного сполучення;

- облаштування прикордонних митно-пропускних пунктів з метою спрощення процедури перетину кордону для мешканців прикордонних територій та покращення збуту продукції в межах єврорегіонів;

- поглиблення міжрегіональної співпраці, спрощення збуту продукції через створення єдиного спільного ринку учасників єврорегіонів, посилення кооперації і тим самим поєднання зусиль у конкурентній боротьбі за міжнародні ринки збуту продукції;

- забезпечення продовольчої безпеки через налагодження аграрної кооперації в рамках єврорегіонів;

- покращення екологічного стану територій єврорегіонів за рахунок залучення до проектів екологічних «зелених» інвестицій.

Вважаємо, що у відповідності до цих стратегічних напрямів регіональні органи влади мають залучити та використати відповідний інструментарій. Його базовими елементами є: (1) інструменти регіональної економічної політики, зорієнтовані на стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, виробництва з високим рівнем доданої вартості, галузей реального сектора регіональної економіки, створення локальних інтегрованих систем та формування інвестиційно привабливих регіональних економічних структур; (2) економіко-ресурсний та бізнес-потенціал у видах економічної діяльності (та бізнес-одиницях, що їх утворюють), які мають найбільш сприятливі передумови щодо розвитку і формування потужних конкурентних переваг; (3) інституційне середовище з розвиненою інституційною інфраструктурою та сприятливим інституційно-правовим забезпеченням господарської діяльності; (4) площадки інтеграції державно-приватної ініціативи; (5) вертикально-горизонтальна інтеграції регіональних господарських систем; (6) транскордонна та інтеррегіональна співпраця.

4.2. Інституційно-правове забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіонів

Система забезпечення економічної безпеки та підвищення конкурентоспроможності будь-якого об'єкта, у тому числі й регіонів, передбачає перш за все створення відповідних (сприятливих) інституційно-правових передумов. У цьому контексті варто зазначити, що актуальність дослідження в цьому напрямі постала в Україні разом із розпадом Радянського Союзу і формуванням незалежної держави, а з початком воєнних дій на Сході держави набула особливої гостроти. Економічна безпека як передумова конкурентоспроможності економіки територій швидко стала невід'ємною компонентою не лише наукового, але й інституційно-правового середовища.

Включеність економічної безпеки до системи національної безпеки закріплено на законодавчому рівні. Так, згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» [299] № 964-IV від 19 червня 2003 року «економічна безпека» входить до складу ширшого поняття – «національна безпека України», яка здійснюється шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах [338].

Економічна безпека має суттєве функціональне навантаження в системі національної безпеки: (1) є матеріальною основою національного суверенітету; (2) визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки, тобто є фундаментом для функціонування всіх елементів системи (технічної, виробничої, продовольчої, військової, екологічної).

У Концепції економічної безпеки України економічна безпека розкривається як «стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, при якому забезпечується реалізація та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх та зовнішніх процесів» [338].

Розглядаючи економічну безпеку як такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів і гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни [339], отримуємо чергове підтвердження її важливості як базису соціально-економічного розвитку, інтегрованого макроекономічного показника, основи для розробки стратегії державної політики і заходів її реалізації та ключової умови узгодження системи економічних інтересів країни. Економічна безпека є індикатором рівня ефективності функціонування структурних елементів, даючи змогу виявляти загрози і запобігати небезпеці завдання збитків економічній системі для забезпечення стабільного розвитку і зростання.

Як інституційні одиниці економічна безпека та конкурентоспроможність регіонального економічного комплексу відображають водночас матеріально-речовий (досить високий рівень розвитку продуктивних сил, що здатний забезпечити важливу частку натуральних та вартісних елементів розширеного відтворення ВВП) і соціально-політичний базис (достатньо високий рівень суспільної злагоди щодо довгострокових національних цілей, які дають можливість розробити і прийняти державну стратегію соціального та економічного розвитку) соціально-економічного розвитку держави [43].

Як вже зазначалося, економічна безпека та конкурентоспроможність регіону явища і категорії тісно пов'язані. Відтак, їх сутність якнайповніше розкривається через окреслення основних блоків проблем, серед яких ті, що пов'язані зі: (1) збереженням і підтримкою господарської системи; (2) перетворенням відносин власності; (3) підтримкою функціонування економіки у надзвичайних ситуаціях; (4) економічними проблемами взаємодії із зовнішнім світом (рис. 4.2).

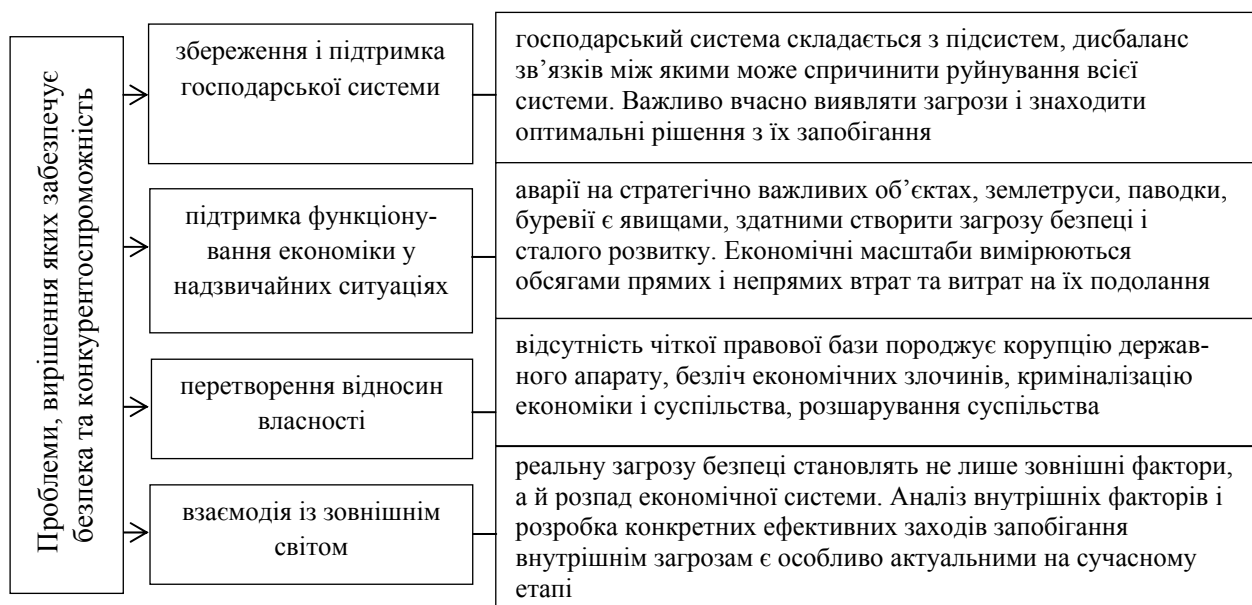

Рис. 4.2. Ключові завдання політики забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності

Складено автором

Саме на вирішення таких проблем і покликана система забезпечення та розробка політики економічної безпеки та конкурентоспроможності регіональних економік.

У системі національного розвитку незаперечність пріоритетності економічної безпеки та конкурентоспроможності регіонів підкреслюється й тим, що існує тісний зв'язок між виробництвом, розподілом і споживанням матеріальних благ, що первинні для кожної зі сфер діяльності і визначають життєдіяльність та життєздатність суспільства.

Конкурентоспроможність та економічна безпека є базисом для формування системи пріоритетів державної політики, бо за допомогою економічних розрахунків оцінюються наслідки загроз безпеці в будь-якій сфері.

На думку науковців, в Україні криза суспільства найбільшою мірою охопила саме економіку через катастрофу планової економічної системи та намагання побудувати капіталізм західного зразка [154], що, попри невдачу, само по собі вже було суспільним потрясінням. Не лише на початку 90-х рр. ХХ століття, але й загалом причини соціально-економічних загроз криються в соціально-економічних процесах, які відбуваються в суспільстві. Так, проблеми економічного розвитку, реформування та подолання кризових явищ у незалежній Україні розпочалися як наслідок розпаду системи народного господарства Радянського Союзу. Основними такими передумовами стали (1) дезінтеграція регіональних виробничих структур і розбалансованість між їх видобувними та переробними ланками; (2) згорання внутрішнього ринку та дисбаланс регіонального розвитку; (3) розрив господарських зв'язків суб'єктів ринку з країнами колишнього СРСР; (4) втрата конкурентоспроможності національних виробників і, як наслідок, (5) наростання соціальної напруги [11]. Чітка прив'язка економічної політики за часів Радянського Союзу до розподілу між регіонами (що на той час були республіками, а потім стали суверенними державними утвореннями) стала –

через розвал системи – ключовою проблемою формування ефективної економічної політики новоутвореної української держави.

Таким чином, на передній план вийшло формування економічної безпеки регіональних утворень, завдяки співпраці між якими забезпечується цілісність системи народного господарства держави загалом. Негативні наслідки розпаду СРСР, що стали передумовами економічних проблем незалежної України, а згодом і ключовими загрозами безпеки економіки регіонів, подано в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

**Негативні наслідки розпаду народногосподарської системи СРСР
для формування політики зміцнення економічної безпеки як передумови
конкурентоспроможності регіонів України**

Проблема та її характеристика	Стан в сучасній Україні
1	2
Розрив господарських зв'язків з країнами-республіками колишнього СРСР	
Незважаючи на те, що за часів СРСР Україна (як УРСР) фактично мала економічні зв'язки з 123 країнами світу, рішення приймалися централізовано в Москві.	Такими ж були і зовнішньоекономічні зв'язки підприємств України, які внаслідок підписання Україною асоціації з ЄС, а згодом і через військову агресію, розірвалися з РФ.
Розбалансованість між їх видобувними та переробними ланками	
Для більшості регіонів вирішальне значення продовжують відігравати одна-дві галузі, які розвивалися після розпаду.	Структура промислового (видобувного та переробного) комплексу регіонів за останні роки не зазнала вагомих змін, за винятком тимчасово неконтрольованих територій Сходу.
Дезінтеграція регіональних виробничих структур	
З 1990-х років наростають кризові явища початкового періоду незалежності, які призвели до перебудови економіки регіонів та кардинальної зміни умов життєдіяльності, деформації суспільної свідомості.	З 2000 р. спостерігається посилення регіональних дезінтеграційних тенденцій внаслідок прагнення регіональних лідерів до економічної і політичної самостійності, відсутності ефективно діючого центру, що, зокрема, було серед причин кризи сепаратизму в східному регіоні.
Низька конкурентоспроможність національних виробників	
У радянський час з промислових товарів УРСР на ринках дальнього зарубіжжя могли конкурувати не більше 1 % товарів, що збереглося й у перші роки незалежності.	Конкурентоспроможність національних виробників залишається досить низькою (у глобальному рейтингу конкурентоспроможності на 2014-2015 рр. серед 144 країн світу Україна посіла 76 місце).

Продовження таблиці 4.1

1	2
Згортання внутрішнього ринку, дисбаланс регіонального розвитку	
Диспропорції в регіональному розвитку дісталися «у спадок» від Радянського Союзу, коли централізовано було визначено неможливість функціонування різних регіонів один без одного (замкнений цикл у межах СРСР, а не республік), а на певні регіони було покладено «честь» бути промисловими.	У період, що передував військовим діям на Сході, уже прослідковувався дисбаланс за структурними даними індексів промислової продукції за регіонами. Так, у 2013 р. індекси зменшувалися в більшості регіонів, у 24 регіонах, найбільше у Чернівецькій області – на 29 %, ріст спостерігався лише у 3 регіонах, найбільше на Сумщині – 11,4 %.
Наростання соціальної напруги	
Наочно простежується за наявністю протестних дій в УРСР ще з кінця 1980-х рр., а в Україні з 1990 р., які досягали пікового значення у 2001 р. (акції протесту в рамках акції «Україна без Кучми).	З початку 2000-х рр. протести наростали: у 2004 р. «Помаранчева революція», Податковий майдан, у 2014 р. (масові акції протесту «Євромайдан», Кримська криза та ін.), загострившись на Сході і перерісши в сепаратистський рух.

Джерело: Складено автором на основі досліджень [426, 106]

Оскільки сукупність створених і накопичених працею спільноти регіону матеріальних та духовних благ формує багатство регіону, стан економіки регіону фактично визначає його економічну незалежність: у формуванні та розвитку продуктивних сил, техніко-економічних відносин та відносин власності, господарського механізму. Економіка регіону є запорукою (а) сталого розвитку (характеризується керованістю та можливостями захисту від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників) та (б) стійкого розвитку (здатність до прогресу і збереження своїх характеристик у довгостроковій перспективі).

Забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону залежить від сукупності різноманітних чинників: ресурсного та виробничого потенціалу, інвестиційного забезпечення, ступеня економічної свободи регіонів у державі, регіональної бюджетно-фінансової політики, рівня розвитку ринкової інфраструктури, наявності підготовлених кадрів для місцевого самоврядування тощо.

Перелічені складники потребують високого рівня управління регіональним розвитком і достатньої незалежності у формуванні власної політики для успішної реалізації її положень на місцях.

Ступінь самостійності та можливість формування регіоном власної економічної політики з урахуванням його специфіки, проте не на шкоду державі, є основою політики забезпечення безпечного розвитку і формування конкурентних чинників регіону. При цьому першочергове значення має децентралізація, розподіл функцій управління між централізованою державною владою та регіональним управлінням. На прикладі світового досвіду можна стверджувати, що децентралізація приводить до економічного розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, зростання якості та рівня життя населення регіонів, появи місцевої ініціативної еліти [388].

Формуючи політику забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності економіки регіону в межах держави, необхідно усвідомлювати її цілісність та наявність основних складових елементів розвитку: (1) територія регіону із матеріально-технічною базою, природними умовами, економічним становищем, соціально-демографічним складом населення; (2) основне виробництво та виробнича інфраструктура регіону (комплекс галузей, що обслуговують основне регіональне виробництво і забезпечують його ефективну економічну діяльність) [10]; (3) соціальна інфраструктура як сукупність об'єктів, які забезпечують задоволення культурних, соціально-побутових та інших потреб населення регіону.

Проблеми, що існують на рівні регіону, віддзеркалюють проблеми, що існують у країні, і є індикатором стабільного, безпечного розвитку, оскільки регіон є невід'ємною часткою соціально-економічної системи держави і перебуває з нею у постійній взаємодії та тісному взаємозв'язку. Відносини всередині регіону та між регіонами в межах країни спрямовані на використання внутрішніх ресурсів регіонів для розвитку і вдосконалення

структури матеріального виробництва, розвитку соціальної та виробничої інфраструктури, забезпечення екологічної та соціальної безпеки (рис. 4.3).

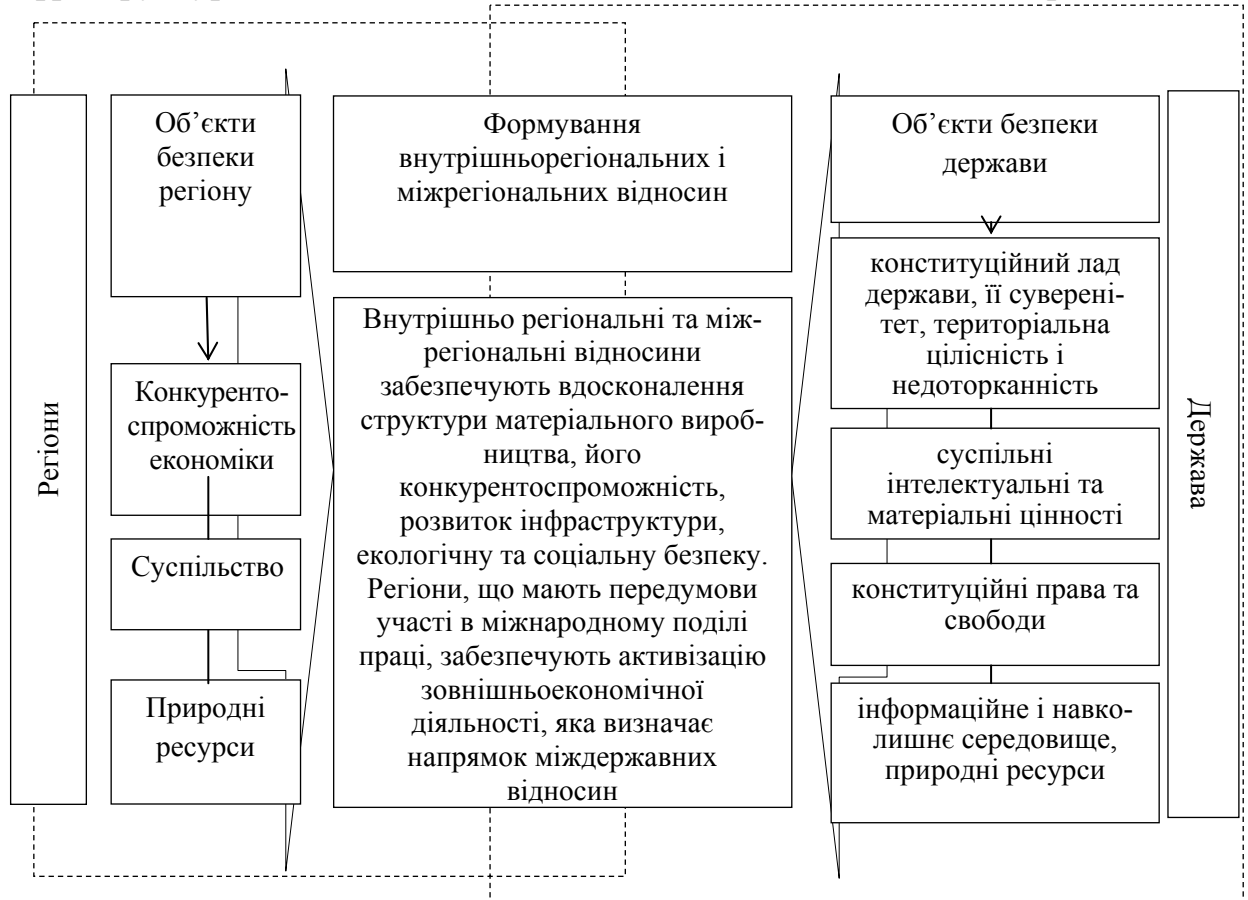

Рис. 4.3. Взаємодія регіонів і держави в системі формування політики зміцнення економічної безпеки і формування факторних конкурентних переваг

Джерело: Складено автором на основі досліджень [10].

Акцентуючи увагу на формуванні ефективної політики управління регіональним розвитком і безпекою, виокремимо ключові блоки пов'язаних з цим проблем як загроз безпеці і розвитку регіону:

1. Недосконалість правової бази, яка регламентує права і обов'язки регіонів.

Світовий досвід свідчить, що саме недосконалість або відсутність правової бази є причиною конфліктних ситуацій та загострення криз і соціального напруження (в Італії – П'ємонт, Сицилія, в Росії – Чечня, в Україні – Кримська Автономія, в Англії – Північна Ірландія).

2. Неєфективна бюджетно-фінансова політика.

В економічно розвинених країнах світу (США, Німеччина, Японія) частка місцевих фінансів становить 50-60 % від обсягу фінансових ресурсів цих держав.

3. Невідповідний рівень підготовки та кваліфікації управлінських кадрів на регіональному рівні.

4. Відсутність або нерозвиненість економічної інфраструктури (насамперед господарюючих суб'єктів).

5. Недостатня поінформованість та обізнаність населення зі змістом і суттю економічних реформ як наслідок незадовільної роз'яснювальної роботи з формування у населення свідомості господаря свого регіону.

Перелічені проблеми послаблюють економічну безпеку та конкурентоспроможність регіонів, а небажання громадян узяти відповідальність за розвиток власного району, місця проживання, регіону, і натомість очікування «сильної руки» з центру призвело до кризових явищ, які переросли у військово-політичний конфлікт і соціальну катастрофу у східних областях України.

Серед основних напрямів забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів на перше місце науковцями висувається удосконалення правової бази – забезпечення прийняття однозначних рішень у разі виникнення конфліктних ситуацій між центром і регіонами, випереджаючи такі пріоритети, як збереження ресурсного потенціалу регіону та розвиток відокремленої бюджетно-фінансової політики.

Події у сфері інституційно-правового забезпечення розвитку регіонів України протягом останніх років (2014-2015 рр.), а також зміни в регіональній політиці загалом потребують ґрунтовного аналізу в процесі інтеграції політики розвитку регіонів у загальну стратегію модернізації країни.

Незважаючи на розпочате реформування системи державного управління регіональним розвитком, впровадження нових підходів до стимулювання розвитку територій та сучасних механізмів залишається переважно декларативними, а відносини на рівні «центр-регіон-територіальна громада» формуються під жорстким контролем або взагалі не регулюються.

Політика регіонального розвитку в Україні розвивається на базі сукупності нормативно-правового забезпечення, що охоплює понад 20 законів України, рішень Конституційного Суду, указів Президента, рішень Кабінету Міністрів України, актів центральних органів виконавчої влади. Серед визначальних для регіональної політики безпеки законодавчих актів варто виокремити Закони України: «Про стимулювання розвитку регіонів» (від 08.09.2005 р.), «Про Генеральну схему планування території України» (від 07.02. 2002 р.), Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» (від 21.07.2006 р.) та ін. Перелік нормативно-правових актів, що формують правове підґрунтя політики забезпечення економічної безпеки, та їх характеристика подані в таблиці 1.6.

Законодавство України з питань забезпечення регіональної безпеки опирається на законодавство у сфері державної регіональної політики, основою якого є Конституція України. Воно також охоплює закони України: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну схему планування території України» та ін. акти Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України; міжнародні договори України, більшість з яких охарактеризовано в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Правове підґрунтя політики забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіонів України

№ з/п	Назва документа	Дата прийняття та орган	Характеристика ключових положень
1	2	3	4
Закони України			
1	Про місцеве самоврядування в Україні	21.05.1997 № 280/97-ВР, зі змінами від 02.06.2015, Верховна Рада України	Визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Визначення термінів: територіальна громада, представницький орган місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, бюджет місцевого самоврядування, бюджет розвитку, самооподаткування, система та принципи місцевого самоврядування. «Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста».
2	«Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України»	23.03.2000 № 1602-III, Верховна Рада України	Визначення термінів: державне прогнозування економічного і соціального розвитку, програми економічного і соціального розвитку. Принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку: цілісності, об'єктивності, науковості, гласності, самостійності, рівності, дотримання загальнодержавних інтересів. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.
3	«Про планування і забудову територій»	20.04.2000 № 1699-III, Верховна Рада України, втратив чинність на підставі Закону № 3038-VI від 17.02.2011	Визначення термінів: планування територій, містобудівна та проектна документація, Генеральна схема планування території України, регіональні правила забудови, громадське обговорення та слухання. Організація та фінансування робіт з планування територій. «Планування територій на регіональному рівні полягає у розробленні та затвердженні схем планування територій АРК, областей, районів, регулюванні використання їх територій, ухваленні та реалізації відповідних рішень про дотримання містобудівної документації відповідно до закону».

Продовження таблиці 4.2

1	2	3	4
4	«Про Генеральну схему планування території України»	07.02.2002 № 3095-III, Верховна Рада України	Передумови, напрями та недоліки використання території України. Наведено результати аналізу стану використання території України; визначено основні напрями використання території України; викладено пропозиції щодо реалізації Генеральної схеми. Вдосконалення систем розселення та забезпечення сталого розвитку населених пунктів. Етапи та суб'єкти реалізації Генеральної схеми.
5	«Про державні цільові програми»	18.03.2004 № 1621-IV, Верховна Рада України	Визначення та види державних цільових програм: загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля. Державні цільові програми в системі планування та прогнозування економічного і соціального розвитку України. Основні стадії розроблення та виконання державної цільової програми, громадське обговорення концепції програми. Повноваження органів державної влади з розроблення та виконання цільових програм.
6	«Про стимулювання розвитку регіонів»	08.09.2005 № 2850-IV, Верховна Рада України	Визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. Визначення термінів: регіон, стимулювання розвитку регіонів, депресивна територія, промисловий та сільський район. Фінансування та звітність щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій.
7	«Про засади державної регіональної політики»	05.02.2015 № 156-VIII, Верховна Рада України	Подано мету, принципи, об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики; законодавство з питань державної регіональної політики. Визначено умови формування державної стратегії регіонального розвитку, етапи та план заходів з її реалізації. Розкрито повноваження Кабінету Міністрів України та інших суб'єктів у сфері державної регіональної політики. Окремо подано повноваження Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку та Агенції регіонального розвитку.
Постанови Кабінету Міністрів України			
8	«Про затвердження Порядку розроблення, моніторингу та оцінки результатів реалізації Державної стратегії регіонального розвитку»	16.11.2011 № 1189	Встановлює основні вимоги до розроблення Державної стратегії регіонального розвитку. Відображаються результати аналізу соціально-економічного розвитку регіонів; характеристика основних проблем розвитку регіонів; основні пріоритети державної регіональної політики на відповідний період; стратегічні цілі та напрями розвитку регіонів; основні завдання розвитку регіонів та етапи їх виконання; очікувані результати реалізації.

Продовження таблиці 4.2

1	2	3	4
9	«Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року»	06.08.2014 № 385	Стратегія визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також передбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток. Визначено основні принципи реалізації державної регіональної політики. Цілі державної регіональної політики до 2020 року. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток.

Джерело: Складено на основі досліджень [165].

Отже, перелічені документи становлять правову основу забезпечення сталого розвитку безпеки регіону, а органи, відповідальні за їх прийняття та реалізацію, є інституційною основою здійснення відповідної економічної політики. Схема інституційно-правового регулювання та формування політики забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону подана на рисунку 4.4.

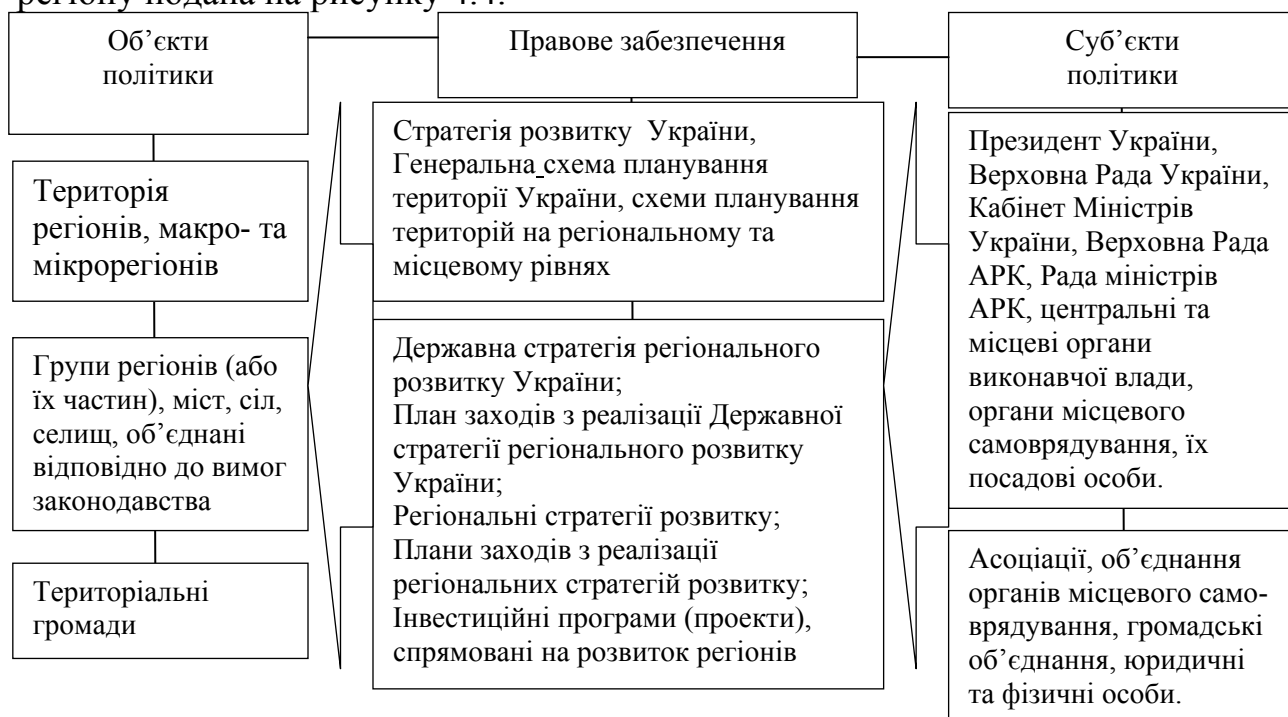

Рис. 4.4. Інституційно-правове забезпечення політики формування факторних конкурентних переваг та регіональної економічної безпеки в Україні

Складено автором.

Серед об'єктів політики забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні законодавством України виокремлено не лише території регіонів, а також груп регіонів, об'єднаних за визначеними критеріями, проте в законодавстві упущено поняття захисту прав територіальної громади, яка є «первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста» (Закон України про місцеве самоврядування) [298]. З одного боку, територіальні громади є суб'єктами забезпечення політики економічної безпеки, а з іншого – саме їхні інтереси та права покликана захищати політика безпеки регіону.

Зважаючи на суспільно-політичні перетворення, які проходили в Україні в 2014-2015 рр., необхідно провести модернізацію регіонального розвитку. У Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 року з цього приводу зазначено: «З початку 2014 року з'явилися додаткові ризики, пов'язані як із зовнішнім впливом дій Російської Федерації стосовно Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та східних регіонів України, так і з внутрішніми чинниками, що породжені недосконалістю державної політики» [293].

Реформування потрібно провести на основі нової парадигми розробки та впровадження державної регіональної політики, складниками якої є: (1) перехід від регіональної політики «єдиного центру» до політики врахування багатоієрархічних інтересів суб'єктів господарювання на регіональному рівні та інших регіональних гравців, усвідомлення «мультицентристської» сутності природи регіонального управління, врахування принципів вертикальної та горизонтальної координації управлінських заходів щодо стимулювання регіонального розвитку; (2) поступова відмова від політики перерозподілу ресурсів, «вирівнювання» та прагнення досягти мінімізації соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку до політики створення рівних можливостей та сприятливих інституційних передумов для комплексного розвитку регіонів України, підвищення їх конкурентоспроможності; (3) перехід від застосування прямих інструментів

стимулювання розвитку регіонів (субсидування, надання податкових пільг) до комплексного регуляторного впливу, застосування гібридних інструментів та механізмів стимулювання регіонального розвитку (у т.ч. задіяння потенціалу державно-приватного партнерства, створення регіональних кластерів, задіяння переваг міжрегіонального, транскордонного співробітництва, розвитку Єврорегіонів); (4) удосконалення системи середньострокового та довгострокового стратегічного планування регіонального розвитку на засадах координації секторального, територіально-просторового та управлінського підходів, що становить фундамент формування та реалізації нової державної регіональної політики в Україні [35].

Виклики часу та необхідність реформ з використанням потенціалу інституційних механізмів стимулювання розвитку регіонів зумовили прийняття оновленої Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року (у 2014 р.). Попередній документ, ухвалений у 2006 році – Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, не враховувала виклики, які постали після світової кризи 2008-2010 рр. і новітніх подій в Україні після Революції гідності, а також тенденції модернізації регіонального розвитку в контексті євроінтеграції України – зокрема, після підписання Угоди про асоціацію.

Основним недоліком попередньої стратегії було те, що закладені в ній інструменти стимулювання регіонального розвитку були спрямовані на вирішення хронічних проблем просторового та соціально-економічного розвитку регіонів. Натомість потрібні нові механізми регіонального розвитку, які сприяли б створенню дієвих стимулів саморозвитку, самоорганізації та активізації економічної ініціативи на місцях.

Невизначеність стратегічних векторів розвитку і цивілізаційного вибору потребувала корекції в новій редакції стратегії регіонального розвитку. Зокрема, й узгодження із стратегічними пріоритетами регіонального розвитку країн ЄС як чинника прискорення євроінтеграції.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року прийнята з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного, управлінського та просторового розвитку регіонів України, пріоритетів їх модифікації, механізмів та індикаторів реалізації в довгостроковій перспективі. Загалом нова стратегія створює дієве інституційне підґрунтя для стимулювання ефективного регіонального розвитку та зміцнення економічної безпеки [404].

У процесі визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку повинні враховуватися принципи формування дієздатного інституційного підґрунтя для впровадження державної політики регіонального розвитку та забезпечення економічної безпеки [404] (табл. 4.3).

Оскільки зміна векторів стратегічного розвитку України була одним з чинників переформатування регіонального розвитку з акцентами на адаптацію до євроінтеграційних процесів, вагомою інституційною підтримкою реалізації державної регіональної політики в Україні є Програма ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» [374]. Угода про фінансування Програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» між Урядом України та Європейським Союзом набрала чинності 19.12.2012 року (бюджет Програми – 20 млн євро).

Розвиток інституційної спроможності – один із пріоритетних напрямів інституційної допомоги Європейського Союзу: створення Координаційної ради для координації системи управління регіональним розвитком; підвищення інституційної спроможності органів виконавчої влади, місцевих органів влади, недержавних установ через створення професійних мереж та системних тренінгів з питань регіонального розвитку. Наступним пріоритетним у міжнародному плані напрямом інституційної підтримки є фінансування регіональної політики через реалізацію проектів, спрямованих на виконання програм регіонального і місцевого розвитку в регіонах.

Таблиця 4.3

**Принципи формування інституційно-правового підґрунтя політики
зміцнення конкурентоспроможності та забезпечення економічної
безпеки регіонів в Україні**

Принципи	Характеристики
Узгодження інтересів	сприяння узгодженню інтересів держави, регіону, місцевої громади в процесі реалізації державної регіональної політики, розробки регіональних стратегій, стимулювання комплексного розвитку територій
Децентралізації повноважень	забезпечення децентралізації державного управління регіональним розвитком відповідно до принципів субсидіарності, підвищення управлінської та фінансової дієздатності територіальних громад
Ефективне господарювання на місцевому, регіональному рівні	врахування інституційних особливостей, унікального ресурсного потенціалу територій, сприяння збереженню та примноженню культурно-історичної, етнічної, природно-ресурсної спадщини регіону у процесі стратегічного планування і визначення стратегічних пріоритетів та цілей регіонального розвитку
Конкурентоспроможність галузей та видів економічної діяльності	сприяння формуванню конкурентоспроможних регіональних соціально-економічних комплексів, у т.ч. шляхом налагодження міжсекторальної взаємодії, вертикальної та горизонтальної кооперації, формування регіональних, міжрегіональних кластерних об'єднань (у т.ч. на засадах державно-приватного партнерства)
Інтегрованість	сприяння оптимізації розміщення продуктивних сил, розвитку міжрегіонального співробітництва як основи формування місткого інтегрованого внутрішнього регіонального ринку
Інституційна підтримка регіонального розвитку	сприяння розвитку різноманітних форм самоорганізації населення, налагодження дієвої взаємодії по лінії «влада – бізнес-структури – громадськість», залучення різноманітних форм громадської активності, розвитку громадянського суспільства та досягнення суспільного консенсусу як базової передумови ефективного вирішення комплексних проблем регіонального розвитку

Складено автором.

4.3. Роль місцевої влади у зміцненні економічної безпеки, формуванні та реалізації факторних конкурентних переваг економіки регіону

Надмірна централізація як головний принцип вітчизняної регіональної політики, що панував до 2013 р., призвела до численних негативних наслідків: явного патерналізму регіонів, залежності від фінансового поповнення з державного бюджету, втрати економічної ініціативи на місцях, падіння темпів виробництва тощо. Ефект, отриманий у результаті цих процесів, помножений впливом корупції, обтяжливою регуляторною політикою та стійкістю міфічних уявлень про існування «регіонів-годувальників», призвів до загрози втрати територіальної цілісності країни. Як наслідок, проблема оновлення публічної влади на всіх рівнях та реформування системи відносин між центром і регіонами набула особливої гостроти та актуальності.

Питання необхідності побудови нової моделі територіальної організації влади неодноразово порушувалось у політичному та експертному середовищі. Проте більшість таких спроб зупинялись на етапі концептуальних обґрунтувань або законопроектів. Натомість проблеми, пов'язані з недосконалістю управління територіями з роками лише наростали. Особливо вони загострилися на найнижчому базовому рівні – в селах, селищах та малих містах, де місцеве самоврядування неспроможне активізувати економічну діяльність і забезпечити сприятливе середовище для життєдіяльності людей [363].

Наукове та експертне середовище в цьому контексті виділяє наступні особливості, зокрема недоліки і перешкоди, забезпечення умов безпеки та формування факторних конкурентних переваг економіки регіону в сучасних умовах [190]:

- порівняно низька привабливість інвестиційного клімату у більшості регіонів, що викликано як деформаціями та структурними диспропорціями

регіонального розвитку у попередні роки, так і неможливістю фінансувати навіть мінімально необхідні капітальні видатки;

- відсутність системного підходу при формуванні державної регіональної політики, недосконалість нормативно-правового регулювання регіонального економічного розвитку, недостатнє застосування інструментів державного стимулювання підвищення рівня економічної безпеки регіонів;

- недостатній вплив системи формування місцевих бюджетів та трансфертів на економічний розвиток регіонів;

- відтік трудових ресурсів та капіталу з одних місцевостей на користь інших (в основному великих міст);

- низька ефективність та результативність підтримки регіональної економічної діяльності за рахунок централізованих ресурсів, гальмування та протидія процесам децентралізації бюджетного процесу, низький рівень бюджетної дисципліни;

- загострення інвестиційної конкуренції між регіонами.

Природно, пріоритетним механізмом подолання впливу вказаних проблем стала політика децентралізації, ефективна реалізація якої у підсумку наділить ключовою роллю саме місцеву владу. Розширення повноважень територіальних громад у їхніх відносинах з центром, право на формування та реалізацію стратегій розвитку й визначення перспектив регіону без надмірного адміністративного втручання з Києва, концентрація необхідного для саморозвитку обсягу фінансових ресурсів на рівні територіальних громад були і залишаються головними вимогами на місцях. Децентралізація в цьому плані не є безумовною панацеєю, але вона цілком здатна як зберегти унітарність і цілісність держави, так і задовольнити управлінські амбіції місцевої влади. Водночас, за таких умов, зростає і рівень відповідальності місцевої еліти стосовно забезпечення економічної безпеки територій.

Зустрічаючись із представниками польських громадських організацій, які співпрацюють з Україною, Президент Польщі Броніслав Коморовський порівняв показники економічного розвитку Польщі, Росії та України.

Вийшло, що впродовж останніх 25 років Польща збільшила внутрішній валовий продукт у перерахунку на одного мешканця у 2,5 рази, в Росії він не змінився, а в Україні зменшився. Такі результати не в останню чергу спричинені тим, що Польща реформувала систему державного управління [376].

Історично склалося так, що місцеве самоврядування є природною формою реалізації ідеї самокерованого суспільства, котре запускає в дію регулятивні механізми суспільної життєдіяльності за єдиними для всіх членів громади правилами поведінки, встановлюваними самою громадою. З огляду на це місцеве самоврядування можна визначити як децентралізовану форму управління. Децентралізація характеризує процес трансформації механізму реалізації владних повноважень у системі державного управління, яка складається з керуючої підсистеми (суб'єкти управління) й керованої підсистеми (об'єкти управління) і взаємодії суб'єктів та об'єктів управління.

Децентралізація державної влади як універсальне явище відображає процеси перерозподілу повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. При чому переваги від розширення повноважень місцевої влади для забезпечення економічної безпеки територій означають збільшення частки економічних методів впливу на керований об'єкт управління; поліпшення управлінської системи за параметрами гнучкості; розвиток та зміцнення загального демократичного розвитку держави [219].

Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад впливу місцевої влади на економічну безпеку та конкурентоспроможний розвиток територій зробила лауреат Нобелівської премії з економіки Е. Остром. На її думку, кожен рівень влади може бути найефективнішим при наданні певного набору послуг на відповідній території [422]. Відповідно, при обґрунтуванні напрямів реформування територіальної організації влади на місцевому рівні доцільно спиратись на наступні постулати [363]:

- місцеві громади можуть ефективно управляти суспільними ресурсами;

- якість громадського користування ресурсами залежить від особливостей кожної громади та її здатності до саморегулювання;

- результати створення суспільних благ залежать від форми власності та набору правил, які регламентують створення і використання суспільних благ. Тому формування таких передумов повинно базуватися на інституціоналізації соціальних норм громад, які є ефективними не тільки при формуванні кооперативної поведінки, але також заохочують до кооперативної поведінки в тривалій перспективі;

- децентралізація влади та прийняття рішень стає можливою і доцільною у випадку, якщо в її здійсненні зацікавлені всі учасники процесу, інтереси користувачів суспільних ресурсів узгоджені, якість життя населення покращується.

В цьому контексті необхідно зазначити, що управління місцевими справами може здійснюватися в межах двох моделей:

- за допомогою призначених центральною владою органів і посадовців державної адміністрації на місцях, що виступають як периферійна ланка державного апарату (повноваження яких реалізуються шляхом деконцентрації влади);

- через представницькі та виконавчі органи, що обираються безпосередньо населенням і повноваження яких переважно реалізуються шляхом децентралізації влади.

Погоджуючись з думкою Ю. Панейка про визначення явища місцевого самоврядування як форми децентралізації державної влади, можна зробити висновок, що децентралізувати владу в Україні можливо лише здійснивши адміністративну реформу [269]. Відповідно, саме за підсумками такого реформування і можливе ефективне виконання місцевою владою ролі провідника розвитку територій.

Згідно з такою логікою, передусім підлягають реформуванню адміністративно-територіальні одиниці базового рівня. В Україні в цьому плані спостерігаються певні концептуальні труднощі, які не можуть не

впливати на загальний процес реалізації реформ. Децентралізація на сьогодні є однією з ключових та нагальних реформ. Проте інформація про основні напрямки, об'єкти та сам хід реформування залишається суперечливою. Внаслідок різночитань та дискусій щодо змісту реформи уможлиблюється і невдоволення, з яким місцева влада подекуди реагує на основні пропозиції Центру.

Реформа передбачає передачу повноважень на місця, формування спроможних територіальних громад, які матимуть свої фінанси і будуть здатні ними розпоряджатися. Внаслідок очікуваного переходу до стану, коли всі рішення, які стосуються життєзабезпечення територіальних громад, ухвалюватимуться на місцях, зростає і роль місцевої влади в розвитку територій.

З огляду на це, офіційний куратор процесу реформування (віце-прем'єр-міністр – міністр регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Геннадій Зубко) називає децентралізацію лише інструментом для вибору вектора розвитку кожного регіону в умовах різних стартових можливостей та створення підґрунтя для ефективної конкуренції між ними в залученні інвестицій [292].

Основними завданнями децентралізації влади є:

- наближення не лише влади до її джерела й носія – народу, а й власне результатів цієї влади – публічних послуг;
- перетворення територіальних громад на ключового владного суб'єкта на місцевому рівні;
- максимальне наближення центрів прийняття управлінських рішень до громадян.

Відповідно, першочерговими кроками для проведення реформи є [170]:

- визначення територіальної основи органів місцевого самоврядування та виконавчої влади через створення трирівневої системи адміністративно-територіального устрою в Україні: 27 регіонів, 120-150 районів, 1500-1800 громад;

- розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів за принципом субсидіарності, коли найбільш важливі для людей повноваження зосереджуються на найближчому до них рівні влади;

- розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та територіальними підрозділами органів виконавчої влади з передачею основних повноважень місцевих держадміністрацій органам місцевого самоврядування та зосередженням за виконавчою вертикаллю виключно контрольних функцій;

- оновлення бюджетної системи з метою зосередження в руках громади та місцевої влади ресурсів, необхідних для вирішення нагальних питань розвитку;

- підзвітність органів місцевого самоврядування перед виборцями і державою.

Процес створення нормативно-правової бази для якомога повнішої реалізації потенціалу територій триває, проте вже прийнято низку Законів України: «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р., «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р., «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. тощо.

Розширення повноважень місцевої влади на даний час зводиться до стимулювання територіальних громад до добровільного об'єднання задля зміцнення їхньої фінансової і ресурсної спроможності, налагодження відповідного співробітництва між територіальними громадами та створення їхньої достатньої фінансової бази. Для цього Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 затверджено Методику формування спроможних територіальних громад.

Наприкінці квітня 2015 р. почали відкриватися регіональні офіси з питань впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування, децентралізації повноважень органів виконавчої влади, так звані Офіси реформ. У створенні та підтримці діяльності Офісів реформ в областях Уряд заручився технічною підтримкою Ради Європи, а також Асоціації міст

України в рамках проекту «Діалог», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку. Згідно з планами процес об'єднання територіальних громад повинен завершитись до середини липня 2015 р. [242]

Головним завданням Офісів реформ є допомога обласним державним адміністраціям в імплементації законодавчих новацій та комунікації з громадськістю щодо процесу створення спроможних територіальних громад, формування перспективних планів розвитку територій тощо. Таким чином буде вирішуватися ключова проблема – необізнаність на місцях щодо мети і суті реформи децентралізації, брак комунікації між центральною та місцевою владою щодо механізму її втілення.

Гарантоване Конституцією України (ст. 140) право територіальних громад (жителів міст, селищ та сіл) самостійно вирішувати питання місцевого значення на практиці не підкріплюється інструментами для його реалізації, особливо у сільській місцевості, де проживає майже третина населення. Нинішня сільська поселенська мережа в Україні налічує понад 28 тис. населених пунктів, адміністративно об'єднаних у трохи більше 10 тис. сільських рад (приблизно одна на 3 села). 92 % сільських територіальних громад мають чисельність населення менше 3 тис. осіб, а майже 11 % сільських територіальних громад нараховує менше 500 мешканців [291]. Ці тенденції повністю підтверджуються на Буковині: в області 417 населених пунктів, 398 з яких – села, об'єднані у 252 сільські ради (в силу географічної специфіки регіону).

Крім того, на ефективність та дієздатність місцевої влади впливають й інші об'єктивні чинники:

- відсутність чи недостатність фінансових ресурсів;
- інертність та потенційний спротив сільських громад реформуванню, брак кваліфікованих кадрів на місцях;
- неможливість проведення заходів зі стратегічного планування розвитку сільських територій без відповідної бази;

- міста обласного підпорядкування та районного значення часто затиснуті межами приміських сіл, що об'єктивно заважає розвитку як одних, так і інших [329];

- у результаті недосконалої моделі взаємовідносин між центром та периферією члени територіальних громад часто позбавлені можливості оперативного впливу на розвиток своїх населених пунктів;

- понад 90 % бюджетів територіальних громад є дотаційними, а бюджетна сфера органів місцевого самоврядування забезпечується лише на 3/4 від реальної потреби;

- незахищеність коштів територіальних громад на рахунках Державного казначейства.

На початку 2015 р. повноваження багатьох сільських, селищних рад фактично перейшли на районний рівень, а до місцевих бюджетів невеликих територіальних громад після запроваджених новацій у бюджетній та податковій сферах почало надходити значно менше коштів, ніж раніше. Це пояснюється принципом «немає повноважень – немає грошей». На практиці це проявляється у нездатності малих сіл самостійно утримувати школи, дитячі садочки, об'єкти культури тощо. Тільки об'єднані громади зможуть реалізувати такі функції.

Передумови для об'єднання територіальних громад закладаються вже в Законі «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. Передбачене Законом визначення організаційно-правових засад співробітництва, його принципів, форм та механізмів дозволяє окреслити точки дотику між окремими територіальними громадами, їхню потенційну здатність до об'єднання та його можливі наслідки [301].

В даному контексті під співробітництвом розуміються відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах з метою забезпечення соціально-економічного і культурного розвитку територій та підвищення якості надання послуг населенню. Зазначеним договором фіксуються умови співробітництва, його

форма, зобов'язання та відповідальність сторін, джерела та обсяги фінансування.

Водночас, згідно зі ст. 3 названого Закону співробітництво здійснюється у межах повноважень відповідних органів місцевого самоврядування, якщо інше не передбачено законом. Перелік таких сфер може бути як завгодно широким залежно від місця розташування населених пунктів, чисельності членів територіальних громад, ресурсних можливостей, наявності амбітних планів чи творчих ідей з бажанням їх реалізувати. Логіка співробітництва територіальних громад передбачає поєднання зусиль територіальних громад у вирішенні питань, що мають нагальний характер для всіх учасників такої кооперації: їхнє вирішення самотужки матеріально затратне, вимагає залучення ресурсів, недоступних громаді за звичайних умов, або взагалі неможливе.

Варіантами такої співпраці між територіальними громадами можуть бути проекти, що стосуються житлово-комунального господарства (водозабезпечення, водовідведення, енергоефективності тощо), поводження з твердими побутовими відходами, оновлення та забезпечення надійної роботи пожежної охорони, покращення надання адміністративних послуг та вирішення багатьох інших питань життєзабезпечення, дозвілля, громадянської освіти [332].

Незважаючи на наявність законодавчого підґрунтя, організаційної та методичної підтримки з боку Уряду, фінансової підтримки пілотних проектів, практичні результати щодо співробітництва територіальних громад є дуже незначними. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад станом на початок 2016 р. містив дані про 32 договори щодо реалізації спільних проектів, які діють у 7 областях. Причому, якщо в сусідній Івано-Франківській області укладено 8 договорів, то чернівецькі територіальні громади поки що не проявили зацікавлення у співробітництві.

Натомість не можна оминати увагою інші механізми реалізації територіальними громадами конкретних інфраструктурних проектів, котрі

мають безпосередній стосунок як до окремих аспектів економічної безпеки та конкурентоспроможності економіки області, так і до особливостей втілення ідеї децентралізації на її території. Насамперед йдеться про проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду в Чернівецькій області», метою якого є сприяння в реалізації місцевих ініціатив щодо відновлення дитячих дошкільних та загальноосвітніх установ, медичних закладів, впровадження сучасних енергоощадних технологій та інновацій у сфері сільської кооперації. Наразі в реалізації цих програм на території області беруть участь територіальні громади восьми районів краю, які реалізують 39 мікропроектів на умовах співфінансування: за рахунок коштів ЄС/ПРООН, місцевих бюджетів, спонсорської допомоги та акумульованих коштів громадян [91].

У ході реалізації згаданих проектів окреслились і наявні недоліки: недостатність зусиль щодо соціальної мобілізації громад, пасивність окремих громадських об'єднань в роботі щодо виконання проектних умов, випадки неефективного використання донорських коштів окремими територіальними громадами.

Водночас основну загрозу ефективній реалізації ідеї об'єднання територіальних громад становить теперішня законодавча невизначеність ходу та процедури його здійснення. Територіальні громади не можуть об'єднуватися у одну (чи виходити з її складу) виключно за рішенням місцевих референдумів, оскільки це неминуче означатиме зміну адміністративного центру, а питання адміністративно-територіального устрою унормовуються Конституцією України та не можуть вирішуватися на місцевому рівні. Територіальна організація держави (утворення, ліквідація, зміна меж адміністративно-територіальних одиниць) є питанням загальнодержавного значення, вирішення якого належить до компетенції органів державної влади (наприклад, Верховної Ради України) і не може здійснюватись поза їх участю.

Вказані вище інституційно-правові суперечності вимагають нагального вирішення. З цією метою 5 лютого 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад», згідно з яким процес об'єднання повинен відбуватися з дотриманням наступних умов:

- 1) одна об'єднана громада – один представницький орган місцевого самоврядування;
- 2) територію об'єднаної територіальної громади складають території громад, що об'єдналися, по їхніх зовнішніх межах;
- 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим або однієї області;
- 4) якість та доступність публічних послуг після об'єднання повинні підвищуватись;
- 5) адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт з розвинутою інфраструктурою та розташований найближче до її географічного центру;
- б) органи місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади є правонаступниками активів і зобов'язань органів місцевого самоврядування територіальних громад, що об'єдналися.

Станом на початок 2016 року перспективні плани об'єднання територій громад схвалено обласними радами та затверджено Кабінетом Міністрів України для 23 областей (крім Закарпатської). Цей процес тривав упродовж всього другого півріччя 2015 року, а перспективний план формування територій громад Чернівецької області затверджено Урядом 13 жовтня (відповідне рішення обласної ради було прийнято 28 липня).

Як помітили фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у ході підготовки і затвердження перспективних планів формування територій громад, виявилися неочікувані моменти: кількість об'єднаних громад після затвердження Кабінетом Міністрів не збігається з пропонованою у рішенні обласної ради: наприклад, для Чернівецької області це 14 та 10 громад відповідно [363].

Цим зумовлюється наявність у всіх розпорядженнях Уряду пункту про доручення обласним державним адміністраціям «продовжити роботу з підготовки пропозицій про внесення змін до плану та внесення таких пропозицій в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України». Хоча Методикою не передбачено коригування вже затверджених перспективних планів, проведення консультацій щодо узгодження інтересів громад, вирішення суперечностей має відбуватися до схвалення проектів відповідних планів на обласному рівні. Враховуючи те, що розпорядженнями уряду не встановлено ніяких термінів щодо внесення змін до перспективних планів, цей процес може виявитись тривалим і різношвидкісним.

Наприкінці 2014 р. через внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів сформовано фінансову базу і матеріальне підґрунтя для реалізації повноважень місцевою владою, зокрема щодо підвищення конкурентоспроможності територій. Внаслідок цього змінюється спосіб формування місцевих бюджетів. Якщо раніше в них закладалися видатки на виконання власних та делегованих повноважень і, виходячи з рівня прогнозованих доходів громади, держава або забирала залишок коштів, або покривала дефіцит «дотацією вирівнювання», то з 2015 року таку модель ліквідовано, натомість з'явилися дві нові дотації: базова і реверсна.

Грунтуючись на даних за попередній рік, Міністерство фінансів підраховує загальну суму прибутків громади від податку на доходи фізичних осіб та податку на доходи приватних підприємств. Ця сума ділиться на кількість населення країни, а результат – на чисельність громади. Отримане співвідношення називається «індексом податкоспроможності»: якщо він нижчий 0,9 – громаді дістається базова дотація в розмірі 80 % від відсутньої суми, якщо на рівні 0,9-1,1 – держава нічого не отримує від такої громади, але і нічого їй не віддає [327].

В результаті цих та деяких інших практичних кроків у січні-грудні 2015 р. місцеві бюджети одержали 174 млрд грн трансфертів, що становить 98,7 % від передбачених розписом асигнувань на цей період. Крім того, до

загального фонду місцевих бюджетів надійшло 99,8 млрд грн, що складає 116,0 % від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами (у порівнянних умовах та без урахування територій, непідконтрольних українській владі).

Зокрема, місцеві бюджети отримали 10 % податку на прибуток підприємств, 100 % державного мита, 100 % плати за надання адміністративних послуг, 80 % екологічного податку, акцизний податок, 25 % плати за надра, податок на майно, єдиний податок, податок на прибуток комунальних підприємств, місцеві збори, інші податки [137].

Остаточне створення матеріальної бази для виконання повноважень місцевої влади і забезпечення конкурентоспроможності економіки та формування умов для економічної (та соціальної) безпеки відповідних територій вимагає наступних заходів:

- встановлення прямих відносин бюджетів об'єднаних територіальних громад з Державним бюджетом України;
- розробки галузевих соціальних стандартів фінансування делегованих повноважень у сфері охорони здоров'я та освіти для заміни нормативів бюджетного забезпечення;
- запровадження принципу збереження субвенцій – передбачення можливості перенесення невикористаного у поточному періоді обсягу субвенцій на наступний бюджетний період;
- збільшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів на утримання соціальної інфраструктури за рахунок коштів, вивільнених після оптимізації переліку державних цільових програм (зокрема, програм з протипаводкового захисту, захисту сільських територій від шкідливої дії вод, ліквідації наслідків підтоплення тощо) та перегляду кількості субвенцій на виконання інвестиційних програм та фінансування капітальних проектів.

За розробку і реалізацію державної політики регіонального соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності економіки територій та

забезпечення економічної безпеки у процесі реформ мають відповідати органи влади у наступній ієрархії:

1. Стратегічний рівень. Передбачає визначення пріоритетів, формулювання цілей державної регіональної політики, розробку орієнтирів її реформування.

Інститути: Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України.

2. Тактичний рівень. Передбачає координацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади під час формування та реалізації державної регіональної політики; розробку планів заходів з реалізації стратегічних документів з питань регіонального розвитку та визначення їх фінансування; моніторинг та оцінку результативності політики регіонального розвитку.

Інститути: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, інші ЦОВВ у межах компетенції.

3. Оперативний рівень. Включає забезпечення поточної реалізації державної регіональної політики; розроблення стратегій розвитку на рівні регіону, району і громади; реалізацію спільних інтересів територіальних громад; забезпечення взаємодії місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Інститути: обласні, Київська міська, районні державні адміністрації, обласні, районні, міські, селищні та сільські ради.

Удосконалення інституціонально-правового забезпечення політики регіонального розвитку на сучасному етапі вимагає наступного:

- законодавче унормування сучасного адміністративно-територіального устрою України;

- правове забезпечення підтримки розвитку місцевого самоврядування;

- створення дієвого правового поля для оптимізації ресурсного забезпечення регіонального розвитку, функціонування комунальної власності;
- узгодження механізму розробки та реалізації програмно-планових і нормативно-правових документів щодо забезпечення регіонального розвитку;
- законодавче унормування практики консолідації фінансових ресурсів на потреби регіонального розвитку;
- узгодження національних та європейських норм інституціонально-правового забезпечення реформування державного управління регіональним розвитком.

4.4. Критерії забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки в умовах децентралізації управління

Сучасна суспільно-політична та економічна ситуація в Україні вимагає адекватного аналізу підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки в умовах децентралізації управління. Держава – через формування та реалізацію державної регіональної політики забезпечення соціально-економічного розвитку на усіх рівнях – повинна реагувати на такі найсуттєвіші проблеми та виклики: (1) ускладнення умов розвитку Української держави та погіршення використання нею переваг її геополітичного становища; (2) низькі показники якості життя, рівня інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності; (3) зростання асиметрії в розвитку регіонів, деградація села, посилення міграції працездатного населення, особливо із загостренням процесів внутрішнього переміщення; (4) спроби використати проблеми регіонального розвитку, економічні, соціальні, історичні, культурно-ментальні відмінності між регіонами для загострення політичного протистояння та розвалу економічної

системи; (5) відсутність загальнонаціональних цінностей, нестійкість загальнодержавного політичного, економічного, мовного, культурного, інформаційного простору; (6) небажання та низька спроможність багатьох територіальних громад самостійно вирішувати питання, які належать до їх компетенції; (7) неадекватність існуючої територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою сучасним умовам розвитку; (8) недосконалість системи правового, інституційного, кадрового забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики.

Більшість з наведених вище викликів описані в Концепції державної регіональної політики [203], що, проте, зважаючи на події 2014-2015 рр. в Україні, потребують корекції та доповнення. На жаль, як додаткову проблему варто додати негнучкість і неспроможність державної політики вчасно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі. На нашу думку, для забезпечення безпеки це повинно стати першочерговим завданням.

Державна політика забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів визначається як сукупність стратегічних заходів, засобів, механізмів, інструментів та взаємоузгоджених дій органів державної влади та місцевого самоврядування для (1) забезпечення безпечного збалансованого як економічного, так і соціального розвитку її регіонів, (2) створення безпечного середовища проживання людей на усій території України; (3) забезпечення просторової єдності держави та сталого розвитку регіонів.

Ключовими принципами державної політики забезпечення конкурентоспроможності та безпеки регіонального розвитку виокремлено такі: конституційності та законності; верховенства прав людини; єдності; комплексності; скоординованості; децентралізації; субсидіарності, доступності, програмності та ін.

Усвідомлюючи потребу удосконалення державної регіональної політики в Україні, її реалізацію на сучасному етапі варто здійснювати за напрямками:

- 1) формування ефективної системи публічної влади в регіонах;
- 2) сприяння підвищенню рівня матеріального, фінансового, кадрового, інформаційного забезпечення розвитку регіонів;
- 3) сприяння інтеграції регіонального інформаційного, освітнього просторів у єдиний загальноукраїнський простір;
- 4) запровадження ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні, а на регіональному – територіальних громад.

Загалом питання участі територіальних громад у вирішенні соціально-економічних проблем на місцях і забезпеченні економічної безпеки на регіональному рівні часто визначається як пріоритетне і досить неоднозначне.

Фактично території, адміністративно-територіальні утворення не є об'єктами державної політики. Територія – ділянка земної поверхні, що має визначені межі та просторовий базис діяльності, що включає виробничі фонди та інфраструктуру [185]. Економічна регіоналізація в Україні в 2007-2010 рр., у період економічної кризи, стала викликом економічній безпеці майбутнього окремих територій країни.

В Україні право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення гарантується Конституцією України, проте на практиці практично не реалізується. Це право визначається та закріплюється як місцеве самоврядування (ст. 140). Засади здійснення самостійності територіальних громад не закріплені окремим законом, а механізми та напрями її реалізації чітко не визначені. З піднесенням громадянської активності після Революції гідності питання правоздатності та дієздатності територіальних громад набуло особливої уваги та актуальності. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних

громад», Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив Методику формування спроможних територіальних громад [295].

Самі «питання місцевого значення» ще потребують уточнення, оскільки в Конституції України (ст. 143) вони визначаються досить розмито. Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, Основний закон України передбачає фінансову, організаційну, правову самостійність органів місцевого самоврядування, що не завжди реалізується на практиці. Зокрема, щодо фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, закріпленої в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» [298], де окреслено основні засади діяльності органів місцевого самоврядування, але не визначено механізмів забезпечення реальної самостійності територіальних громад.

У ст. 4 Закону визначено основні принципи місцевого самоврядування, серед яких правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність, проте не подано межі таких форм самостійності, механізми та інструменти їх здійснення. Стаття 16 Закону присвячена організаційно-правовим, матеріальним та фінансовим основам місцевого самоврядування, де у п. 1 зазначається, що «органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділяються цим та іншими законами власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону», проте не визначається, яким чином та на яких засадах здійснюється ця самостійність. Така недосконалість законодавства не давала законних підстав територіальним громадам здійснювати свою діяльність з управління місцевим (регіональним) розвитком.

Територіальна структура є саме тим елементом економіки країни, який забезпечує стійкі просторові зв'язки та цілісність соціально-економічного розвитку. Вона також є інструментом покращення середовища життєдіяльності людини та рівня життя, результатом розвитку і розміщення продуктивних сил, передумовою розвитку та зміцнення конкурентоспроможності економіки та забезпечення національної безпеки

країни. Характеристики територіального устрою закріплені в законодавчих актах, у Конституції України [140]. Так, територіальний устрій України, відповідно до ст. 132 Конституції України [202], ґрунтується на засадах:

- єдності та цілісності державної території,
- поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади,
- збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України», вживається поняття «суспільство», яке не є суб'єктом права, а безпека регіонів, адміністративно-територіальних одиниць і територіальних громад не є об'єктом національної безпеки в Україні. До суб'єктів забезпечення національної безпеки не віднесені також інші (крім держави і громадян) суб'єкти господарювання та учасники відносин у сфері господарювання, інтереси яких не входять до системи національних інтересів (відповідно до ст. 1) [185].

У той же час громадян, об'єднання громадян, органи місцевого самоврядування визнано суб'єктами забезпечення національної безпеки України (ст. 4), посягання на права і свободи громадян визнано загрозою у сфері державної безпеки (ст. 7), а головним принципом забезпечення національної безпеки є пріоритет прав і свобод людини і громадянина (ст. 5). Стаття 9 «Повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки» визначає, що місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки [140].

У законодавстві закладена суперечність між національними інтересами та цілями регіонального і територіального розвитку, що призвела до уповільнення економічного зростання регіонів і країни. Саме використання в межах адміністративно-територіальних одиниць активності територіальних громад та інших суб'єктів господарської діяльності для реалізації

конституційних прав і свобод громадян є ключовим чинником забезпечення економічної безпеки регіонів.

Хоча в Україні є досвід активної співпраці органів місцевого самоврядування з громадами, це ще не стало постійною практикою. Можливості, надані законодавством, використовуються неповно або нечасто, в основному через (1) небажання органів влади йти з населенням на відкритий діалог, співпрацю; (2) відсутність законодавчого зобов'язання органів влади вирішувати проблеми спільно з громадськістю; (3) необізнаність громадськості про права та обов'язки громади та органів влади. Процес залучення громадськості базується на принципах прозорості, відкритості, гнучкості, підзвітності, врахування інтересів громадян, які, на жаль, не вдається дотримуватися.

Розвиток громадянського суспільства в Україні актуалізував питання налагодження ефективної взаємодії між органами влади та територіальними громадами, створення для цього дієвих механізмів. Особливо це стосується органів місцевого самоврядування, оскільки саме зміцнення місцевого самоврядування виступає запорукою безпечного розвитку як окремих регіонів, так і держави загалом.

Незважаючи на певні кроки в напрямі налагодження діалогу, громадськість не має реального впливу на процес прийняття рішень, на формування державної політики розвитку, конкурентоспроможності економіки та безпеки. З метою розробки та впровадження ефективних механізмів, методів і форм цього впливу, необхідно: 1) здійснювати просвітницьку роботу серед населення стосовно законодавства України (зокрема, Закону України «Про участь громадськості у процесі прийняття рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування України») у сфері суспільно-політичних відносин, щоб воно стало рівноправним партнером влади; 2) залучати громадськість до розробки та реалізації програм суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку; 3) запровадити навчання посадових осіб місцевого самоврядування

методів роботи з громадськістю, способів її залучення до ефективної взаємодії та ін.

Функціонування місцевого самоврядування в Україні потребує ґрунтовного аналізу ще й з огляду на впровадження реформи адміністративно-територіального устрою. Сформувалися істотні загрози безпеки функціонування та розвитку територіальних громад (зокрема, й інституційні «пастки»), які потребують ґрунтовного вивчення з подальшим їх усуненням. Основні загрози безпеки територіальних громад наведені на рисунку 4.5.

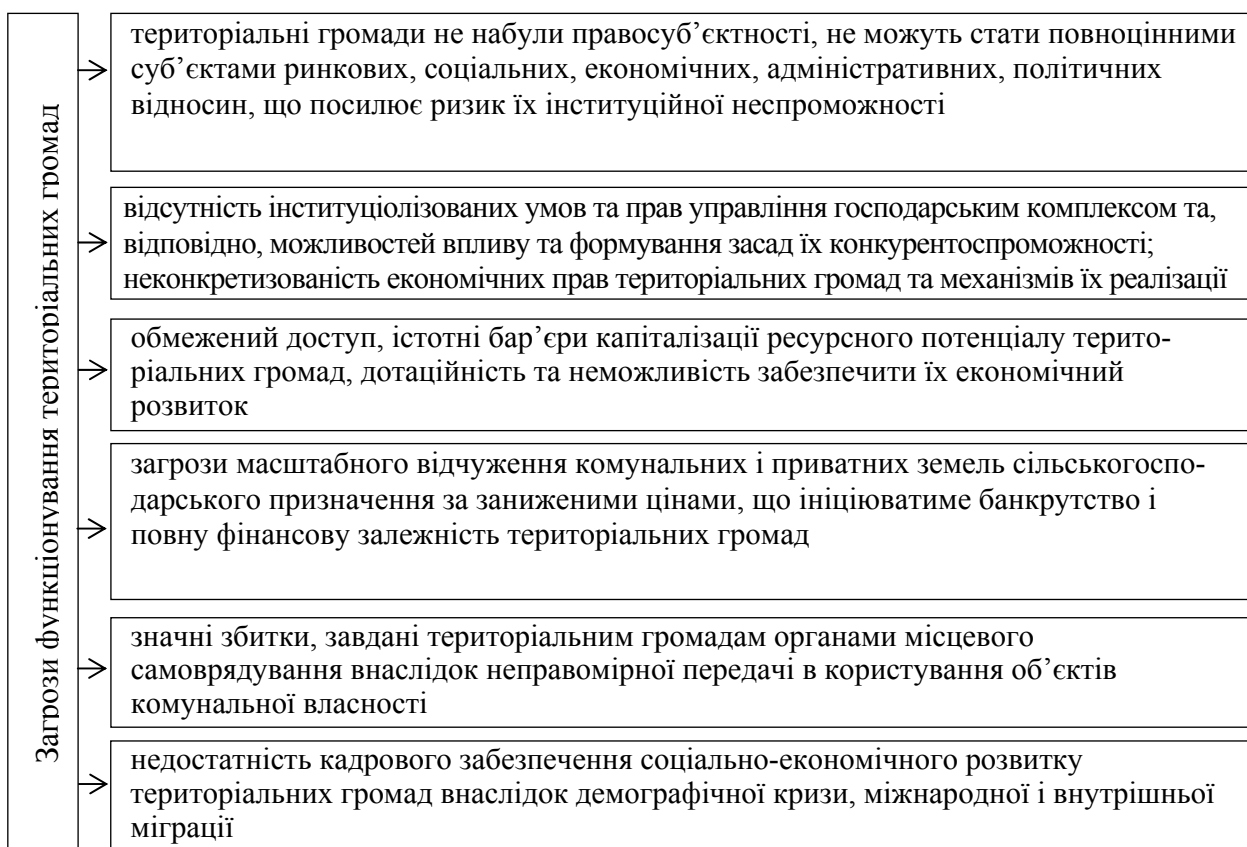

Рис. 4.5. Основні загрози реалізації конкурентних переваг та забезпечення економічної безпеки територіальних громад в Україні

Складено автором.

Аналізуючи негативні чинники впливу на систему забезпечення захисту інтересів територіальних громад, варто зупинитися на кількох важливих аспектах. Насамперед, інституціональний – незважаючи на те, що

згідно з Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування» територіальна громада в Україні є базовим і ключовим суб'єктом владних повноважень, не будучи ідентифікованою як суб'єкт правовідносин, вона не може стати повноцінним суб'єктом економічних відносин.

Оскільки територіальні громади не стали офіційними суб'єктами правовідносин, вони не можуть набути юридичного статусу власника комунального майна, а в Україні воно захищене найгірше, що спричиняє виклики економічного розвитку на місцевому рівні [240]. Враховуючи, що територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, вона володіє певними правами (економічними, зокрема), які, проте, є переважно декларативними, зафіксованими у законодавчих актах без чітких механізмів їх реалізації, що є перешкодою досягненню їх самодостатності та причиною економічної неспроможності.

Працюючи над удосконаленням політики забезпечення регіонального розвитку, формування базису конкурентоспроможності регіональних економік та забезпечення їх сталого розвитку і безпеки, з урахуванням важливості ролі територіальних громад, пріоритетними напрямками реформування повинні стати: оптимізація територіальної основи публічної влади з розподілом сфери повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; підвищення якості життя мешканців регіонів, зменшення диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території; реалізація міжрегіональних проектів та програм ефективного використання місцевих ресурсів; запровадження критеріїв оцінки «проблемних» територій у регіонах, дієвих механізмів державної підтримки міжрегіональної інтеграції.

Гармонізація інтересів регіонів і держави при формуванні регіональної політики в аналізованій сфері повинна здійснюватися на засадах (1) чіткого розподілу компетенцій центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; (2) прозорого розподілу податкових

ресурсів між місцевими і державним бюджетами; (3) запровадження державного контролю за законністю рішень органів і посадових осіб місцевого самоврядування та (4) врахування загальнонаціональних інтересів при вирішенні локальних проблем.

Реалізація державної політики забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону та формування умов його економічної безпеки може успішно здійснюватися лише через систему економічних, організаційних, фінансових, правових, інформаційних, освітніх, культурних заходів. Така система заходів базується на оцінюванні та прогнозуванні розвитку регіонів, для чого застосовується комплекс заходів фінансово-економічного забезпечення, підвищення конкурентоспроможності територій та сприяння інноваційному розвитку (табл. 4.4).

Нерівномірність розвитку регіонів і заходи з вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку вимагають організації моніторингу головних параметрів конкурентоспроможності та економічної безпеки, аналізу показників соціально-економічного розвитку. Одним із найбільш принципових питань є вибір системи індикаторів та обґрунтування їх порогових значень. Порівняльний аналіз регіонів за окремими індикаторами конкурентоспроможності та безпеки дозволяє визначити як найбільш вразливі сфери, так і сильні сторони економіки.

Існують різні підходи до формування системи відповідних індикаторів та обґрунтування їх порогових значень [149], тому при виборі критеріїв та показників був узагальнений досвід попередніх дослідників.

Оскільки національна та регіональна конкурентоспроможність і економічна безпека взаємопов'язані, за основу системи індикаторів на регіональному рівні взято систему індикаторів на рівні національному та адаптовано до регіонального виміру.

Таблиця 4.4

**Комплекс заходів реалізації ефективної регіональної політики
підвищення конкурентоспроможності економіки та зміцнення
економічної безпеки територіальних громад**

Напрями формування фінансово-економічного забезпечення	Чинники і засоби підвищення конкурентоспроможності територій та сприяння інноваційному розвитку
<ul style="list-style-type: none"> - коротко-, середньо-, довгострокове бюджетне планування; - бюджетне вирівнювання; - спрямування цільових трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам на вирішення пріоритетних завдань сталого розвитку; - забезпечення стабільних джерел надходжень до бюджету розвитку всіх місцевих бюджетів; - прямі державні інвестиції на реалізацію проектів, спрямованих на модернізацію інфраструктури; - окремі бюджетні програми стимулювання розвитку регіонів; - державна підтримка на конкурсних засадах програм регіонального розвитку на умовах спільного фінансування; - створення системи фондів для фінансування інструментів реалізації регіональної політики 	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення регіонального стратегічного планування та робіт з планування територій, здійснення бюджетного планування відповідно до стратегічних пріоритетів; - підтримка проектів підвищення конкурентоспроможності регіонів; - створення сприятливих умов для прориву в зростанні найбільш інвестиційно привабливих територій; - сприяння формуванню в регіонах кластерів з метою системного підвищення їхньої сукупної ефективності; - сприяння залученню зовнішніх та внутрішніх інвестицій, створенню технопарків, центрів трансферу технологій, розвитку інноваційної інфраструктури; - стимулювання інноваційної спрямованості розвитку підприємництва, запровадження ефективного механізму правової, фінансової, організаційної підтримки перспективних інноваційних проектів; - підтримка інфраструктури розвитку МСП, особливо у сільській місцевості, кредитно-гарантійні механізми підтримки; - сприяння впровадженню енергозберігаючих технологій, використання місцевих відновлювальних джерел енергії; - розроблення та реалізація державних та регіональних програм відновлення родючості та охорони земель; - соціальна, економічна та екологічна реабілітація проблемних територій з пріоритетним розвитком високотехнологічних видів діяльності; - збереження та ефективне використання природної і культурної самобутності території

Складено автором.

На відміну від існуючої індикативної системи оцінювання конкурентоспроможності та безпеки держави, в регіональній системі немає окремого виділення фінансового та зовнішньоекономічного блоків, хоча низка індикаторів цих блоків увійшла до складу системи показників.

Натомість, значна увага приділена інноваційному блоку – ці індикатори відображають стан різних аспектів інноваційної діяльності регіонів, оскільки саме інноваційні перетворення стають імперативом конкурентоспроможності та необхідною умовою модернізації економіки. Регіони, через особливості соціально-економічного розвитку, гнучкості і здатності до змін, повинні стати локомотивом інноваційних зрушень у країні. Крім інноваційного блоку, до складу індикаторів включений екологічний блок: викиди в атмосферу від стаціонарних джерел, скидання стічних вод, лісовідновлення. Вибір цих індикаторів зумовлений їх доступністю для аналізу. Хоча вибір порогових значень цих індикаторів досить умовний, він дозволяє проводити порівняльний аналіз регіонів за рівнем екологічних загроз (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Індикатори конкурентоспроможності та економічної безпеки
регіону і територіальних громад**

№	Назви індикаторів
Економічний розвиток	
1.	ВРП на одну особу, тис. грн
2.	Рівень інфляції, %
3.	Інвестиції в основний капітал, % до ВРП
4.	Ступінь зносу основних фондів промислових підприємств, %
5.	Сальдо зовнішньоторговельного балансу, % до ВРП
6.	Сальдо консолідованого бюджету регіону, % до ВРП
Соціальний розвиток	
7.	Відношення доходів на одну особу до прожиткового мінімуму
8.	Відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати, %
9.	Рівень безробіття за методологією МОП, %
10.	Очікувана тривалість життя при народженні, років
11.	Житлова площа на одного мешканця, м ²

Продовження таблиці 4.5

	Кошти на охорону здоров'я, освіту і соціальну політику, % до ВРП
	Інноваційний розвиток
	Частка інноваційної продукції у всій продукції промисловості, %
	Кількість осіб, зайнятих науковими дослідженнями і розробками на 10 тис. зайнятих
	Внутрішні витрати на наукові дослідження і розробки, % до ВРП
	Інтенсивність витрат на технологічні інновації (відношення витрат на технологічні інновації до обсягу випущеної продукції), %
	Кількість поданих заявок на винаходи на 10 тис. населення
Екологічна стабільність	
	Викиди забруднених стічних вод, тис. м ³ /км ²
	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, т/км ²
	Лісовідновлення (частка відновлених лісів, %)

Джерело: Складено за [232].

Перелік наведених у таблиці 4.5 індикаторів може стати основою для оцінювання стану конкурентоспроможності економіки та економічної безпеки регіону, визначення «проблемних» місць, слабких сторін та усунення загроз. Маючи спільну систему вимірювання, покращується процес управління економічним розвитком в межах держави, оскільки виявлений стан справ дає змогу порівнювати території у межах держави за однаковими критеріями і робити адекватні висновки щодо конкретних проблем і небезпек окремо взятого регіону, налагоджувати співпрацю та взаємодоповнювати один одного в загальнонаціональній народногосподарській системі.

Наведена система індикаторів конкурентоспроможності та економічної безпеки регіонів не є остаточною і може бути доповнена при необхідності іншими індикаторами, зокрема аспектами фінансової стійкості регіонів, продовольчої, енергетичної та промислової безпеки.

Використовуючи індикатори, які мають різні одиниці вимірювання, варто використовувати метод згладження, реалізація якого передбачає етапи (1) визначення мети і завдань дослідження; (2) вибір системи індикаторів; (4)

збір даних; (5) нормування індикаторів; (6) агрегація інформації; (7) визначення вагових коефіцієнтів; (8) аналіз і прогнозування.

У процесі дослідження стану конкурентоспроможності та економічної безпеки недостатнім є порівняння результату з пороговим значенням, важливою є інформація, наскільки значення відрізняється від порогового. У зв'язку з цим доцільно використовувати так звану «теорію зон» (зона «катастрофічного ризику», «критичного ризику», «значного ризику», «помірного ризику», зона «стабільності») для ранжування індикаторів за ступенем віддалення від порогового значення.

Ця теорія є подібною до теорії економічного аналізу – спектр-бальний метод, який передбачає проведення аналізу фінансових коефіцієнтів шляхом порівняння отриманих значень з рекомендованими нормативними величинами з використанням при цьому системи рознесення цих значень за зонами віддаленості від оптимального рівня. Подібний метод, на нашу думку, буде адекватним при використанні в аналізі індикаторів конкурентоспроможності та безпеки регіону.

Розробка системи індикаторів оцінювання доповнить інституційне забезпечення, що поряд з посиленням правового підґрунтя функціонування територіальних громад в Україні дасть змогу виробити адекватну систему посилення конкурентних переваг та захисту економічної безпеки регіонів та територіальних громад як основного елемента безпеки регіону.

На тлі побоювань, що імплементація пропонованих Кабінетом Міністрів України механізмів реформування адміністративно-територіального устрою може мати незворотні негативні наслідки не лише для розвитку територіальних громад, але й для держави загалом, усунення наведених інституціональних перешкод і загроз, зміцнення безпеки розвитку територіальних громад вимагає невідкладного вирішення. Завдання, які є першочерговими для реалізації державою з метою посилення безпеки територіальних громад, перелічені в таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

**Завдання державної політики з формування конкурентних переваг та
зміцнення безпеки територіальних громад в Україні**

№ з/п	Заходи	Характеристика
1	2	3
1	Інституціоналізація правосуб'єктності територіальних громад, реєстрація їх юридичними особами публічного права з наданням відповідних реєстраційних посвідчень та ідентифікаційних ознак кожній територіальній громаді ще до їх офіційного об'єднання	Механізмом реєстрації може стати розробка та прийняття на референдумах чи загальних зборах громадян статутів територіальних громад та їх реєстрація управліннями юстиції. Для забезпечення реалізації прав територіальних громад, у тому числі економічних, територіальні громади мають набути статусу юридичної особи
2	Оформлення територіальних громад власником комунального майна і позбавлення цього статусу органів місцевого самоврядування	Повна інвентаризація об'єктів комунальної власності з внесенням їх у публічні реєстри, зокрема Єдиний державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний земельний кадастр та ін.
3	Розробка та імплементація стандартів і механізмів реалізації економічних прав, обов'язків та відповідальності територіальних громад	Важливою передумовою дотримання економічних прав територіальних громад повинно стати формування матеріальної основи їх розвитку через передачу їм значної частини земельних, лісових, водних ресурсів з одночасним запровадженням відповідальності за їх неналежне використання.
4	Посилення персональної відповідальності представників органів влади, а також контролю за використанням, передачею у користування та відчуження комунального майна	Визнати важливість імплементації положень Коаліційної угоди від 20.11.2015 р. щодо забезпечення повсюдності місцевого самоврядування, передачі територіальним громадам земель за межами населених пунктів, спрощення обліку та публічності реєстрів речових прав на нерухоме майно

Продовження таблиці 4.6

1	2	3
5	Продовження мораторію на введення в обіг земель сільськогосподарського призначення в Україні, невідкладна переоцінка земельних ресурсів за ринковою вартістю	Розробка механізмів надання пріоритетності викупу земель громадянами України, встановлення гранично допустимих меж на володіння землею однією фізичною особою
6	Запровадження повсюдного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, передусім самими громадами	Через удосконалення нормативно-правового базису забезпечити інституціоналізацію механізму такого контролю
7	Проведення системної оцінки причин та наслідків недотримання економічних прав територіальних громад, які зумовлюють їх економічну неспроможність	Визначити чіткий і прозорий механізм об'єднання майна територіальних громад у процесі їх укрупнення, з дотриманням критеріїв економічної безпеки територіальних громад
8	Здійснення заходів вдосконалення кадрового забезпечення розвитку територіальних громад	Облік людського потенціалу за кількісними і якісними параметрами, через аналіз каркасу територіальної громади

Джерело: Складено автором.

Для вирішення зазначених і запобігання виникненню нових проблем, як зазначається в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році», у процесі подальшого реформування територіальних громад на основі положень законодавства про об'єднання територіальних громад необхідно [3]:

– пришвидшити доопрацювання і внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей на основі положень Методики формування спроможних територіальних громад, встановити чіткі терміни доопрацювання перспективних планів обласними державними адміністраціями, схвалення їх на обласному рівні та затвердження урядом;

- законодавчо врегулювати механізм приєднання територіальних громад до існуючих об'єднаних територіальних громад без проведення повторної повної процедури формування об'єднаної територіальної громади;
- забезпечити здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади із залученням представників органів місцевого самоврядування та їх асоціацій, громадських організацій, міжнародної допомоги;
- визначити кількісні критерії, за яких у селі, що входить до складу об'єднаної територіальної громади, має обиратися староста. Це дасть змогу підвищити ефективність використання фінансових ресурсів і забезпечити належне представництво інтересів членів об'єднаної громади у виконавчих органах;
- організувати навчально-методичні семінари для представників територіальних виборчих комісій щодо проведення відповідних місцевих виборів, у т.ч. виборів старост населених пунктів, що входять до складу об'єднаних територіальних громад;
- удосконалити методичне забезпечення, підготувати рекомендації та проекти типових документів для забезпечення ефективного функціонування об'єднаних територіальних громад (порядок реєстрації, організація роботи ліквідаційних комісій, моделювання бюджетів тощо);
- внести зміни до законодавства, що регулює питання планування розвитку територій, щодо стратегічних планів розвитку об'єднаних територіальних громад, зокрема процедури розроблення й затвердження, структури документа тощо;
- запровадити механізми участі громадськості у виробленні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад, проектів містобудівної документації тощо;

- законодавчо визначити механізми проведення загальних зборів громадян, громадських слухань, місцевих ініціатив, діяльності громадських рад, органів самоорганізації населення у спосіб прийняття нової редакції Закону України «Про органи самоорганізації населення»;
- законодавчо врегулювати питання проведення місцевих референдумів, оскільки з ухваленням Закону України «Про всеукраїнський референдум» у 2012 р. правовий механізм проведення місцевого референдуму, що є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення у спосіб прямого волевиявлення, було втрачено;
- вивчити доцільність надання органам самоврядування об'єднаних територіальних громад можливості брати довгострокові бюджетні зобов'язання за проектами державно-приватного партнерства, пов'язаними з розбудовою, відновленням та модернізацією інфраструктури у спосіб внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу.

Реалізація перелічених заходів у системі інституційно-правового та організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможності економіки та економічної безпеки регіону насамперед підвищить правову свідомість та громадянську активність представників територіальних громад. Оскільки вони становлять основу господарської системи регіону та його соціально-економічного розвитку, то на рівні територіальних громад дасть змогу не лише вдосконалити систему управління регіональним розвитком, але й підвищити рівень захисту економічних інтересів держави.

Висновки до розділу 4

1. З метою зміцнення базових засад конкурентоспроможності регіональних економік в Україні етапами ефективного реформування політики регіонального розвитку повинні стати: 1) перехід від політики «єдиного центру» до врахування багатоієрархічних інтересів суб'єктів

господарювання на регіональному рівні за принципом вертикальної та горизонтальної координації заходів стимулювання регіонального розвитку і зміцнення регіональної безпеки; 2) відмова від політики перерозподілу ресурсів та «вирівнювання»; 3) застосування комплексного регуляторного впливу, гібридних інструментів та механізмів стимулювання регіонального розвитку й безпеки (через залучення потенціалу державно-приватного партнерства, переваг міжрегіонального і транскордонного співробітництва, створення регіональних кластерів, розвитку Єврорегіонів).

2. Конкурентоспроможність економіки регіону в значній мірі визначається її здатністю не лише «перемагати» в т. зв. конкурентній боротьбі з аналогічними господарськими системами держави, але й рівноправною участю в мегарегіональних об'єднаннях. Реалізація такої стратегічної мети потребує розробки і реалізації стратегії участі вітчизняних регіонів у мегарегіональних утвореннях. Ключовими засадами такої регіональної політики повинні стати (1) аналіз інституційно-правової бази забезпечення міжнародного співробітництва регіонів та аналіз тенденцій співпраці регіонів у зовнішньоторговельній, інвестиційній, науково-технічній сферах, (2) вимірювання рівня економічної безпеки найбільш чутливих до ефектів міжнародного співробітництва показників (інвестиційної, зовнішньоекономічної, науково-технологічної, виробничої безпеки) та визначення ступеня впливу загроз на економічну безпеку регіонів, (3) перспективи розвитку міжнародного регіонального співробітництва та його впливу на рівень економічної безпеки регіонів-учасників; (7) визначення механізмів управління системою економічної безпеки субнаціонального утворення в процесі міжнародного співробітництва. На сучасному етапі розвитку України міжнародне міжрегіональне співробітництво є необхідним елементом посилення безпеки регіонів.

3. Забезпечення цілісності соціально-економічного розвитку регіонів України, як однієї з домінантних умов формування та використання конкурентних переваг їх економік, можливе лише через удосконалення

територіальної структури. Порушення територіального устрою України, що ґрунтується на засадах цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у реалізації державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів на основі їх історичних, економічних, демографічних, етнічних і культурних особливостей, поставили питання розвитку зміцнення територіальної структури та захисту територіальних на пріоритетне місце у формуванні регіональної політики безпеки.

4. Питання налагодження ефективної взаємодії між органами влади та територіальними громадами, створення для цього дієвих механізмів є першочерговим у сучасних умовах, а зміцнення місцевого самоврядування виступає запорукою безпечного розвитку та реалізації потенціалу конкурентоспроможності економіки регіонів і держави. Територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, володіє певними правами (економічними зокрема), які, проте, є переважно декларативними, що є перешкодою для досягнення їх самодостатності та причиною їх економічної неспроможності.

5. У контексті удосконалення політики формування та реалізації факторних конкурентних переваг регіональних економічних систем за участі в управлінні цими процесами територіальних громад пріоритетними напрямами реформування повинні стати: оптимізація територіальної основи публічної влади з розподілом сфери повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; підвищення якості життя мешканців регіонів, зменшення диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території; реалізація міжрегіональних проектів та програм ефективного використання місцевих ресурсів; запровадження критеріїв оцінки «проблемних» територій у регіонах, дієвих механізмів державної підтримки міжрегіональної інтеграції.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [29, 30, 31, 32, 35, 37, 42, 50, 74, 75, 77, 78, 405].

РОЗДІЛ 5. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

5.1. Стратегічні пріоритети зміцнення конкурентоспроможності регіонів у системі зміцнення їх економічної безпеки

Відомо, що конкурентоспроможність є системною і узагальнювальною категорією, що характеризує здатність її об'єкта перемагати в конкурентній боротьбі за відповідні ресурси чи блага, переваги і можливості [96]. На рівні регіону такими є інвестиційні та інтелектуально-кадрові ресурси, якісні матеріально-технічні ресурси, техніко-технологічна база, інформаційно-комунікаційне та програмне забезпечення. Під конкурентоспроможністю економічного комплексу регіону також розуміють і ефективне використання ресурсного забезпечення з метою соціально-економічного, культурного та суспільного розвитку територій області, зростання життєвого рівня населення.

Системність і комплексність категорії «конкурентоспроможність» об'єктивно зумовили те, що в багатьох наукових дослідженнях вона почала протиставлятися категорії «економічна безпека». Різниця практично звелася лише до того, що конкурентоспроможність характеризує здатність досягати максимального ефекту, а економічна безпека – мінімально прийнятних значень параметрів функціонування економічної системи регіонів держави.

Отже, актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності та її тісний зв'язок із забезпеченням безпеки, стали важливими умовами того, що у більшості національних та регіональних і місцевих програмах, задекларованих урядових ініціативах, рішеннях громадських структур все частіше серед стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики визначається формування конкурентоспроможної економіки, що автор

вважає закономірним. Хоча слід звернути увагу й на те, що попри широку актуальність конкурентоспроможності у наукових дослідженнях досі немає єдиновизначеного підходу до змісту теоретично-прикладної характеристики цієї категорії. Тут закладається і трактування економічного потенціалу регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках, здатності економічних суб'єктів розвиватися та уникати інституційних і ринкових обмежень, характеристики внутрішньоекономічного середовища із необхідними можливостями, здатністю ефективно використовувати ресурси, у т.ч. порівняно з іншими регіонами держави та зовнішніми адміністративно-територіальними органами.

При формуванні політики підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів необхідно враховувати низку властивих характеристик, зокрема пов'язаних із особливостями товарного обміну, зміною умов внутрішнього середовища під впливом конкуренції між суб'єктами економічних відносин та тенденціями соціально-економічного розвитку держави [16].

Конкурентоспроможність економіки доцільно розглядати як ключовий критерій належного рівня економічної безпеки регіону, оскільки вона виражає здатність господарства до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення, протистояти дестабілізаційній дії чинників, що створюють загрозу нормальному економічному розвитку, забезпечувати належні позиції у світогосподарській системі [159]. Основою таких припущень є Закон України «Про національну безпеку», в якому до переліку пріоритетів інтересів входять створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; до основних напрямів державної політики з питань економічної безпеки регіонів України віднесено забезпечення умов для сталого зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки; утверджується важливість створення конкурентного середовища [299].

Зауважимо, що конкурентоспроможність у системі економічної безпеки регіону стосується не лише ефективного управління розвитком господарського комплексу та його галузями. Її важливою передумовою є просторово-територіальний аспект як поєднання галузевих або секторальних особливостей соціально-економічних систем регіонів, міст, сільських поселень тощо. Важливою ознакою конкурентоспроможності є її середовище господарської діяльності, передусім доступу до ресурсів та ринків, стабільність і стійкість, здатність до економічних агентів, до відтворення і розвитку.

Конкурентоспроможність економіки регіону можна розглядати і з огляду трактування його як суб'єкта економічних відносин. В такому разі це здатність використовувати традиційні і формувати нові, адекватні сучасному рівню соціально-економічного розвитку джерела конкурентних переваг, що забезпечують економічне зростання та підвищення рівня якості життя населення, здатність реалізувати потенціал, нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги для забезпечення сталого розвитку територій, впроваджувати в господарську практику нові досягнення науково-технічного прогресу. Втім, на жаль, на разі про реалізацію таких завдань практично у всіх регіонах держави не йдеться.

Економічна та соціальна сфера регіонів України характеризується високою залежністю від централізованого бюджетного фінансування та інвестицій. На прикладі Чернівецької області є підстави стверджувати, що економіка регіону досі не відновила докризові темпи зростання, зокрема обсягів виробництва основних видів продукції підприємствами реального сектору економіки. Їй властиві негативні тенденції, що об'єктивно послаблюють конкурентні позиції економіки області. Їх ознаками є зменшення приросту інвестицій, погіршення сальдо зовнішньої торгівлі, зростання частки збиткових підприємств, зниження інноваційної активності, особливо у промисловому секторі. Недосконалим є і характер розвитку соціальної сфери регіону. Зокрема, знизилась темпи відтворення на ринку

праці, погіршилася демографічна ситуація, уповільнилися темпи зростання заробітної плати та збільшилися обсяги з її заборгованості.

Означені тенденції позначаються і на послабленні важливих структурних елементів економічної безпеки регіону – фінансової (зокрема бюджетної, інфляційної та грошово-кредитної), макроекономічної, соціальної та демографічної, виробничої, інвестиційно-інноваційної. Ризики та загрози, що посилюються за цими напрямками, негативно позначаються у середньо- і довгостроковій перспективі й на стані забезпечення енергетичної, екологічної, продовольчої складових економічної безпеки Чернівецької області.

Отже, перед центральними та місцевими органами влади актуалізується завдання ідентифікації нових, ефективних, дієвих і доступних для реалізації стратегічних пріоритетів і в їх межах – заходів та засобів, упровадження яких дозволить посилити конкурентні позиції економіки області, причому в проекції на зміцнення основ системи економічної безпеки регіону.

На переконання автора, напрями державної політики в аналізованій сфері важливо узгодити з детермінантами безпечного функціонування, відтворення і розвитку регіону як соціально-економічної системи. Як було показано в теоретичній частині дослідження, це добробут населення, внутрішнє виробництво, демографічна ситуація, соціальна напруженість, ресурсна забезпеченість, тінізація та криміналізація економіки.

Таким чином, з огляду на ці пріоритетні напрями, а також слабкі місця конкурентоспроможності економіки Чернівецької області, на думку автора, є підстави сформулювати перелік стратегічних пріоритетів її зміцнення, що стосуватимуться розвитку та посилення конкурентних позицій суб'єктів реального сектору економіки, модернізації системи внутрішнього ринку, забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів базових галузей економіки області, впровадження інституційних реформ та структурних зрушень у підприємницькому середовищі, поглиблення транскордонного, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва, накопичення

інтелектуального-кадрового потенціалу та покращення важливих характеристик соціальної безпеки (рис. 5.1).

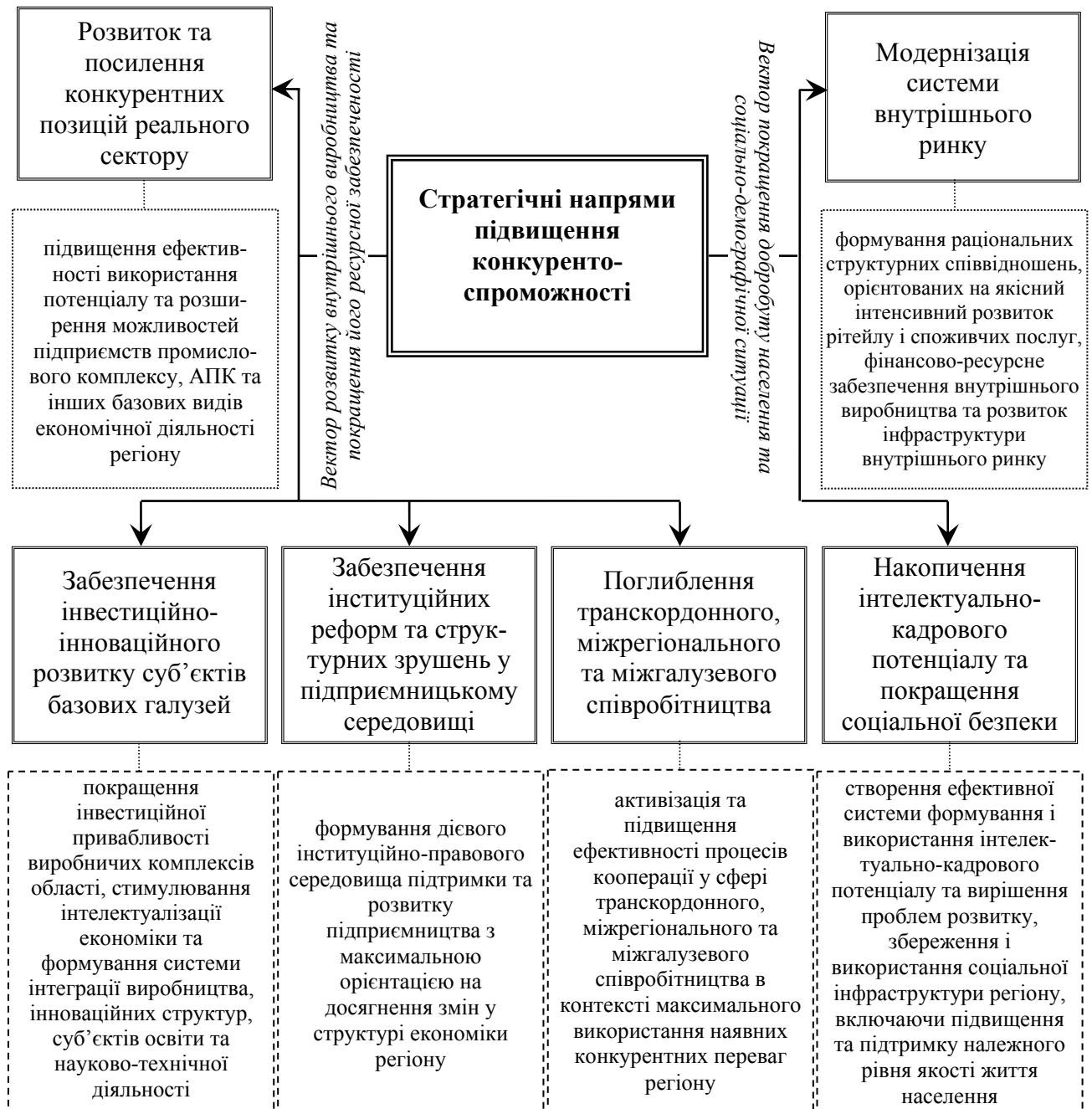

Рис. 5.1. Вектори та стратегічні напрями зміцнення конкурентоспроможності економіки, узгоджені з пріоритетами економічної безпеки регіону

Складено автором.

Значну вагу в розвитку та забезпеченні конкурентоспроможності економіки регіону займає її реальний сектор, що включає види економічної діяльності, в яких створюється значна додана вартість. Так, для Чернівецької області базовими галузями економіки є промисловість, агропромисловий комплекс, лісове господарство, будівництво, паливно-енергетичний комплекс, транспорт, зв'язок, дорожнє господарство. Саме у цих сферах мають розвиватися продуктивні сили, що формують конкурентні переваги економіки регіону.

Втім, на сьогодні для реального сектору економіки Чернівецької області притаманна значна кількість проблем, які, навпаки, уповільнюють зростання та посилення конкурентоспроможності регіону, визначаючи таким чином актуальність більш раціонального вибору інструментів розв'язання проблем (табл. 5.1). При цьому про ефективність політики зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону в системі забезпечення його економічної безпеки буде свідчити рівень досягнення очікуваних результатів.

Попри необхідність реалізації комплексу заходів у цих та інших секторах економіки, для більш ефективного використання їх потенціалу в зміцненні конкурентоспроможності господарства в Чернівецькій області необхідно провести низку структурних змін. Так, важливо стимулювати залучення фінансових ресурсів інституційних інвесторів у розвиток виробництва продукції, за якою спостерігається висока імпортозалежність, але область має всі ресурсні можливості з її виробництва, розпочати реалізацію інвестиційно-інноваційних програм та проектів запровадження використання альтернативних і відновлюваних джерел енергії, реформувати внутрішньовиробничу структуру продуктивних сил і виробничих відносин, збільшити експортний потенціал місцевих виробників, активізувати міжсекторальні коопераційні зв'язки великих та інших підприємств регіону.

Таблиця 5.1

**Проблеми, інструменти та очікувані результати політики
зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів реального сектору
економіки Чернівецької області та забезпечення економічної безпеки
регіону**

Проблеми	Інструменти	Очікувані результати
1	2	3
Промисловість		
<ul style="list-style-type: none"> - скорочення обсягів виробництва промислової продукції; - високий рівень енергота ресурсовитратності виробничих процесів; - недостатність власних фінансових ресурсів підприємств для оновлення основних засобів та проведення модернізації виробництва; - відсутність стабільних замовлень на виготовлення та збут продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розширенню експортної бази промислових підприємств, поглиблення їх міжнародної спеціалізації; - стимулювання модернізації та реконструкції виробничих потужностей, зокрема на основі впровадження інноваційних технологій; - залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у реалізацію пілотних проектів розвитку промислового комплексу; - освоєння виробництва нових конкурентоспроможних видів продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання обсягів виробництва промислової продукції та покращення параметрів виробничої безпеки; - збільшення кількості інноваційно-активних підприємств та зміцнення інвестиційно-інноваційної безпеки; - покращення фінансового стану та частки прибуткових промислових підприємств, передумов фінансової безпеки регіону; - підвищення конкурентоспроможності продукції місцевих виробників
Агропромисловий комплекс		
<ul style="list-style-type: none"> - зношена та морально застаріла матеріально-технічна база виробництва; - брак фінансування підтримки виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку галузі; - складний фінансово-економічний стан сільськогосподарських підприємств; - високий рівень зношеності сільськогосподарської техніки 	<ul style="list-style-type: none"> - пошук і вироблення альтернативних схем фінансування проектів з модернізації техніко-технологічної бази; - реалізація заходів спрямованих на підтримку та розвиток сільського господарства; - маркетингова підтримка місцевих виробників на споживчому ринку; - залучення інвестицій для технічного переозброєння та впровадження енергозберігаючих технологій 	<ul style="list-style-type: none"> - модернізація матеріальної та технологічної бази АПК в комплексі заходів з посилення виробничої безпеки регіону; - збільшення обсягу виробництва соціально значущої сільськогосподарської продукції та позитивний вплив на соціальну і продовольчу безпеку; - нарощування виробництва імпортозамінної та продукції на експорт як захід зі зміцнення зовнішньоекономічної безпеки регіону

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
Лісове господарство		
<p>- відсутність в області підприємств з переробки низькоякісної, кривної деревини та відходів її переробки;</p> <p>- недостатні потужності підприємств-переробників продукції побічного користування лісовими ресурсами;</p> <p>- ускладнений доступ місцевих технічно переозброєних деревообробних підприємств до лісових ресурсів</p>	<p>- сприяння залученню іноземних інвестицій у модернізацію та технічне переоснащення техніко-технологічної бази деревообробних підприємств;</p> <p>- встановлення квот на експорт необроблених лісових матеріалів;</p> <p>- розвиток інфраструктури із переробки недеревної продукції лісу та продукції побічних лісокористувань;</p> <p>- проведення прозорої закупівлі лісових ресурсів на аукціонах з продажу необробленої деревини</p>	<p>- збільшення обсягів виробництва якісної продукції кінцевого призначення;</p> <p>- покращення інвестиційної привабливості лісових територій із складним доступом;</p> <p>- збільшення заготівлі та реалізації продукції побічних лісокористувань;</p> <p>- посилення інвестиційного та виробничого складників економічної безпеки регіону</p>
Будівництво		
<p>- наявність значної кількості об'єктів незавершеного будівництва, в т. ч. соціальної сфери;</p> <p>- недостатність коштів бюджетів для будівництва об'єктів соціальної сфери та реалізації програм житлового будівництва</p>	<p>- продовження будівництва об'єктів соціальної сфери та завершення будівництва об'єктів з високим ступенем готовності в рамках затверджених регіональних програм;</p> <p>- удосконалення механізмів залучення коштів населення, суб'єктів господарювання та довготермінових банківських кредитів у будівельні проекти</p>	<p>- покращення умов реалізації програм доступного житла, усунення їх корупційної складової;</p> <p>- завершення будівництва та введення в експлуатацію об'єктів соціальної сфери, житлово-комунального господарства;</p> <p>- реконструкція та модернізація об'єктів соціальної інфраструктури із позитивним впливом на соціально-демографічну безпеку регіону</p>

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
Паливно-енергетичний комплекс		
<ul style="list-style-type: none"> - наявність значних боргів за спожиті електроенергію та газ; - недостатність фінансових ресурсів у підприємств енергетичної галузі для розробки та впровадження новітніх технологій; - недостатній рівень використання енергії з нетрадиційних та відновлювальних джерел, альтернативних видів енергетики 	<ul style="list-style-type: none"> - продовження системної роботи щодо погашення заборгованості з розрахунків за спожиті енергоресурси, формування в цих цілях більш ефективної системи мотивації; - реалізація проектів енергозбереження, які претендують на центральне бюджетне фінансування; - модернізація та реконструкція електричних та газових мереж і обладнання, проведення капітального ремонту котелень із заміщенням природного газу 	<ul style="list-style-type: none"> - посилення фінансової стабільності і функціонування паливно-енергетичного комплексу та забезпечення енергетичної безпеки регіону; - забезпечення надійного функціонування системи магістральних і розподільних електричних та газових мереж; - економія паливно-енергетичних ресурсів; - зниження рівня енерговитрат та забезпечення вищої енергоефективності
Транспорт, зв'язок, дорожнє господарство		
<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень якості функціонування пасажирського автомобільного транспорту та його інфраструктури; - зменшення попиту на окремі види послуг; - погіршення мережі автомобільних доріг через відсутність належного фінансування дорожніх робіт з ремонту і експлуатаційного утримання 	<ul style="list-style-type: none"> - реалізація проектів державно-приватного партнерства щодо розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури та її об'єктів; - забезпечення кращої доступності користувачів до універсальних послуг зв'язку та покращання їх якості; - розробка програмних документів для надання концесій місцевим суб'єктам бізнесу на будівництво й експлуатацію автомобільних доріг 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання пасажирообороту та підвищення рівня транспортної безпеки перевезення пасажирів; - поліпшення якості надання послуг зв'язку; - покращення якості транспортних і комунікаційних послуг для населення в системі заходів із соціальної безпеки регіону; - покращення стану доріг та зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод

Складено автором.

Крім того, такі заходи мають особливе значення при пошуку додаткових джерел наповнення місцевих та районних бюджетів області. Зокрема можна очікувати, що розвиток та зміцнення конкурентних позицій суб'єктів реального сектору економіки дозволить у Чернівецькій області

збільшити обсяги надходжень та збалансувати показники бюджетів, забезпечити повне фінансування бюджетних видатків та не допустити бюджетної заборгованості з соціальних виплат, скоротити обсяги кредиторської заборгованості.

Конкурентні позиції суб'єктів реального сектору економіки істотно залежать від рівня розвитку системи внутрішнього ринку, завдяки якій відбувається регулювання, досягається збалансованість потреб, концентруються та залучаються людські й фінансові ресурси. Також процеси внутрішнього ринку характеризують рівень забезпечення економічної безпеки регіону. Зокрема, це проявляється у формуванні пропозиції на ринку конкурентоспроможної продукції, створенні та розширенні нових ринкових сегментів, подоланні внутрішнього дефіциту окремих груп товарів, зменшенні навантаження на зовнішньоторговельний баланс області.

Внутрішній ринок регіону виконує важливу системоутворювальну роль для соціально-економічного комплексу регіону. Для отримання належних результатів при реалізації політики модернізації системи внутрішнього ринку та посилення економічної безпеки регіону регіональним органам влади необхідно реалізувати низку заходів, що передусім стосуються (1) упорядкування та раціонального розміщення торговельних об'єктів з урахуванням підвищення якісних характеристик задоволення потреб населення та нормативів забезпеченості населення об'єктами торгівлі, (2) збільшення на регіональному споживчому ринку частки конкурентоспроможної продукції місцевих товаровиробників, (3) формування прозорого конкурентного середовища у сфері торговельного та побутового обслуговування населення з достатнім контролем і наглядом, недопущенням на споживчий ринок фальсифікованих, неякісних, небезпечних для життя і здоров'я товарів, протидії несанкціонованій і стихійній торгівлі, (4) розвитку інфраструктури споживчого ринку, з поступовим перетворенням товарних ринків на сучасні торговельно-

розважальні комплекси, (5) активізації виставково-ярмаркової діяльності в рамках маркетингу і просування на ринок продукції від місцевих виробників.

Крім того, у Чернівецькій області існує потреба у розвитку сфери послуг та забезпеченні населення побутовими послугами першої необхідності, а особливо у районах, малих містах, сільській місцевості. Завдяки реалізації комплексу таких та інших заходів, на думку автора, у Чернівецькій області можна очікувати змін, пов'язаних з насиченням регіонального споживчого ринку якісними і безпечними товарами та послугами, зниженням ролі стихійних ринків та торгівлі з рук у невстановлених місцях, осучасненням товарно-грошових відносин, збільшенням обсягів роздрібного товарообороту та реалізованих послуг на одиницю населення, а звідси фінансових надходжень у місцеві бюджети. Це позитивно позначається на макроекономічній, фінансовій, соціальній та продовольчій безпеці регіону.

Модернізацію системи внутрішнього ринку не лише можна, але й, на думку автора, необхідно ув'язати з розвитком реального сектору економіки. Їх взаємозалежність може дати позитивні синергічні ефекти, сприятливі як для внутрішнього виробництва, так і для торгівлі, сфери послуг і обслуговування населення. Містком до узгодження завдань поступу внутрішнього ринку і реального сектору економіки можна вважати формування інвестиційного забезпечення. При цьому залучені інвестиції необхідно насамперед спрямувати на підтримку та сприяння інноваційного розвитку базових для економіки регіону видів діяльності. Важливо, щоб відбувалося збільшення інвестиційної активності суб'єктів економічних відносин, залучення фінансових ресурсів комерційних фінансово-кредитних організацій, підвищувалася ефективність інноваційної діяльності.

В останні роки для Чернівецької області характерні значне сповільнення темпів приросту капітальних інвестицій, невисока ефективність їх використання суб'єктами господарської діяльності, неінноваційно-орієнтована структура джерел залучення і використання інвестиційних

ресурсів. Усе це підтверджує важливість реалізації заходів з посилення інвестиційно-інноваційної компоненти конкурентоспроможності суб'єктів саме базових галузей економіки області. Виходячи з цього, на нашу думку, головні напрями зміцнення конкурентоспроможності Чернівецької області у системі забезпечення економічної безпеки можна відобразити, як на рисунку 5.2.

Вважаємо, що органам виконавчої влади та місцевого самоврядування Чернівецької області в контексті зміцнення однієї з найбільш важливих характеристик економічної безпеки регіону слід посилити стимули підприємств до інвестиційно-інноваційної активності, покращити їх доступність до фінансово-кредитних ресурсів, для цього сформувати і розбудувати інституційну інфраструктуру інвестиційного забезпечення, досягти підвищення рівня прозорості та ефективності дозвільної систем.

Водночас активізація діяльності регіональних органів влади з підготовки і промоції перспективних інвестиційних проектів посилить увагу та координацію діяльності з вирішення проблем покращення інвестиційного середовища.

Все це дозволить підвищити інвестиційну привабливість області, створити дієву інституційну систему залучення інвестицій, сформувати та реалізовувати ефективний механізм взаємодії органів регіональної влади, недержавних та громадських організацій з фінансово-кредитними інституціями.

Це, на думку автора, позитивно позначиться на покращенні інституційного забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону, зміцненні його фінансово-інвестиційної безпеки, інформаційної складової та довгострокового планування соціально-економічного розвитку.

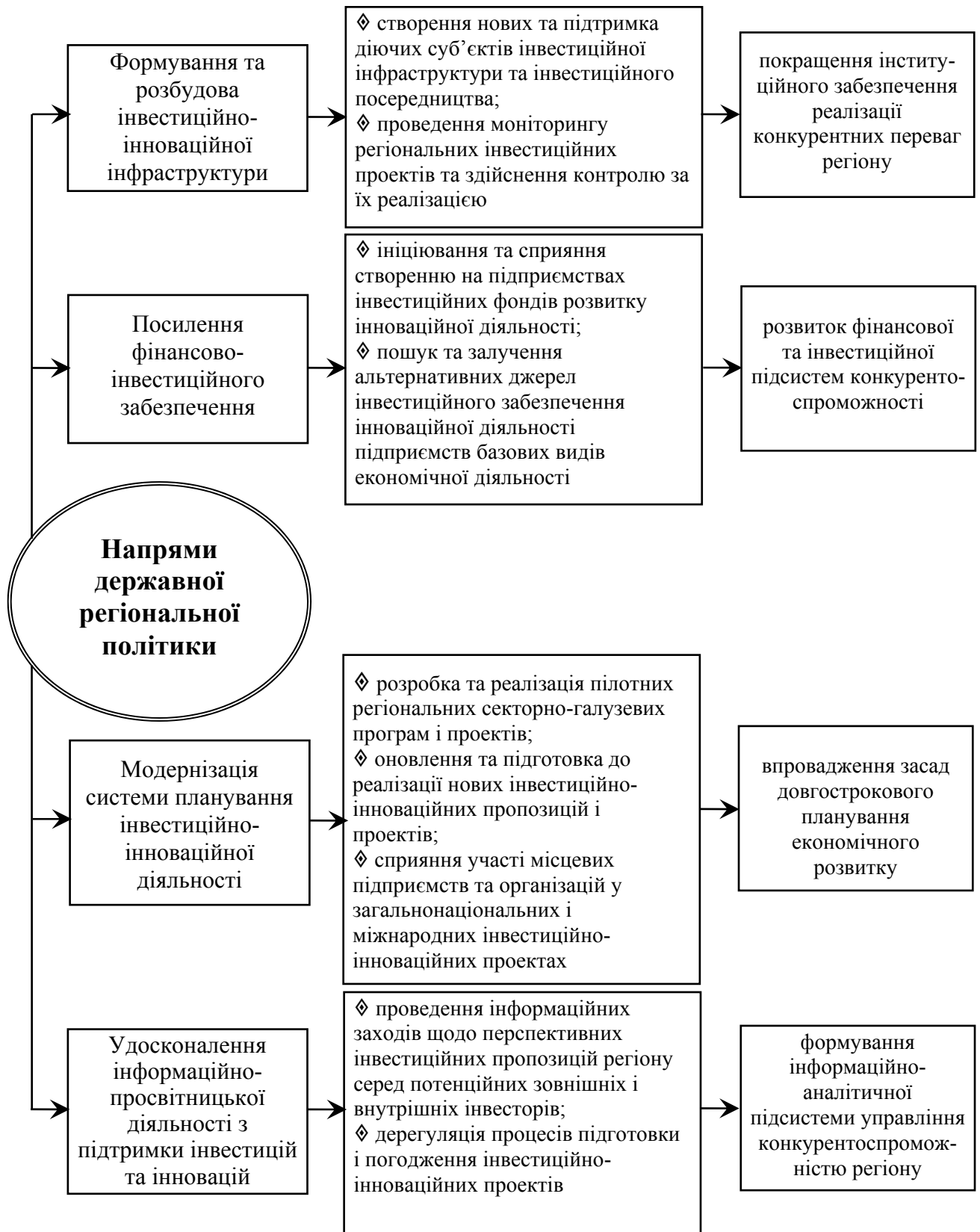

Рис. 5.2. Напрями активізації інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів базових галузей економіки Чернівецької області в контексті зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону

Джерело: Авторська розробка.

У контексті зміцнення конкурентоспроможності регіональної економіки органам виконавчої влади Чернівецької області важливо сконцентрувати зусилля на посиленні інституційних реформ та структурних зрушень у середовищі бізнесу. Відповідно, метою таких дій повинно бути формування належного інституційно-правового середовища підтримки та розвитку підприємництва з максимальною орієнтацією на досягнення змін у структурі економіки регіону.

Підтверджують пріоритетність цього напрямку для формування і реалізації конкурентних переваг регіону значні проблеми у господарському середовищі. Так, потребують вирішення питання спрощення та налагодження ефективного механізму адміністративних процедур, що регулюють діяльність суб'єктів малого та середнього бізнесу, створення та забезпечення ефективного функціонування регіональних бізнес-сервіс-центрів підтримки підприємництва, підвищення рівня прозорості й ефективності погоджувальної та дозвільної системи, удосконалення регіональної політики створення сприятливого інвестиційного середовища для активізації підприємствами інноваційної діяльності, забезпечення розвитку державно-приватного партнерства, покращення ділової активності та стимулювання розвитку місцевих підприємницьких ініціатив особливо серед сільських жителів, підвищення ролі громадськості у процесі прийняття рішень органами регіональної влади та місцевого самоврядування.

Особливо гострою є потреба в удосконаленні інституціонального базису інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва регіону. Для вирішення цього завдання регіональним органам влади потрібно вести діяльність, спрямовану на уникнення диспропорцій у структурі інвестиційно-інноваційної активності, покращення плановості та системності політики спрощення доступу місцевих підприємств до фінансово-кредитних ресурсів, покращення характеристик просторово-структурної конкурентоспроможності регіону, адаптацію економічних агентів, удосконалення структури джерел фінансування інноваційної діяльності бізнесу.

З метою забезпечення структурних зрушень у підприємницькому середовищі в області необхідно сформувати базисні компоненти інституціонального середовища регіональної інноваційної системи як дієздатної і пов'язаної між собою сукупності організацій, приватних структур, асоційованих та громадських об'єднань.

Реалізація запропонованих заходів може забезпечити збільшення кількості інноваційно-активних підприємств, удосконалення інфраструктури підтримки підприємництва, зокрема приріст обсягів фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності, спрощення дозвільних процедур та втручання органів влади у діяльність суб'єктів господарювання.

Поряд з цим, конкурентоспроможність, а від неї і ефективність забезпечення економічної безпеки регіону тісно залежать від обсягів, структури та якості співробітництва у всіх проявах. Йдеться, зокрема, про транскордонне, міжрегіональне, міжгалузеве та міжсекторальне співробітництво. Тут вагомий вплив мають: міра розвитку інституційно-правової бази співробітництва, стан сформованості системи стимулів і економічних регуляторів та єдиного інформаційного простору, фінансове підґрунтя партнерських відносин регіону, посилення відповідальності державних адміністрацій за реалізацію програм партнерства та співробітництва, формування єдиного простору співробітництва на всій території регіону. Тому, для реалізації актуальних регіональних програм поглиблення транскордонного, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва регіонам держави необхідно отримати більше управлінських повноважень та відповідальності, надати більшої самостійності територіальним громадам, створити в державних адміністраціях структурні підрозділи із забезпечення економічної безпеки регіонів.

Відзначимо, що попри доволі комплексний підхід керівництва Чернівецької області до активізації партнерських відносин з суб'єктами внутрішнього та зовнішнього соціально-економічного і культурного середовища, нереалізованою залишається значна кількість заходів. Так, по

більшій частині підписаних грантових контрактів у рамках транскордонного співробітництва досі не розпочато їх реалізацію, а практика проведення проектних робіт засвідчує низьку участь регіональних органів влади. Поглиблення міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва відбувається в умовах суттєвих диспропорцій соціально-економічного розвитку територій, відсутності достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової та інформаційної інфраструктури, поступового уповільнення розвитку та відтворення людського капіталу. Таким чином, видається доцільним впровадження низки заходів, зорієнтованих на зростання ефективності процесів співробітництва (рис. 5.3).

Вважаємо, що реалізація різних форм співробітництва на регіональному та субрегіональному рівнях повинна бути поетапною, що представлятиме різні стадії зміцнення конкурентоспроможності території у регіоні. Так, на передінвестиційній фазі проектування територіально-галузевих та інноваційно-інвестиційних об'єднань слід упровадити організаційно-економічний механізм їх створення і функціонування, забезпечити скоординовану діяльність між усіма учасниками проекту сформувати сукупність нормативно-правових та соціально-психологічних стимулів розвитку економіки регіону.

В процесі інвестування важливо привести інфраструктуру регіону у прийнятний до ефективного використання стан, інтенсивно розвивати науково-технологічний потенціал у виробничих секторах зі значною доданою вартістю, активізувати створення міжрегіональних центрів підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку, розпочати апробацію програм співробітництва бізнесу та освіти. Наголосимо, що реалізація планів та заходів посилення конкурентоспроможності економіки регіону відбувається за участю територіальної громади.

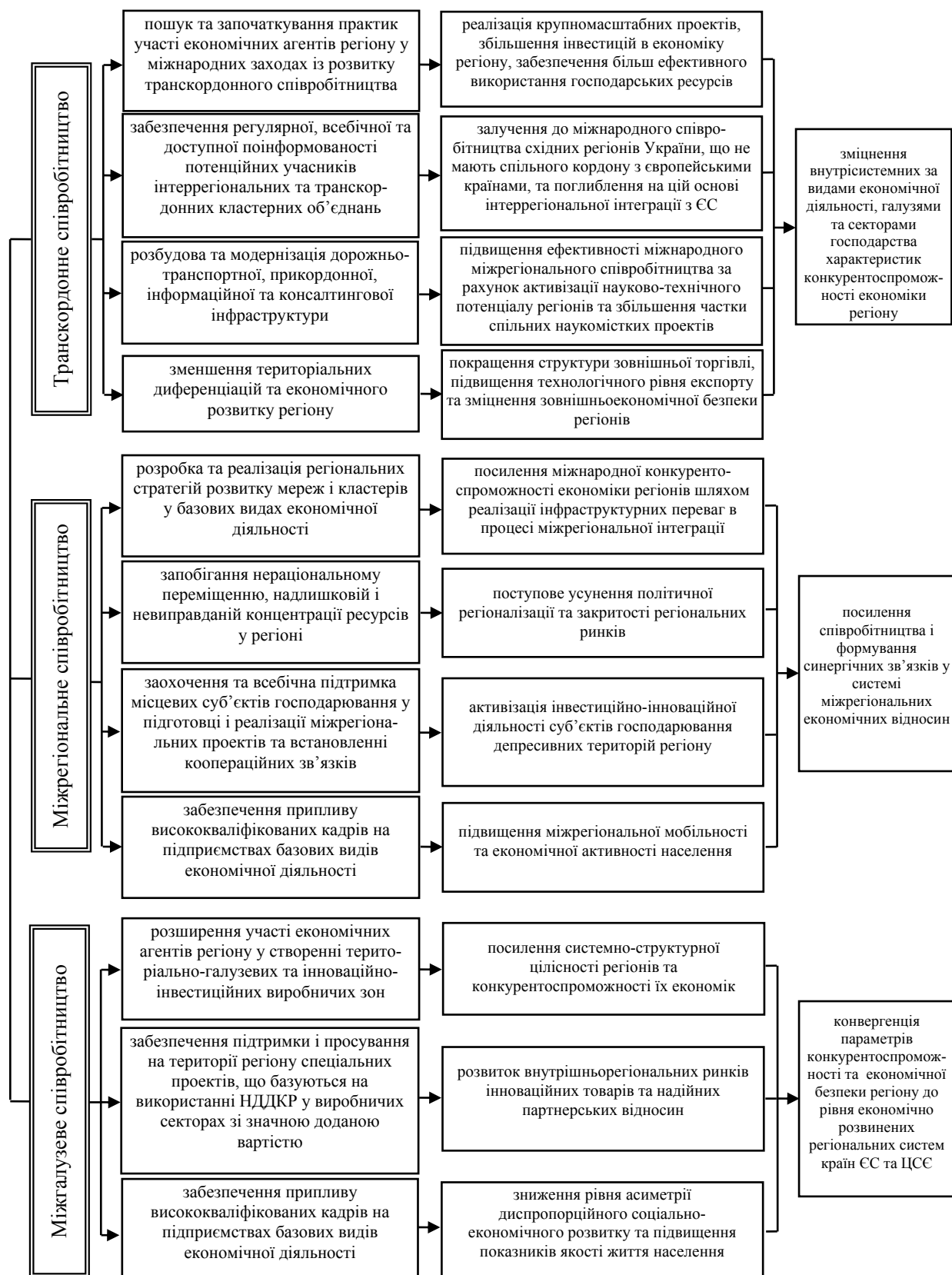

Рис. 5.3. Напрями, засоби та очікувані результати реалізації конкурентних переваг Чернівецької області в процесі розвитку і поглиблення програм співробітництва

Джерело: Авторська розробка.

Відповідно, зміцнення конкурентоспроможності економіки Чернівецької області в системі забезпечення економічної безпеки регіону залежить від формування і використання інтелектуально-кадрового потенціалу та якості вирішення проблем розвитку, збереження соціальної інфраструктури, включаючи підвищення рівня якості життя населення.

Крім того, необхідність удосконалення регіональної політики реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу та покращення соціальної безпеки як головний чинник економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності області зумовлена незавершеністю процесу формування якісної моделі інвестиційно-інноваційного розвитку регіону та інституціонального базису її реалізації.

Зокрема, упродовж останніх років капіталізація економіки Чернівецької області є неінноваційно-орієнтованою, при тому, що з кожним роком відбувається постійне зниження рівня освоєння та віддачі капітальних інвестицій. Таким чином, вважаємо першозначущими цілі забезпечення нематеріальної складової конкурентоспроможності регіону.

Негативним є й те, що зміцнення конкурентоспроможності економіки Чернівецької області відбувається не за рахунок набутих конкурентних переваг інтелектуального потенціалу, а за рахунок природних факторів, тобто рентиорієнтованої та загрозливої таким чином для економічної безпеки регіону стратегії. Органам регіональної влади та місцевого самоврядування регіону необхідно переглянути пріоритетність поставлених завдань та змістити їх у бік інтелектуалізації та соціалізації регіону, які можуть бути досягнуті завдяки реалізації низки заходів (рис. 5.4).

Так, в області актуально створити «інтелектуальні центри» дослідження сучасних науково-технологічних розробок за участю державних, приватних, громадських чи асоціативних організацій, які би виконували функції з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності.

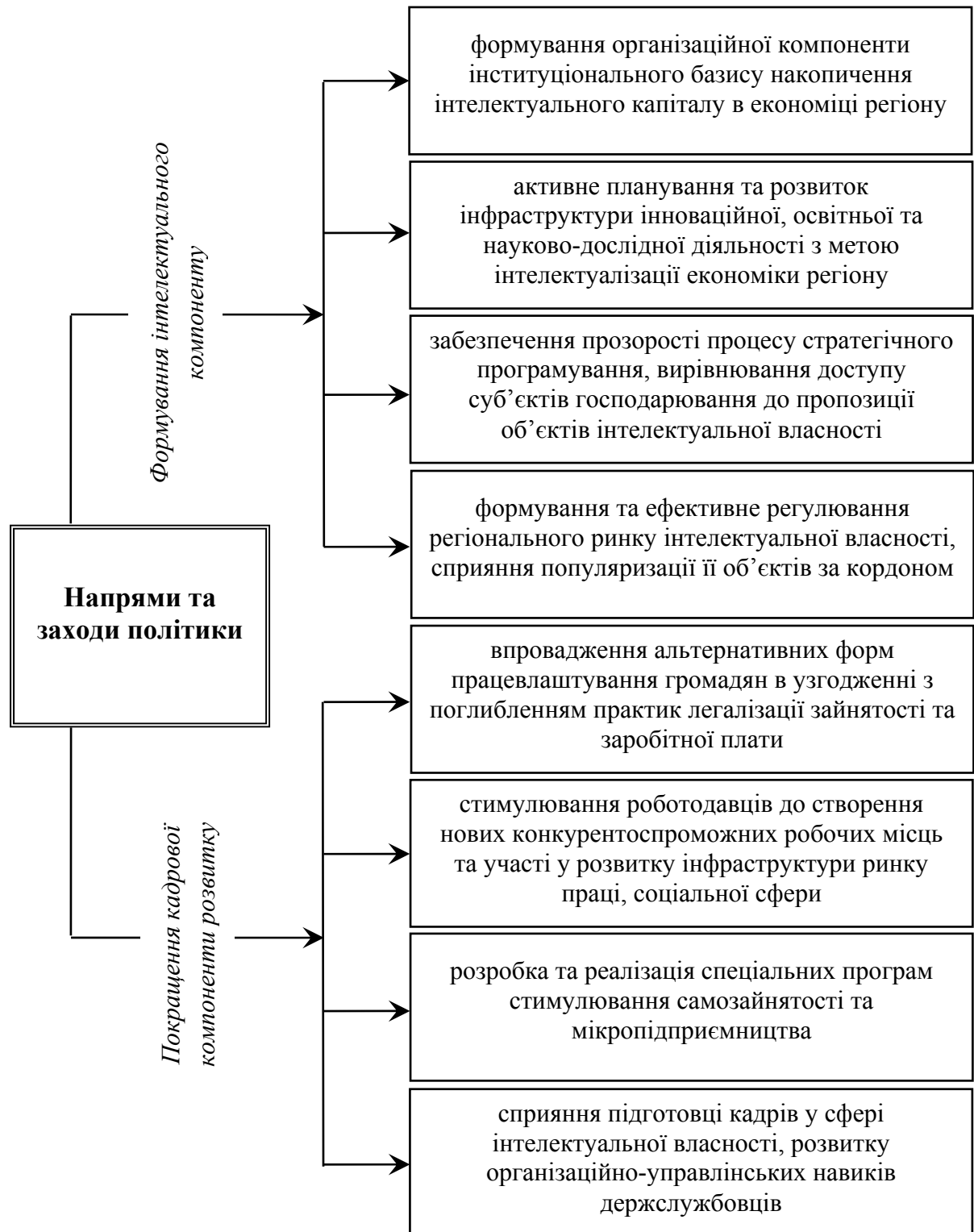

Рис. 5.4. Заходи накопичення інтелектуально-кадрового потенціалу конкурентоспроможності економіки та покращення соціального розвитку Чернівецької області

Складено автором.

Вважаємо, що такі дослідницькі структури у майбутньому повинні замінити управління освіти і науки в державних адміністраціях різних рівнів, які сьогодні більше займаються адмініструванням, а не забезпеченням впровадження інновацій у всі сфери життєдіяльності регіону.

Для збереження та накопичення інтелектуально-кадрового і науково-технічного потенціалу в регіоні необхідно досягти достатніх структурних змін у підготовці фахівців та науковців вищої кваліфікації, оплаті праці, зупиненні виведення кваліфікованих кадрів за межі регіону та за кордон, підвищенні захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Важливо, щоб діяльність усіх сторін соціально-трудових відносин була узгоджена з умовами і базовими засадами соціальної безпеки та підвищення економічної активності, збільшення кількості робочих місць і покращення матеріального становища працюючого населення. При цьому цільовими орієнтирами державної регіональної політики доцільно обрати впровадження альтернативних форм працевлаштування громадян, особливо з високим інтелектуальним потенціалом та кваліфікацією праці, поглиблення практик легалізації зайнятості та заробітної плати, створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури ринку праці та соціальної сфери, стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва, підвищення рівня якості життя населення.

На нашу думку, впровадження запропонованих заходів щодо зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону дозволить посилити й його важливі характеристики економічної безпеки. При цьому необхідно врахувати й суб'єктивізм представників регіональної та місцевої влади, що є загрозою реалізації визначених пріоритетних завдань. Таким чином, базові засади політики зміцнення конкурентоспроможності регіонів України необхідно прописати у стратегічних і програмних документах та рішеннях центральних органів влади.

5.2. Синхронізація соціальної політики із цілями забезпечення конкурентоспроможності регіону

На будь-якому етапі розвитку системи національного господарства ключовим елементом якості життєдіяльності регіону виступає соціальна політика, яка має за мету забезпечити його конкурентоспроможність, принаймні належний рівень життя, його соціальну безпеку й пов'язані з нею компоненти – продовольчу та демографічну безпеку регіону. Сьогодні соціальну політику в багатьох економічно розвинених державах все більше розглядають не як інструмент соціального захисту населення, а як комплекс заходів, орієнтованих на досягнення цілей ефективного використання інтелектуальних та управлінських можливостей окремих груп населення, забезпечуючи таким чином динамізм соціальної політики і безпеки. Відповідно, від якості розробки та реалізації соціальної політики залежить міра забезпеченості населення областей України якісним кадровим потенціалом, причому у всіх сферах життєдіяльності, видах економічної діяльності та секторах економіки.

Безперечно, соціальна політика створює передумови й у досягненні цілей формування, накопичення та ефективного використання інтелектуально-кадрового капіталу. Тому, пріоритетними напрямками соціальної політики необхідно вважати створення умов для здорового та тривалого життя людини, зміцнення інституту сім'ї, викорінення нерозумних потреб нездорових звичок, збереження репродуктивного здоров'я, формування релігійних, етнічних і культурних цінностей.

Соціальна політика визначає не лише основи формування соціальної та демографічної безпеки, але й впливає на більшість інших характеристик функціонування соціально-економічної системи регіону. До прикладу, інтелектуально-кадровий капітал є передумовою високопродуктивної інтелектуальної праці та покращення, таким чином, виробничого і макроекономічного компонент конкурентоспроможності; досконала

соціальна політика позитивно позначається на економічній ефективності функціонування об'єктів соціальної та культурної сфери; впровадження інвестицій в інновації не лише посилює інвестиційно-інноваційну активність, але й сприяє розвитку персоналу, покращенню умов праці. З цією метою важливо визначити напрями синхронізації соціальної політики із цілями зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону. На думку автора, це доцільно здійснювати через складові соціальної політики регіону (рис. 5.5).

Рис. 5.5. Структурні елементи синхронізації соціальної політики та цілей зміцнення конкурентоспроможності регіональної економіки

Складено автором.

Очевидно, що регіональна соціальна політика має бути системною, відповідно, в її основі повинні бути закладені базові заходи, як підвищення

доходів населення, розвиток ринку праці, покращення соціального забезпечення, реформування сфери охорони здоров'я та медичних послуг, підвищення якості та рівного доступу до освіти, зміцнення інституту сім'ї, уповільнення трудової міграції за кордон.

Наголосимо, що в регіонах держави реалізовано низку програм з покращення зайнятості населення. Так, це видно на прикладі Чернівецької області, зокрема реалізації Програми зайнятості населення на період до 2017 р., мета якої полягає у консолідації зусиль усіх сторін соціального діалогу у здійсненні заходів щодо поліпшення ситуації на ринку праці та усунення значної кількості проблем у сфері забезпечення продуктивної зайнятості населення [306].

Так, в області потребує вирішення питання тіньової зайнятості та оплати праці, необлікованої трудової міграції, недостатньої мотивації до праці, значного відставання ціни робочої сили від її вартості, обмежених можливостей працездатних громадян отримати роботу, недостатніх обсягів створення нових робочих місць, дефіциту кваліфікованої робочої сили в умовах зростаючих вимог до професійного рівня працівників, недосконалості механізмів державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності, що створюють нові робочі місця у пріоритетних видах економічної діяльності, регіональної диспропорції між чисельністю безробітних та кількістю вакансій (більше 60 % від усіх вакансій сконцентровано на підприємствах, в установах та організаціях м. Чернівці), професійно-кваліфікаційної невідповідності між попитом роботодавців на робочу силу та її пропозицією на ринку праці. Все це призводить до того, що ефективність забезпечення економічної безпеки регіону через високопродуктивну і якісну зайнятість знижується та виникає потреба у ліквідації загроз у сфері соціально-трудоких відносин.

На нашу думку, для подолання перешкод синхронізації соціальної політики та конкурентоспроможності Чернівецької області необхідно удосконалити структуру зайнятості населення шляхом підвищення якості

робочої сили, розвитку її професійної мобільності, підвищення рівня обізнаності населення з питань організації та провадження підприємницької діяльності. Важливо знизити рівень безробіття населення в області і для цього вважаємо за необхідне організувати професійне навчання безробітних та проведення профорієнтаційної роботи для їх перепрофілювання та переорієнтації відповідно до потреб регіонального ринку праці, забезпечити стимулювання самозайнятості шляхом виплати одноразової допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності, працевлаштувати безробітних, у першу чергу з числа соціально незахищених категорій, шляхом надання роботодавцям компенсації єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також доцільно продовжити практику громадських робіт та робіт тимчасового характеру відповідно до потреб територіальної громади, розвиток системи професійного навчання кадрів на успішних місцевих виробничих підприємствах, сприяти підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці осіб старших за 45 років шляхом надання їм освітніх ваучерів.

Про ефективність забезпечення соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності регіону свідчить стабільне зростання рівня середньомісячної заробітної плати, недопущення заборгованості із її виплати, скорочення обсягів нелегальної трудової діяльності та оплати праці. Щодо грошових доходів та заробітної плати населення Чернівецької області необхідно здійснити ряд заходів, які дозволять зменшити відставання зростання заробітної плати в області від середньодержавних значень та скоротити обсяги заборгованості з її виплати, знизити диференціації в оплаті праці, скоротити кількість випадків неналежного оформлення соціально-трудова відносин і тіньової виплати заробітної плати. У такому випадку органи регіональної та місцевої влади повинні створити умови для підвищення рівня заробітної плати та ліквідації заборгованості з її виплати, забезпечити дотримання державних гарантій в оплаті праці всіма категоріям зайнятого населення, реалізувати комплекс правових та організаційних

заходів, спрямованих на легалізацію соціально-трудових відносин, активізувати соціальний діалог та удосконалити колективно-договірне регулювання.

Важливою компонентою системи соціального розвитку та конкурентоспроможності є соціальне забезпечення. Звернімо увагу, що в Чернівецькій області існує тенденція до скорочення чисельності активного населення і зростання чисельності населення, яке потребує соціального захисту, є соціально незахищеними.

Очевидно, що в умовах недостатнього державного фінансування соціального захисту населення, зростання якості соціального забезпечення є важливою метою в рамках посилення конкурентних переваг регіону в соціальній сфері. На думку автора, політика соціальних структур Чернівецької області повинна будуватися на основі таких дій: надання усіх видів соціальної допомоги, житлових субсидій, пільг та компенсацій лише адресним способом; раціональне використання бюджетних коштів охоплюючи соціальною підтримкою незахищені верстви населення; використання єдиного підходу до визначення потреб населення у соціальних послугах та проведення їх інвентаризації; активне залучення благодійної допомоги для вирішення проблем найбільш незахищених верств населення; забезпечення дієвого контролю за своєчасністю нарахування та виплатою усіх видів допомог.

Наголосимо, що у соціальній сфері Чернівецької області вже тривалий час існує тенденція до уповільнення темпів забезпеченості потреби на виплату пенсій та грошової допомоги через диспропорції між чисельністю працюючих і пенсіонерів, низький рівень заробітної плати та трудової еміграції працездатного населення. Негативним є те, що при зменшенні надходжень до бюджету Пенсійного фонду в області зростає кількість населення пенсійного віку. Все це призводить до того, що погіршується якість і оперативність обслуговування пенсіонерів та інших громадян в територіальних органах Пенсійного фонду, несвоєчасно забезпечується

фінансування виплат пенсій та грошової допомоги, перерахунків їх розмірів. Тому у соціальній сфері Чернівецької області необхідно продовжити інформування населення щодо змін у пенсійному законодавстві, провести підготовчі заходи із запровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування, забезпечити цільове та ефективне використання коштів загальнообов'язкового пенсійного страхування. Для економічної безпеки області важливо, щоб реформування пенсійної системи забезпечило зменшення заборгованості страхувальників зі сплати страхових внесків, пені та штрафних санкцій та стабільну роботу територіальних органів Пенсійного фонду України.

Все більший вплив на факторні конкурентні переваги регіону має житлово-комунальна сфера, головне завдання якої полягає у забезпеченні безперебійного обслуговування потреб населення в цій сфері. Втім, необхідно констатувати, що на сьогодні житлово-комунальне господарство в регіонах України потребує значного реформування. Зокрема, відзначимо досвід Німеччини, в якій реформування житлово-комунального господарства (ЖКГ) відбулось шляхом передачі муніципального та державного житлового фонду в приватні бізнес-структури, але при цьому були забезпечені прозорі схеми їх контролю та конкуренції. Постачальники послуг стали відбиратися на конкурсній основі, що було закріплено відповідними нормами законодавства. Окрім того, в країні були створені спеціальні державні банки, які надавали пільгові кредити під конкретні адресні програми розвитку ЖКГ [338].

Так, до стратегічних завдань реформування та розвитку сфери ЖКГ у регіонах України необхідно віднести підвищення якості житлово-комунальних послуг, оновлення та модернізацію існуючого обладнання й устаткування, заміну аварійних тепло-, водо-, каналізаційних мереж на підприємствах ЖКГ, впровадження сучасних енергозберігаючих технологій. У силу проведених законодавчих змін у роботі ЖКГ (до початку II півріччя 2016 року завершиться ліквідація комунальних господарств та почнуть

роботу управляючі компанії) органи місцевого самоврядування повинні активізувати роботу щодо створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. В області стратегічно важливо вирішити проблеми забезпечення належного санітарного стану територій населених пунктів і це потребуватиме будівництва полігонів утилізації твердих побутових відходів, упровадження сортування та вторинної переробки відходів, оновлення та модернізацію парку спецтехніки.

Звісно, при реалізації визначених завдань можна очікувати на збільшення обсягів надання житлово-комунальних послуг, забезпечення 100 відсоткових розрахунків населення за надані житлово-комунальні послуги, зменшення дебіторської і кредиторської заборгованості у ЖКГ. Важливо, що збільшаться конкурентні переваги соціальної сфери, зросте інвестиційна привабливість, пришвидшиться інфраструктурний розвиток області, а це все чинники підвищення ефективного забезпечення економічної безпеки.

Звернімо увагу, що в Україні продовжується реформування галузі охорони здоров'я, а у зв'язку з цим і система управління конкурентоспроможністю економіки регіону зазнає змін. Так, у Чернівецькій області пріоритетними напрямками медичної галузі визначено удосконалення системи охорони здоров'я матері та дитини, боротьба з соціально небезпечними хворобами (туберкульоз, ВІЛ/СНІД), розвиток первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної практики сімейної медицини та екстреної медичної допомоги, покращення матеріально-технічного стану установ охорони здоров'я [305]. Вважаємо, що для досягнення цих пріоритетних завдань слід продовжити оптимізацію мережі лікувально-профілактичних закладів та завершити створення мережі центрів первинної медико-санітарної допомоги, забезпечити ефективну роботу обласної комунальної медичної установи, удосконалити організацію роботи екстреної медичної допомоги. Поряд з тим, сьогодні існує потреба у створенні регіонального центру медичної реабілітації для учасників та постраждалих під час проведення антитерористичної операції. Крім того, на

території області повинні активно працювати інформаційні центри з профілактики соціально небезпечних хвороб, координації роботи лікувально-профілактичних закладів та громадських організацій у сфері запобігання поширенню цих хвороб, соціальної реклами здорового способу життя. Очевидно, що створення умов для формування здорового способу життя, зниження рівня захворюваності, збереження і зміцнення здоров'я населення слід розглядати як запоруку економічної безпеки регіону.

Безперечно, пізнавальні процеси з отримання знань, умінь та навичок відбуваються у сфері освіти. Відповідно формується інтелектуально-кадровий капітал території, забезпечується розвиток розумово-пізнавальної і творчої діяльності, утверджуються морально-естетичні норми життя населення. У системі реалізації конкурентних переваг регіону освіта є стимулятором інвестиційно-інноваційних процесів, оптимальним способом розвитку високотехнологічних та наукоємних видів економічної діяльності, запорукою збільшення ефективності зайнятості та доходів населення.

Наголосимо, що пріоритетними напрямками діяльності в галузі освіти Чернівецької області є забезпечення модернізації, подальше реформування дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, підвищення доступності якісних освітніх послуг, забезпечення рівного доступу громадян до якісної освіти (у т.ч. громадян з особливими потребами), введення в експлуатацію освітянських новобудов. Тому на території області актуально реалізувати такі заходи як створення координаційних центрів виховної та організаційно-методичної роботи, впровадження інноваційних форм у забезпечення професійного вдосконалення педагогічних працівників усіх рівнів, активізація участі освітніх установ у міжнародних проектах, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій для створення в системі освіти відкритої мережі освітніх ресурсів, розвиток співпраці з іноземними науково-дослідницькими структурами, вищими навчальними закладами [319, 199]. Зауважимо, що усі процеси підвищення якості сфери освіти повинні відбуватись відповідно до

потреб економіки та громадянського суспільства. Тут на ефективність використання інтелектуально-кадрового капіталу регіону впливатиме стан бюджетного фінансування зміцнення матеріально-технічного та методичного забезпечення закладів освіти, рівень професійно-кваліфікаційної підготовки педагогічних кадрів.

Не менш важливими вважаємо соціальні заходи у рамках політики накопичення та використання конкурентних переваг економіки регіону, метою яких є створення сприятливих умов для соціального, культурного, морально-психологічного і духовного розвитку сім'ї, популяризація сімейних цінностей, підвищення престижу сім'ї, посилення орієнтації на шлюб та відповідальне батьківство. Хоча у Чернівецькій області реалізується низка соціальних програм (Програма розвитку соціальних послуг для сімей, дітей та молоді в Чернівецькій області на 2012-2016 роки, Регіональна програма запобігання дитячій бездоглядності та захисту прав дитини в Чернівецькій області на період до 2016 року, Комплексна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа у Чернівецькій області на 2013-2015 роки, Комплексна програма реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей та молоді, оздоровлення та відпочинку, протидії торгівлі людьми та забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у Чернівецькій області на 2013-2015 роки), але не до кінця вирішено низку проблем. Так, у регіоні існує потреба у створенні обласного молодіжного центру, центру соціально-психологічної реабілітації дітей, соціального гуртожитку для осіб з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, на субрегіональному рівні дитячих будинків сімейного типу. Крім того, на території Чернівецької області повинні активно функціонувати інформаційно-роз'яснювальні центри із запобігання негативним проявів у молодіжному середовищі, виявлення і запобігання бездоглядності та безпритульності серед дітей, забезпечення прав, свобод і законних їх інтересів, сприяння влаштуванню в сім'ях усиновлень. Звісно від такої

політики не варто очікувати швидких результатів, які вплинуть на економічну безпеку регіону, але з огляду на важливість формування високоморального, духовно-етичного, здорового суспільства вона потребує планування та реалізації.

Відомо, що в умовах низької привабливості внутрішнього ринку праці, відсутності ефективних програм стимулювання самозайнятості, масштабної депопуляції населення швидкими темпами відбувається зростання рівня загальної інтенсивності трудової міграції. Потрібно звернути увагу на те, що сьогодні в Чернівецькій області сформувались вагомі загрози економіці з боку сфери міграційних процесів. Так, на території області спостерігаються значні міграційні втрати населення серед молодого та середнього віку, еміграційні тенденції працездатних висококваліфікованих спеціалістів, приплив та транзит нелегальних мігрантів. У результаті цього відбувається погіршення демографічного, соціального та економічного потенціалу, декваліфікація мігрантів та «відплив інтелекту» у зв'язку з їх зайнятістю у низькооплачуваних економічних сферах, руйнування сімейних стосунків через довготривалу відсутність членів родин, загострення проблем, пов'язаних з пенсійним забезпеченням трудових мігрантів, зниження мотивації молоді до праці та збільшується рівень їх безробіття внаслідок трансфертного утримання родичів-мігрантів.

Для подолання міграційних загроз функціонування та реалізації конкурентних переваг і можливостей економіки регіону на регіональному рівні необхідно активізувати роботу центрів зайнятості щодо працевлаштування українських трудових мігрантів, у т.ч. з можливістю дистанційної праці в Україні, залучати механізм державно-приватного партнерства для використання трансфертів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу, ініціювати створення кредитних спілок із залученням коштів трудових мігрантів, створити асоціації трудових мігрантів для акумулювання фінансових ресурсів, організувати регіональні центри

допомоги трудовим мігрантам для надання юридичної і консультаційної підтримки [380].

Окрім системного розвитку, соціальна політика як складова формування конкурентоспроможного соціально-економічного регіонального комплексу повинна бути спрямована на динамічно-структурний розвиток регіону, що передбачає формування середнього класу та розвиток приватного підприємництва, збалансованість внутрішнього ринку та системи споживчих послуг, розвиненість транспортної та комунікаційної інфраструктури, ефективне формування і використання інтелектуально-кадрового та інноваційного потенціалу, покращення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання.

У такому контексті особливо актуальними в Чернівецькій області стають питання вирішення завдань підвищення рівня ділової активності та стимулювання місцевих підприємницьких ініціатив населення, розбудови соціально-економічної інфраструктури сільських територій, формування та розвитку лідерських ініціатив серед сільського населення, їх організаційно-професійних навиків щодо ведення комерційної господарської діяльності.

Зауважимо, що з метою створення сприятливого ділового середовища та бізнес-клімату в межах стратегії і політики реалізації конкурентних переваг економіки регіону необхідно реалізувати заходи, спрямовані на: розробку та реалізацію регіональних програм розвитку підприємницької сфери з конкретними заходами інвестиційного характеру із активним залученням представників бізнесу, проведенням публічних слухань та висвітленням у регіональних і місцевих засобах масової інформації; покращення інституційно-правового забезпечення розширення можливостей підприємств до реалізації інвестиційних проектів і інноваційних програм за рахунок підвищення ефективності функціонування мережі суб'єктів фінансово-інвестиційної підтримки бізнесу; створення мережі муніципальних бізнес-інкубаторів і венчурних фондів; стимулювання на субрегіональному рівні розвитку привабливих видів економічної діяльності;

збільшення обсягів фінансової підтримки реального сектору економіки, модернізації його матеріально-технічної і техніко-технологічної бази; стимулювання створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації суб'єктів господарювання [108].

Окрім цього, складовими досягнення результатів соціальної політики доцільно вважати і розвиток громадянського суспільства та його інститутів, а також культурний, гуманітарний, духовний та фізичний поступ у регіоні. Безперечно, такі тенденції мають менший вплив на посилення конкурентних позицій регіону, але уникання соціального діалогу з громадянським суспільством може призвести до ескалації суспільно-політичної, а відтак і до економічної кризи.

Тому головними пріоритетами розвитку інститутів громадянського суспільства в Чернівецькій області варто вважати сприяння соціально значущої та суспільно корисної самоорганізації громадян, викорінення корупційних та тіньових схем взаємодії між владними та громадськими структурами, забезпечення повноцінної участі громадських організацій у процесі вироблення органами регіональної влади і місцевого самоврядування суспільно важливих рішень. Властивістю громадянського суспільства є здатність максимально ефективно здійснювати контроль територіальних органів влади і тому процеси децентралізації та делегування частини управлінських функцій територіальним громадам вважаємо головним інструментом безпеки й подолання зовнішніх та внутрішніх загроз регіональної економіки.

Хоча в Чернівецькій області реалізуються програми розвитку культури, фізичної культури та спорту, але досі проблеми гуманітарної сфери залишають невирішеними [199, 319]. Так, відновлення культурного розвитку області залежить від здатності органів влади забезпечити повноцінне функціонування діючої мережі закладів культури, підвищити рівень культурного обслуговування громадян, забезпечити їх доступ до отримання

культурно-дозвільних послуг, забезпечити привабливість Буковини як території для інвестицій у соціально-культурну сферу. Водночас для відновлення розвитку фізичної культури та спорту в Чернівецькій області необхідно збільшити кількість спортивних об'єктів з допоміжними засобами, створити центри популяризації здорового способу життя, у т.ч. через соціальну рекламу. Все це потребує значних капітальних вкладень, окупність яких є тривала. Отже, влада області повинна усіма силами стимулювати суспільно-культурний та фізичний розвиток населення територій регіону.

Поряд із цим поступово загострюватимуться суперечності й у питаннях покращення якості політики гарантування соціальної підтримки населення. Так, формується середовище тісної залежності формування інтелектуально-кадрової компоненти конкурентоспроможності регіону від чинників соціальної сфери. У такому контексті першочерговими заходами регіональної і місцевої влади у контексті реформування ключових сфер життєдіяльності територій з продовженням реалізації соціальних ініціатив мають стати: покращення якості роботи соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді кваліфікованими професійними кадрами (введення соціального працівника у кожную територіальну громаду), підвищення статусу соціальних працівників; проведення аналізу діючих регіональних медичних програм, визначення їх доцільності та ефективності, забезпечення ефективного співробітництва органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, профспілок і роботодавців, громадських організацій з питань ефективної зайнятості громадян та соціальної відповідальності бізнесу.

Узагальнимо на рисунку 5.6 передумови та чинники реалізації соціальної політики в контексті реалізації головних цілей регіональної політики зміцнення конкурентоспроможності та формування соціально-економічних передумов подальшого розвитку регіону.

Наголосимо, що розвиток соціальної сфери є одним із стратегічних пріоритетів переходу до інноваційної моделі економічного розвитку на регіональному та субрегіональному рівнях.

Передумови реалізації соціальної політики в контексті реалізації цілей політики зміцнення конкурентоспроможності регіону	
Сприятливі	Несприятливі
<ul style="list-style-type: none"> ◇ наявність мережі об'єктів інституційної інфраструктури освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, громадського харчування, транспорту і зв'язку; ◇ наявність інтелектуально-кадрового, освітнього та науково-дослідного потенціалу розвитку соціальної сфери; ◇ покращення індексу людського розвитку; ◇ збільшення обсягів грошових доходів та витрат населення, зменшення офіційного розриву між верствами багатого і бідного населення, у т. ч. в територіальному аспекті; ◇ зменшення чисельності населення за межею бідності; ◇ покращення характеристик придбання населенням споживчих та непродовольчих інвестиційних товарів, соціальних та інших послуг 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ зменшення валового регіонального продукту на одну особу; ◇ наявність істотних «реальних» диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення, у просторово-територіальному аспекті; ◇ великі обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення; ◇ високий рівень корупції у освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг; ◇ нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери; ◇ зменшення очікуваної тривалості життя, чисельності населення та звуження освітнього потенціалу; ◇ погіршення стану розвитку, якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури
Чинники активізації соціальної політики в контексті реалізації цілей політики зміцнення конкурентоспроможності регіону	
Сприятливі	Несприятливі
<ul style="list-style-type: none"> ◇ імплементація європейських норм і стандартів соціальної політики; ◇ формування тенденцій до розвитку інтелектуально-кадрового та освітньо-інноваційного потенціалу соціальної сфери; ◇ підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної діяльності, зростання рівня інтелектуалізації економіки та соціальної сфери; ◇ розвиток соціальних стандартів у сфері соціально-трудових відносин; ◇ розвиток сімейної медицини, розбудова об'єктів фізичної культури та спорту 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери; ◇ подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер; ◇ зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення в умовах євроінтеграції; ◇ ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями; ◇ зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла; ◇ погіршення екологічної ситуації

Рис. 5.6. Передумови та чинники реалізації соціальної політики в контексті реалізації цілей політики зміцнення конкурентоспроможності регіону

Складено автором.

Це зрозуміло, оскільки у соціальній сфері відбувається нагромадження інтелектуально-кадрового капіталу, тобто тих якісних характеристик осіб працездатного віку, які формують сучасні продуктивні здібності та перетворюють їх на основний ресурс економічного зростання територій.

Відомо, що рівень якості життя як базова основа розвитку інтелектуально-кадрового капіталу є одним із ключових чинників конкурентоспроможності регіону, тому застосування системного підходу до програмування покращення якості життя набуває особливої актуальності. Звісно сприятливо впливає на зростання якості життя населення на регіональному рівні розвиток соціальних стандартів, підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної діяльності, прискорення темпів інтелектуалізації економіки, розвиток сімейної медицини, розбудова об'єктів фізичної культури та спорту.

Втім, необхідно розуміти, що в економіці регіону повинні бути створені усі передумови, що забезпечать зростання життєвого рівня, а отже, й інтелектуально-кадрового капіталу. Зокрема, важливо досягти таких результатів у реформуванні соціальної сфери, як розбудова мережі об'єктів інституційної інфраструктури освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, збільшення обсягів грошових доходів та витрат населення, зменшення офіційного розриву між верствами багатого і бідного населення, у т.ч. в територіальному аспекті, покращення характеристик придбання населенням споживчих та непродовольчих інвестиційних товарів, соціальних та інших послуг.

Але в Чернівецькій області склалися умови, що негативно впливають на соціальний розвиток і, зрештою, ведуть до погіршення конкурентних переваг цього краю. Так, існують тенденції зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери, подальшого занепаду матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер, зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення. Доцільно

зазначити, що сьогоденні негативні обставини соціального забезпечення стабільного економічного стану регіону формувались досить тривалий час. Передумовами цього стало зменшення валового регіонального продукту на одну особу, великі обсяги тінізації ринку праці, високий рівень корупції у соціальних секторах економіки, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери, нераціональність структури доходів і витрат населення, звуження освітнього потенціалу.

Однак сформований інтелектуально-кадровий капітал не відповідає необхідним умовам розвитку та конкурентоспроможності регіону. В Чернівецькій області назріла нагальна потреба змінити підхід до накопичення інтелектуально-кадрового капіталу, який би відповідав ознакам високого професіоналізму, креативності, освіченості, щоб забезпечити зміцнення економічної безпеки. Є очевидним, що економічна безпека регіону повинна передбачити всі можливості підвищення якісної складової інтелектуально-кадрового капіталу.

З огляду на цілі формування потужного і конкурентоспроможного регіонального господарського комплексу Чернівецької області, потребує більше уваги покращення інтелектуально-кадрового капіталу шляхом розробки дієвої програми підвищення його якісного рівня, удосконалення процесу отримання рівня кваліфікації місцевим населенням відповідно до встановлених потреб економіки, розширення мережі досліджень щодо вакансій тих спеціальностей, які забезпечені трудовими ресурсами з інших областей. Окрім того, необхідно впроваджувати заходи щодо зниження невідповідності між потребами підприємства у кваліфікованих кадрах із рівнем безробіття в регіоні, тобто сприяти розширенню мережі підприємств, які б обслуговували вже існуючий промисловий цикл у регіоні. Важливе місце має посідати розроблення пропозицій щодо пошуку можливих джерел формування інвестиційного ресурсу на фінансування інноваційних програм, які мають за мету підвищення якісного рівня інтелектуально-кадрового капіталу і, на цій основі, забезпечення економічної безпеки регіону в цілому.

На нашу думку, концептуальною основою стратегічного управління забезпеченням конкурентоспроможності регіону повинно стати збільшення інвестицій у інтелектуалізацію економіки через відповідний розвиток суспільства (населення), причому такого принципу мають дотримуватися і приватні бізнес-структури, для інноваційної діяльності яких потрібен інтелектуально-кадровий капітал з новими якостями.

Необхідне збільшення частки інтелектуально-кадрового капіталу в структурі функціональних компонент конкурентоспроможності економіки регіону.

Результатом повинно стати формування нової системи управління конкурентоспроможністю регіону, що відповідає вимогам соціально орієнтованого бізнес-середовища та здорового, інтелектуально озброєного громадянина

Вплив соціальної політики на формування системи забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону представлений на рисунку 5.7. Він враховує напрями і соціальні чинники соціальної політики.

Про характер інституційних чинників розвитку соціальної сфери та їх достатність для посилення соціального розвитку свідчить якість програмно-нормативного регламентування її функціонування і розвитку, наявність інфраструктурних соціальних об'єктів, інституційних стимулів розвитку соціально-трудових відносин.

Беручи до уваги важливість налагодження організаційного аспекту розвитку соціальної сфери, про забезпеченість конкурентоспроможності Чернівецької області свідчитиме наявність прикладів модернізації соціальної системи регіону, створення і розвитку нових елементів соціальної системи, залучення інвестиційно-технологічного забезпечення управління соціальною сферою, наявність інформаційної підтримки соціально значимих реформ.

Відомо, що забезпечення соціального розвитку регіону потребує достатнього ресурсного забезпечення.

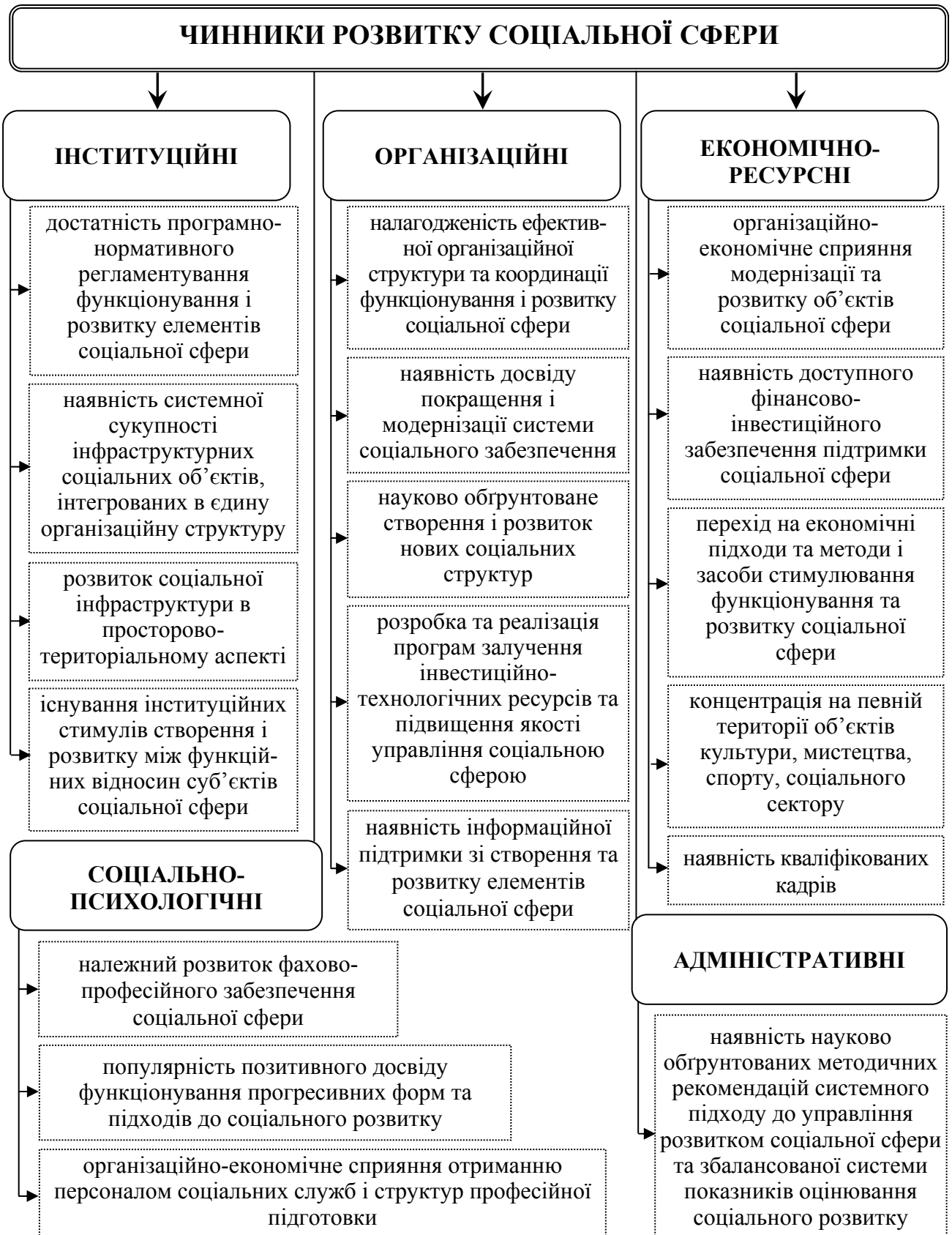

Рис. 5.7. Напрями та чинники соціальної політики в цілях зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону

Складено автором.

Тут необхідно чітко ідентифікувати обсяги і джерела залучення фінансово-інвестиційних, матеріально-технічних, кадрових ресурсів, а також нематеріальних активів.

Останні особливо важливі саме у соціальній сфері. Йдеться про інноваційні підходи до розвитку соціальної сфери, її інфраструктури, реалізації програм професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу соціальних служб і структур.

Це важливі якісні завдання і в системі інтелектуалізації та забезпечення таким чином розвитку та конкурентоспроможності економіки регіонів нашої держави. Важливо також і обрати правильну модель адміністрування соціально-економічного розвитку, для цього слід розробити науково-обґрунтовані методичні рекомендації системного підходу до управління розвитком соціальної сфери, формування збалансованої системи показників контролю за ним.

При цьому необхідно врахувати вплив соціально-психологічних чинників і умов. Про цей аспект забезпечення конкурентоспроможності регіону свідчитиме фахово-професійний розвиток соціальної сфери, популяризація позитивного досвіду функціонування прогресивних форм та підходів до соціалізації регіональних систем.

Вважаємо, що з огляду на модернізацію поточного стану регіональної господарської системи посилення її соціальної складової має пріоритетне значення. Проте як соціальна політика, так і управління конкурентоспроможністю потребують не лише дієвих поточних рішень, але й стратегічного планування як передумови реагування заздалегідь на комплекс внутрішніх і зовнішніх викликів.

5.3. Механізми підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки регіону у процесі децентралізації

На регіональному рівні ризики від збереження централізованого управління більші та в основному стосуються бюджетно-фінансового потенціалу. На сьогодні більшу частину регіональних бюджетів складають трансферти з центрального бюджету, при тому, що мобілізована сума податкових надходжень у кілька разів може перевищувати величину бюджетних видатків регіону. Постійна ресурсна залежність регіонів України перетворює їх на території, на яких існує висока небезпека недоотримання коштів для реалізації базових програм розвитку, фінансування життєво необхідних соціальних програм, збільшується кредитна залежність, зменшуються інвестиції, уповільнюється інноваційний розвиток, скорочуються фінансові можливості промислового сектору. За такого стану рівень конкурентоспроможності починає все більше залежати все більше залежить від адміністративно-територіальної реформи та децентралізації.

Здатність регіональних органів державного управління підвищувати конкурентоспроможність регіональних господарських комплексів об'єктивно залежить від спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів та згідно з чинним законодавством і в інтересах громади вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку місцевого значення. Проте на сьогодні в переважній більшості регіонів України органи місцевого самоврядування неспроможні їх вирішувати через відсутність ефективних джерел фінансування, послаблення можливостей інфраструктури (дорожньо-транспортної, побутової, ринкової, інформаційної), а також брак кадрів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином, не розвивається місцева інфраструктура, уповільнюється розвиток підприємництва, знижується рівень продуктивної зайнятості населення. Відтак необхідною передумовою формування потенціалу конкурентоспроможності регіону на сучасному етапі розвитку

вітчизняної економіки є відмова від централізованої моделі та перехід до децентралізації влади, який передбачатиме побудову системи територіальної організації виконавчої влади посилюючи її конституційно-правовий статус. Більше того, це підтверджується досвідом розвитку практично усіх економічно розвинених держав.

Через децентралізацію системи державного управління забезпечується передача повноважень (права вирішувати) та фінансово-економічних ресурсів (спроможності) територіальним громадам. А це визначає нові завдання, принципи, методи, інструменти, за якими функціонуватиме система виконавчої влади у регіонах. Так, до переваг децентралізації варто віднести: підвищення адміністративної та економічної ефективності розподілу обмежених ресурсів; покращення прозорості системи господарювання, посилення зв'язку між результатами господарювання, сплаченими податками та їх використанням на місцевому рівні; забезпечення чіткого розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; розширення участі населення у впливі на рішення місцевих органів влади та формування перспектив розвитку демократії. Децентралізацію потрібно розглядати як важливий інструмент посилення конкурентоспроможності і подолання зовнішніх (бюрократії, корумпованості, політичної нестабільності) та внутрішніх загроз регіональних економік (передусім неефективного використання матеріально-технічних ресурсів, нерозвиненості інфраструктури, погіршення економіко-правового підприємницького середовища, зниження рівня якості життя населення). Процес децентралізації є невід'ємною передумовою формування системи фінансово-інвестиційних та соціально-економічних стимулів і засобів державної структурної політики на регіональному рівні.

В напрямі забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону через децентралізацію, розширення адміністративних повноважень і ресурсних можливостей органів регіональної та місцевої влади, насамперед, зміниться пропорційність та механізм перерозподілу бюджетно-фінансових

ресурсів. Так, завдяки збільшенню рівня фінансової автономії розробка та реалізація органами регіональної влади і місцевого самоврядування програм розвитку може мати закінчений характер та принести реальні економічні результати. Крім того, на загальнодержавному рівні децентралізація може створити такі умови, за яких між територіальними громадами виникатиме взаємна конкуренція за ресурси.

Відзначимо, що інституційні положення децентралізації владної структури в Україні були закладені у «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», яка передувала прийняттю в подальшому низки законодавчих актів органами державного управління. Концепція передбачала напрями, механізми і строки формування, ефективного місцевого самоврядування та регіональної організації влади для створення і підтримки повноцінного середовища безпеки і розвитку територіальних громад. Схвалення Концепції не передбачало конкретних результатів у економічному чи соціальному регіональному розвитку, але дозволило сформувавши базові основи існування раціонального адміністративно-територіального устрою, бюджетного програмування, інфраструктурного забезпечення та стимулювання інноваційної активності. Важливо, що інституційні зміни мають за мету більше економічне, ніж політичне значення. Про це свідчать положення Концепції, в яких декларується, що проведення структурних реформ дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту за умови гармонізації пріоритетів і етапів зазначених реформ із реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Таким чином, у майбутньому ефективність забезпечення економічної безпеки регіону буде більше залежати від інституційно-правових процесів та їх сприйняття територіальними громадами. Незаперечний вплив на економічну безпеку регіону має фінансово-ресурсне та інноваційне забезпечення, але складність доступу до таких джерел та їх якість є завданням, вирішення якого можна досягнути через процеси децентралізації.

На сьогодні в Україні розроблено значну кількість проектів законів, прийнято законодавчі акти та програмні документи, презентовано низку нормативно-методичних положень децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Інституційні документи забезпечення децентралізації влади в Україні

Закони України
«Про місцеві вибори», «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства», «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»
Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України
«Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад», «Питання використання у 2015 році коштів державного фонду регіонального розвитку», «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», «Про внесення змін до плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»
Накази та рекомендації Міністерства регіональної політики, будівництва та житлово-комунального господарства України
«Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад», «Про утворення Робочої групи з питань реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади», методичні рекомендації щодо практичного застосування положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад» в частині організації та юридичного оформлення співробітництва
Програмні документи
Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»

Джерело: Складено автором на основі досліджень [179, 180]

На думку автора, першочергове значення в процесі децентралізації та забезпечення таким чином вищого рівня конкурентоспроможності економіки регіону мають законодавчі акти, що стосуються проведення місцевих виборів, налагодження співробітництва та процедур добровільного об'єднання територіальних громад, концептуальних засад регіональної політики. Зрозуміло, що перехід до практичного втілення усіх ідей та вирішення поставлених завдань децентралізації буде здійснюватись на основі політичної складової.

Також слід погодитись з тим, що у період активної фази децентралізації формування місцевих бюджетів має відбуватися з метою виконання насамперед соціальних завдань, що підтверджує залежність регіонів від бюджетних дотацій та субвенцій. Тому вважаємо Закон України «Про місцеві вибори» на початковому етапі децентралізації системоутворюючим документом, який регулюватиме інституційно-правові рамки механізму зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону.

Очевидно, що за сучасних умов зростання вартості та ускладнення доступу до ресурсів дії органів місцевого самоврядування повинні бути спрямовані не лише виключно на повернення бюджетно-податкових платежів у регіони, але й на пошук альтернативних засобів підтримки розвитку, у т.ч. на консолідацію міжрегіональних зусиль на основі реалізації проектів спільного фінансування, у т.ч. в рамках удосконалення адміністративного устрою та зміцнення безпеки територіальних одиниць. Незаперечно, що на рівні державного регулювання розвитку і реалізації економічного потенціалу регіонів держави повинні пройти кардинальні зміни, що забезпечать, з одного боку, зростання фінансово-економічної автономії територіальної громади, а з іншого – підвищать контроль та відповідальність місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади.

Ухвалення в Україні значної кількості законів, постанов та розпоряджень щодо функціонування, співробітництва та об'єднання

територіальних громад забезпечує у правовому полі процесу міжрегіональної концентрації згідно з принципами ефективності, соціальної спроможності, інвестиційного забезпечення. Однак законодавчі зміни відбуваються здебільшого з позиції отримання додаткових фінансових переваг у рамках взятих Україною зобов'язань перед Радою Європи, міжнародними фінансовими організаціями на підставі заходів та меморандумів про економічну та фінансову політику. Важливо, що змістовне наповнення уже чинних документів та пропонувані проекти децентралізації влади державними управлінськими органами здійснено на засадах поєднання предметно-блокового моделювання розвитку національного законодавства за окремими галузями чи напрямками регулювання та інтегрального планування, що враховує принцип системності та взаємодії всіх нормативно-правових актів та методичних документів [307].

Утім, на нашу думку, сьогодні правова дія прийнятих законодавчих ініціатив не забезпечує повною мірою реалізацію децентралізаційних процесів. Важливо, щоб імплементація усіх законодавчих змін набувала конституційного характеру. Ми підтримуємо наступні зміни Конституції України щодо адміністративно-територіального устрою. Зокрема, (1) закріпити, що територія України поділена на громади, які є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою, (2) вилучити з конституційного регулювання місцеві державні адміністрації та, відповідно, скасувати інститут голів місцевих державних адміністрацій, (3) передбачити утворення виконавчих органів місцевого самоврядування, які будуть підконтрольними і підзвітними раді громади, (4) запровадити інститут префектів, який формуватиметься за поданням Кабінету Міністрів України Президентом України, для нагляду за додержанням законів органами місцевого самоврядування, (5) передбачити, що розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів буде здійснюватись за принципом субсидіарності, повсюдності та фінансової самодостатності [307].

Разом з тим, потрібно усвідомлювати напрями впливу та зв'язки політики децентралізації із складовими та напрямками посилення конкурентних позицій вітчизняних регіонів (рис. 5.8).

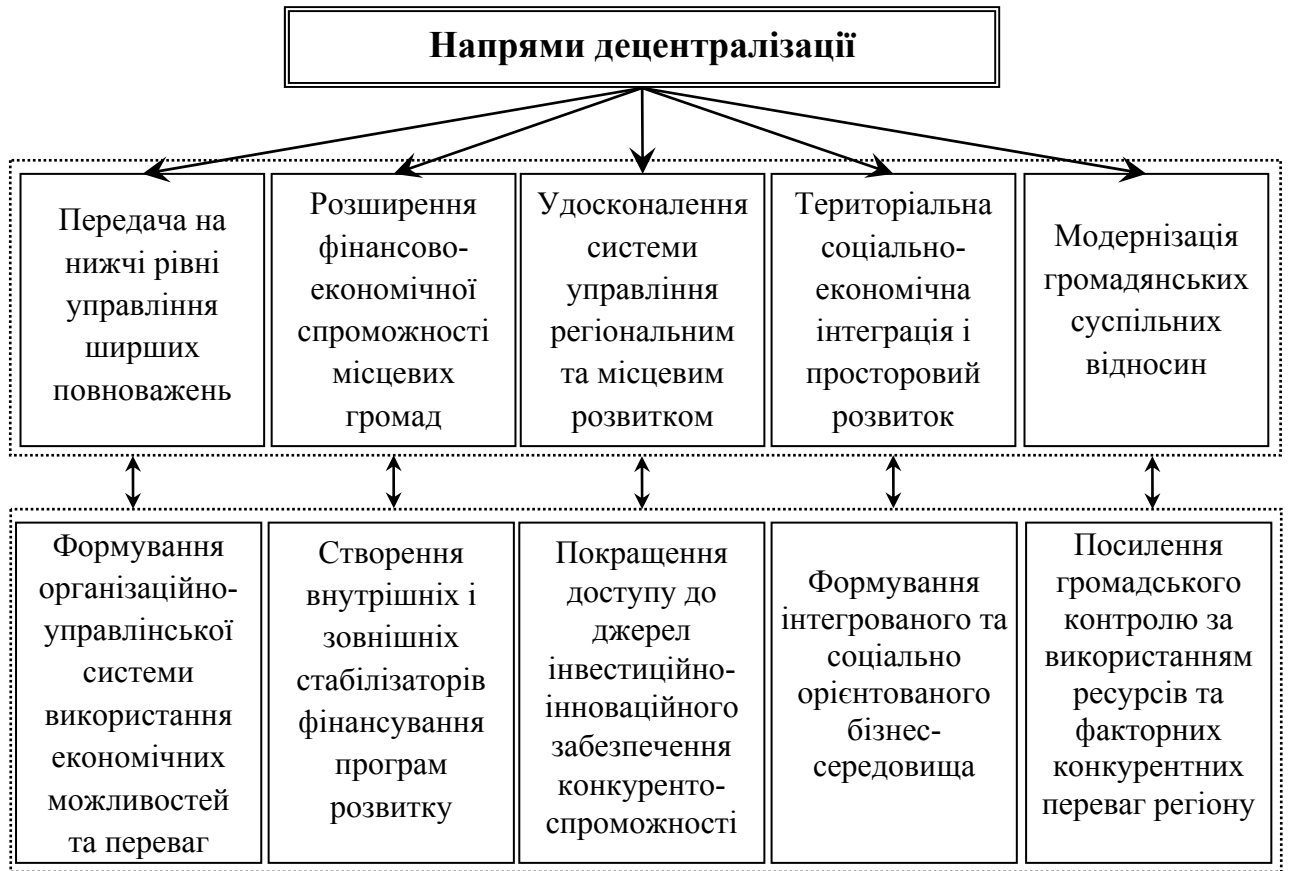

Рис. 5.8. Напрями узгодження процесу децентралізації та зміцнення конкурентоспроможності регіону

Складено автором.

Йдеться про, з одного боку, розширення повноважень і посилення відповідальності регіональних та місцевих органів влади і, з другого, – здатність сформованої владної структури ефективно використати отриманий ресурс з метою соціально-економічного зростання регіону.

Можна констатувати, що вітчизняна політика децентралізації відбувається також за прикладом європейської моделі, де процеси укрупнення базового рівня адміністративно-територіального устрою відбувалися вже досить давно. Так, починаючи з 1950 р., загальна кількість

органів місцевого самоврядування в Європі скоротилася майже на 40 тис. од. Зокрема, Литва, Швеція і Данія зменшили кількість органів місцевого самоврядування на 80 %, Великобританія – на 77 %. Німеччина свого часу скоротила кількість обшин наполовину, де малі общини були або об'єднані в більші одиниці, або згруповані в асоціації муніципалітетів під спільним управлінням. Також така тенденція була започаткована після відходу від тотальної економіки у країнах Північної Європи, уряди яких першими прийняли рішення щодо укрупнення територіальних одиниць до розмірів, які є оптимальними для реалізації урядових соціальних програм [130]. Зауважимо, що мотивація здійснення таких реформ, крім політичних факторів, базувалася на підвищенні економічної ефективності надання суспільних послуг і забезпечення демократії на місцевому рівні, тобто участі громади в управлінні економікою регіону.

Звернімо увагу на те, що у більшості країн Європи територіальні реформи з суттєвого укрупнення муніципалітетів офіційно були добровільними, як це анонсується і в Україні. Проте в реальності ступінь «добровільності» був не надто високим, і територіальні реформи проводилися із суттєвим примусом. «Добровільна» ж фаза у процесі об'єднання громад переважно стосувалася деталей їх адаптації до запропонованого урядом плану територіальної структури. Якщо ж консенсусу не вдавалося досягнути добровільно, то рішення про об'єднання приймалося централізовано. Вважаємо, що такі принципи могли б бути імплементованими і при здійсненні децентралізації в Україні. Очевидно, що процеси посилення конкурентоспроможності регіону викликатиме чимало суб'єктивних конфліктів, які не дозволять сформувавши оптимальне рішення з позицій підвищення ефективності адміністративного управління.

Зрозуміло, що в умовах децентралізації механізм реалізації факторних конкурентних переваг регіону може набувати ознак масштабного розширення територій, що дозволяє суттєво покращити якість фінансово-економічного забезпечення місцевого самоврядування та сформувавши більш

якісні багатофункціональні комплекси окремих територій. Також можна припустити, що збереження невеликих територіальних одиниць дозволить досягати економічних цілей забезпечення взаємозв'язку між цілями та економічними інтересами населення й органів державного управління, а оперативні завдання регіонального значення будуть розв'язуватись шляхом удосконалення організаційної структури місцевого самоврядування. Зокрема, така модель дієво функціонує в Іспанії, Швейцарії, Італії та Франції, у яких адміністративно-територіальна структура не змінилася. Франція взагалі є лідером у Європі за кількістю органів місцевого самоврядування, де їх нараховується понад 36 тис. од., а кількість населення у більшості з них не перевищує 2 тис. осіб [237].

Варто звернути увагу, що за такої моделі державного управління соціально-економічного розвитку регіону як функції конкурентоспроможності, так і безпеки покладаються здебільшого на інститути міжмуніципального співробітництва. Зокрема, у тій же Франції створено понад 2,5 тис. таких інституційних органів. Важливо, що їх створення і функціонування є добровільним і виходить з ініціативи громад, завдання яких вони покликані виконувати. На думку автора, в Україні за такого підходу може ефективно гарантуватися економічна безпека лише регіонів із високим ресурсним потенціалом. Це регіони із значними обсягами корисних копалин, розвиненою інфраструктурою, вдалим геополітичним розміщенням, високим туристичним потенціалом. Більше того, такий підхід суттєво відрізняється від централізовано спланованого і керованого об'єднання громад та забезпечує індивідуальні її прагнення до вирішення різних територіальних проблем.

Очевидно, що реалізація різного роду проектів та програм реалізації економічного потенціалу та конкурентних переваг регіонів через добровільне об'єднання громад в Україні є ускладненою. Відтак, залишаючи існуючий територіальний устрій для малих громад, важливо забезпечити їх інструментарієм розв'язання спільних із сусідніми громадами соціально-

економічних проблем. Так, станом на кінець 2015 р. утворено лише 75 об'єднаних територіальних громад з 500 сільських, селищних і міських рад. При цьому серед фактично діючих 12 тис. територіальних громад половина є малими з населенням менше 3 тис. осіб [196]. На нашу думку, основні реформаційні зусилля необхідно спрямувати саме на регіони, які самостійно не здатні забезпечити достатній рівень самоуправління та економічної безпеки.

Більше того, сьогодні немає єдиної думки серед фахівців та науковців щодо оптимального адміністративно-територіального розміру регіону. При цьому зарубіжний досвід також не повною мірою підтверджує раціональність впровадження моделі децентралізації, в якій ефективність вирішення місцевих економічних та інших суспільних проблем прямо залежить від чисельності населення, яке проживає в територіальній громаді. Ми дотримуємось думки, що використання значення чисельності населення як ключового критерію при формуванні територіальних громад є недостатньо обґрунтованим. Значно важливішим є якість регіонального управління економікою та інституційне забезпечення умов щодо консолідації та кооперації органів місцевого самоврядування при вирішенні питань суспільного значення.

Але загально визнаною є на сьогодні парадигма того, що забезпечення ефективного управління ресурсами і економічним потенціалом в контексті реалізації конкурентоспроможності територій держави неможливе без передавання на місцевий рівень повноважень і зобов'язань, зокрема у бюджетно-фінансовій сфері, тобто без податково-бюджетної децентралізації. При формуванні відповідної моделі в процесі децентралізації важливо правильно визначити допустимий рівень деконцентрації, механізму розподілу сфер відповідальності між управлінськими структурами регіону і закріплення джерел їх фінансування, економічних можливостей. Водночас граничні межі безпечного розвитку регіону варто розглядати виходячи із доходів на одиницю населення, міри їх диференціації за регіонами, інших

економічних та соціальних чинників. Але варто розуміти, що для вітчизняної економіки з низьким рівнем доходів населення надто високий рівень децентралізації може також і перешкоджати соціально-економічному розвитку регіону.

Також прийнято вважати, що рівень децентралізації економіки залежить від частки місцевих видатків у загальнодержавному бюджеті. Згідно з експертною думкою показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків понад 45 % від загальних урядових видатків, середнього – 30-45 %, низького – менше 30 % [130]. Так, упродовж 2010-2014 рр. в Україні частка місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів у зведеному бюджеті країни не перевищила 26 %, а у 2014 р. знизилась до 22 %. Таке поступове зниження рівня децентралізації лише стримує економічне зростання регіонів та підтверджує невисоку ефективність ухвалених програмних документів реформування системи організації влади.

Безперечно, здійснення децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний та внутрішньоекономічний курс розвитку держави. Проте необхідно врахувати, що адміністративно-територіальна реформа може як позитивно вплинути на реалізацію конкурентних позицій регіону, так і призвести до негативних результатів. Звісно, як і інші проекти, таке планування розвитку та зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону, з одного боку, має свої ризики, а з другого – формує нові можливості та перспективи (табл. 5.3).

На нашу думку, сьогодні висока мобілізація органів місцевого самоврядування та бюджетних установ, які функціонують в умовах гострої нестачі коштів, погіршує можливості реалізації конкурентних переваг регіону. Так, незабезпеченість кваліфікованими кадрами та фінансова неспроможність місцевих органів державного управління зберігає їх недієздатність належним чином виконувати покладені на них зобов'язання та реалізовувати повноваження.

Таблиця 5.3

Ризики, можливості та альтернативи реалізації економічного потенціалу і конкурентоспроможності регіону в процесі децентралізації

Ризики реалізації потенціалу і забезпечення конкурентоспроможності за умови зволікання щодо реалізації політики децентралізації	Можливості посилення конкурентоспроможності та використання факторно-ресурсних переваг шляхом реалізації політики децентралізації
<ul style="list-style-type: none"> - збереження бюджетної та фінансової залежності регіону від центральних органів державного управління; - ослаблення системи регулювання і контролю економіки органами регіональної влади та місцевого самоврядування; - низька ефективність реалізації програм запобігання кризовим явищам та підтримки фінансово-економічних можливостей базових галузей регіону; - уповільнення темпів покращення інвестиційного середовища та зменшення обсягів фінансово-кредитних ресурсів для реального сектору економіки; - погіршення якості формування системи міжгалузевої та міжсекторної кооперації регіональними бізнес-структурами; 	<ul style="list-style-type: none"> - покращення фінансово-ресурсних можливостей з підтримки програм соціально-економічного розвитку; - формування та розбудова дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення регіонального підприємництва; - досягнення структурних змін та усунення диспропорцій в економіці регіону; - покращення якості антимонопольної політики та конкурентного середовища; - покращення економіко-правового середовища регіону для підприємницької діяльності і розвитку бізнесу;
<ul style="list-style-type: none"> - неспроможність до створення умов для підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства регіону; - подальше зростання диспропорцій у економічній сфері між районами і містами, загострення депресивності територій; - переважання в діяльності управлінських структур особистісних та корпоратив-них інтересів над громадськими; - зниження заінтересованості регіональних суб'єктів бізнесу у розвитку науково-технологічної сфери; - загострення кризових явищ у секторах соціального обслуговування та гуманітарного пізнання 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення належного фінансування програмних заходів розвитку соціальної сфери, системи охорони здоров'я та освіти; - підвищення інноваційної активності та науково-технічного і технологічного потенціалу; - прискорення темпів розширення внутрішньорегіонального споживчого ринку та інтенсифікації міжрегіонального співробітництва; - посилення контролю за дотриманням державних стандартів і гарантій в оплаті праці та забезпечення колективно-договірного регулювання на ринку праці; - підвищення зацікавленості та відповідальності суб'єктів господарювання у розбудові регіональної інфраструктури; - активізація діяльності з розвитку міжнародного та транскордонного співробітництва

Більше того, до кінця чітко не зрозумілі економічні можливості регіонів України від децентралізації, оскільки така політика довгострокова і ефективно може бути реалізована лише за умов всебічного реального функціонування. З іншого боку, без реалізації політики децентралізації масштаби ризиків для реалізації конкурентного потенціалу регіонів держави тільки зростатимуть. Зокрема, збережеться бюджетна та фінансова залежність від центральних органів державного управління, триватиме ослаблення системи регулювання і контролю економіки органами регіональної влади та місцевого самоврядування, спостерігатиметься низька ефективність реалізації програм запобігання кризовим явищам та підтримки фінансово-економічних можливостей розвитку базових галузей регіону, уповільнюватимуться темпи розвитку інвестиційного середовища та зменшуватимуться обсяги фінансово-кредитних ресурсів для реального сектору економіки, погіршуватиметься якість формування системи міжгалузевої та міжсекторної кооперації, збережуться труднощі створення умов для підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства, зростатимуть диспропорції у економічній сфері між районами і містами та загострюватиметься депресивність територій, переважатимуть в діяльності управлінських структур особистісні та корпоративні інтереси над суспільними, знижуватиметься зацікавленість регіональних суб'єктів бізнесу у розвитку науково-технологічної сфери, загострюватимуться кризові явища у секторах соціального обслуговування та гуманітарного пізнання.

Розуміємо, що сучасні програми соціально-економічного розвитку місцевих громад мало ефективні та потребують кардинальних змін. Практично більшість бюджетних видатків спрямовані на споживчі, а не на інвестиційні цілі. Очевидно, що у процесі реалізації політики децентралізації такі можливості у сфері використання конкурентних можливостей регіону значно зростатимуть. У підсумку очікується покращення економіко-правового середовища регіону, зокрема для ділової активності населення і

розвитку бізнесу, формування та розбудови інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва. Очікуваним наслідком таких змін мають стати зростання інноваційної активності та науково-технічного і технологічного потенціалу, прискорення темпів розширення регіонального споживчого ринку та інтенсифікація міжрегіонального співробітництва, раціональні зміни в структурі економіки регіону.

Згідно з припущеннями економістів, політологів, науковців, децентралізація влади сприятиме проведенню більш активної економічної та соціальної політики органами регіональної влади та місцевого самоврядування, підвищить їх відповідальність за соціально-економічний стан території. Також значно зросте їх роль у виконанні завдань та реалізації перспективних проектів розвитку громад. Утім, регіональна та місцева влада має чітко розрізняти і узгоджувати бюджети споживання та розвитку. Сьогодні бюджетні ресурси органів регіональної влади та місцевого самоврядування спроможні ледь покрити утримання соціально-бюджетної сфери. Продовжується тенденція, коли дефіцит поточного бюджету все більше переростає у хронічну проблему, адже видатки споживання не забезпечують інвестиційної віддачі [110].

Позитивно, що децентралізація бюджетно-фінансових ресурсів може мати наслідком удосконалення системи оподаткування, при якій змінюються питомі надходження податків на користь місцевих бюджетів, зміну трансфертної політики (зокрема усунення принципу «від кожного за здібностями – кожному за потребами»), покращення бюджетної системи із підвищенням рівня відповідальності місцевого керівництва, розширення повноважень регіональних органів влади щодо розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку. Зауважимо, що окрім збільшення відношення частини податків на користь місцевих бюджетів, органи регіональної влади матимуть більшу самостійність щодо встановлення місцевих податків і зборів. Втім, якщо реформи податкової системи можна

віднести до явних переваг, то зміна трансфертної політики скоріше матиме позитивні наслідки лише для більш економічно розвинених регіонів.

Ефективність реалізації фінансового потенціалу на рівні регіону пов'язана з прийняттям обґрунтованих рішень щодо встановлення ставок місцевих податків. Так, реалізуючи повноваження органів місцевої влади щодо можливості встановлення ставок податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки у Чернівецькій області стягнення з платників земельного податку та оренди за землю здійснюється за нульовою ставкою. Крім цього в регіоні зменшено до 0,1% податку від мінімальної зарплати на житлову нерухомість і від 0,5% до 1% від мінімальної зарплати на нежитлову. Важливим параметром конкурентоспроможності на рівні регіону є істотне зменшення ставки єдиного податку для фізичних осіб, яка у Чернівецької області для першої групи встановлена на рівні 5% від прожиткового мінімуму при законодавчо встановленій межі 10%, а для II групи - від 5% до 10% (при межі 20%).

Органи державного управління постійно перебувають у виборі механізмів та інструментів забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону. В процесі децентралізації влади такі механізми визначають нові контури економічних і фінансових повноважень громад, першочергові завдання щодо підтримки соціально-економічного розвитку. Так, визначальним є інституційне забезпечення реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. Попри конституційні зміни щодо визначення територіальної основи, матеріальних та фінансових засад функціонування місцевого самоврядування, порядку формування його органів, важливо реформувати державну службу та оптимізувати систему державних органів на регіональному та субрегіональному рівнях. Насамперед необхідно деполітизувати і вибудувати прозору систему державного управління, запровадити персональну відповідальність державних службовців. Цього можна досягти такими шляхами, як запровадження виключно конкурсного відбору на посади у державній службі

(усіх категорій), проведення на постійній основі атестування державних службовців з урахуванням досягнення відповідних цільових показників, розроблення та реалізація програм розвитку персоналу, планування кар'єри та розвитку талантів, створення кадрового резерву, побудови ефективної системи професійного навчання, уніфікації розміру заробітних плат виключно на основі оцінки результатів виконання.

Потребує оптимізації й чисельність працівників державного апарату шляхом перегляду цілей, завдань, функцій, прав і повноважень державних інституцій з дотриманням принципу «презумпції непотрібності» функцій, що виконуються. Доречним може стати запровадження секторного підходу та квотованого бюджетування в системі органів державного управління. Таким чином, можливо суттєво скоротити або делегувати більшість прав і повноважень, які сьогодні належать центральним органам влади, на рівень регіональних та навіть районних органів влади і органів місцевого самоврядування. Це, безперечно, сприятиме посиленню організаційно-управлінської підсистеми системи формування та реалізації можливостей конкурентоспроможності економіки регіонів України в процесі децентралізації.

В Україні досі не вирішені системні проблеми державного регулювання, адміністрування і контролю господарської діяльності. Йдеться про збереженість бюрократичних та корупційних перешкод при підготовці й погодженні інвестиційних проектів, отриманні дозволів на користування земельними ділянками, державним та комунальним майном, здійсненні певних видів діяльності. Більше того, вся система адміністративного контролю все ще сконцентрована в столиці, що не відповідає практиці економічно розвинених держав. Таким чином, важливо інституційно посилити рівень повноважень регіональних органів влади з надання базових адміністративних послуг. При цьому швидкими темпами має відбутися їх скорочення та впорядкування відносин щодо якості, ціни, оплати, адміністрування.

Все більший вплив на розвиток суспільства мають інформаційні технології і, відповідно, така підтримка системи регіонального управління економікою є особливо необхідною. Вважаємо, що на адміністративному рівні надання більшості послуг населенню повинно відбуватися електронним способом, упровадження якого сприятиме створенню умов для відкритої і прозорої діяльності регіональних органів влади. Запровадження такої форми інституційного управління регіоном як соціально-економічною системою сприятиме де бюрократизації суспільства, посиленню дерегуляції комерційної господарської діяльності, зростанню соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування. Це прямий шлях і до високого рівня забезпечення макроекономічного і соціального розвитку регіону.

Також електронні технології мають застосовуватися для забезпечення регіональною владою доступу до інформації у формі «відкритих даних». Зокрема, запровадження таких стандартів передбачатиме обов'язкове оприлюднення органами влади даних стосовно суспільно важливої інформації, у т.ч. інформації про закупівлі, декларації про майно і доходи керівників державних компаній, органів виконавчої влади та ін.

Перед регіональними владними структурами та органами місцевого самоврядування стоїть завдання пошуку додаткових інструментів та ресурсів для розвитку міської інфраструктури, системи життєзабезпечення міст і територій, створення умов для підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства. Інструментом, що може бути використаний для його вирішення, є подальше удосконалення системи інституційного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства, поширення концесії, регіональних кластерів, нових форм транскордонного співробітництва. Це сприятиме покращенню житлово-комунальної сфери регіонів України. Так, попри істотний потенціал використання механізму державно-приватного партнерства з метою залучення інвестиційних ресурсів, практично реалізуються поодинокі спільні проекти на регіональному на субрегіональному рівнях, які не здатні

вплинути на обсяги залучення інвестицій чи покращення інвестиційного клімату, забезпечення інвестиційно-інноваційної активізації в рамках процесів соціально-економічного розвитку регіонів держави.

Вважаємо, що в сучасних складних соціально-економічних умовах навколо вирішення завдань покращення матеріального становища та підвищення рівня якості життя населення органам державної влади важливо активізувати зусилля на регіональному та субрегіональному рівнях щодо інституалізації розвитку соціальної сфери та підтримки критичних сфер життєзабезпечення. Відповідно, діяльність владних структур регіону в процесі децентралізації повинна бути спрямована на: розробку та впровадження стратегій і програм формування соціально орієнтованого середовища, реалізацію просвітницьких заходів з поширення інформації про соціальну відповідальність, обмін досвідом і позитивні практики у цій сфері серед населення, суб'єктів господарювання та влади; формування регіональної та місцевої інфраструктури підтримки соціальної сфери, запровадження механізмів надання об'єднаннями роботодавців, профспілками, громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями регіону соціальних послуг. Очевидно, що це запорука соціальної стабільності в регіоні.

Відомо, що задля ефективного соціально-економічного розвитку та посилення параметрів конкурентоспроможності регіону необхідно використовувати відповідний організаційний механізм. Такий механізм насамперед передбачає активізацію управлінських функцій органів регіональної влади, межі яких збільшуватимуться в міру проведення децентралізації. Відтак, до їх першочергових завдань, на думку автора, слід віднести: ініціювання перед центральними органами влади здійснення інвестицій у відновлення великих підприємств машино- і приладобудування, ВПК та інших галузей промисловості; започаткування практики реалізації реальних дій щодо створення і в подальшому розвитку інвестиційно-інноваційної інфраструктури; прийняття рішення про виконання в регіоні

пілотних проектів з створення інвестиційно-інноваційної зони на базі колишніх приміських великих промислових територій.

Крім того, важливо започаткувати практику формування фондів пільгового кредитування і фінансування реалізації бізнес-структурами пріоритетних для соціально-економічного розвитку регіону інвестиційних проектів. Особливо важливою є діяльність таких організацій у сфері підтримки малого бізнесу, яка забезпечує постійні надходження до місцевого бюджету, ділову активність та зайнятість значної частки населення, а також стимулює розвиток привабливих для території видів економічної діяльності. Відтак, на регіональному рівні актуально відновити центри підтримки розвитку малого підприємництва з завданнями моніторингу інвестиційного середовища (зокрема на предмет виявлення та усунення перешкод інвестування) та допомоги у реалізації інвестиційно-інноваційних і стратегічно важливих територіальних проектів.

У разі розширення економічних повноважень місцевої влади очікується підвищення ефективності управлінських впливів у сфері реальної розбудови інфраструктури інвестиційно-інноваційної діяльності, розміщення державних замовлень на виконання інноваційних проектів і програм на конкурентних засадах, створення регіональних наукових центрів з урахуванням регіональної спеціалізації та науково-виробничих кластерів. Також, місцевим органам влади необхідно активно зайнятись плануванням та розвитком інфраструктури інноваційної, освітньої та науково-дослідної діяльності з метою інтелектуалізації економіки регіону. Доцільно розробити методичні рекомендації для владних структур усіх рівнів щодо методології інтелектуалізації, її завдань, механізмів та засобів забезпечення, а також впровадити щоквартальний статистичний та експертний моніторинг обсягів і рівня інтелектуалізації регіонального економічного комплексу.

Очевидно, що метою стратегії децентралізації державного управління є досягнення комплексного розвитку регіональних господарських систем. Формування засад системної конкурентоспроможності регіону стає

ключовим орієнтиром стратегічних змін в його економіці. В її основу закладається економічний механізм повного та ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу.

Для розвитку регіональної економіки та її потенціалу важливо забезпечити розширення та модернізацію власної територіальної інфраструктури. На думку автора, це можна досягти такими шляхами, як закріплення відповідальності великих підприємств за розвиток виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури у районі свого функціонування, залучення недержавних фінансових інституцій, у т.ч. іноземних організацій для впровадження кращого світового досвіду управління територіями та розвитком їх інфраструктури, використання практики державно-приватного партнерства, створення державно-громадських фондів інфраструктурного розвитку.

У контексті зміцнення конкурентоспроможності регіональних економічних комплексів України важливо розробити та впровадити стратегії підтримки та сприяння розвитку базових і пріоритетних для його території видів економічної діяльності. Так, територіальним органам влади варто активізувати діяльність щодо диверсифікації джерел фінансування соціально-економічних програм. Особливу значимість тут набуває прийняття та реалізація програм залучення іноземних інвестицій як невід'ємного складника стратегій соціально-економічного розвитку регіонів, районів та окремих міст, їх узгодження зі стратегіями соціально-економічного розвитку галузей та територіальними цільовими програмами (програми енергозбереження, розвитку промисловості, АПК, транспорту, житлово-комунального господарства, інноваційного та інформаційного розвитку тощо).

На противагу малодієвим загальнодержавним програмам підтримки малого і середнього підприємництва, окремих видів економічної діяльності, доцільно місцевим органам влади прийняти та реалізувати регіональну програму розвитку міжрегіональних, міжсекторальних та міжгалузевих

локальних інтегрованих виробничих систем (кластерів та інших інтеграційних форм господарювання). При цьому цілями такої коопераційної регіональної політики мають стати забезпечення ресурсощадних виробничих циклів, фінансово-економічне стимулювання запровадження суб'єктами підприємництва інноваційних технологій, створення та поширення знань між науково-дослідними інституціями та суб'єктами підприємницької діяльності, підвищення якості роботи регіональних органів державного управління у напрямі моніторингу та планування інноваційного розвитку бізнес-сектору. Це сприятиме посиленню виробничої компоненти конкурентоспроможності регіонів України в процесі децентралізації.

Безперечно, що вагому роль у формуванні і використанні економічних можливостей під час реалізації переваг конкурентоспроможності регіону займає сектор малого та середнього підприємництва. Однак за останній період на регіональному та субрегіональному рівнях спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості суб'єктів малого та середнього бізнесу і їх ролі в економіці. При цьому спеціалізація малого підприємництва надалі залишається переважно торгово-посередницькою, недостатньою, є й корпоративна соціальна відповідальність. До негативних аспектів розвитку малого та середнього підприємництва можна віднести і малі обсяги та невисока ефективність фінансово-господарської діяльності представників малого та середнього підприємництва, обмеженість їх інтелектуально-кадрового, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення, невелику чисельність практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та коопераційних відносин за участю малих і середніх підприємств, низький рівень дієвості та ефективності регіональних і місцевих стратегій та програм підтримки сектору малого та середнього підприємництва (МСП), відсутність ефективних інституцій та механізмів фінансово-кредитного, інвестиційного та інформаційного забезпечення становлення й розвитку кооперативних відносин між суб'єктами малого та середнього бізнесу, зменшення людського капіталу, брак навичок, необхідних для

започаткування і здійснення підприємницької діяльності [108]. Центральним, а також регіональним органам виконавчої влади та місцевого самоврядування необхідно створити усі передумови для подолання цих перешкод у розвитку малого та середнього бізнесу в процесі децентралізації. Вважаємо, що такі дії необхідно ув'язати із підвищенням рівня інвестиційної привабливості, стимулюванням іноземного та зовнішнього регіонального інвестування, послабленням інвестиційних ризиків та застосуванням альтернативних форм інвестування розвитку суб'єктів сектору МСП [34].

На сьогодні існують усі підстави для поживлення інноваційної активності підприємств на регіональному та субрегіональному рівнях. Насамперед через галузі, що мають значний потенціал зростання і в яких уже довгий час розроблено перспективні проекти, але які в міру відсутності належного фінансування залишаються нереалізованими. Вирішення цих завдань можна досягнути шляхом застосування можливостей венчурного бізнесу, який досі у вітчизняній економіці не зазнав високої популярності.

Вважаємо, що особливу роль повинні відіграти органи державного управління, а після проведення децентралізації та збільшення фінансових можливостей місцевої влади останні повинні взяти участь у розділенні з бізнесом більшості ризиків інноваційної діяльності. У такому разі буде забезпечено мотивацію до раціонального розвитку бізнесу в системі сталого розвитку регіону і суспільства. Попри ці, необхідно вжити й інші заходи, пов'язані з реалізацією цілей регіональних програм розвитку, податковим стимулюванням бізнесу, розвитком підприємницької та інноваційної інфраструктури, створенням регіональних адміністрацій підтримки МСП як одного з базових елементів системи економічної безпеки регіону в умовах фінансово-економічної самостійності [66].

Для досягнення належних результатів у сфері вибудування параметрів конкурентоспроможності регіону в процесі децентралізації влади в регіонах України необхідно реалізувати комплексний механізм із інституційною, організаційною та економічною складовими (рис. 5.9).

Рис. 5.9. Складові механізму та інструменти забезпечення конкурентоспроможності регіону у процесі децентралізації

Складено автором.

Необхідно врахувати, що застосування складових та інструментів механізмів зумовлено взаємною залежністю та підтримкою, посилення яких дозволить реалізувати завдання ефективного використання потенціалу для забезпечення системної конкурентоспроможності та досягнення змін в структурі економіки і соціальної сфери регіону. Безперечно, що децентралізація прискорить темпи розв'язання низки законсервованих проблем функціонування регіону. Але важливо, щоб посилювався контроль за максимальним використанням можливостей усіх складових регіональної самостійності в процесі децентралізації як з боку територіальної громади, так і центральних органів державної влади.

Також, вважаємо, що в сьогоденних умовах зростання загроз функціонування регіональних соціально-економічних систем ефективність реалізації механізмів значною мірою залежить від таких якостей територіальної громади, як політична активність, суспільна свідомість, економічна грамотність, технологічна розвиненість та ін.

Потрібно зазначити, що для досягнення цілей підвищення конкурентоспроможності регіону необхідно усвідомити їх взаємозв'язки та одночасність перебігу з проблемою стратегічного планування.

5.4. Стратегічне планування як передумова реагування на виклики і загрози економічної безпеки держави на регіональному рівні

Не менш важливе значення в державній регіональній політиці накопичення та використання конкурентних переваг відіграє ефективне системне і комплексне стратегічне планування, причому збалансованого сталого розвитку територій на принципах і засадах безпеки економіки.

Відомо, що стратегічне планування стосується складання довгострокових планів розвитку на основі проміжних цілей. Стратегія визначається головною ціллю та проміжними цілями, які дозволяють

досягнути головної цілі. Цілі, які визначають стратегічний план, є стратегічними орієнтирами. В контексті державної регіональної політики стратегія визначає обсяги і джерела залучення ресурсів для досягнення мети, засади їх розподілу. Для цього регіональним органам влади слід розробити власну стратегію розвитку, залучивши до цього процесу широкі кола громадськості, великий, середній та малий бізнес, громадські організації, молодіжні товариства, керівництво інфраструктурних об'єктів. З цією метою створюють робочі групи і разом визначають бачення регіону та його територій, пріоритети розвитку, стратегічні цілі та проекти, що допоможуть у їх досягненні.

Власне, на відміну від поточних та короткострокових рішень, стратегічне планування дозволяє визначити довгострокові орієнтири (чисельні та якісні), яких прагнуть досягти суб'єкти планування через 5-10 та більше років, виходячи з поточного стану соціально-економічного розвитку, наявного ресурсного забезпечення, тенденцій розвитку чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ, природно-кліматичних та інших умов, зміни ринкової та політичної кон'юнктури.

Це особливо важливо саме у сфері конкурентоспроможності, адже це складна динамічна субстанція, яку неможливо забезпечити в певний момент часу. На відміну від багатьох економічних категорій, конкурентоспроможність значною мірою залежить від управління нею на постійній основі, де головна роль відводиться прогнозуванню, плануванню та здійсненню як превалюючих заходів, так і дій, що дадуть ефект у майбутньому.

Тому, лише маючи бачення довгострокових цільових орієнтирів, є підстави для обґрунтування положень поточних програм та практичних рішень у сфері державної регіональної політики, а не навпаки. Більше того, положення стратегії соціально-економічного розвитку та зміцнення конкурентоспроможності економіки кожного окремо взятого регіону мають обов'язково узгоджуватися із засадами політики та стратегічними

орієнтирами документів стратегічного (у т.ч. функціонального) планування функціонування і розвитку соціально-економічної системи регіону в цілому (рис. 5.10).

Таким чином, на нашу думку, державна політика відносно стратегічного планування регіональної конкурентоспроможності має передусім визначатися положеннями стратегії соціально-економічного розвитку держави. Надалі на її основі та з врахуванням інших чинників (до прикладу, політичних, зовнішньоекономічних, військових, інтелектуально-кадрових, ресурсних та ін.) мають визначатися положення стратегії національної безпеки і всіх її компонент – економічної, соціально-гуманітарної, науково-технологічної, екологічної, інформаційної, політичної, військової тощо.

Наступним рівнем стратегічного планування є розробка стратегії соціально-економічного розвитку на регіональному рівні, відповідно до положень якої розробляється стратегія конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону як довгострокова програма заходів із досягнення перспективних цілей та параметрів стану функціонування економічної системи регіону, зорієнтованих на сталий довгостроковий розвиток, високий рівень конкурентоспроможності і реалізації ресурсного потенціалу, високу якість життя населення.

Важливо зробити й інший висновок. Він стосується того, що досягнення належного рівня конкурентоспроможності економіки та забезпечення економічної безпеки регіону об'єктивно опирається на параметри безпеки і функціонування окремих структурно-функціональних елементів системи, серед яких важливе значення відводиться реальному сектору економіки області – сукупності її галузей, сфер та секторів, що створюють матеріальний і нематеріальний продукт та послуги, які мають суттєвий рівень доданої вартості. Як було вказано раніше, суб'єкти реального сектору економіки у визначальній ролі забезпечують конкурентоспроможність і безпеку економіки регіону. Тому важливо

розробити та реалізувати стратегічні документи, які стосуються безпеки та розвитку за головними напрямками реального сектору економіки регіону, положення яких впливають та узгоджуються із положеннями стратегії економічної безпеки регіону.

Рис. 5.10. Ієрархічна структура стратегічних планових документів регіонального розвитку, конкурентоспроможності та безпеки

Складено автором.

Усі перелічені вище документи стратегічного планування стануть основою для розробки дієвих функціональних документів планування і програмування регіонального розвитку та конкурентоспроможності. В сукупності вибудування запропонованої ієрархії стратегічних і тактичних планових документів в Україні дозволить забезпечити системність, комплексність і, що ще більш важливо, – послідовність та етапність, плановість і передбачуваність державної політики у сфері управління конкурентними перевагами та розвитком економіки із суттєвим делегуванням цих завдань на регіональний та місцевий рівень, проте не хаотично, а узгоджено з централізованим магістральним напрямом розвитку системи національного господарства держави.

Натомість, якщо проаналізувати (табл. 5.4) поточний стан справ відносно наявності та раціональності документів стратегічного планування розвитку в Україні та її регіонах, то можна зробити висновок про наявність істотних прогалин і неузгодженостей, які необхідно подолати.

Таблиця 5.4

**Характеристика стратегічних планових документів управління
соціально-економічним розвитком
на центральному і регіональному рівнях в Україні**

Назви НПА	Характеристики головних положень	Висновки щодо відповідності та удосконалення
1	2	3
Стратегія соціально-економічного розвитку держави		
Указ Президента України «Про затвердження Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»» № 5/215 від 12.01.2015 р.	Метою стратегії є досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України в світі. Головними напрямками стратегії є: сталий розвиток країни; безпека держави, бізнесу та громадян; відповідальність і соціальна справедливість; гордість за Україну в Європі та світі.	Позитивно, що стратегія передбачає формування вертикалі планування державної політики, а також як окремий напрям – регіональний розвиток. Разом з тим доцільно було визначити засади ув'язки соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності економіки держави і її регіонів.
Стратегія національної безпеки		
Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» № 87/2015 від 26.05.2015 р.	Визначені стратегічні цілі державної безпекової політики: мінімізація загроз суверенітету та відновлення територіальної цілісності України, гарантування мирного майбутнього; утвердження прав і свобод громадян, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до ЄС та НАТО.	Позитивно, що стратегія зорієнтована на комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України. Проте недостатньо уваги приділено положенням економічної безпеки регіонального та місцевого рівня, а зусилля в основному сконцентровані на зовнішньополітичному позиціонуванні України в умовах нестабільності глобальної системи безпеки.

Продовження таблиці 5.4

1	2	3
Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» № 183/98-ВР від 05.03.1998 р.	Визначено правові засади організації та діяльності РНБО в галузі економічної безпеки України та створено економічний блок для розробки антикризових заходів на державному рівні.	Інституціалізує головний орган із забезпечення безпеки. Не виступає правовою основою. Потребує визначення механізмів управління економічною безпекою на нижчих рівнях управління економікою (регіон, місцевий рівень, галузь, сектор підприємства, особа).
Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19.06.2003 р.	Надає характеристики основних понять національної безпеки України. Визначено головні загрози безпеки держави в економічній сфері.	Не визначає правових основ економічної безпеки регіону. Потребує визнання економічної безпеки регіонів держави важливим завданням політики гарантування економічної безпеки держави.
Стратегія соціально-економічного розвитку регіону		
Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 6.08.2014 р.	Визначено цілі державної регіональної політики та завдання центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування; передбачено узгодженість державної регіональної політики; визначено основні принципи реалізації державної регіональної політики.	Позитивно, що визначені пріоритети державної регіональної політики зорієнтовані на сталий соціально-економічний та культурний розвиток територій, забезпечення конкурентоспроможності територій. Водночас необхідно прописати не лише параметри регіонального розвитку, а й реалізації конкурентних переваг.
Стратегії та програми соціально-економічного і культурного розвитку областей (у кожному регіоні затверджується місцевими органами влади на короткостроковий період – 1-3 роки).	Визначені сильні та слабкі сторони, можливості і загрози, головні напрями політики регіонального розвитку та сукупність заходів досягнення цілей на поточний період.	Стратегії не передбачають жодних напрямів та стратегічних орієнтирів зміцнення конкурентоспроможності регіонів та їх територій, їх положення декларативні та щорічно повторюються.
Стратегія економічної безпеки регіону		
Відсутня	-	-

Продовження таблиці 5.4

1	2	3
Стратегія економічної безпеки реального сектору економіки регіону		
Відсутня	-	-
Функціональні документи планування і програмування регіонального розвитку		
Регіональні та місцеві програми соціально-економічного та культурного розвитку у різних видах економічної діяльності, секторах економіки, соціальної та культурної сфер.	Визначають характеристику поточного стану функціонування відповідної сфери, цілі їх розвитку, заходи та засоби досягнення завдань.	Програми не стосуються діяльності із забезпечення конкурентоспроможності регіонів; положення програм здебільшого не ув'язані між собою та не мають інвестиційного характеру.

Складено автором.

Як можемо констатувати, практично на всіх рівнях стратегічного планування реалізації факторних конкурентних переваг наявні суттєві недоліки та неузгодженість між собою. Особливо негативним є прогалини в цій системі, а саме – відсутність стратегій та програм формування і реалізації потенціалу конкурентоспроможності регіонів та функціонально-секторальних стратегій, зокрема в частині забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів реального сектору економіки та його елементів.

Щодо стратегічного планування зміцнення конкурентоспроможності регіонів України, то можна переконливо стверджувати, що воно відсутнє. Звичайно, органами місцевого самоврядування приймаються і реалізуються стратегії соціально-економічного розвитку областей, окремих адміністративних районів і міст, програми розвитку галузей та видів економічної діяльності. Їх положення зорієнтовані на розвиток економіки, соціальної і культурної сфер, що мають відношення до управління економічною безпекою регіонів. Але все ж потрібно зробити висновок, що цього недостатньо.

З іншої сторони, наголосимо на тому, що недостатнім є й стратегування економічної безпеки як невід'ємної передумови конкурентоспроможності

регіонів України. Так, по-перше, політика та заходи із посилення економічної безпеки мають принципово інший характер, аніж політика розвитку. Йдеться про підтримку принаймні мінімально необхідного рівня гарантування параметрів безпеки у той час, коли розвиток орієнтується на здебільшого максимальні показники за напрямками, де існує потенціал. По-друге, діяльність щодо безпеки передбачає ідентифікацію ризиків і загроз та, відповідно, дії, спрямовані на їх нівелювання чи недопущення, тоді як розвиток – залучення фінансово-інвестиційних та матеріально-технічних ресурсів і їх ефективне використання. По-третє, цільові орієнтири щодо розвитку і щодо безпеки можуть не співпадати. Нерідко надто активний чи структурно не збалансований розвиток може дестабілізувати засади економічної безпеки регіону і навпаки.

На відповідній основі проаналізуємо характеристику головного планового документа стратегічного характеру на прикладі Чернівецької області – діючої Стратегії розвитку Чернівецької області на період до 2015 року № 183-9/06 від 28.12.2006 р. [357] Звернімо увагу, що Стратегію було прийнято у 2006 р. на період 2007-2015 рр. Очевидно, що станом на 2015 р. порівняно з початком планування характеристики соціального, економічного становища області різнилися у рази, а зовнішні і внутрішні чинники впливу на безпеку регіону змінювались у діаметрально протилежних напрямках неодноразово. Так, положення Стратегії доцільно було коригувати вже у 2008-2009 рр. унаслідок впливу фінансово-економічної кризи. Після цього – посткризовий період. А сучасні військово-політичні виклики безпеці взагалі не могли бути передбачені у 2006 р.

У Стратегії наведено характеристики соціально-економічного і культурного розвитку регіону, визначені стратегічні цілі та поетапні плани дій. Зауважимо, що стратегічні пріоритети стосуються таких напрямів: транскордонне співробітництво, транспортна інфраструктура, модернізація окремих галузей промисловості, розвиток АПК, рекреаційно-туристичної сфери, ЖКГ, протипаводкові заходи. На думку автора, зазначені напрями не

лише не дозволяють комплексно охопити всі аспекти економічної безпеки, але й безпосередньо соціально-економічного розвитку регіону.

Так, серед стратегічних цілей ми не знаходимо соціальної сфери (а це вплив на послаблення соціальної складової економічної безпеки регіону), фінансового сектору (погіршення параметрів фінансової та інвестиційної складових безпеки), внутрішнього ринку (ускладнення питань продовольчої та демографічної безпеки), науково-дослідної та інноваційної політики (погіршення параметрів науково-технологічної безпеки та інфраструктури інноваційного розвитку).

Тому ці причини, об'єктивні зовнішні фактори, а також недоліки стратегічного планування розвитку регіону призвели до абсолютного (в рази) недовиконання планових показників функціонування економіки, фінансової та соціальної, культурної сфери регіону упродовж 2006-2015 рр. Також бачимо, що регіональна політика забезпечення економічної безпеки регіону та його територій має будуватися та плануватися на принципово інших позиціях, аніж розвиток.

Варто звернути увагу на те, що в Чернівецькій області на сьогодні реалізується низка обласних програм, розрахованих на певний період розвитку. Зокрема, щодо розвитку окремих секторів та видів економічної діяльності, то це Регіональна програма розвитку малого і середнього підприємництва у Чернівецькій області на 2015-2016 роки, Програма розвитку туризму в Чернівецькій області на 2013-2015 роки, Комплексна програма енергоефективності, енергозбереження та раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів Чернівецької області на 2011-2015 роки, Регіональна програма розвитку малої гідроенергетики Чернівецької області на 2011-2015 роки та ін.

У соціальній сфері реалізуються: Регіональна програма профілактики, діагностики та лікування вірусного гепатиту у 2014-2016 роках, Регіональна програми захисту прав споживачів у Чернівецькій області на 2014-2016 роки, Регіональна програма сприяння розвитку громадянського суспільства у

Чернівецькій області на 2013-2016 роки, Комплексна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2017 роки, Обласна комплексна програма соціальної підтримки малозабезпечених верств населення «Турбота» на 2013-2015 роки, Регіональна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2013-2017 роки, Комплексна програма будівництва, реконструкції та модернізації об'єктів соціальної інфраструктури до 2015 року, ін.

Діючими залишаються й програми у сфері розвитку територій і територіальних громад. Це Регіональна програма із забезпечення повноважень щодо управління майном спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області на 2015-2017 роки, Комплексна програма «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-III» на 2015-2018 роки, Програма приватизації об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Чернівецької області на 2014-2017 роки та ін.

З метою культурного розвитку краю прийняті і реалізуються: Комплексна програма розвитку культури до 2016 року, Комплексна програма охорони та збереження об'єктів культурної спадщини Чернівецької області на 2013-2017 роки, Регіональна обласна програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013-2015 роки, ін. Проте значного впливу наслідків їх реалізації на соціально-економічний розвиток та реалізацію потенціалу конкурентоспроможності регіону не спостерігалось, значною мірою через типовість та повторюваність більшості заходів з року в рік, а також низьку активність представників влади, громадських та підприємницьких структур з їх виконання.

Таким чином, в регіонах України на нашу думку, визріла необхідність прийняття та реалізації стратегії формування і реалізації конкурентних переваг із визначенням її головної мети – планування функціонально-структурного та просторово-територіального функціонування елементів цієї системи, включно зі зміцненням конкурентоспроможності суб'єктів базових видів економічної діяльності та секторів економіки. В подальшому положення стратегій стануть визначальною основою розробки обласних та

районних програм зміцнення конкурентоспроможності з їх наповненням дієвими заходами та достатнім фінансуванням. Зауважимо, що фінансування заходів як стратегій, так і програм має орієнтуватися виключно на «тверді» (за методологією міжнародних організацій технічної фінансової допомоги) статті витрат, тобто створення і наповнення фондів розвитку, формування і підтримку інфраструктурних інституцій, реалізацію інвестиційно-інноваційних проектів тощо.

Важливо, щоби при розробці і в подальшому реалізації стратегічного планування конкурентоспроможності регіону враховувалися базові елементи її системи, включно з підсистемою об'єктів та підсистемою структурних складових. Необхідно також, щоб була врахованою і вибудованою відповідна ієрархія формування безпечного розвитку територій регіону із подальшим переходом до забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів держави. Такий розвиток ґрунтується на конкурентоспроможності економіки регіону та реалізації її ресурсного потенціалу (рис. 5.11).

Потрібно визнати, що чи не найбільш важливе значення при стратегічному плануванні конкурентоспроможності на регіональному та місцевому рівнях має планування й розвиток інфраструктури, зокрема внутрішнього ринку, підприємництва, а також інноваційної, освітньої та науково-дослідної діяльності. Адже інфраструктура є т.зв. «скелетом», який формується на довгострокову перспективу та визначає характер функціонування соціально-економічних систем.

Таким чином, становлення та розбудова інфраструктури має зайняти своє особливе місце при стратегічному плануванні параметрів регіональної конкурентоспроможності. Передусім доцільно звернути увагу на інфраструктуру внутрішнього ринку, бізнесу та інновацій. Така ув'язка дозволяє не лише забезпечити зв'язок та посилити міжфункціональні зв'язки розвитку важливих для функціонування регіону секторів – внутрішнього ринку та комерційної господарської діяльності, але й сприятиме швидкій і якісній інтелектуалізації економіки регіону.

Доцільно розробити методичні рекомендації для владних структур усіх рівнів щодо методології інтелектуалізації, її завдань, механізмів та засобів забезпечення, а також впровадити щоквартальний статистичний та експертний моніторинг обсягів і рівня інтелектуалізації регіонального економічного комплексу в рамках комплексної діяльності із реалізації його конкурентних можливостей.

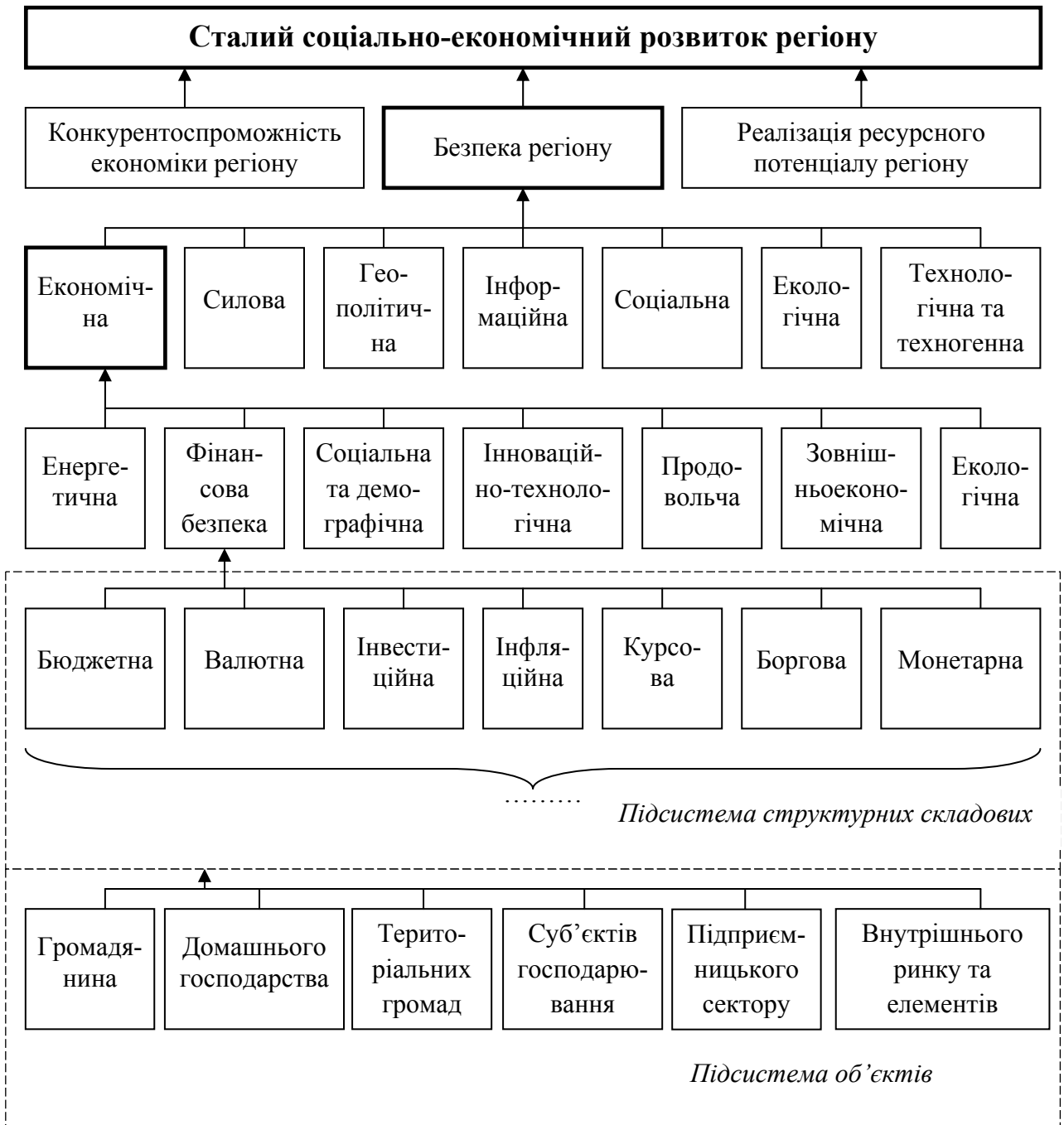

Рис. 5.11. Послідовність забезпечення конкурентоспроможності, економічної безпеки та соціально-економічного розвитку регіону

Складено автором.

У зазначеному контексті доцільно також реалізувати низку заходів, орієнтованих на прийняття та реалізацію (на противагу малодієвим програмам підтримки малого і середнього підприємництва, окремих видів економічної діяльності тощо) регіональних і місцевих програм розвитку міжрегіональних, міжсекторальних та міжгалузевих локальних інтегрованих виробничих систем (кластерів та інших інтеграційних форм господарювання). Це також дозволяє відновити втрачені раніше синергічні зв'язки та відносини, що надзвичайно важливі з огляду на забезпечення конкурентоспроможності господарського комплексу регіонів держави. Натомість їх руйнування породило цілий комплекс сучасних ризиків і загроз сталого функціонування та розвитку економіки областей нашої держави.

У стратегіях та програмах реалізації політики конкурентоспроможності регіонів України необхідно працювати й над усуненням просторово-територіальних деформацій соціально-економічного розвитку. Адже їх зростання руйнує базис формування соціальної, демографічної, продовольчої та інших складових розвитку територій. Необхідна реалізація заходів (переважно із застосуванням засад державно-приватного партнерства), спрямованих на зростання рівня соціально-економічного розвитку і безпеки та якості життя населення у сільських поселеннях та на периферійних територіях. Цільовими орієнтирами політики у цьому напрямі мають стати створення територій, комфортних для проживання сільського населення, розбудова житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, покращення рівня забезпеченості населення об'єктами торгівлі і споживчих послуг, розвиток мережі інституцій соціальної підтримки і допомоги, створення сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва, покращення транспортної доступності, забезпечення сталого розвитку та підвищення рівня енергетичної незалежності сільських поселень та віддалених територій.

У контексті належного планування забезпечення соціальної стабільності регіонів держави регіональним та місцевим органам влади

потрібно працювати над узгодженням діяльності Міністерства соціальної політики України, регіонального та місцевих управлінь соціального захисту населення, центрів зайнятості, організацій працівників та роботодавців з метою вжиття та подальшої реалізації заходів нових програмних документів, спрямованих на реалізацію альтернативних форм зайнятості і працевлаштування громадян, розвиток інфраструктури ринку праці та соціальної сфери, зростання соціальної відповідальності підприємств, легалізації зайнятості та заробітної плати; запровадження систематичного моніторингу у цій сфері. Логічним кроком у цьому напрямі є також активізація діяльності регіональних органів влади з розробки програм соціального захисту малозабезпечених категорій громадян для збільшення обсягів охопленості послугами відпочинку і оздоровлення дітей та молоді, підвищення рівня адресності соціальної допомоги.

Враховуючи відому проблему браку фінансових ресурсів на місцевому рівні в Україні, при стратегічному плануванні конкурентоспроможності регіонів держави необхідно передбачити та, відповідно, диверсифікувати джерела фінансування заходів регіональних і місцевих соціально-економічних програм, передусім шляхом поширення та збільшення обсягів державно-приватного партнерства, залучення коштів фондів ЄС, активізації транскордонного, інтеррегіонального, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва.

Варто також зазначити, що є потенціал і в залученні на ці цілі коштів приватних бізнес-структур. Але заради цього представники бізнесу мають побачити стимули і мотиви до таких дій. Наприклад, таке заохочення може з'явитися в разі реалізації спільних проектів і програм влади та бізнесу. Об'єктом співпраці може виступати сфера інновацій та високих технологій, що на сьогодні перспективні. Тому при стратегічному плануванні регіональної конкурентоспроможності потрібно визначити механізми і засоби стимулювання розвитку інноваційної діяльності та її інфраструктури, адже в перспективі планується посилення ролі інноваційної моделі розвитку

економіки регіонів держави, втім фінансування заходів у цьому напрямі не передбачене. Важливо змінити підхід до планування та фінансування заходів реалізації стратегічної програми дій щодо забезпечення конкурентоспроможності регіонів в Україні. При цьому необхідно, щоб не менше двох третин загального бюджету витрат скеровувалися на інвестиційні цілі (на противагу т.зв. обслуговуванню процесу реалізації державної регіональної політики) – формування фондів розвитку, розбудову інституційної інфраструктури реального сектору економіки, малого підприємництва, створення і впровадження інновацій.

Істотним резервом регіонального розвитку, що нині недостатньо використовується, є планування і стимулювання розвитку територій сільських поселень та віддалених районів області. Підвищенню ефективності реалізованих заходів стратегічних рішень може сприяти запровадження механізму економічного моніторингу базової та інших програм соціально-економічного розвитку регіону. З цією метою варто залучити до співпраці з органами влади провідні наукові установи, неурядові організації та експертів.

Доцільним є ініціювання практики, по-перше, розробки заходів посилення конкурентоспроможності на базі попереднього програмування соціально-економічного розвитку районів та міст області (за принципом «знизу – вверху»); по-друге, на базі попереднього програмування у галузево-секторальному аспекті; по-третє, визначення обсягів фінансування заходів не за залишковим принципом чи принципом за аналогією до попередніх років, а виходячи з планування реальних заходів та обсягів потреби у їх фінансуванні; по-четверте, розробки не щорічної, а програми заходів та засобів на довший період часу.

Практична сторона реалізації стратегічного планування зміцнення конкурентоспроможності економіки регіонів держави передбачає розробку відповідної довгострокової стратегії (як документа). Втім, вона об'єктивно матиме свої особливості для того чи іншого регіону, території чи місцевості. Для уніфікації державної політики у цій сфері важливо напрацювати

документ, який би на початковому етапі був уніфікованим для всіх регіонів та став сигналом до реформування в аналізованій сфері. Мова йде про розробку Концепції державної регіональної політики щодо запровадження стратегічного планування реалізації конкурентних переваг регіонів України (далі – Концепція). На принципах положень Концепції будуть розроблятися відповідні програмні документи нижчих рівнів. У цьому документі мають бути прописані її ключові елементи – мета політики, її цілі та завдання, принципи і напрями реалізації, механізми та інструменти, ресурсне забезпечення (рис. 5.12).

Рис. 5.12. Складові елементи Концепції регіональної політики забезпечення конкурентоспроможності регіону

Складено автором.

Структурними елементами Концепції потрібно визначити інформаційно-аналітичне забезпечення регіональної політики (висновки за результатами аналізу поточного стану, проблем і перспектив зміцнення економічної безпеки регіону та його територій); мету, стратегічні і поточні завдання політики; терміни та етапи реалізації політики; механізми та конкретні інструменти і засоби, що будуть реалізовані та залучені; усі складові ресурсного та іншого забезпечення регіональної політики у визначеній сфері; перелік очікуваних результатів, а також методи контролю та оцінювання ефективності регіональної політики у сфері безпеки.

Метою Концепції потрібно визначити формування системи довгострокових орієнтирів щодо комплексного формування і використання конкурентних переваг регіону та всіх структурно-функціональних складових конкурентоспроможності; формування для цього відповідних умов передусім задля ефективного функціонування всіх секторів економіки, збереження високого рівня захищеності їх суб'єктів від зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, посилення їх ролі у мінімізації економічних загроз безпеки регіону, забезпечення високого рівня соціальної стабільності і зростання рівня якості життя людей.

Сукупність пріоритетів та завдань доцільно визначати за такими напрямками, як: макроекономічна, фінансова, виробнича, соціальна, енергетична, зовнішньоекономічна, продовольча, інвестиційно-інноваційна, демографічна, екологічна. З іншого боку, орієнтири слід узгоджувати з параметрами добробуту населення, рівня соціальної напруженості, тінізації та криміналізації економіки і, зокрема, внутрішнього споживчого ринку регіону.

На нашу думку, часовий горизонт Концепції має становити не менше 10 років та складатися з таких етапів, як:

(1) стабілізація ситуації в економічній та соціальній сферах, зниження (за можливості – повне нівелювання) негативного впливу поточних зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз;

(2) формування системи постійного моніторингу, прогнозування та планування стану параметрів конкурентоспроможності регіональної економіки;

(3) удосконалення економіко-правового та інституційного середовища розвитку суб'єктів базових видів економічної діяльності; формування для цього необхідного доступного фінансово-ресурсного, інвестиційно-інноваційного та нематеріального забезпечення;

(4) модернізація системи соціальної політики та перехід до повноцінного впровадження європейських і світових практик соціального обслуговування населення;

(5) вирівнювання диспропорцій просторово-територіального розвитку;

(6) забезпечення високого рівня економічної та соціальної автономності регіону, здатності до якісного розширеного відтворення у всіх сферах життєдіяльності.

Діяльність у сфері посилення конкурентоспроможності має здійснюватися на науково обґрунтованій основі. Відповідно, повинен бути визначений не надто великий перелік головних принципів, яких мають дотримуватися усі суб'єкти – як ті, що безпосередньо реалізують політику в аналізованій сфері, так і ті, що мають до неї непряме відношення. До таких базових принципів належать: пріоритетність попереджувальних заходів, безперервність, плановість, економність та раціональність, взаємодія, компетентність, контроль, ефективність.

Додамо, що механізми, інструменти та засоби, які передбачається застосовувати, варіюються залежно від складових і сфер конкурентоспроможності, особливостей поточного стану соціально-економічної ситуації в регіоні. Втім, уже сьогодні відомо, що тут можуть застосовуватися нормативно-правові акти, засоби соціально-психологічного та інформаційно-роз'яснювального характеру, організаційно-інституційні заходи, регуляторна, податкова, фінансово-кредитна, інноваційно-

інвестиційна політика держави, системи управління конкурентоспроможністю на різних рівнях ієрархії управління.

Особливу увагу при стратегічному плануванні засад конкурентоспроможності регіональної економіки потрібно приділити фінансово-ресурсному та іншому забезпеченню державної регіональної політики. Відомо, що головною причиною нереалізації чи низької ефективності більшості національних, регіональних і місцевих програм є брак або ж невизначеність фінансування. З іншого боку – сфера конкурентоспроможності є головним пріоритетом державної регіональної політики. Отже, тут потрібно чітко прописати джерела й обсяги фінансових, матеріально-технічних, кадрових та всіх інших необхідних ресурсів для реалізації мети, цілей і завдань політики в аналізованій сфері.

На нашу думку, має бути визначена модель (співвідношення) обсягів фінансування, участь в якому повинні взяти міжнародні структури, центральні та місцеві органи влади, підприємницькі структури, громадське середовище. Лише за такого підходу до забезпечення заходів політики можна досягти її високої ефективності та, що ще головніше, – контролю за реалізацією і дієвістю.

До засобів контролю, окрім іншого, належить також розподіл функцій, повноважень та відповідальності між суб'єктами системи забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону, а також запровадження постійно діючої практики моніторингу параметрів конкурентоспроможності, зокрема в цілях оцінювання її стану, рівня та динаміки інтегрального показника і часткових функціональних складових, визначення ефективності реалізованих заходів у цілому та кожного зокрема, аналіз факторів впливу, в тому числі у територіальному та галузево-секторальному аспектах.

Висновки до розділу 5

1. Політика управління конкурентоспроможністю регіонів України за сучасних умов незадовільного місця більшості регіонів у системі поділу праці потребує модернізації. З одного боку, її забезпечення важливо пов'язати з детермінантами безпечного функціонування, відтворення і розвитку регіону як соціально-економічної системи. З другого – подоланням слабких місць соціально-економічного розвитку – посилення конкурентних позицій суб'єктів реального сектору економіки, модернізації системи внутрішнього ринку, забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку, впровадження інституційних реформ та реалізація структурних зрушень у підприємницькому середовищі, поглиблення транскордонного, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва, накопичення інтелектуально-кадрового потенціалу та покращення важливих характеристик соціальної безпеки. За цими напрямками необхідно визначити стратегічні пріоритети та реалізувати комплекс заходів, орієнтованих на їх досягнення. Це дозволить на рівнозначних засадах посилити головні вектори конкурентоспроможності економіки регіону – розвитку внутрішнього виробництва та ресурсної забезпеченості, а також покращення добробуту населення та соціально-демографічної ситуації.

2. Без ефективної та виваженої соціальної політики неможливо сформувати повноцінну систему конкурентоспроможності та забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Соціальна політика визначає соціально-економічні підвалини для утвердження європейських стандартів якості життя, безпосередньо впливаючи на соціальну, продовольчу та демографічну складові конкурентоспроможності й створюючи (через інтелектуально-кадровий капітал) передумови для макроекономічного, виробничого, фінансового, інвестиційно-інноваційного розвитку регіону.

3. З огляду на наявність у регіонах держави низки гострих несприятливих передумов та чинників соціального розвитку, що підривають основи їх

конкурентоспроможності, в Україні потрібно реалізувати низку заходів за: (1) системно-структурними та (2) динамічно-структурними складовими ефективної політики соціальної стабільності. Їх підсилення стосується інституційних, організаційних, економіко-ресурсних, соціально-психологічних та адміністративних чинників соціальної політики в системі управління конкурентоспроможністю регіону.

4. Децентралізація влади є однією з найбільш актуальних та головних реформ в Україні з огляду на гостру проблему щодо підвищення ефективності державного управління та використовуваних ресурсів, модернізації поточної системи суспільних відносин. Вона надає очевидні переваги для зростання управлінської, економічної й фінансової самостійності та, відповідно, – кращого використання можливостей відносно забезпечення конкурентоспроможності регіональних соціально-економічних комплексів. Втім, передбачає і ризики та загрози безпеки. Встановлено, що напрямами узгодження процесу децентралізації та реалізації цілей конкурентоспроможності регіону є делегування на нижчі рівні владних повноважень, розширення фінансово-економічної спроможності місцевих громад, удосконалення системи управління регіональним та місцевим розвитком, територіальна інтеграція і просторовий розвиток, модернізація суспільних відносин. Саме в цих аспектах слід ідентифікувати загрози, а також реалізувати інструменти і заходи інституційного, організаційного та економічного механізмів зміцнення конкурентоспроможності регіонів держави в процесі децентралізації.

5. Економічна незалежність, стабільність та стійкість, здатність до саморозвитку і прогресу належать до домінантних особливостей, що зумовлює об'єктивну необхідність застосування їх стратегічного планування як основи політики забезпечення конкурентоспроможності регіону. Встановлено, що стратегічне планування в аналізованій сфері передбачає визначення якісних та кількісних довгострокових орієнтирів, виходячи з поточного стану соціально-економічного розвитку та безпеки, наявного

ресурсного забезпечення, тенденцій розвитку чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ, інших умов та кон'юнктури.

6. Інституціалізація стратегічного планування базових параметрів конкурентоспроможності регіонів держави передбачає розробку відповідної стратегії, узгодженої з положеннями стратегічних планових документів щодо орієнтирів соціально-економічного розвитку держави і конкретного регіону, національної та економічної безпеки. Впровадженню стратегічного планування в регіонах України має передувати прийняття Концепції регіональної політики формування та реалізації конкурентних переваг регіонів з такими її елементами: інформаційно-аналітичне забезпечення, мета, стратегічні завдання, терміни та етапи реалізації, механізми, інструменти і засоби, фінансово-ресурсне та інше забезпечення, очікувані результати, методи контролю та оцінювання ефективності. При цьому метою Концепції є формування системи довгострокових еталонних орієнтирів щодо комплексного підвищення конкурентоспроможності регіону та всіх її структурно-функціональних складових, формування умов ефективного функціонування всіх секторів економіки, збереження високого рівня захищеності економічного господарства регіону від зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, забезпечення високого рівня соціальної стабільності та якості життя населення.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [29, 30, 31, 40, 44, 53, 54, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 70].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вирішення важливої наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад підвищення конкурентоспроможності регіонів в контексті зміцнення їх економічної безпеки. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки:

1. Дослідження теоретичних засад дає підстави стверджувати, що конкурентоспроможність регіонів можна визначати за ступенем ефективності використання внутрішнього потенціалу територій, здатністю займати і утримувати високі рейтингові позиції за певними видами економічної діяльності, тобто зберігати стійкі позиції у певних сегментах товарних ринків, спроможністю досягати стратегічних і тактичних цілей розвитку. А економічна безпека регіону – це стан соціально-економічної системи регіону, який характеризує рівень відкритості економіки, здатність регіону до самофінансування та підвищення якості життя населення і надає можливість ефективної реалізації експортного, інноваційного, інтелектуального та трудового потенціалу, що є об'єктивною передумовою протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам, основою підвищення конкурентоспроможності. Основою політики зміцнення економічної безпеки регіону є ступінь самостійності та можливість формування регіоном власної економічної політики з урахуванням його специфіки, першочерговим етапом якої є децентралізація, розподіл функцій управління між централізованою державною владою та регіональним управлінням. Конкурентоспроможність та економічна безпека регіонів визначається на основі здатності регіону досягати визначених цілей розвитку, більш ефективно, ніж інші регіони, конкурувати за ресурси та мати вищі показники розвитку по певних секторах економічної та соціальної сфери.

2. Завданням системи підвищення конкурентоспроможності в контексті забезпечення економічної безпеки регіону є насамперед захист

економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності визначеної територіально-адміністративної одиниці. Основною метою економічного інтересу є: (1) задоволення економічних потреб; (2) реалізація економічних відносин; (3) взаємодія та саморозвиток суб'єктів економічної діяльності; (4) збереження економічного потенціалу підприємства і отримання прибутку. Виокремлення та об'єднання спільних економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності на території регіону є передумовою формування регіону як окремого економічного суб'єкта. Економічні інтереси регіону конкретизують мету регіонального розвитку відповідно до економічних, природно-кліматичних, історико-етнографічних, демографічних та інших умов. Відповідно, суб'єктом таких інтересів є частина території держави, що виокремлена за спільністю природно-кліматичних, етнічних, культурних ознак; характерною спеціалізацією і структурою виробництва, спільною виробничою і соціальною інфраструктурою.

3. Узагальнення теоретико-методологічних підходів до сутнісно-змістового трактування поняття «конкурентних переваг регіонів» та їх класифікації дозволили сформувати їх авторське визначення як систему конститутивних характеристик соціально-економічного розвитку регіону, які визначають стан його конкурентоспроможності в контексті позитивного впливу на спроможність національної економіки до розширеного відтворення та формування системних характеристик економічної безпеки держави. Встановлено, що конкурентні переваги регіону визначаються такими компонентами: фінансова-економічна, соціальна, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна та організаційно-інституційна.

4. Здійснення структурної характеристики соціально-економічного розвитку регіонів в системі зміцнення економічної безпеки України засвідчує наявність низки негативних чинників, а саме: надходження обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів здійснено не в повному обсязі, що унеможливорює забезпечення належного рівня утримання та розвитку об'єктів соціальної сфери та комунальної інфраструктури; у більшості

обласних програм передбачено кошти, які не підкріплені можливостями бюджетного фінансування і не спираються на реальні розрахунки щодо їх забезпечення; у промислових регіонах сконцентровано орієнтовані на експорт підприємства, які спеціалізуються на сировинних товарах та продукції первинної переробки; незначною є частка альтернативної та відновлюваної енергетики у регіональних балансах енерговиробництва; зберігається недостатність коштів на реалізацію інфраструктурних проєктів, які потребують значного бюджетного фінансування.

5. Міжрегіональні порівняння за показниками соціально-економічного розвитку засвідчили, що протягом останніх років. характер міжрегіональних диспропорцій помітно змінився. Промислові регіони, які характеризувались значним переважання їх за рівнем ділової активності, обсягах капіталовкладень, вже не є абсолютними лідерами за низкою ключових показників. Відповідно змінився перелік чинників, які визначають рейтингові позиції регіонів. На сьогодні найбільший вплив мають такі регіональні характеристики: переважання аграрної або індустріальної спеціалізації, наявність старопромислових територій, несприятливі умови для ведення бізнесу, нестача внутрішньорегіональних ресурсів, неефективна співпраця органів місцевої влади з підприємцями та населенням у виробленні спільної політики тощо. Існуючою практикою соціально-економічного розвитку України (негативними проявами якої стали надмірно глибокі деформації та диспропорції в просторово-територіальному розвитку) та за результатами вивчення позитивного зарубіжного досвіду, зокрема політики ЄС щодо регіонального розвитку, підтверджено, що ефективність державної регіональної політики накопичення та ефективного використання потенціалу конкурентоспро-можності в значній мірі залежать від раціональної та розумної децентралізації, необхідними напрямками якої в Україні мають стати: передача на нижчі рівні управління ширших повноважень, розширення фінансово-економічної спроможності місцевих громад, удосконалення системи управління регіональним та місцевим розвитком, територіальна

соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток, модернізація громадянських суспільних відносин.

6. На основі аналізу конкурентних переваг регіонів (з допомогою ДЕА-аналізу) здійснено їх групування у відповідності до міри реалізації конкурентних переваг. Ідентифіковано чотири групи регіонів держави: з високим (Вінницька, Одеська, Харківська); стабільним (Волинська, Кіровоградська, Львівська, Хмельницька, Чернігівська, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, м. Київ, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська, Сумська); передкризовим (Херсонська, Тернопільська, Житомирська) та критичним (Чернівецька, Луганська, Донецька) рівнями економічної безпеки.

7. Системоутворювальним чинником формування умов та засад конкурентоспроможності економіки регіону є її фінансова складова, від стану якої залежить міра реалізації фінансово-економічних інтересів регіону, стан розвитку і використання можливостей його фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, банківської, інвестиційної та зовнішньоекономічної сфер, спроможність регіону ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для забезпечення соціально-економічного розвитку і зміцнення конкурентних позицій регіонального господарського комплексу. Встановлено, що з огляду на сучасні особливості і виклики, що постали перед регіонами України, особливої уваги потребують нівелювання ризиків залучення прямих іноземних інвестицій (як внутрішнього фінансового ресурсу) та зовнішньоекономічної діяльності (як потенціалу зовнішніх можливостей). З використанням обґрунтованої автором методики комплексного оцінювання економічної безпеки регіону на базі його інвестиційної та зовнішньоекономічної складових доведено, що рівень і умови економічної безпеки економіки (на прикладі Чернівецької області) значно погіршилися. Це негативно позначається й на базових параметрах конкурентоспроможності регіону та потребує швидкої і адекватної реакції регіональних та місцевих органів влади з метою виправлення ситуації і

забезпечення, принаймні, мінімально необхідних умов соціально-економічної безпеки розвитку краю.

8. Для оцінювання взаємозв'язків конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави сформовано збалансовану систему показників відповідно до компонент конкурентоспроможності регіону та механізму впливу конкурентних переваг регіону на економічну безпеку держави. З використанням економетричного тестування (за допомогою інструментарію макроекономічного моделювання) доведено стійкий зв'язок між компонентами конкурентоспроможності Чернівецької області та ключовими індикаторами економічної безпеки України. При цьому найбільш значимими (в контексті позитивного впливу на економічну безпеку держави) визначені такі чинники соціально-економічного розвитку регіону, як обсяги реалізованої продукції, внутрішнього споживання та капітальних інвестицій.

9. Серед основних напрямів підвищення конкурентоспроможності, зміцнення економічної безпеки та збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів на перше місце висувається удосконалення інституційно-правової бази, зокрема, забезпечення прийняття однозначних рішень у разі виникнення конфліктних ситуацій між центром і регіонами, випереджаючи такі пріоритети, як збереження ресурсного потенціалу регіону та розвиток відокремленої бюджетно-фінансової політики.

10. Встановлено, що формування системи економічної безпеки регіону є невід'ємною передумовою подальшого зміцнення конкурентних позицій його економіки та реалізації потенціалу соціально-економічного розвитку. Економічна безпека є основоположним базисом комплексного підходу до нарощування і використання факторних конкурентних переваг. Відтак, ефективна регіональна політика у сфері забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону має здійснюватися з дотриманням принципів: стратегічного планування, узгодження інтересів, децентралізації повноважень, інноваційності, інституційного акумулювання та ефективного використання фінансово-ресурсного забезпечення,

проектного підходу, інтеграції національних та регіональних проектів розвитку, інвентаризації та контролю, міжнародного кооперування. При цьому базовими елементами інструментарію, що може застосовуватися у відповідних цілях, є: інструменти регіональної економічної політики, економіко-ресурсний та бізнес-потенціал у видах економічної діяльності, інституційне середовище з розвиненою інфраструктурою та сприятливим правовим забезпеченням господарської діяльності, «площадки» інтеграції державно-приватного співробітництва, вертикально-горизонтальна інтеграція регіональних господарських систем, транскордонна та інтеррегіональна співпраця.

11. З метою забезпечення високої конкурентоспроможності регіону необхідно визначити пріоритети стратегії, її інституційний базис та в подальшому реалізувати системні програмно-цільові засоби зміцнення конкурентних переваг базових секторів економіки регіону, соціального розвитку, активізацію зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності в регіоні, покращення рівня якості і умов життя населення, детінізацію економіки та ділову активність. З огляду на поточний стан та перешкоди забезпечення конкурентоспроможності регіонів України стратегічними пріоритетами державної регіональної політики в цій сфері визначено: розвиток та посилення конкурентних позицій реального сектору регіональної економіки, модернізація системи внутрішнього ринку регіону, забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку, інституційних реформ та структурних зрушень у підприємницькому середовищі, поглиблення транскордонного, міжрегіонального та міжгалузевого співробітництва, накопичення і ефективне використання інтелектуального кадрового капіталу за всебічного гарантування соціально-економічної безпеки.

12. З використанням системного аналізу доведено, що реалізація державної регіональної політики забезпечення конкурентоспроможності регіону має бути збалансованою у часовому вимірі. Цього можливо досягти за умови, коли механізм, а саме - інструменти та заходи, які застосовуються

органами влади, опираються на цільові орієнтири, обґрунтовані в рамках поточних та стратегічних планових програмних документів. Відтак, стратегічне планування формування та реалізації факторних конкурентних переваг регіону потребує розробки і узгодження між собою положень функціональних документів планування і програмування регіонального розвитку, стратегій конкурентоспроможності, економічної безпеки та розвитку регіонального сектору економіки, програм національної та економічної безпеки України, стратегій і програм довгострокового соціально-економічного розвитку держави, реалізації її соціально-економічного потенціалу і досягнення справедливого місця у системі міжнародного поділу праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзард У. Методы регионального анализа : введение в науку о регионах / Уолтер Айзард ; [пер. с англ. В. М. Гохмана, Ю. Г. Липец, С. Н. Тагера]. – М. : Прогресс, 1966. – 660 с.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
4. Анимица Е. Г. Социально-экономическая география и региональная экономика : проблемы взаимоотношений / Е. Г. Анимица, М. Д. Шарыгин : Научная электронная библиотека «Киберленинка» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskaya-geografiya-i-regionalnaya-ekonomika-problemy-vzaimootnosheniy>
5. Антонюк Д. А. Розвиток інституціональної інфраструктури підприємництва регіону в процесі європейської інтеграції : монографія / Д. А. Антонюк. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2015. – 341 с.
6. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект / Л. Л. Антонюк // Міжнародна економічна політика. – 2005. – № 1. – С. 45-68.
7. Антонюк Л., Сацик В. Виробнича конкурентоспроможність регіонів України / Л. Л. Антонюк, В. І. Сацик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/3698190/>.
8. Антохов А. А. Концепція факторів розвитку регіональної економіки в фокусі основних підходів до її формування /Антохов А. А. //

Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип. 9 (1). – Дніпропетровськ. – 2015. – 135 с. – С. 97-103.

9. Антохов А. А. Сучасне осмислення сутності регіону та регіональної економіки / Антохов А. А. // Агросвіт. Науково-практичний журнал. – 2014. – № 16. – С. 12-17.

10. Антошкін В. Сутність соціально-економічної безпеки регіонів та її зв'язок з національною безпекою держави / В. К. Антошкін // Економіка та управління національним господарством. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 3 (27). – 2014. – С. 17-23.

11. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 39.

12. Бабець І. Г. Концептуальні засади стратегії економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва України з країнами ЄС / І. Г.Бабець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – №1. – Серія економічна. – С. 3-13.

13. Бабець І. Г. Стратегія економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.01 / І. Г. Бабець ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2013. – 40 с.

14. Бабець І. Г. Формування економічної безпеки регіонів країн ЄС: досвід для України / І. Г. Бабець : vuzlib.com.ua/articles/book/8795-Formuvannja...bez/1.html

15. Бабець І. Методологія формування економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва України з ЄС / І. Г. Бабець // Стратегічні напрями розвитку національної економіки у посткризовий період : збірник матеріалів конференції. – Львів: Сполом, 2013. – 272 с. – С. 3-8.

16. Базиліук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Я. Б. Базиліук. – К. : НІСД, 2002. – 132 с.

17. Балабаєва З. В. Новий регіоналізм – невід'ємний елемент європейської інтеграції / З. В. Балабаєва // Зб. наукових праць Національного

центру з питань євроатлантичної інтеграції України. – Вип. 15. – К., 2005. – С. 16-22.

18. Балян А. Особливості та принципи здійснення регіональної політики в країнах-членах ЄС / Ануш Балян // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 50-51.

19. Безугла В.О. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України // Регіональна економіка. - 2004. - №4. - С.64-68.

20. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. О. Безугла ; Харк. нац. акад. міськ. г-ва. – Х., 2006. – 20 с.

21. Безугла В. Сучасні аспекти формування регіональної конкурентоспроможності: монографія / В. О. Безугла, Л. П. Шаповал, К. О. Латишев // Кременчук: КРЕМПАК, 2010. – 285 с.

22. Белай С. В. Концепція стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України / С. В. Белай // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_20

23. Беленький П. Ю. Дослідження проблем конкурентоспроможності : Каталоги : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?)

24. Беленький П.Ю. Конкурентність на транскордонних ринках / 1. Беленький П.Ю., Мікула Н.А., Матвеев Є.Е. – Львів: ІРД НАНУ, 2005. – 214 с.

25. Билык Р. Р. Региональное развитие Украины в 2014 году: вопросы экономической безопасности // Инновационная экономика в условиях глобализации: современные тенденции и перспективы : Матер. междун. науч.-практ. конф., г. Минск, 10-11 апреля 2014 г. – Минск : Международный университет «МИТСО», 2014. – С. 25-27. (Эл. Версія)

26. Білик Р.Р. Вплив конкурентних переваг регіонів на економічну

безпеку України / Р.Р. Білик // Формування і розвиток інноваційного потенціалу економіки України : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ.конф., 17-18 лютого 2017 р. м. Ужгород. – Ужгород: ВД «Гельветика», 2017. – У 2-х частинах. – Ч. 1 – С. 97-100.

27. Білик Р.Р. Емпіричне оцінювання взаємозв'язків конкурентоспроможності регіону та економічної безпеки держави / Р.Р. Білик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» ; ред.кол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2017. – № 1. – С. 42-48.

28. Білик Р.Р. Гарантування економічної безпеки Чернівецької області у зовнішньоторговельній діяльності / Р.Р. Білик // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. – 2016. - № 1-2. – С.69-77.

29. Білик Р.Р. Детермінанти регіонального розвитку у вимірі економічної безпеки України : монографія / Р.Р. Білик. – Львів : НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2016. – 352 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

30. Білик Р. Р. Децентралізація влади як чинник реформування податкової системи України / Р. Р. Білик // Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів : зб. матер. науково-комунікативних заходів / Держ. фіск. служб. України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподатк. – Ірпінь, 2014. – 312 с. – С. 25-28.

31. Білик Р. Р. Децентралізація управління в контексті зміцнення фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування / Р. Р. Білик // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України : міжнародна науково-практична конференція, 30-31 жовтня, тези доп. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. – С. 74-78. – Режим доступу : [URLhttp://econom.univ.kiev.ua/GS20102014/zbirnuk.pdf/](http://econom.univ.kiev.ua/GS20102014/zbirnuk.pdf/)

32. Білик Р. Р. Забезпечення економічної безпеки на рівні територіальної громади: принципи, підходи, критерії / Р. Р. Білик //

Економіка. Управління. Інновації : електрон. наук. фах. вид. – Житомир. Серія «Економічні науки». – Випуск № 3 (15). – 2015. – С. 26-34.

33. Білик Р. Р. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів України: проблеми та перспективи / З. С. Варналій, Р. Р. Білик // Конкурентоспроможність національної економіки : матеріали науково-практичної конференції, 28 березня 2014 р. : тези доп. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. – С. 15-18.

34. Білик Р. Р. Забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки малого і середнього підприємництва України / З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Р. Р. Білик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2015. – № 3-4. – С. 44-50.

35. Білик Р. Р. Завдання удосконалення інституційно-правового забезпечення регіональної політики в Україні / Р. Р. Білик // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 4. – С. 40-45.

36. Білик Р. Р. Земельні ресурси Карпатського регіону: проблеми використання, охорони і відтворення / Р. Р. Білик, І. А. Колодійчук // Збірник наукових праць. Економічні науки. Випуск 6 ; Буковинський університет. – Чернівці : Книги-XXI, 2010. – С. 269-279.

37. Білик Р. Р. Зміцнення економічної безпеки регіонів України у процесі бюджетної децентралізації / Р. Р. Білик // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України : Матеріали XII Міжн. наук.-практ. конф. (29-30 жовтня 2015 р.). – К., 2015. – 225 с. – Режим доступу : <http://www.econom.univ.kiev.ua/GS/21102015/zbirnuk.pdf> (С. 99-101).

38. Білик Р. Р. Зміцнення економічної безпеки регіонів як умова забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України / Р. Р. Білик // Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічних систем : монографія ; за ред. З. І. Галушки. (Розділ 5). – Чернівці : ЧНУ, 2015. – С. 251-277.

39. Білик Р. Р. Інвестиційне забезпечення інноваційних процесів у регіоні / Р. Р. Білик, Р. С. Білик // Інновації та трансфер технологій: від ідеї до

прибутку : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, 27-29 квітня 2011 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : НГУ, 2011. – С. 58-60.

40. Білик Р. Р. Інституційні засади та організаційні механізми політики регіонального розвитку: завдання реформ європейського зразка / З. С. Варналій, Р. Р. Білик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації : [зб. наук. пр.] ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2014. – Вип. 3 (107). – С. 3-11.

41. Білик Р.Р. Інституційні чинники посилення загроз конкурентоспроможності та економічній безпеці регіонів України / Р.Р. Білик // Наукові здобутки на шляху до удосконалення економічної системи : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф., 17-18 лютого 2017 р. м. Дніпро. – Дніпро: НО «Перспектива», 2017. – С. 52-56.

42. Білик Р. Р. Інституційно-правові аспекти політики забезпечення регіональної економічної безпеки / Р. Р. Білик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – 2015. – Вип. 4 (114). – С. 97-102.

43. Білик Р. Р. Інституціональне забезпечення економічної безпеки регіонів України / Р. Р. Білик // Економіка і регіон. – Полтава : ПолтНТУ. – 2015. – № 4 (53). – С. 96-102.

44. Білик Р. Р. Інструментарій забезпечення інвестиційної безпеки регіону (на прикладі Чернівецької області) / Р. Р. Білик // Економіка і регіон (Полтава). – 2016. – № 6. – С. 43-50.

45. Білик Р. Р. Комплексна оцінка економічної безпеки регіону (на прикладі Чернівецької області) / Р. Р. Білик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць. – НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів. – 2016. – Вип. 6 (120). – С. 26-35.

46. Білик Р. Р. Конкурентоспроможність малого і середнього підприємництва України на регіональному рівні / З. С. Варналій, Р. Р. Білик // Малий і середній бізнес. – 2015. – № 1-2 (60-61). – С. 97-106.

47. Білик Р.Р. Конкурентоспроможність регіону: теоретико-методологічні аспекти / Р.Р. Білик // Таврійські наукові економічні читання : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф., 10-12 лютого 2017 р. м. Київ. – К.: Таврійський національний університет ім В.І. Вернадського, 2017. – Ч. 2. – С. 40-43.

48. Білик Р.Р. Методологічні засади формування та забезпечення конкурентоспроможності регіону / Р.Р. Білик // Економіка і регіон. – 2017. – Вип. 1 (62). – С. 61-66.

49. Білик Р.Р. Методологія інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки регіону / Р.Р. Білик // Наукові підходи до оцінки соціально-економічного потенціалу регіону: збірник тез наукових робіт учасників всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 грудня 2016 р.) / ГО «Центр економ. досліджень та розвитку». – О. : ЦЕДР, 2016. – 116 с. (С. 55-59).

50. Білик Р. Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України у процесі децентралізації / Р. Р. Білик // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 9. – С. 67-72.

51. Білик Р. Р. Моногалузовість економіки регіону: чинники зростання ризиків у економічній безпеці / Р. Р. Білик, Л. С. Білик // Транскордонне співробітництво: ключові ідеї та перспективи : Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 травня 2016 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. університет, 2016. – С. 117-120.

52. Білик Р. Р. Напрями підвищення стійкості та забезпечення зовнішньоекономічної безпеки регіонів України / З. С. Варналій, Р. Р. Білик // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 118. – Ч. II. – С. 11-21.

53. Білик Р. Р. Організаційно-економічні механізми забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні / Р. Р. Білик // Економіка і Фінанси. – 2015. – № 5. – С. 16-25.

54. Білик Р. Р. Особливості забезпечення економічної безпеки регіонів України в умовах глобалізації / Р. Р. Білик // Економічна безпека України в умовах фінансової глобалізації : матеріали наук.-практ. кр. столу, 16 жовтня 2015 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – 262 с. (С. 47-51).

55. Білик Р.Р. Оцінювання взаємозв'язків економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону / Р.Р. Білик // Вісник Хмельницького національного університету. – 2017. – № 1. – С. 22-28.

56. Білик Р. Р. Перешкоди забезпечення конкурентоспроможності регіонів: зовнішні чинники та внутрішні структурні проблеми / Р. Р. Білик // Конкурентоспроможність національної економіки : матеріали XV Міжн. наук.-практ. конф., 26-27 березня 2015 р. – К., 2015. – С. 154-158. – Режим доступу : http://econom.univ.kiev.ua/konf_KNE15/docs/conf_materials.pdf

57. Білик Р. Р. Перспективи і можливості розвитку сільського господарства гірських районів / Р. Р. Білик, І. А. Колодійчук, Т. В. Морська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 280-290.

58. Білик Р. Р. Політика забезпечення економічної безпеки субнаціональних утворень: європейський досвід / Р. Р. Білик // Економіка. Фінанси. Право. – 2016. – № 2. – С. 4-8.

59. Білик Р. Р. Посилення конкурентних переваг як системний чинник забезпечення економічної безпеки регіону на сучасному етапі розвитку України / Р. Р. Білик // Вісник Одеського національного університету. – Том 20. – Випуск 4. – 2015. – С. 158-161.

60. Білик Р. Р. Пріоритети зміцнення конкурентоспроможності регіонів як складової забезпечення економічної безпеки України / З. С. Варналій, Р. Р. Білик // Теоретичні та прикладні питання економіки : збірник наукових праць. Випуск 1 (28, том 2). – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 25-35.

61. Білик Р. Р. Пріоритети та засоби синхронізації соціальної політики та забезпечення економічної безпеки регіонів України / Р. Р. Білик // Науковий вісник НЛТУУ : серія економічна. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.7. – 296 с. (С. 79-84).

62. Білик Р.Р. Пріоритетні напрями зміцнення фінансового забезпечення регіонів України / Р.Р. Білик // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та пріоритети: Мат. III Всеукр.наук.-практ. Інтернет-конф., 11 листопада 2015 р. – Полтава, ПолтНТУ, 2015. – 266 с. (С.32-34).

63. Білик Р. Р. Пріоритетне та інституціональне забезпечення політики регіонального розвитку України / Р. Р. Білик // Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічного розвитку : науково-практичний круглий стіл, 17-18 жовтня 2014 р. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2014. – 58 с. – С. 15-18.

64. Білик Р. Р. Пріоритетні напрями зміцнення фінансового забезпечення регіонів України / Р. Р. Білик // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та пріоритети : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 11 листопада 2015 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – 266 с. (С. 32-34).

65. Білик Р. Р. Проблеми та перспективи забезпечення економічної безпеки України в умовах глобалізації / Р. Р. Білик, Л. Л. Клевчик // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : міжнар. науково-практична конференція, 22-23 травня 2014 року : тези доп. – Полтава: ПНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2014. – С. 88-91.

66. Білик Р. Р. Проблеми та перспективи розвитку малого і середнього підприємництва України: регіональний аспект / Р. Р. Білик // Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та менеджменту : тези. міжн. наук.-практ. конф., м. Львів, 25-26 вересня 2015 р. – С. 34-37.

67. Білик Р.Р. Проблеми та перспективи фінансового забезпечення розвитку регіону (на прикладі Чернівецької області) / Р. Р. Білик // Вісник

Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – Вип. II (62). Економічні науки. – 200 с. (С. 113-129).

68. Білик Р. Р. Проблеми та шляхи зміцнення інвестиційної безпеки регіону (на прикладі Чернівецької області) / Р. Р. Білик // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р. – 15 січня 2016 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – 201 с. (С. 121-126).

69. Білик Р.Р. Проблеми управління просторовим розвитком регіону / Р.Р. Білик, Р.С. Білик // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 495. – С. 15-18.

70. Білик Р.Р. Стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності регіонів та економічної безпеки України / Р.Р. Білик // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали III Всеукр. наук.практ. Інтернет-конф. з міжнародною участю, 1 грудня 2016 р. – 10 січня 2017 р. м. Полтава. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. – С. 84-87.

71. Білик Р.Р. Конкурентоспроможність регіону: Білик Р. Р. Тенденції економічного і соціального розвитку регіонів України як підґрунтя нових підходів до управління регіональною економікою / Р. Р. Білик // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. – 2013. – № 8 (147). – С. 146-151.

72. Білик Р.Р. Теоретико-прикладні засади конкурентних переваг регіонів та їх впливу на економічну безпеку держави / Т.Г. Васильців, Р.Р. Білик // Економічний дискурс. – 2016. – № 4. – С. 100-110

73. Білик Р. Р. Удосконалення методологічних засад оцінки рівня економічної безпеки підприємства / Р. Р. Білик, Н. В. Філіпчук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – Чернівці. – 2011. – Вип. 1(41). – С. 164-169.

74. Білик Р. Р. Фінансове забезпечення регіонального розвитку в Україні в контексті децентралізації / Р. Р. Білик // Вісник Київського

національного університету. Серія: економіка. – 2015. – Вип. 2 (167). – С. 43-48.

75. Білик Р. Р. Фінансове забезпечення регіонів як чинник зміцнення фінансової безпеки України / Р. Р. Білик // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали III Міжн. наук.-практ. конф., 21-22 травня 2015 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – С. 195-198.

76. Білик Р. Р. Фінансові інструменти зміцнення регіональної конкурентоспроможності України / Р. Р. Білик // Вісник Київського національного університету. Серія: економіка. – 2014. – Вип. 1 (154). – С. 43-48.

77. Білик Р. Р. Фіскальна політика розвитку регіонів України в умовах бюджетної децентралізації / Р. Р. Білик // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України : зб. матер. XIII Міжн. наук.-практ. конф. (27-28 жовтня 2016 р.) ; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2016. – 248 с. <http://www.econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2016/WTPDFSU/Proceedings.pdf> (С. 134-137).

78. Білик Р. Р. Шляхи реформування системи фінансового забезпечення розвитку регіонів України / Р. Р. Білик, Л. С. Білик // Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності : зб. мат. Міжн. наук.-практ. конф., 25 березня 2016 р., НУДПСУ. – К. : Вид-во НУДПСУ, 2016. – С. 34-37.

79. Богдан Н. М. Формування економічної безпеки регіону через реалізацію його економічних інтересів як умова забезпечення регіонального розвитку / Н. М. Богдан, А. П. Косяк // Економіка і регіон. – 2013. – № 1. – С. 26-31.

80. Борисова С. Є. Конкурентні переваги регіонів України в контексті її інтеграції до світового ринку капіталу: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / С.Є. Борисова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

81. Братута О. Реформування державної регіональної політики в Україні з урахуванням досвіду економічно розвинутих країн / Олексій Братута // Регіональна економіка. – 2002. – № 1 (23). – С. 57-65.

82. Брюна Э. Сравнительный анализ конкурентоспособности российских и французский регионов / Э.Брюна, А.Скопин // Конкурентоспособность и модернизация экономики: в 2-х кн./Отв.ред. Е.Г.Ясин.Кн.2.-М.:Изд.дом ГУ ВШЭ, 2004.-80с.

83. Бугай С. М. Регіональна політика в Україні: термінологічна невизначеність та загальні проблеми становлення / С. М. Бугай, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 300–307.

84. Буднікевич І. М. Становлення регіонального ринку інновацій в Україні / І. М. Буднікевич, І. М. Школа. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 200 с.

85. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : [монографія] / Д. Д. Буркальцева. – К. : Знання України, 2012. – 347 с.

86. Бутко М. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів / М. Бутко, Л. Подоляк // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 36-44.

87. Бутко М. П. Передумови трансформації та механізми регулювання регіональних економік / М. П. Бутко // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 2. – С. 9-20.

88. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI, редакція від 20.09.2015, підстава 700-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

89. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2015. – 77 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_I_V_2014_Monitoring_ukr.pdf

90. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-червень 2015 року / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID. – К., 2015. – С. 48-49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202015/!KV_II_2015_Monitoring_ukr.pdf

91. В інтересах зміцнення місцевого самоврядування URL (доступ 06.02.2016) : <http://gromady.cv.ua/news/48139/>.

92. Варналий З. С. Экономическая безопасность: Учебное пособие / З. С. Варналий, Н. В. Краузе, Ю. Н. Сохин. – Усть-Каменогорск (Казахстан) : ВКГТУ, 2016. – 240 с.

93. Варналий З. С. Детермінанти державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва України / З. С. Варналий // Тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи», 22 квітня 2016 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – С. 5-10.

94. Варналий З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / З. С. Варналий, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

95. Варналий З.С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення / З. Варналий, О. Гармашова. – К. : Знання України, 2013. – 387 с.

96. Варналий З. С. Конкуренція і підприємництво : монографія / З. С. Варналий. – К. : Знання України, 2015. – 463 с.

97. Варналий З. С. Механізм попередження загроз економічній безпеці України / З. С. Варналий С. В. Онищенко, О. А. Маслій // Економічний часопис – XXI. – 2016. – № 159 (5-6). – С. 20-24. – DOI : <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V159-04>.

98. Варналій З.С. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України в умовах глобалізації / З.С. Варналій // Економіка ринкових відносин. – 2008. - № 1. – С. 46-54.

99. Варналій З. С. Проблематика структуривання та визначення понять в економічній безпекології // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р. – 15 січня 2016 р. – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – С. 10-15.

100. Варналій З. С. Ринок економічної інформації: проблеми формування та перспективи розвитку : монографія / З. С. Варналій, Л. Л. Клевчік. – Чернівці : Технодрук, 2016. – 280 с.

101. Варналій З. С. Сучасні тенденції структурних складових фінансової безпеки України в умовах глобальних перетворень / З. С. Варналій, С. В. Онищенко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2016. – Випуск 35. Частина I. – С. 75-80.

102. Василенко В. Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы: монография / В. Н. Василенко, О. Ю. Агафоненко, В. Е. Будяков / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – 363 с.

103. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

104. Вахович І. М. Актуалізація розвитку креативної регіональної економіки / І. М. Вахович, О. М. Чуль // Економічний простір. – 2012. – № 68. – С. 53-60.

105. Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення / Ярослава Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – № 7. – С. 29-47.

106. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2011. – 474 с.

107. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наукова доповідь / О. С. Власюк // Рада Національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К. : [б.в.], 2008. – С. 18.
108. Волошин В. І. Напрями стимулювання розвитку малого підприємництва на периферійних територіях західних регіонів України : аналітична записка [Електронний ресурс] / В. І. Волошин, Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1338/>.
109. Воротін В. Є. Нова якість регіональної економіки як об'єкт державного управління в Україні / В. Є. Воротін // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 150–158.
110. Габа І. М. «Децентралізація» – деякі плюси і мінуси / І. М. Габа // РайонІнфо. – 2014. – № 1. – С. 5.
111. Гальчинський А. Економічний розвиток : методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4-17.
112. Геєць В. М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 4-22.
113. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 444 с.
114. Герасимчук З.В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика / З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська : Монографія. - Луцьк: Надстир'я, 2008. – 248 с.
115. Герасимчук З. В. Регіональна політика фінансового забезпечення сталого розвитку / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Регіональна економіка. – 2008. – № 2 (48). – С. 59-72.
116. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко [та ін.] ; керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

117. Головченко О. М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки : монографія / О. М. Гловченко. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2008. – 399 с.

118. Голубець М. М. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М. А. Голубець, П. С. Гнатів, М. П. Козловський [та ін.]. – Львів : Поллі, 2007. – 288 с.

119. Гонта О.І. Методологічні аспекти адаптації регіонального розвитку до умов глобалізації економіки / О. І. Гонта // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка. - 2013. - Вип. 2. - С. 67-71.

120. Гонта О.І. Політика транснаціоналізації економіки регіонів: теорія методологія, практика: Монографія / О.І. Гонта. – Чернігів: Видавництво Чернігівського ЦНТЕІ, 2008. – 496 с.

121. Горняк О. В. Виявлення та посилення конкурентних переваг Одеського регіону / О. В. Горняк, І. М. Пугачова // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2012. – Вип. 3-4. Т ом 17. – С. 7-15.

122. Грабар М. В. Концепції регіонального розвитку: від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій / М. В. Грабар : V Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (21-22 декабря 2012 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20121221/4_grabar.htm

123. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Грандберг ; 3-е изд. – М. : Гос. ун-т – Высш. школа экон. – 2003. – 494 с.

124. Грiневська С. М. Теоретико-методологічні засади саморозвитку регіону як потенціалу сталого розвитку / С. М. Грiневська // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 70–76.

125. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – С. 23.

126. Гузар У. Є. Нестандартні форми зайнятості в умовах розвитку постіндустріального суспільства / У. Є. Гузар, М. В. Луцик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір (збірник наукових праць) ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. ; від. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Вип. 1 (99). – 599 с. – С. 467-476.

127. Гукалова И. Конкурентоспособность территорий и качество жизни населения: подходы, оценки, перспективы / И. Гукалова, А. Гладкий, С. Запотоцкий и др. Монография. [Под ред. И.В.Гукаловой]. Новосибирск: Изд. «СибАК», 2015. – 246 с.

128. Гуменюк А. М. Еволюція теоретичних положень економічної безпеки в умовах трансформацій // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – Випуск IV (48). – Чернівці, 2012. – С. 23-29.

129. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А. М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.

130. Данилишин Б. Як децентралізувати управління в Україні [Електронний ресурс] / Б. Данилишин. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/13/550472/>.

131. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.

132. Дегтярьова І. О. Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону / І. Б. Дегтярьова ; Національна академія державного управління при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf

133. Денисов Ю. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку / Ю. Денисов, Л. Савельєв, Л. Шевчук // Регіональна економіка. – 2003. – № 1 (27). – С. 179-185.

134. Дергачев В. А. Регионалистика : Научные труды в семи книгах. Кн. 2. Электронное издание на CD / В. А. Дергачев. – Издательский проект профессора Дергачева, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dergachev.ru/book-7/00.html>

135. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / [З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

136. Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічних систем : монографія. – За ред. З. І. Галушки. – Чернівці, ЧНУ, 2015. – 304 с.

137. Децентралізація в дії: до місцевих бюджетів надійшло на 40% більше грошей URL (доступ 13.05.2015): <http://economics.unian.ua/finance/1076011-detsentralizatsiya-v-diji-do-mistsevih-byudjetiv-nadiyshlo-na-40-bilshe-groshey.html>

138. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей: Постанова Кабінету Міністрів України № 595 від 7 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-2014-%d0%bf>

139. Диніна К. Стратегія формування конкурентних переваг / К. Диніна // Персонал. – 2009. – №1. – С. 78-83.

140. Дічек О. І. Економічна безпека регіонів – складова системи національної безпеки / О. І. Дічек // Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка. – 2013. – Вип. 33. – С. 24-30.

141. Добровольська О. П. Структурна трансформація регіональної економіки: концептуальні основи / О. П. Добровольська // Економіка Крима. – 2005. – № 13. – С. 42-44.

142. Довбня В. В. Соціально-трудова відносина у конкурентному середовищі: зміст, протиріччя, тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / В. В. Довбня. – Харків, 2000. – 20 с.

143. Довідка по міжбюджетних трансфертах станом на 01.11.2015 / Державне казначейство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/23602>

144. Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О.Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С.7-17.

145. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 512 с.

146. Долішній М. Актуальні завдання регіональної політики України в сучасних умовах / Мар'ян Долішній // Регіональна економіка. – 2004. – № 3 (33). – С. 17-32.

147. Долішній М. Основи регіоналізації: концептуальний підхід / Мар'ян Долішній, Степан Злупко // Регіональна економіка. – 2003. – № 3 (29). – С. 7-17.

148. Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки України / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Зб. наук. пр.). Вип. № XLVII/ НАНУ. ІРД. Редкол. : М. І. Долішній та ін. – Ч. І. – Львів, 2004. – С. 3-14.

149. Долматов И. В. Формирование региональной системы обеспечения экономической безопасности: дис. ... канд. экон. наук / И. В. Долматов. – М. : РГБ, 2007. – 151 с.

150. Дубіщев В. П. Методологічний зміст дослідження процесу формування державної регуляторної політики в Україні в умовах поглиблення ринкових відносин / В. П. Дубіщев, А. Д. Глушко // Економіка і регіон. – 2014. – № 2. – С. 13-23. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_2_5.

151. Дубіщев В. П. Методологічні основи формування господарського механізму регіону [Текст] : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.10.01 ; 08.01.01 / Віктор Петрович Дубіщев ; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 1998. – 38 с.
152. Дудник І. М. Суспільно-екологічне районування території (географічний підхід) : монографія / І. М. Дудник, І. В. Литовченко. – К. : ІМВ НАУ, 2011. – 189 с.
153. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблених ринкових реформ в Україні / О. Дьомін // Економіка України. – 2003. – № 6 (499). – С. 4-13.
154. Економічна безпека [Текст] : навч. посіб. / [за ред. О. М. Джужі; О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
155. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посібник / Н. Реверчук, Я. Малик, І. Кульчицький, С. Реверчук ; за ред. С. Реверчука. – Л. : ЛФМАУП, 2000. – 192 с.
156. Експортний потенціал Запорізької області. – Запоріжжя, 2008.
157. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка : навч. посіб. – 2-е вид. / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – К. : Наукова думка, 2000. – 344 с.
158. Єресько І. Г. Формування конкурентоспроможної регіональної економіки як мета стратегічного планування комплексного розвитку регіону / І. Г. Єресько // Конкуренція : Вісн. Антимоноп. комітету України. – 2006. – № 3. – С. 19-25.
159. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97-104.
160. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : [монографія] / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – С. 62.

161. Жихор О. Б. Роль теорій інновацій та інноваційного розвитку у формуванні регіональної інноваційної політики / О. Б. Жихор // Економіка промисловості. – 2009. – № 1. – С. 132-137.

162. Жук В.І. Динаміка розвитку регіонів: підсумки та очікування. Аналітична записка // [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1862/>

163. Жук В.І. Реалізація зовнішньоторговельного потенціалу України в умовах зміни торгівельних відносин з ЄС та РФ. Аналітична записка // [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2144/>

164. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : навч. посіб. / Б. Ф. Заблоцький. – Львів: Новий Світ-2000, 2007. – 548 с.

165. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>

166. Запотоцький С.П. Конкурентні засади формування експортного потенціалу регіонів України / С.П. Запотоцький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Географія» – Вип. 59. - 2011. – С.6 – 11.

167. Запотоцький С.П. Конкурентні переваги: підходи до визначення та передумови формування / С.П. Запотоцький // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., 2012, Випуск 15 (27) – С. 14 – 21.

168. Запотоцький С.П. Регіональна конкурентоспроможність: суспільно-географічні засади формування / С.П. Запотоцький: Монографія – Київ.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. – 424 с.

169. Захарченко В. Конкурентоспроможність регіонів України: кластерний підхід / В. Захарченко, С. Захарченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/nauka/pdf_2012/Concurentospromozhnist_regioniv_Ukrayini.pdf.

170. Збаразська Л. О. Тенденції змін і проблеми функціонування базових галузей промисловості Донецької області / Л. О. Збаразська,

В. А. Нікіфорова, Г. З. Шевцова // Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / наук. ред. В. С. Кравців; НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього». – Львів, 2016. – 218 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»); Р. 1.2.5. – С. 36–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20160101.pdf>

171. Злупко С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Зб. наук. пр.). Вип. № XLVII/ НАНУ. ІРД. Редкол. : М. І. Долішній і ін. – Ч. I. – Львів, 2004. – С. 15-31.

172. Зовнішня торгівля послугами області за дев'ять місяців 2015 року. Експрес-випуск Головного управління статистики у Чернівецькій області № 246 від 17 листопада 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

173. Зовнішня торгівля товарами за січень-жовтень 2015 року. Експрес-випуск Головного управління статистики у Чернівецькій області № 281 від 16 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

174. Зуб М. Я. Фактори впливу на розвиток регіонального ринку праці за умов євроінтеграції // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – Т. 1. – С. 221-224.

175. Иванов Ю. Б. Оценка уровня развития экономики знаний в регионах Украины / Ю. Б. Иванов, В. Ф. Тищенко // Проблемы экономики. – 2012. – № 3. – С. 81-90.

176. Ігнатова Т. Інституціональне середовище в розвитку конкурентоспроможності регіональної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econom.nsc.ru/conf08/info/Doklad/Ignat2/doc>

177. Ільїна М. В. Інтегральне оцінювання туристично-рекреаційної сфери територій різних типів / М. В. Ільїна // Економіка. Управління.

Інновації. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_31.pdf

178. Інвестиційна привабливість регіонів : Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/rejting_investiciynoi_privablivosti_regioniv_2014_1.pdf

179. Інтернет-сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua>.

180. Інтернет-сайт. Децентралізація влади. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua>.

181. Інформація про стан економічного і соціального розвитку Чернівецької області за січень-вересень 2015 року / Чернівецька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bukoda.gov.ua/page/informatsiya-pro-stan-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-chernivetskoj-oblasti-za-sichen-vere>

182. Інформація щодо стану виконання місцевих бюджетів за січень-жовтень 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/vikonannja-dohodiv-miscevih-bjudzhetiv-za-n-2015-rik?category=bjudzhet&subcategory=local-budg>

183. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. – Ч. 2 ; за ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2006. – 575 с.

184. Іщенко Ю. Д. Територіальна організація інноваційної діяльності: теоретико-методичні та практичні аспекти дослідження / Ю. Д. Іщенко // Український географічний журнал. – 2014. – № 2. – С. 32-39.

185. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навчальний посібник / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

186. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / Інститут регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 3. Промисловий потенціал / відп. ред. С. Л. Шульц. – 292 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

187. Качаровська Л. Регіон як цілісна соціально-економічна система / Л. Качаровська // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права. – 2002. – № 1. – С. 151-156.

188. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : моногр. / А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2013. – 104 с.

189. Качинський А. Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / А. Б. Качинський. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. – 336 с.

190. Кирику М. Державне регулювання забезпечення економічної безпеки старопромислових регіонів URL (доступ 6.02.2016) : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=691>

191. Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці / О. С. Кіро // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 72-83. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2010_38/38/72-83.pdf

192. Коваль Я. В. Регіональна економіка : навч. посіб. / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко // НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України, Нац. аграрний ун-т та ін. – К., 2005. – 188 с.

193. Ковальська Л. Л. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності регіону: автореф... дис. д-ра екон. наук: 08.00.05 / Л.Л. Ковальська ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2008. – 33 с.

194. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія / Л. Л. Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 420 с.

195. Ковальчук В. Г. Цілі та критерії соціально-економічного регіонального розвитку // Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/07.pdf>

196. Ковальчук В. У результаті об'єднання громад в разі зменшиться кількість депутатів місцевого рівня [Електронний ресурс] / В. Ковальчук. – Режим доступу : <http://www.5.ua/interview/Vitalii-Kovalchuk-U-rezultati-obiednannia-hromad-v-razy-zmenshytsia-kilkist-deputativ-mistsevoho-rivnia-91243.html>.

197. Козловський С. В. Стратегічний аналіз розвитку регіональних економічних систем / С. В. Козловський // Ефективна економіка. – 2010. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=178>

198. Колесницька Н. М. Територіальний брендинг: науково-методологічні підходи до визначення та формування / Н. М. Колесницька // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 197. – Вип. 185. – С. 47-50.

199. Комплексна програма розвитку дошкільної освіти Чернівецької області на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

200. Комплексна програма розвитку культури Чернівецької області до 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

201. Конкурентоспроможність регіонів України в умовах ринку: перспективи трансформацій в дослідженнях науковців географічного факультету. 17.11.2016 [<http://science.univ.kiev.ua/news/science/2583/>]

202. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>

203. Концепція державної регіональної політики // Київський регіональний портал «Ділова ініціатива і воля громади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bizvolnet.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=207&Itemid=82.

204. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогнозування. – К. : Лотос, 1999. – С. 14.

205. Корнілова І. Регіональні інноваційні системи: сутність та підходи до структуризації / І. Корнілова, Т. Білорус // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – № 144. – С. 23-25.

206. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів : монографія / В. О. Косевцов, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1996. – 54 с.

207. Кравців В. Актуальні питання реалізації політики стимулювання розвитку регіонів України в сучасних умовах / Василь Кравців, Юрій Стадницький // Регіональна економіка. – 2005. – № 3 (37). – С. 77-84.

208. Красноносова О. М. Регіони-лідери в економічному просторі країни : конкурентні переваги та соціальні проблеми / О. М. Красноносова, А. Д. Олійник // Проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 52–55.

209. Криленко І. В. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки / І. В. Криленко // Ефективна економіка. – Дніпропетровський ДАУ, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1779>.

210. Куйбіда В. Механізм взаємодії державної системи управління і органів місцевого самоврядування в Україні / Василь Куйбіда, Роман Фрис // Регіональна економіка. – 2003. – № 1 (27). – С. 91-95.

211. Кукавка П. Региональная политика Европейского Союза / П. Кукавка // Европейская интеграция: современное состояние и перспективы. – Мн. : ЕГУ, 2001. – С. 91-121.

212. Ландабасо А. И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования / А. И. Ландабасо // Регионы и регионализм в странах Запада и России. – М., 2001. – С. 92–94.

213. Лискова С. С. Виявлення та посилення конкурентних переваг Луганської області / С. С. Лискова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 1 (13). – С. 72-77.

214. Лібанова Е.М. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін.-К., 2002. - С.18-43.

215. Мазур А. Г. Проблематика економічного районування в сучасному регіональному вимірі / А. Г. Мазур // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : Економічні науки. – 2011. – № 2 (53), том 3. – С. 3-11.

216. Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність та перспективи / відп. ред. С. Л. Шульц. – Львів: ІРД НАН України, 2011. – 268 с.

217. Максименко С. Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми (робочі матеріали до кругового столу 28 травня 2008 року) УЦЕПД імені О.Разумкова. - К.: 2008.

218. Манів З. О. Регіональна економіка : навч. посіб. / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів // М-во освіти і науки України. Івано-Франківський ун-т права ім. короля Данила Галицького. – Львів : «Магнолія 2006», 2008. – 640 с.

219. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади URL (доступ 13.05.2015) : <http://www.viche.info/journal/959/>

220. Матвієнко Р. О. Механізм формування категорії «простір» / Р. О. Матвієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 6 (144). – С. 17-20.

221. Мациборська Г. К., Пугачевська О. В. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України в умовах глобалізації світової

економіки / Г. К. Мациборська, О. В. Пугачевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bookclub.in.ua/book_207_page_2.

222. Медвідь В. Ю. Конкурентоспроможність регіонів України: стратегічні напрями забезпечення // Матеріали I Международная научно-практическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях» (Полтава, 14-15 февраля 2013г.) http://www.confcontact.com/20130214_econ/8_medvid.htm

223. Межевич Н. М. Определение категории «регион» в современном научном дискурсе / Н. М. Межевич : Научная электронная библиотека «Киберленинка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-kategorii-region-v-sovremennom-nauchnom-diskurse>

224. Мельник А.Ф. Асиметрія структурного розвитку регіонів України та її соціально-політичні наслідки // Інститут регіональних досліджень НАН країни. – 2014. – С. 54-66.

225. Мельник А.Ф. Ідентифікація структурно-логічної деформації економіки регіонів як база вибору механізмів регіональної структурної політики // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014 – №1 (с. 208-217).

226. Мельник А.Ф. Механізм реалізації регіональної структурної політики: монографія / Мельник А.Ф., Лаврів Л.А., Васіна А.Ю. [та ін.]; за заг. наук. ред. професора А.Ф. Мельник. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015 – 343 с.

227. Мельник М. І. Інституційне забезпечення безпеки бізнес-середовища України в умовах європейської інтеграції / М. І. Мельник // Економіка. Управління. Інновації ; Житомирський державний університет ім. Івана Франка. – 2014. – Вип. 1 (11). – С. 69-82.

228. Меньшенина И. Г. Кластерообразование в региональной экономике : монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина ; Федер.

агентство по образованию, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154 с.

229. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Мінекономіки України № 60 від 2.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id

230. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / [А. І. Сухоруков, С. Л. Воробйов, Т. П. Крупильницька] ; за ред. Академіка НАН України С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2003. – 42 с.

231. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / Національний інститут проблем міжнародної безпеки ; [за ред. А. І. Сухорукова]. – К., 2003. – 64 с.

232. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

233. Механизмы управления экономической безопасностью / [Лысенко Ю. Г. Мищенко С. Г., Руденский Р. А., Спиридонов А. А.] ; под ред. Ю. Г. Лысенко. – Донецк : ДонНУ, 2002. – 178 с.

234. Микосянчик О. Бюджет Чернівецької області на 2015 рік – бюджет виживання / О. Микосянчик // Від-і-До. – 2015. – 01 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/bjudzhet_chernivec_koi_oblasti_na_2015_rik_-_bjudzhet_vizhivannja/.

235. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: 11. Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

236. Мікула Н. А. Факторні впливи на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів / Н. А. Мікула, С. І. Шахраюк-Онорфей ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?)

237. Місцеве самоврядування: Французька республіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tergromada.blogspot.com/2014/02/blog-post_2006.html.

238. Місцеві бюджети / Чернівецька ОДА. – 2015. – 20 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bukoda.gov.ua/page/mistsevi-byudzheti>

239. Мітюшкіна Х.С. Конкурентоспроможність регіонів України на мікро-та мезорівнях // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка, 2013, вип. 6. - С.31-42

240. Мокій А. Напрями забезпечення безпеки розвитку територіальних громад у процесі реформи адміністративно-територіального устрою України. Аналітична записка / А. Мокій, О. Дацко. – К. : НІСД, 2015. – 26 с.

241. Морошкина М. В. Теории экономического развития и новые теории регионального роста / М. В. Морошкина // Материалы Первого Молодежного экономического форума «Инновационное развитие» (13-14 ноября 2008 г., Петрозаводск). – Петрозаводск, 2009. – С. 36-40.

242. На Херсонщині відкрили офіс реформ з децентралізації URL (доступ 13.05.2015) : <http://decentralization.gov.ua/reform/item/id/114>

243. Нагорняк Т. Брендинг території як предмет міждисциплінарного наукового знання / Т. Нагорняк // Сучасна українська політика. – 2011. – № 24. – С. 35-42.

244. Назаров М. І. Конкурентоспроможність регіону: суть та властивості / М. І. Назаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2438>.

245. Некрасов Н. Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. – М., 1975. – 316 с.

246. Николаева А. Б. Перспективы развития портовых особых экономических зон / А. Б. Николаева, С. М. Леус // Вестник МГТУ, том 13. – 2010. – № 1. – С. 108-114.

247. Нова державна регіональна політика: від теорії до практики // В. С. Куйбіда, О. М. Іщенко, А. Ф. Ткачук та ін. ; за заг. ред. д-ра держ. упр., проф. В. С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – 232 с.

248. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення : монографія / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк : [б.в.], 2006. – С. 293.

249. Носова Т. Ю. Аналіз і оцінка конкурентоспроможності регіонів України // Часопис економічних реформ. - 2015. - №3(19). - С.105-112.

250. Олієвська М. Г. Напрями забезпечення конкурентоспроможності регіонів України / М. Г. Олієвська // Вісник ун-ту «Україна». – 2012. – № 15. – С. 29–35

251. Онищенко В. О. Місце інформатизації у формуванні та реалізації стратегій регіонального розвитку / В. О. Онищенко, О. Ю. Терещенко // Економіка і регіон. Вісник ПолтНТУ. – 2012. – № 2 (33). – С. 3-8.

252. Онищенко С. В. Аналіз загроз економічній безпеці України в умовах інноваційного розвитку економіки / С. В. Онищенко, А. В. Матковський, О. А. Пугач // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1-2. – С. 8-11.

253. Онищенко С. В. Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм упередження : [монографія] / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – 337 с.

254. Онищенко С. В. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення : монографія / О. В. Комеліна, С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава : ПНТУ, 2013. – 202 с.

255. Оперативна інформація щодо використання місцевими бюджетами субвенцій, отриманих з Державного бюджету, станом на 1 жовтня 2015 року / Державне казначейство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/23602>

256. Осецький В. Л. Теорія модернізації регіональної економіки / В. Л. Осецький // Экономика и управление. – 2013. – № 3. – С. 34-38.

257. Осецький В. Л. Модернізація регіональної економіки на основі інноваційно-інвестиційної моделі розвитку / В. Л. Осецький // Экономика и управление. – 2011. – № 3. – С. 85-88.

258. Основи економічної теорії : підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2008. – 448 с.

259. Островський І. А. Методологічні аспекти дослідження модернізації економічного розвитку регіонів України / І. А. Островський // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. – 2012. – № 106. – С. 179-185.

260. Офіційний інтернет-ресурс Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

261. Офіційний інтернет-ресурс Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>

262. Офіційний інтернет-ресурс Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua>

263. Офіційний інтернет-ресурс Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>

264. Оцінка економічної динаміки окремих областей України. Економічний потенціал окремих регіонів України // Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми (робочі матеріали до кругового столу 28 травня 2008 року) УЦЕПД імені О.Разумкова. – К., – 2008. – 87 с.

265. Оцінювання конкурентоспроможності регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.competitiveukraine.org/upload/reports/rozdil5_ukr.pdf

266. П'ять необхідних кроків для проведення реформи URL (доступ 13.05.2015) : <http://decentralization.gov.ua/>

267. Павлов В. І. Методологія формування та механізм реалізації політики соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Павлов // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 18-29.

268. Павлюк А. П. Територіальна динаміка економіки України : монографія / А. П. Павлюк ; за ред. В. А. Поповкіна. – К. : НІСД, 1996. – 97 с.

269. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панейко. – Львів: Літопис, 2002. – 196 с. – С. 19.

270. Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : монографія / М. С. Пашкевич. – Донецьк : Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.

271. Пашкевич М. С. Новітні механізми регулювання регіонального розвитку в Україні / М. С. Пашкевич // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка «Економіка і регіон». – 2012. – № 3 (34). – С. 10-15.

272. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т. В. Пепа. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 440 с.

273. Перелік проектів у Чернівецькій області, що фінансуються за рахунок Державного фонду регіонального розвитку / Мінрегіон. ДФРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfrr.minregion.gov.ua/index.php?PGID=5&PN=1&PAREA=94&PDIST=0&PSTAT=&PTHEM=&PCATE=&PYEAR=>

274. Перспективи розвитку економічного потенціалу Вінницької області в контексті участі України в регіональних торговельних союзах. – Вінниця, 2008.

275. Перспективи розвитку економічного потенціалу Івано-Франківської області в контексті участі України в регіональних торговельних союзах. – Коломия, Івано-Франківськ, 2008.

276. Петрук О. Ф. Забезпеченість фінансовими ресурсами регіону – основа соціально-економічного розвитку (на прикладі Чернівецької області) / О. Ф. Петрук // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-

економічного університету. Економічні науки. – 2014. – Вип. 26. – С. 298-306.

277. Пилипів В. Управлінські аспекти децентралізації в контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні / В. Пилипів // Економіка України. – 2008. – № 3 (556). – С. 12-19.

278. Пиріг С. О. Визначення регіональної економічної системи в умовах становлення інформаційної економіки / С. О. Пиріг // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fkd.org.ua/pdf/2011_1/64.pdf

279. Пирожков С. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: актуальні питання методології та практики / С. Пирожков, А. Павлюк // Економіка України. – 2005. – № 7 (524). – С. 4–14.

280. Писаренко С.М. Українська перспектива європейської економічної інтеграції // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці. Вип. XXIX. В 2-х тт./ НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М.І.Долішній.-Львів-Луцьк: Ред.-вид.відд. «Вежа» Волин.держ.унт-ту ім.Лесі Українки, 2001. - Т.1. - 421с.

281. Підвисоцький В. Г. Щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів : методичні матеріали / В. Г. Підвисоцький. – К. : Леста, 2008. – 48 с.

282. Підвищення експортного потенціалу як фактор розвитку конкурентоспроможності економіки Харківської області. – Харків, 2008.

283. Погоріла І. І. Характеристика інноваційно-інвестиційного потенціалу промислових підприємств Чернівецької області [Електронний ресурс] / І. І. Погоріла, Н. О. Ковальчук // Ефективна економіка. – 2013. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1984>

284. Покотиленко Р. В. Механізм формування та забезпечення економічної безпеки : дис. ... канд. екон. н. : 08.02.03 / Руслан Вікторович Покотиленко. – Донецьк, 2002. – С. 94.

285. Пономаренко В.С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2004. – С. 17.

286. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки : монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 256 с.

287. Попова В. Г. Міжнародна конкурентоспроможність регіональних господарських комплексів в контексті економічної інтеграції : монографія / В. Г. Попова. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 229 с.

288. Попова В. Конкурентоспроможність економіки України: джерела формування та соціальні наслідки / В.Попова // Економіка України. - 2008- № 8.- С.4-13.

289. Поповкін В. А. Аванпроект економічного районування України / В. А. Поповкін, В. О. Калитенко, В. О. Розинка, М. Р. Сиротич. – К. : НІСД, 1994. – 90 с.

290. Портал Відкритий бюджет створено Центром політичних студій та аналітики за участі Представництва Європейського Союзу в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» і Програми розвитку ООН в Україні за ліцензією Creative Commons Із зазначенням авторства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://openbudget.in.ua/public/documents>

291. Пріоритети модернізації інфраструктури життєдіяльності сільських територій URL (доступ 13.05.2015) : <http://www.niss.gov.ua/articles/1624/>

292. Про головну реформу країни URL (доступ 13.05.2015) : <http://m.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/pro-golovnu-reformu-krayiny>

293. Про затвердження «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» : Постанова КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

294. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку / Державний комітет

статистики України: Наказ № 114 від 15.04.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/

295. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%B>

296. Про затвердження плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1002-р від 16 жовтня 2014 р.

297. Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень : Постанова Кабінету Міністрів від 16 лютого 2011 р. № 110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/110-2011-%D0%BF>

298. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

299. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19 червня 2003 року : <http://zakon4.rada.gov.ua>

300. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 256-VIII від 17.03.2015) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 45. – Ст. 2043).

301. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 URL (доступ 13.05.2015) : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18/card6#Public>

302. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.

303. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року № 333-р : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

304. Пробст А. Е. Региональная экономика и экономическая география / А. Е. Пробст // Теоретические аспекты экономической географии. – Ленинград, 1975. – С. 85.

305. Програма економічного і соціального розвитку Чернівецької області на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.cv.ua/document/list/type/42/>

306. Програма зайнятості населення Чернівецької області на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://upsz.cg.gov.ua/index.php?id=5055&tp=1&pg=>.

307. Проект Постанови про включення до порядку денного другої сесії Верховної Ради України восьмого скликання законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) і про його направлення до Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55967.

308. Проект Постанови про План законодавчого забезпечення реформ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55410.

309. Прямі інвестиції у січні-вересні 2015 року 2015 року. Експрес-випуск Головного управління статистики у Чернівецькій області № 249 від 17 листопада 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

310. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К. : КНЕУ, 2003. – 148 с. (Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.).

311. Пчелинцев О. С. Регулирование воспроизводственного потенциала территории как основа региональной политики / О. С. Пчелинцев, В. Я. Любовный, А. Б. Воякина // Проблемы прогнозирования. – 2000. – № 5. – С. 62–68.

312. Ребар О. В. Напрями структурної корекції регіональної економіки: територіальний аспект / О. В. Ребар // Економіка розвитку. – 2012. – № 1. – С. 78-81.

313. Регіональна економіка : навч. пос. / Я. Б. Олійник, С. П. Запотоцький, О. Ю. Кононенко, А. Л. Мельничук та ін. – К. : КНТ, 2007. – 444 с.

314. Регіональна економіка : навч. посіб. / І. Р. Михасюк, М. Д. Янків, З. М. Залога, С. Й. Сажинець // М-во освіти України, Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка ; за ред. І. Р. Михасюка. – Львів : Українські технології, 1998. – 234 с.

315. Регіональна економіка : Словник-довідник / Богорад О. Д., Невелєв О. М., Падалка В. М., Підмогильний М. В. // Науково-дослідний інститут соціально-економічних проблем міста (НДІСЕП) ; за ред. М. В. Підмогильного. – К., 2004. – 346 с.

316. Регіональна політика і механізми її реалізації / За ред. акад. НАН України Долішнього М. І. – К. : Наукова думка, 2003. – 520 с.

317. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [М. І. Долішній, П. Ю. Беленький, В. Я. Бідак та ін.] ; відп. ред. М. І. Долішній ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Л., 2001. – 719 с.

318. Регіональна програма розвитку професійно-технічної освіти у Чернівецькій області на 2012-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

319. Регіональна програма розвитку фізичної культури і спорту Чернівецької області на 2013-2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

320. Регіони України 2013: Статистичний збірник. Частина 1 / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 322 с.

321. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.

322. Регіони України - 2010: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Частина II. – К., 2010. – 805 с.

323. Регіони України - 2013: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Частина II. – К., 2013. – 799 с.

324. Резніков О. Л. Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Нагальне завдання сьогодення / О. Л. Резніков // Економіка промисловості. – 2008. – Т. 1 (40). – С. 78-83.

325. Реутов В. Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. – 2010. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=319>

326. Реутов В. Є. Формування нової парадигми регіонально-просторового розвитку України в глобалізаційних умовах / В. Є. Реутов // Економіка Крима. – 2012. – № 2 (39). – С. 13-20.

327. Реформа місцевого самоврядування, або Децентралізація на короткому повідку URL (доступ 13.05.2015) : <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/reforma-mestnogo-samoupravleniya-ili-detsentralizatsiya-na-21012015115300>

328. Решетило В. П. Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография / В. П. Решетило ; Харьк. нац. акад. город. хоз-ва. – Харьков, 2009. – 218 с.

329. Роздуми про добровільне об'єднання громад URL (доступ 13.05.2015) : <http://polityka.volyn.ua/ukr/blog/62/>

330. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / М. Долішній, Ю. Стадницький, А. Загородній, О. Товкан ; М-во освіти і

науки України, Нац. ун-т «Львівська політехніка» ; відп. ред. А. Барвінський. – Львів, 2003. – 256 с.

331. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / За ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова. – 8-ме вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 350 с.

332. Розпочалась практична реалізація Закону України «Про співробітництво територіальних громад» URL (доступ 13.05.2015) : <http://www.dialogueauc.org.ua/node/45279>

333. Романюк С. Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми (робочі матеріали до кругового столу 28 травня 2008 року) УЦЕПД імені О.Разумкова. - К.: 2008. – 79 с.

334. Романюк С. А. Формування та реалізація державної політики регіонального розвитку (теорія, методологія, практика) / С.А. Романюк // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. Наук. – К. НДЕІ, 2013. – 40 с.

335. Ротань Н. В. Інноваційний розвиток регіонів України та фактори, що на нього впливають / Н. В. Ротань, О. О. Комліченко // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – Вип. 1 (2). – С. 279-284.

336. Садова У. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / У. Садова, Л. Семів ; під. ред. М. І. Долішнього. – Львів : Друк, 2000. – 264 с.

337. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 408 с.

338. Саймойленко В. С. Розвиток житлово-комунального господарства: закордонний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/5/07.pdf>.

339. Самойленко Ю. Економічна безпека України: правовий аспект / Ю. Самойленко, М. Григорчук // Віче. – 2013. – № 17. – С. 27-29.

340. Світлична Ю. В. Ефективність функціонування регіональних економічних систем / Ю. В. Світлична // Донбаська національна академія

будівництва і архітектури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://donnasa.edu.ua/publish_house/journals/esgh/2007-1/04_svetlichnaya.pdf

341. Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России. – М.: Юрис, 1999. – 242 с. С.30.

342. Сенчагов В. К. Индикаторы устойчивого развития регионов Российской Федерации / В. К. Сенчагов, С. Н. Митяков // Проблемы устойчивости функционирования стран и регионов в условиях кризисов и катастроф современной цивилизации. Тезисы докл. XVII междунауч.-практич. конф., ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ) МЧС России. – М., 2012. – С. 17-19.

343. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России: общий курс : [учебник] / под. ред. В. К. Сенчагова. – [2-е изд.]. – М. : Дело, 2005. – 896 с.

344. Симкин Д. Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях / Д. Г. Симкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik.osu.ru/2010_8/20.pdf

345. Сімонова В. С. Теоретичні аспекти стратегічного управління комплексним розвитком регіону / В. С. Сімонова // Регіональна економіка. – 2007. – № 1 (43). – С. 145-152.

346. Соціально-економічне становище Чернівецької області за січень–листопад 2015 року. Повідомлення Головного управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>

347. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів в Україні / Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський, Б. М. Данилишин, М. І. Фащевський ; ред. С. І. Дорогунцов. – К. : Нічлава, 2002. – 690 с.

348. Стародуб Т. С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки : автореферат дис... канд. політ. Наук : 21.01.01 / Т.С. Стародуб ; Рада нац. безпеки і оборони, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2005. – 24 с.

349. Стасюк О. М. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України // О. М. Стасюк, І. А. Бевз // Научно-технический сборник: Коммунальное хозяйство городов. – 2006. – С. 53–60.

350. Статистична інформація : Державна служба статистики України у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

351. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Чернівці, 2012. – 604 с.

352. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Чернівці, 2014. – 604 с.

353. Сторонянська І. З. Інноваційна адаптивна спроможність регіонів як чинник формування конвергентної моделі регіонального розвитку України / І. З. Сторонянська, Н. І. Данко-Ютіш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір (збірник наукових праць) ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Вип. 1 (99). – 599 с. – С. 459-466.

354. Сторощук Б. Д. Економічні інтереси регіону в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : 08.01.01 / Б. Д. Сторощук. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2004. – 20 с.

355. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : Т. 3 : Конкурентоспроможність української економіки ; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 556 с.

356. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». Затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 р. №

105 (в редакції від 08.06. 2012 р № 389/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

357. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2015 року. Рішення Чернівецької обласної ради № 183-9/06 від 28.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

358. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року (проект) / Чернівецька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bukoda.gov.ua/page/strategiya-rozvitku-chernivetskoj-oblasti-na-period-do-2020-roku>

359. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентспроможності регіону : монографія / за ред.. А.І. Мокія, Т.Г. Васильціва. – Львів, ПАІС, 2010. – 488 с.

360. Структурний та інституціональний зміст регіональної політики країн ЄС // Структурно-інституціональні трансформації та економічна безпека держави ; за ред. Власюка О. С., Мокія А. І. – Львів : Апріорі, 2013. – 836 с. – С. 258-277.

361. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А.І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 368 с.

362. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / Татаркин А., Романова О., Куклин А., Яковлев В. // Вопросы экономики. – 1996. – № 5. – С. 88.

363. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. – К. : НІСД, 2016. – С. 37-38.

364. Тернер Д. Вероятность, статистика и исследование операций / Д. Тернер. – М. : Статистика, 1976. – 432 с.

365. Тимофієва С. Б. Конкурентні переваги регіону та вплив на них параметрів регіональної інфраструктури / С. Б. Тимофієва // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 9. – С. 512-515.

366. Тищенко А. Н. О необходимости региональных стратегий для развития территорий / А. Н. Тищенко // Проблемы экономики. – 2010. – № 3. – С. 55-60.

367. Тищенко О. М. Аналіз впливу окремих факторів на економічне зростання регіонів України / О. М. Тищенко, В. О. Шликова // Проблемы экономики. – 2011. – № 2. – С. 39-43.

368. Ткач В. О. Механізм формування економічної безпеки країни : монографія / В. О. Ткач. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2010. – 271 с.

369. Ткаченко В.Г. Економічна безпека регіонів / В. Г. Ткаченко, Є. В. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://debaty.org/ua/article/decentralization_reform/decentralizatia_publ_ref/200.html

370. Ткачук І., Кропельницька С. Моделювання розвитку економіки регіону на основі аналізу ієрархій // Економіка України. – 2007.- №5. – С.79-83.

371. Толуб'як В. Проблеми і перспективи фінансової децентралізації / В. Толуб'як // Економіка України. – 2004. – № 2 (507). – С. 22-27.

372. Томашевська О. А. Окремі підходи щодо оцінки конкурентоспроможності регіонів / О. А. Томашевська // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. Электронный научный журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mino.esrae.ru/pdf/2012/1%20Sp/729.doc

373. Третьяк В. В. Внешнеэкономическая безопасность региона в системе внешнеэкономической безопасности Украины / В. В. Третьяк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения

иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. – Ч. 2. – Донецк : ДонНУ, 2004. – С. 783-785.

374. Угода про фінансування програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b48

375. Україна. Закон. Про національну безпеку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

376. Україні потрібна не федералізація, а децентралізація URL (доступ 13.05.2015) : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25333210.html>

377. Федосеєва О. В. Особливості регіональної соціально-економічної політики України в ринкових умовах : Економічні науки / О. В. Федосеєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010.../194-199.pdf

378. Федулова Л. І. Економіко-технологічний аспект регіональних теорій розвитку / Л. І. Федулова // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 1. – С. 65-81.

379. Филобокова Л. Ю. Комплексная оценка конкурентоспособности региона / Л. Ю. Филобокова // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал, 2011. – № 2 (26): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/lib-special/regions/competitiveness_of_region.htm.

380. Флейчук М. І. Інституційні механізми залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу розвитку економіки периферійних територій західних регіонів України : аналітична записка [Електронний ресурс] / М. І. Флейчук, О. А. Радіца, О. Р. П'ятковська. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1338/>.

381. Формування регіональної політики: європейський досвід – уроки для України // Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми (робочі матеріали до кругового столу 28 травня 2008 року) УЦЕПД імені О.Разумкова. – К.: 2008. – 98 с.

382. Харазішвілі Ю. М. Методологічні засади інтегральної оцінки діяльності регіонів / Ю. М. Харазішвілі // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі – 2006. – Вип. 10. – С. 131-136.

383. Харазішвілі Ю. М. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави / Ю. М. Харазішвілі, Є. В. Дронь // Банківська справа. – 2015. – № 1 (133). – С. 3-21.

384. Харазішвілі Ю. М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. / Ю. М. Харазішвілі, Є. В. Дронь. – К. : НІСД, 2014. – 117 с.

385. Харазішвілі Ю.М. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України // Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь // – Економіка України. – 2014. – № 5 (630). – С. 28–45.

386. Харазішвілі Ю.М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України : Аналітична записка / Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, Т. П. Крупельницька. – НІСД, вересень 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

387. Чернюк Л. Г. Економіка та розвиток регіонів (областей) України / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 644 с.

388. Чернявский А. А. Безопасность предпринимательской деятельности. Конспект лекций / А. А. Чернявский. – К. : МАУП, 1998. – 124 с.

389. Чесноков А. В. Методи оцінки зовнішньоекономічної безпеки України / А. В. Чесноков // Вісн. Терноп. держ. екон. ун-ту. – 2006. – № 1. – С. 136.

390. Чорний Р. С. Теоретико-методологічні та прикладні засади розвитку просторових форм організації українського суспільства в контексті використання трудового потенціалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

доктора екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Р. С. Чорний. – Миколаїв, 2014. – 44 с.

391. Чужиков В. І. Технологічна сингулярність в глобальній економіці: нові способи абстрагування / В. І. Чужиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.convdocs.org/docs/index-8793.html?page=210>

392. Шавкун І. Г. Менеджмент ХХІ століття: колізія між глобалізацією і регіоналізацією : Запорізька державна інженерна академія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_8.pdf

393. Швецов А. Соотношение централизации и децентрализации в государственной региональной политике: о сложившейся ситуации, необходимости и путях ее изменения / А. Швецов // Российский экономический журнал. – 2006. – № 5–6. – С. 14–35, с.29.

394. Шевцова А. О. Креативні стратегії розвитку міста: сутність поняття та підходи до його розуміння / А. О. Шевцова // Український географічний журнал. – 2014. – № 2. – С. 39-43.

395. Шевченко О.В., Жук В.І. Регулювання нерівномірності розвитку регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності / О.В. Шевченко, В.І. Жук // Науковий журнал «Вісник ТНЕУ». – 2016 . – №3. – С.17-28.

396. Шкарлет С. Модернізація продуктивних сил як визначальний чинник сталого розвитку проблемних регіонів / С. Шкарлет, В. Ільчук, І. Лисенко // Економіст. – 2013. – № 6. – С. 4-6.

397. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с. – (Сер. «Нац. безпека»).

398. Шульц С. Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління / С. Л. Шульц. – Львів: ІРД НАН України, 2010. – 390 с.

399. Шульц С. Л. Формування і розвиток економічного простору регіонів України : автореф. дис. ...д-ра екон. Наук : 08.00.05 / Світлана Леонідівна Шульц. – Львів : б.в., 2012. – 40 с.

400. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; [пер. з англ. В. Старка]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.

401. Шуршин В. О. Система економічної безпеки регіону: аналіз та перспективи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Віктор Олександрович Шуршин. – Черкаси, 2009. – 204 с.

402. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.10.2015 / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Monthly%202015/2015_09_budget_new_ukr.pdf

403. Яценко Н. М. Регіональна економічна безпека у контексті національної економічної безпеки / Н. М. Яценко // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 2. – С.4-11.

404. Bilyk R. (2016) Policy for strengthening economic security of the regions: problems of institutional and legal groundwork. *Forum Scientiae Oeconomia* Volume 4, No.2, 15-26.

405. Bilyk R. Role of the Local Authorities in Implementing of Reforms in Ukraine and Ensuring Economic Security of the Territories / R. Bilyk // *Intellectual Archive*, 2017. – Vol. 6. – № 2. – S. 10-22.

406. Bilyk R. (2016) Ensuring economic security of the regions: european experience and Ukraine. Tallinn: «EURECA»: *Social and Humanities*», Number 3, 3-13.

407. Bilyk R. (2016) Sector-Specific Structure of the Regional Economy as a Factor of Elevation of Risks to its Economic Security / *The USV Annals of*

Economics and Public Administration. Vol 16, No 3. – P. 21-27. ISSN 2285–3332
<http://www.annals.seap.usv.ro/index.php/annals>

408. Buzan B. People. State and Fear: The National Security Problem in International Relations / B.Buzan. – Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, Brighton, 1983. – P. 13-14.

409. Douglas C. Introduction to Time Series Analysis and Forecasting / C. Douglas Montgomery, L. Cheryl Jennings, Murat Kulahci, 2nd Edition, 2015, p. 672.

410. European Competitiveness Index 2006-2007.–
www.hugginsassociates.com.

411. Fundusze strukturalne [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://www.krepodom.pl/pliki/informacje.pdf>

412. Global Entrepreneurship Index 2016. The Global Entrepreneurship and Development Institute, Washington, D.C., USA [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://thegedi.org/2016-global-entrepreneurship-index/>

413. Hug A. A difficult future for the EU's Eastern Partnership, February 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://esharp.eu/big-debates/external-action/266-a-difficult-future-for-the-eu-s-eastern-partnership/>

414. International Monetary Fund [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/data>

415. Katalin, B. Measuring regional competitiveness // Journal of Central European Agriculture. – 2007.- Vol. 8.- № 3. – С.343-348.

416. Keating M., Longhlin J. The political economy of regionalism.- London.-Portland: Frank Cass.-1997.

417. Krugman P. Competitiveness: a dangerous obsession // Foreign Affairs, 17. vol. 73(2), March – April, 1994 – pp. 28-44.

418. Martin R. How regions react to recessions: resilience and the role of economic structure / R.Martin, P.Sunley, B.Gardiner, P.Tyler // Regional Studies. – 2016. –Vol. 50. – No.4. – P. 561–585.

419. Martin, R. A Study on the Factors of Regional Competitiveness, A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, p2-36. –

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr

420. Melnyk A. Ubostwo w regionach Ukrainy: przyczyny i skutki / A. Melnyk, V. Adamyk // Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wroclawie, №393 "Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego, Wroclaw 2015, s. 11-19.

421. Mereuta, Cezar & Albu, Lucian Liviu & Iordan, Marioara & Chilian, Mihaela Nona, 2007. "A Model to Evaluate the Regional Competitiveness of the EU Regions," Journal for Economic Forecasting, Institute for Economic Forecasting, vol. 4(3), pages 81-102, 82. September.

422. Ostrom, Elinor (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press. 270 p.; Elinor Ostrom. Collective Action and the Evolution of Social Norms / The Journal of Economic Perspectives, Vol. 14, No. 3 (Summer 2000), 137-158.

423. Porter, M.E. (1990) The Competitive Advantage of Nations, Free Press, New York, 1990.

424. Regional Gross Domestic Product (PPS per inhabitant) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://epp.eurostat/ec.europa.eu>

425. Rostyslav Bilyk (2016) Policy for strengthening economic security of the regions: problems of institutional and legal groundwork. Forum Scientiae Oeconomia Volume 4, No.2, 15-26.

426. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

427. Varnaliy Z. Preventing threats as a precondition to increase the level of Economic Security of the State / Z. Varnaliy, S. Onishchenko, A. Masliy // Scientific Journal «ScienceRise». – 2016. № 7/1(24). – P. 41-46. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.74409.

428. Varnaliy Z. S. Threats to economic security of Ukraine: the mechanism of deflection and the regulatory process / Z. S. Varnaliy, S. V. Onishchenko // Theses of the 14 th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016, April 14-15, 2016 (Riga). – P. 167-168.

ДОДАТКИ

Додаток А

Валовий регіональний продукт

(у фактичних цінах, млн грн)

Регіони/обл асті	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹
Україна	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1459096	1522657	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	x	1404669	1465198	1586915
Автономна Республіка Крим	12848	16044	20874	27365	27396	32426	38220	44536	46393	...
Вінницька	10207	12414	15381	20094	20104	23589	29099	33024	36191	43990
Волинська	6553	7687	10072	12784	12225	14429	17637	20005	20622	24195
Дніпропет- ровська	41227	52347	71173	104687	93331	116136	140020	147970	152905	176540
Донецька	58044	72361	92093	117646	103739	128986	161021	170775	164926	119983
Житомир- ська	7430	8784	11127	15008	14731	18743	21928	24849	25676	29815
Закарпат- ська	6700	8185	10508	13208	12542	15299	18054	21404	21400	24120
Запорізька	19968	24787	33158	42445	37446	42736	49525	54828	54352	65968
Івано- Франків- ська	9622	11316	13916	17883	17241	20446	26752	32286	33196	37643
Київська	15362	19188	26221	35687	37548	44953	59154	69663	68931	79561
Кіровоград- ська	6877	8187	9989	13961	13389	15749	20041	22056	25313	28758
Луганська	19716	24159	32280	42985	38451	45541	57202	58767	55108	31393
Львівська	17192	21486	27987	35534	35955	41655	52103	61962	63329	72923
Миколаїв- ська	9553	11876	14767	19410	20336	24055	27633	29205	32030	35408
Одеська	20762	24898	33116	46994	48647	53878	61499	64743	69760	74934
Полтавська	18099	22179	28355	34118	33629	44291	52252	56580	58464	69831
Рівненська	7263	8924	11180	14074	13469	15882	19302	21795	22004	28724
Сумська	8025	9566	12341	16210	16060	18333	22907	24933	26765	30397
Тернопіль- ська	5137	6452	8276	10618	11173	12726	16294	17957	18085	21676
Харківська	25618	32023	43868	59389	58923	65293	76866	82223	85315	96596
Херсонська	6469	7565	9034	13174	13436	15649	18448	19357	20767	23250
Хмельниць- ка	7958	9603	12339	16061	15758	18096	22843	26237	26426	32162
Черкаська	9014	10957	13656	19101	18707	22354	27012	31265	33087	38466
Чернівець- ка	4234	5126	6672	8833	8484	9892	11969	13166	13757	15049
Чернігівсь- ка	7627	8950	11532	14918	14636	17008	21165	23934	24237	28156
м. Київ	77124	95267	135900	169564	169537	196639	223774	275685	312552	357377
м. Севастоп- оль	2823	3822	4916	6305	6452	7785	9359	9891	11066	...

Тут і надалі розрахунки здійснено за даними Держстату України та з використанням Статистичних таблиць Аналітичної доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – С. 445-685.

¹ Відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Додаток Б

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту

(у цінах попереднього року, %)

Регіони/област і	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹
Україна	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2	100,0	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	x	x	100,0	93,4
Автономна Республіка Крим	104,0	106,7	109,0	106,6	90,7	103,4	102,7	98,8	101,0	...
Вінницька	105,3	106,2	103,4	105,1	90,1	103,0	107,2	103,7	104,8	104,6
Волинська	103,7	103,5	112,1	106,1	86,0	100,2	105,3	104,8	99,3	101,1
Дніпропетров- ська	107,3	108,0	105,3	97,3	83,5	105,8	103,4	97,5	99,3	95,1
Донецька	97,1	108,3	104,6	97,1	81,6	111,1	111,4	97,1	94,7	67,1
Житомирська	101,1	103,6	105,1	104,2	88,9	112,8	102,7	109,4	101,9	103,6
Закарпатська	98,5	106,6	108,2	103,9	82,1	107,7	104,7	103,0	100,6	102,8
Запорізька	104,6	106,1	108,5	101,3	78,9	103,2	102,9	97,8	99,3	100,4
Івано- Франківська	105,9	102,5	100,8	97,5	89,3	100,5	106,5	103,3	97,7	97,6
Київська	107,3	108,8	105,9	104,4	89,2	105,1	111,7	101,9	93,4	99,4
Кіровоградська	102,4	105,1	97,9	113,7	85,8	105,7	109,2	100,7	109,5	100,6
Луганська	100,3	104,3	105,2	98,9	86,7	102,3	109,1	99,1	92,2	61,0
Львівська	98,1	108,3	105,8	100,7	88,3	102,3	108,7	102,0	98,8	100,9
Миколаївська	100,1	107,1	99,5	106,9	92,5	103,2	102,7	96,1	104,4	98,4
Одеська	99,6	103,5	106,3	111,9	86,8	102,4	102,1	96,8	105,7	98,3
Полтавська	99,2	108,2	105,8	94,9	86,8	109,5	101,8	97,8	94,4	96,0
Рівненська	102,1	106,9	104,5	99,5	86,5	106,8	104,6	103,3	96,9	102,6
Сумська	104,4	103,4	103,4	103,6	88,7	98,9	107,8	101,7	102,7	100,4
Тернопільська	102,5	110,3	108,3	105,1	94,5	100,4	111,3	109,0	96,6	108,0
Харківська	104,8	107,5	107,2	102,1	86,3	101,7	104,5	98,4	98,8	97,9
Херсонська	99,2	104,0	100,4	109,8	93,0	101,8	103,8	100,2	101,1	99,7
Хмельницька	103,9	104,2	104,0	99,9	90,6	100,0	108,0	109,0	96,9	102,3
Черкаська	107,0	105,6	106,5	114,9	85,5	105,9	106,4	100,9	100,7	98,9
Чернівецька	101,5	105,5	108,3	105,4	88,6	100,3	104,0	106,1	101,5	98,3
Чернігівська	100,1	103,4	106,5	102,3	89,6	100,0	107,8	104,0	95,8	100,5
м. Київ	105,8	110,7	119,7	104,4	81,7	101,4	100,7	101,9	106,4	96,1
м. Севастополь	100,9	116,3	106,6	106,9	89,6	106,4	103,1	88,4	106,0	...

¹Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Додаток В

Індекси продукції сільського господарства за регіонами

(до попереднього року, %)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	109,8	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5	113,3	х	х
Україна*	х	х	х	х	х	х	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2
Автономна Республіка Крим	113,5 ¹	105,6 ¹	103,0 ¹	113,9 ¹	117,7 ¹	104,8 ¹	96,1 ¹	113,2	80,0	101,2
Вінницька	112,6	102,7	105,8	93,1	125,5	97,0	100,0	119,6	96,2	123,3	111,0	91,8
Волинська	106,0	100,3	98,5	103,2	101,1	100,6	101,9	109,6	107,0	102,6	106,3	95,4
Дніпропетровська	114,8	107,1	105,2	86,6	130,0	95,4	101,3	117,2	79,7	131,1	94,1	106,3
Донецька	120,3	102,4	94,7	91,1	113,3	96,2	102,0	119,7	94,8	105,8	93,0	64,9
Житомирська	105,8	97,9	101,5	93,2	106,8	103,1	100,1	113,8	110,0	105,8	105,1	91,2
Закарпатська	108,3	99,2	99,8	99,6	102,6	103,7	97,1	105,4	104,0	102,5	99,9	95,1
Запорізька	101,0	105,9	105,9	79,4	132,7	88,1	102,1	114,3	81,1	134,4	96,6	109,3
Івано-Франківська	110,1	99,6	102,5	103,2	92,7	108,8	100,8	113,3	106,3	102,0	106,3	95,5
Київська	112,9	107,1	109,2	101,2	104,8	98,3	99,4	118,6	108,5	101,3	105,8	89,2
Кіровоградська	111,2	99,6	101,4	72,5	151,1	89,4	101,9	124,0	85,0	127,9	98,2	97,7
Луганська	92,0	120,8	95,0	93,1	118,0	87,7	91,0	125,3	101,3	103,5	79,8	77,8
Львівська	108,3	98,5	105,2	101,2	99,6	101,9	95,7	114,0	104,2	100,7	105,5	97,1
Миколаївська	91,9	88,6	109,5	62,2	177,6	100,5	101,3	112,2	82,8	135,4	93,3	102,1
Одеська	98,9	83,0	104,5	62,5	159,7	91,2	109,7	106,8	80,3	141,1	97,4	96,2
Полтавська	104,8	104,8	103,7	102,6	112,4	99,8	89,5	135,7	89,8	119,6	96,9	107,3
Рівненська	106,5	93,7	104,8	103,3	101,7	100,4	102,3	110,9	103,3	106,0	105,2	92,8
Сумська	124,3	96,3	96,7	103,7	106,9	99,7	89,9	136,7	104,7	114,4	109,7	95,4
Тернопільська	116,3	99,0	108,4	104,1	101,3	102,0	94,9	125,2	109,0	101,3	113,9	88,8
Харківська	116,5	107,9	91,0	103,7	107,3	89,0	88,6	148,3	91,9	120,0	103,1	97,2
Херсонська	100,2	100,4	106,0	80,9	141,8	101,2	102,9	122,4	83,6	117,7	105,1	105,0
Хмельницька	114,4	87,6	103,5	108,7	102,6	104,2	99,6	115,5	115,3	103,2	115,4	87,3
Черкаська	122,6	106,6	105,7	95,8	129,6	109,0	104,3	117,6	96,8	106,5	98,4	99,4
Чернівецька	111,6	101,5	101,1	105,9	100,3	103,5	103,0	110,8	101,0	103,5	104,2	91,1
Чернігівська	115,2	90,1	101,2	104,5	103,6	98,6	86,6	129,9	108,2	102,8	107,5	98,1
м. Севастополь	102,0	88,4	104,9

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014-2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

¹Включаючи м. Севастополь.

Індекси промислової продукції за регіонами

(до попереднього року, %)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	113,2	103,1	106,2	107,1	95,0	79,4	112,0	108,0	99,5	95,7	x	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	112,2	108,0	99,3	95,7	89,9	87,0
Автономна Республіка Крим	111,6	113,8	102,7	112,3	103,1	82,7	110,5	104,3	98,7	100,8	x	x
Вінницька	113,4	113,1	106,0	108,7	99,3	83,6	106,5	100,0	107,1	110,4	105,4	104,0
Волинська	143,7	121,9	119,2	143,7	89,7	51,7	126,7	112,6	94,5	102,9	103,2	98,6
Дніпропетровська	116,5	107,4	108,4	106,6	91,4	79,0	116,1	105,4	102,2	98,5	92,5	92,1
Донецька	112,4	92,1	106,1	107,7	92,2	78,2	114,7	113,6	94,6	93,6	68,5	65,4
Житомирська	113,5	113,1	105,1	109,1	106,3	79,3	108,2	125,3	116,6	113,4	107,1	110,0
Закарпатська	143,7	107,7	127,2	120,4	102,6	50,7	142,9	101,8	101,4	96,9	106,1	79,7
Запорізька	119,6	103,7	109,5	118,5	97,8	69,3	107,8	106,3	96,8	97,1	96,8	95,3
Івано-Франківська	102,1	104,8	91,0	95,9	78,5	77,4	100,2	125,7	101,2	95,3	98,9	89,1
Київська	115,1	117,6	113,9	108,2	104,5	83,0	108,0	110,6	96,8	99,1	101,6	93,0
Кіровоградська	123,2	110,5	111,6	109,7	104,2	78,3	113,3	111,0	107,5	106,6	100,8	82,9
Луганська	130,4	101,6	101,7	116,0	94,1	80,1	107,1	115,8	92,5	91,1	58,0	34,0
Львівська	112,4	93,2	108,5	112,9	100,8	80,1	100,9	112,8	101,6	101,2	97,2	98,5
Миколаївська	108,7	107,1	106,4	107,9	100,4	85,5	110,3	104,2	99,5	96,5	101,4	91,1
Одеська	90,3	99,5	90,7	116,5	127,6	78,2	102,9	83,6	96,9	100,6	99,7	96,1
Полтавська	89,9	97,6	106,5	103,2	85,9	84,3	112,6	99,6	100,0	94,7	92,9	96,2
Рівненська	103,9	113,2	108,9	112,2	98,8	69,2	129,6	107,6	96,7	91,4	103,7	100,3
Сумська	102,7	113,5	104,0	108,0	105,8	82,9	93,5	107,7	95,6	107,0	88,1	98,4
Тернопільська	116,1	109,0	118,3	108,7	110,4	84,8	102,5	112,4	102,1	99,5	116,5	92,1
Харківська	106,1	112,5	105,9	109,6	103,6	79,7	105,8	105,5	97,6	94,5	94,8	88,2
Херсонська	128,3	88,1	81,2	109,4	101,2	91,6	100,5	93,1	104,7	92,4	96,4	98,1
Хмельницька	110,0	118,6	113,0	114,5	99,4	76,4	104,9	109,2	101,2	97,6	97,8	95,7
Черкаська	107,4	113,6	103,7	124,8	133,0	70,5	117,1	103,4	94,9	95,2	94,7	90,8
Чернівецька	111,4	109,6	107,7	121,3	104,0	74,6	111,9	89,6	86,8	103,7	92,9	98,3
Чернігівська	119,1	111,1	103,0	105,8	100,0	83,6	99,8	98,0	98,1	89,6	97,2	91,2
м. Київ	126,1	115,4	110,5	108,7	98,5	71,0	104,1	102,0	95,9	89,9	85,9	94,6
м. Севастополь	137,9	116,8	135,7	106,4	96,5	73,8	114,4	110,4	95,0	112,7	x	x

*Розрахунки здійснено за даними Держстату України без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014-2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток Е

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з регіонів України в економіці країн світу

(млн дол. США)

Регіони/області	На початок року								На 31.12.2015
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Україна	170,3	219,5	6226,3	6868,3	6899,7	6483,3	x	x	x
Україна*	x	x	6204,0	6846,3	6878,9	6462,6	6597,4	6350,6	6210,0
Автономна Республіка Крим	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	x	x	x
Вінницька	–	17,6	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Волинська	–	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	–	–
Дніпропетровська	4,0	21,6	111,1	152,3	144,1	191,1	199,3	115,5	71,9
Донецька	4,1	9,5	5395,8	5959,1	5939,8	5426,9	5431,8	5398,0	5391,2
Житомирська	–	... ¹	–	–	–	–	–	... ¹	... ¹
Закарпатська	... ¹	–	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Запорізька	2,0	2,4	14,0	43,0	42,1	41,6	48,1	34,0	25,0
Івано-Франківська	0,0	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Київська	... ¹	... ¹	2,8	7,0	6,8	7,0	7,3	0,7	0,9
Кіровоградська	–	... ¹	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Луганська	2,1	2,5	1,7	1,8	10,9	11,1	11,6	10,3	9,4
Львівська	3,5	0,8	0,7	0,8	21,0	27,4	43,8	38,1	34,5
Миколаївська	... ¹	0,5	0,5	0,5	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8
Одеська	40,8	36,2	37,4	36,3	36,0	53,9	37,4	29,5	18,7
Полтавська	2,4	1,8	2,0	1,8	1,8	2,3	3,4	2,6	2,3
Рівненська	–	... ¹	–	–	–	–	–	–	–
Сумська	–	... ¹	2,7	2,7	2,6	2,7	3,8	2,5	1,7
Тернопільська	–	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Харківська	53,2	59,3	10,2	13,4	11,2	12,9	18,4	13,6	10,3
Херсонська	... ¹	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Хмельницька	–	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Черкаська	–	... ¹	–	–	–	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Чернівецька	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Чернігівська	–	... ¹	... ¹	... ¹	–	–	–	–	–
м. Київ	7,8	43,7	617,2	619,8	656,9	671,9	778,2	693,7	633,5
м. Севастополь	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	x	x	x

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

¹Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України

(млн дол. США)

Регіони/області	На початок року								На 31.12.2015
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Україна	3875,0	16890,0	40053,0	44806,0	50333,9	55296,8	х	х	х
Україна*	х	х	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45744,8	43371,4
Автономна Республіка Крим	146,0	488,1	718,4	815,6	1176,7	1461,6	х	х	х
Вінницька	22,0	79,1	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	223,0	187,1
Волинська	49,0	113,4	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	248,1
Дніпропетровська	220,0	5872,6	7054,1	7495,1	8208,2	8432,3	9064,0	7643,2	7182,9
Донецька	306,8	614,4	1636,8	2278,2	2646,9	3187,0	3602,5	2168,3	1827,7
Житомирська	27,9	121,5	238,1	258,1	337,7	362,8	388,7	285,7	249,3
Закарпатська	92,1	261,3	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	334,2	311,5
Запорізька	230,0	598,6	916,2	952,8	987,6	1077,6	1125,4	1039,8	931,7
Івано-Франківська	40,1	136,7	635,1	512,5	624,0	642,7	813,8	925,9	836,6
Київська	342,7	678,9	1525,5	1611,1	1751,7	1835,2	1988,5	1787,2	1627,1
Кіровоградська	19,5	67,5	82,6	65,0	72,4	103,7	158,5	82,0	64,4
Луганська	31,4	268,7	637,1	687,5	766,0	838,2	879,1	630,9	582,4
Львівська	150,0	426,9	1198,6	1254,6	1387,8	1637,8	1701,4	1374,6	1248,1
Миколаївська	45,4	123,7	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	228,9	212,7
Одеська	203,0	599,3	1042,0	1107,3	1220,5	1629,1	1671,7	1430,4	1337,4
Полтавська	181,0	280,0	450,9	551,3	702,2	943,2	1065,6	1040,3	1000,6
Рівненська	45,6	109,6	307,6	309,2	280,4	298,8	313,4	263,4	220,2
Сумська	44,3	165,5	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	263,3	201,6
Тернопільська	21,3	39,3	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	55,8	50,1
Харківська	121,0	485,7	2082,7	2716,9	2814,3	2174,3	2131,9	1728,8	1569,5
Херсонська	35,2	109,2	197,4	203,4	206,4	251,5	275,2	208,2	210,6
Хмельницька	15,4	77,3	219,6	183,0	186,8	205,1	224,5	189,1	166,8
Черкаська	104,7	99,1	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	512,9	352,9
Чернівецька	8,9	28,4	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	68,6	59,3
Чернігівська	51,5	98,2	88,8	94,9	100,9	105,0	128,4	99,8	92,2
м. Київ	1305,0	4836,5	19225,1	21831,6	24907,7	27278,1	28693,0	22889,2	22600,4
м. Севастополь	15,2	110,5	158,8	153,6	165,8	155,9	х	х	х

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток 3

**Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу населення у регіонах
України**

(дол. США)

Регіони/області	На початок року								На 31.12.2015
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Україна	78,7	359,9	873,1	980,6	1105,6	1217,6	x	x	x
Україна*	x	x	899,8	1011,1	1134,3	1246,1	1327,8	1068,0	1016,3
Автономна Республіка Крим	70,2	246,5	367,0	417,0	602,0	747,5	x	x	x
Вінницька	12,2	46,4	112,0	125,3	138,9	152,9	191,5	138,7	117,0
Волинська	46,5	109,1	321,6	211,4	281,6	367,0	328,8	260,9	238,6
Дніпропетровська	59,7	1698,1	2098,5	2242,2	2468,6	2547,0	2749,3	2329,4	2201,7
Донецька	62,6	132,6	366,1	513,5	600,9	728,2	828,8	503,4	428,2
Житомирська	19,6	90,8	184,4	201,1	264,4	285,2	306,9	226,8	199,1
Закарпатська	72,1	210,0	293,0	293,1	279,6	325,1	349,2	266,2	247,9
Запорізька	115,8	320,4	504,6	527,7	550,0	602,8	632,3	587,4	529,7
Івано-Франківська	27,8	98,4	460,8	372,0	453,1	466,4	590,0	671,1	606,3
Київська	188,8	384,5	887,4	940,0	1022,7	1070,1	1157,4	1038,1	943,3
Кіровоградська	17,0	63,1	81,3	64,5	72,4	104,5	160,9	83,8	66,4
Луганська	12,0	111,0	275,0	299,3	336,3	370,9	391,9	283,5	263,8
Львівська	55,8	166,5	473,2	496,1	549,7	649,3	674,9	545,6	495,8
Миколаївська	35,2	101,1	136,5	139,5	129,1	208,2	241,7	196,4	183,3
Одеська	81,8	249,9	437,7	465,5	513,4	684,3	701,0	599,7	561,4
Полтавська	108,7	180,0	301,0	371,0	476,2	644,0	732,3	719,6	696,8
Рівненська	38,6	94,7	267,4	268,6	243,4	258,8	270,9	227,3	189,8
Сумська	33,4	134,2	207,1	308,8	313,3	337,4	372,1	233,8	180,6
Тернопільська	18,5	35,3	61,1	55,2	57,4	59,4	64,3	52,2	47,0
Харківська	41,2	172,0	754,6	989,2	1029,7	797,1	782,3	635,9	579,3
Херсонська	29,0	96,6	180,3	186,7	190,4	233,0	256,2	194,8	198,0
Хмельницька	10,7	56,1	164,5	137,9	141,4	156,1	171,7	145,3	128,9
Черкаська	72,8	73,7	171,6	224,9	223,6	695,2	704,3	409,6	283,8
Чернівецька	9,6	31,3	68,6	68,7	68,7	71,1	88,6	75,8	65,4
Чернігівська	40,4	83,9	80,2	86,7	93,0	97,7	120,7	94,8	88,5
м.Київ	501,1	1833,1	7031,9	7936,2	9006,9	9783,0	10190,7	8068,1	7913,4
м.Севастополь	39,0	293,3	419,9	405,7	437,4	409,9	x	x	x

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток К

Обсяги експорту товарів за регіонами

(млн дол. США)

Регіони/області	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2010 *	2011 *	2012 *	2013 *	2014 *	2015*
Усього¹	14572,5	34228,4	51405,2	68394,2	68830,4	63320,7	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7	38127,1
Автономна Республіка Крим	173,5	355,1	563,3	676,0	891,1	914,9	–	–	–	–	–	–
Вінницька	199,1	424,5	566,3	661,7	652,5	679,3	566,3	661,7	652,5	679,3	742,2	846,9
Волинська	147,7	280,9	434,8	646,4	605,8	628,8	434,8	646,4	605,8	628,8	685,4	631,7
Дніпропетровська	2890,5	5946,2	8010,4	10363,2	10126,9	9794,9	8010,4	10363,2	10126,9	9794,9	8763,9	6399,0
Донецька	2960,0	8198,2	13124,9	17197,6	14254,2	12408,6	13124,9	17197,6	14254,2	12408,6	8403,0	3695,3
Житомирська	136,7	266,8	394,0	515,5	550,0	606,1	394,0	515,5	550,0	606,1	664,3	441,3
Закарпатська	215,6	552,7	1156,6	1397,6	1385,3	1300,0	1156,6	1397,6	1385,3	1300,0	1382,8	1094,4
Запорізька	1380,7	2653,3	3200,3	4151,2	3995,1	3678,5	3200,3	4151,2	3995,1	3678,5	3730,2	2931,0
Івано-Франківська	191,5	813,5	507,6	942,0	821,5	471,7	507,6	942,0	821,5	471,7	487,8	373,0
Київська	241,2	496,0	1301,9	1696,2	1985,0	1973,7	1301,9	1696,2	1985,0	1973,7	1852,3	1690,4
Кіровоградська	51,9	185,2	336,8	443,4	632,1	857,2	336,8	443,4	632,1	857,2	820,7	406,6
Луганська	680,7	2166,9	3324,3	6505,0	4192,8	3543,6	3324,3	6505,0	4192,8	3543,6	1902,6	257,8
Львівська	303,1	621,0	974,3	1201,9	1343,5	1290,9	974,3	1201,9	1343,5	1290,9	1305,1	1206,3
Миколаївська	523,7	881,3	1597,1	1654,4	2370,9	2174,1	1597,1	1654,4	2370,9	2174,1	1837,5	1603,1
Одеська	527,8	1019,2	1684,4	1541,1	1804,3	1628,4	1684,4	1541,1	1804,3	1628,4	1780,1	1727,5
Полтавська	440,7	1883,3	2219,7	3356,3	3404,4	2654,6	2219,7	3356,3	3404,4	2654,6	2124,5	1481,1
Рівненська	85,1	235,0	396,5	543,1	503,5	482,6	396,5	543,1	503,5	482,6	473,3	378,3
Сумська	197,5	576,9	746,5	1017,4	1122,1	924,6	746,5	1017,4	1122,1	924,6	738,5	606,6
Тернопільська	42,8	76,1	131,4	241,4	236,9	365,1	131,4	241,4	236,9	365,1	359,0	291,0
Харківська	327,7	721,0	1433,1	1845,8	2022,4	1987,3	1433,1	1845,8	2022,4	1987,3	1821,1	1311,6
Херсонська	103,4	234,6	348,0	339,2	328,5	369,1	348,0	339,2	328,5	369,1	359,9	238,4
Хмельницька	87,5	184,8	291,4	393,7	460,4	489,0	291,4	393,7	460,4	489,0	506,3	401,6
Черкаська	224,6	339,5	672,7	1058,4	1007,6	770,7	672,7	1058,4	1007,6	770,7	624,2	434,2
Чернівецька	57,9	102,3	104,0	136,6	124,9	125,3	104,0	136,6	124,9	125,3	129,2	108,3
Чернігівська	131,8	250,4	324,8	418,7	542,8	555,1	324,8	418,7	542,8	555,1	700,0	551,6
м. Київ	1976,6	4462,4	7104,9	9061,7	12774,3	12336,8	7104,9	9061,7	12774,3	12336,8	11469,6	8742,9
м. Севастополь	35,9	79,6	97,6	124,1	159,4	99,8	–	–	–	–	–	–

¹З урахуванням не розподілених за регіонами обсягів товарів.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Додаток Л

Обсяги імпорту товарів за регіонами

(млн дол. США)

Регіони/області	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
Усього¹	13956,0	36136,3	60742,2	82608,2	84717,6	76986,8	60352,0	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7	37516,4
Автономна Республіка Крим	146,2	168,9	326,7	1466,0	1436,9	1045,3	–	–	–	–	–	–
Вінницька	120,0	287,7	344,7	384,6	497,6	496,2	344,7	384,6	497,6	496,2	428,2	266,7
Волинська	367,3	438,1	571,5	1059,6	1015,2	1089,0	571,5	1059,6	1015,2	1089,0	765,5	622,1
Дніпропетровська	1014,7	2739,1	5387,7	6717,2	6573,0	5357,3	5387,7	6717,2	6573,0	5357,3	4634,2	3225,3
Донецька	895,6	2585,4	3067,7	4622,8	4171,4	4054,6	3067,7	4622,8	4171,4	4054,6	2122,4	1202,6
Житомирська	91,2	184,2	428,4	460,1	384,5	384,2	428,4	460,1	384,5	384,2	285,9	246,4
Закарпатська	184,4	686,5	1348,6	1997,9	2009,1	2062,5	1348,6	1997,9	2009,1	2062,5	1734,6	1011,5
Запорізька	696,8	1687,2	1363,0	2271,0	2031,2	1760,0	1363,0	2271,0	2031,2	1760,0	1582,4	1085,5
Івано-Франківська	132,8	573,6	652,0	1068,3	983,7	578,3	652,0	1068,3	983,7	578,3	481,9	294,5
Київська	307,2	1503,5	3018,1	4260,3	4793,6	4736,2	3018,1	4260,3	4793,6	4736,2	3759,1	2587,0
Кіровоградська	28,2	92,1	187,5	226,9	285,1	242,9	187,5	226,9	285,1	242,9	201,7	105,4
Луганська	233,0	537,8	1118,9	1743,2	1988,6	1849,9	1118,9	1743,2	1988,6	1849,9	1017,2	318,4
Львівська	353,2	934,6	2028,4	3202,3	3374,3	2655,9	2028,4	3202,3	3374,3	2655,9	2472,0	1447,9
Миколаївська	282,3	469,7	866,1	1041,5	895,7	928,9	866,1	1041,5	895,7	928,9	631,3	574,7
Одеська	424,8	1575,7	3520,3	3145,4	4304,9	3438,7	3520,3	3145,4	4304,9	3438,7	2078,6	967,3
Полтавська	210,6	535,2	1066,2	1132,4	1322,7	1111,6	1066,2	1132,4	1322,7	1111,6	1096,9	814,5
Рівненська	84,5	297,8	438,1	431,0	458,7	328,1	438,1	431,0	458,7	328,1	283,1	202,3
Сумська	118,3	251,6	469,9	814,1	678,8	645,6	469,9	814,1	678,8	645,6	553,2	403,5
Тернопільська	26,5	95,8	209,8	324,1	337,0	349,7	209,8	324,1	337,0	349,7	303,7	259,4
Харківська	430,0	1419,5	1834,1	2277,3	2738,6	2280,0	1834,1	2277,3	2738,6	2280,0	1888,8	1284,9
Херсонська	44,0	100,2	161,2	238,5	207,6	274,6	161,2	238,5	207,6	274,6	186,3	140,9
Хмельницька	57,7	272,8	461,6	554,7	564,7	484,3	461,6	554,7	564,7	484,3	347,0	259,3
Черкаська	132,2	310,2	378,4	508,9	577,0	497,2	378,4	508,9	577,0	497,2	416,3	228,1
Чернівецька	34,6	164,4	113,1	163,0	175,1	158,1	113,1	163,0	175,1	158,1	111,5	78,4
Чернігівська	173,3	246,8	380,7	562,5	545,1	586,0	380,7	562,5	545,1	586,0	528,7	380,0
м. Київ	2786,4 ²	12855,7 ²	16548,9	22775,4	26118,9	26677,5	25941,9	22775,4	26118,9	26677,5	20179,9	14495,4
м. Севастополь	60,7	46,5	63,6	101,7	145,3	106,9	–	–	–	–	–	–

¹З урахуванням не розподілених за регіонами обсягів товарів.²З урахуванням поставок газу природного.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Додаток Н

Середньомісячна номінальна заробітна плата за регіонами¹

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	230	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265
Україна*	x	x	x	x	x	x	2250	2648	3041	3282	3480	4195
Автономна Республіка Крим	225	730	952	1220	1609	1707	1991	2295	2654	2850
Вінницька	159	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651	2810	3396
Волинська	150	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580	2721	3291
Дніпропетровська	273	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336	3641	4366
Донецька	292	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755	3858	4980
Житомирська	164	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561	2763	3271
Закарпатська	172	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553	2744	3381
Запорізька	289	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142	3432	4200
Івано-Франківська	188	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679	2875	3402
Київська	241	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351	3489	4153
Кіровоградська	170	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608	2789	3282
Луганська	232	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337	3377	3427
Львівська	196	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789	2961	3646
Миколаївська	227	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094	3344	3984
Одеська	236	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947	3129	3897
Полтавська	220	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988	3179	3783
Рівненська	173	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844	3033	3573
Сумська	194	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702	2877	3449
Тернопільська	135	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359	2527	2994
Харківська	230	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975	3143	3697
Херсонська	173	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464	2617	3123
Хмельницька	156	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641	2878	3371
Черкаська	175	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682	2829	3360
Чернівецька	157	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484	2578	3050
Чернігівська	177	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504	2690	3295
м. Київ	405	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007	5376	6732
м. Севастополь	251	803	1005	1302	1726	1882	2167	2476	2891	3114

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015 р. також без частини зони проведення АТО.

Додаток П

Індекси реальної заробітної плати за регіонами¹

(до попереднього року, %)

Регіони/області	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	118,2	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2
Україна*	x	x	x	x	x	x	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8
Автономна Республіка Крим	117,5	118,7	118,6	111,7	104,2	90,4	108,9	105,2	116,1	110,0
Вінницька	118,9	122,7	120,5	111,9	108,7	94,7	111,9	110,2	118,0	110,0	94,9	81,3
Волинська	122,7	127,8	119,7	116,0	108,8	91,3	114,5	110,2	117,9	111,0	93,5	78,9
Дніпропетровська	114,0	122,4	113,1	106,4	102,3	89,1	112,8	108,7	112,0	106,7	97,1	78,8
Донецька	114,2	117,1	113,4	112,3	104,6	89,4	112,1	110,9	112,2	106,3	89,4	89,6
Житомирська	121,2	120,4	121,4	116,0	107,7	92,7	111,0	107,4	115,1	109,6	95,7	76,9
Закарпатська	121,5	123,5	119,7	113,6	111,6	95,5	109,0	105,7	114,2	109,4	95,6	80,0
Запорізька	116,1	111,4	116,5	112,7	102,7	87,4	110,2	110,0	112,0	108,1	96,6	80,8
Івано-Франківська	121,0	126,3	120,0	115,4	105,2	91,2	112,6	108,0	114,9	106,6	95,2	77,7
Київська	115,9	119,4	117,4	114,2	107,7	92,3	108,5	113,3	114,4	107,2	91,8	78,0
Кіровоградська	123,3	119,7	121,9	114,3	108,8	95,0	111,0	108,1	115,3	109,0	94,8	78,8
Луганська	122,6	118,5	114,3	109,2	106,2	90,6	113,8	110,1	111,7	107,6	86,4	71,7
Львівська	120,7	122,3	120,3	113,4	104,0	90,1	108,1	106,7	114,4	109,2	93,3	79,4
Миколаївська	117,2	116,2	118,4	110,4	105,3	95,8	108,2	105,7	116,1	109,8	95,8	78,9
Одеська	121,8	121,7	115,4	110,9	102,8	93,1	107,4	106,5	113,0	109,3	93,2	80,6
Полтавська	121,9	116,6	114,7	111,9	104,2	90,0	114,1	109,1	115,5	106,1	94,9	78,8
Рівненська	125,5	118,6	121,0	112,0	106,4	91,6	114,8	105,0	117,6	111,5	93,9	76,7
Сумська	118,0	121,1	117,9	109,5	108,6	94,5	107,9	108,8	115,1	109,5	94,8	78,4
Тернопільська	123,5	128,1	122,0	112,3	110,3	92,8	111,0	104,5	117,3	109,3	95,1	77,2
Харківська	121,0	118,0	119,4	111,1	104,0	90,4	107,6	108,7	114,2	109,3	93,9	77,3
Херсонська	120,6	122,4	117,5	113,2	104,5	93,6	107,9	104,3	115,3	109,4	94,5	78,3
Хмельницька	121,4	123,2	127,0	113,3	106,4	91,7	111,7	107,6	116,6	109,6	96,8	77,8
Черкаська	116,9	120,5	121,3	111,3	107,1	90,1	113,1	109,5	116,0	107,9	93,7	78,2
Чернівецька	120,6	125,1	119,5	113,0	107,4	95,6	111,5	105,9	118,0	108,0	93,2	78,1
Чернігівська	118,8	120,7	120,0	112,9	107,5	90,8	111,1	105,7	118,4	110,0	94,9	78,7
м. Київ	109,9	119,7	121,0	112,3	107,8	88,2	105,2	106,3	112,5	107,8	94,5	84,2
м. Севастополь	117,5	120,8	112,5	113,6	105,5	94,4	106,8	102,8	114,9	108,0

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015 р. також без частини зони проведення АТО.

Індекси будівельної продукції по регіонах*

(до попереднього року, %)

Регіони/області	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	120,0	92,7	89,0	79,6	87,7
Автономна Республіка Крим	х	х	х	х	х
Вінницька	124,4	95,5	87,7	72,8	104,8
Волинська	127,5	96,7	91,6	86,7	133,8
Дніпропетровська	122,2	94,5	96,4	87,6	91,0
Донецька	144,2	94,5	77,6	50,5	41,5
Житомирська	128,6	85,8	82,8	83,8	87,7
Закарпатська	105,4	77,5	105,4	88,2	115,2
Запорізька	104,5	106,0	80,9	79,5	97,6
Івано-Франківська	128,9	95,6	118,3	69,1	106,3
Київська	147,7	88,7	102,7	63,3	99,7
Кіровоградська	129,7	95,1	88,2	77,0	104,7
Луганська	103,3	92,1	91,0	46,7	49,2
Львівська	105,3	81,5	93,4	89,6	120,1
Миколаївська	98,1	82,5	68,9	91,4	122,7
Одеська	108,2	99,9	113,3	94,9	80,2
Полтавська	106,5	98,6	89,7	99,9	84,6
Рівненська	78,0	145,8	78,1	107,1	64,7
Сумська	112,8	109,6	96,4	90,6	89,3
Тернопільська	80,1	92,2	93,5	102,7	95,9
Харківська	106,5	96,7	87,0	89,6	102,5
Херсонська	110,5	85,4	113,9	72,6	93,8
Хмельницька	113,9	90,7	111,5	91,2	108,9
Черкаська	111,4	77,9	122,6	69,5	95,4
Чернівецька	102,8	121,8	84,8	83,4	89,0
Чернігівська	120,6	94,2	84,0	134,8	64,7
м. Київ	131,3	85,2	82,6	80,4	86,2
м. Севастополь	х	х	х	х	х

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток С

Прийняття в експлуатацію житла по регіонах¹(тис. м² загальної площі)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	5558	7816	8628	10244	10496	6400	9339	9410	10750	11217	x	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	8604	8685	9770	9949	9741	11044
Автономна Республіка Крим	179	283	370	522	416	387	535	504	733	963	x	x
Вінницька	141	350	379	396	362	172	292	321	322	352	288	391
Волинська	126	155	172	180	195	139	175	200	304	225	228	329
Дніпропетровська	431	375	402	422	438	170	226	235	267	306	205	340
Донецька	344	329	382	371	437	173	293	289	346	416	191	43
Житомирська	118	192	201	221	247	89	201	162	174	175	118	213
Закарпатська	213	232	293	351	393	169	293	326	366	380	395	442
Запорізька	131	159	139	220	217	101	144	62	194	180	112	101
Івано-Франківська	217	332	392	455	517	381	600	580	533	631	909	856
Київська	337	635	705	857	1164	680	1184	1050	1167	1515	1727	1864
Кіровоградська	78	108	105	121	129	66	98	76	130	109	57	117
Луганська	181	253	228	259	249	35	147	116	177	178	55	22
Львівська	372	499	483	670	780	392	642	723	732	675	954	1165
Миколаївська	101	123	139	153	161	86	133	119	120	122	105	168
Одеська	268	450	663	793	847	537	640	793	770	637	891	632
Полтавська	169	210	224	278	261	156	246	175	177	198	174	266
Рівненська	107	145	234	254	173	98	207	229	239	270	279	361
Сумська	110	143	143	185	199	139	182	185	196	143	137	157
Тернопільська	149	245	204	304	304	146	288	289	409	395	239	480
Харківська	249	367	422	538	223	428	416	335	380	392	281	384
Херсонська	128	163	162	188	230	75	182	135	176	190	121	113
Хмельницька	168	287	265	310	308	266	362	298	359	290	351	469
Черкаська	109	161	178	204	163	145	187	111	131	130	127	193
Чернівецька	116	201	226	305	365	165	294	217	407	341	235	382
Чернігівська	95	153	125	186	204	105	160	158	191	191	120	190
м.Київ	859	1201	1301	1401	1431	948	1012	1501	1503	1509	1442	1366
м. Севастополь	62	65	91	100	83	152	200	221	247	304	x	x

¹Починаючи з 2010 р. – з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до порядків (накази Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.04.2015 р. № 79, від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91) та Тимчасового порядку (постанова КМУ від 09.09.2009 р. № 1035).

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток Т

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря по регіонах

(тис. т)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	5908,6	6615,6	7027,6	7380,0	7210,3	6442,9	6678,0	6877,3	6821,1	6719,8	x	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	6515,7	6726,3	6662,6	6569,2	5346,2	4521,3
Автономна Республіка Крим	123,4	125,3	123,2	148,4	155,2	137,4	141,4	130,1	137,8	130,4
Вінницька	145,6	180,4	211,8	236,7	218,1	194,7	185,1	169,9	182,7	229,0	196,6	194,6
Волинська	35,2	50,4	56,8	66,4	63,4	57,1	57,2	52,8	50,4	48,5	45,8	42,8
Дніпропетровська	939,5	1165,3	1273,7	1324,7	1164,8	989,4	1140,5	1157,9	1173,1	1143,8	1037,1	876,5
Донецька	1795,3	1862,9	1895,2	1871,2	1767,2	1513,3	1589,9	1729,3	1714,7	1646,5	1138,5	974,7
Житомирська	61,8	72,5	75,8	83,7	80,5	84,1	87,5	86,8	85,7	88,4	77,4	69,7
Закарпатська	40,7	65,9	70,7	88,2	91,4	87,6	87,1	89,4	72,1	69,2	60,5	54,2
Запорізька	333,3	383,4	378,8	347,6	331,7	280,5	326,1	341,2	316,0	353,0	296,6	270,4
Івано-Франківська	184,8	252,2	318,4	325,2	298,3	271,8	224,9	275,9	249,1	253,5	277,2	266,4
Київська	167,5	170,0	201,9	251,3	289,9	266,7	269,0	278,7	308,1	277,3	252,2	203,6
Кіровоградська	80,4	70,3	61,9	80,3	75,1	75,8	72,2	73,9	73,8	73,8	64,0	61,7
Луганська	529,2	593,6	641,3	632,4	662,5	592,3	599,2	553,5	529,5	522,4	244,5	133,0
Львівська	192,9	187,6	206,7	253,1	266,8	253,4	246,3	256,6	253,9	238,4	209,6	203,1
Миколаївська	54,2	71,4	69,0	86,6	89,6	85,8	83,2	89,9	87,1	83,0	69,7	63,5
Одеська	113,5	141,1	140,2	189,3	192,2	175,1	181,2	173,8	169,0	164,8	152,3	129,7
Полтавська	151,9	161,1	190,4	205,7	202,2	183,5	172,7	181,3	178,9	176,6	166,6	141,0
Рівненська	49,7	60,9	59,2	66,2	61,5	52,8	56,2	62,5	60,4	56,1	56,8	52,1
Сумська	81,1	78,1	77,8	88,4	87,4	83,4	88,9	88,0	80,1	77,5	70,4	57,9
Тернопільська	43,3	47,7	53,5	66,1	64,8	61,1	63,9	65,4	65,0	57,7	49,1	46,4
Харківська	268,6	301,6	324,2	296,7	310,4	266,1	281,4	303,0	319,4	328,5	263,1	148,7
Херсонська	64,3	62,6	64,6	77,6	84,0	80,4	74,2	74,9	73,6	72,7	63,8	57,1
Хмельницька	70,0	52,5	57,9	87,5	92,1	81,5	83,8	83,5	79,7	80,7	79,2	75,5
Черкаська	93,1	95,5	105,3	119,3	124,0	133,9	138,6	140,2	146,4	150,1	136,6	120,3
Чернівецька	35,1	33,6	32,7	45,9	43,3	43,0	44,6	45,4	41,1	39,0	37,0	34,1
Чернігівська	64,2	83,4	85,7	90,6	98,1	93,9	96,7	98,0	93,6	91,0	87,4	73,3
м. Київ	170,4	220,5	227,1	230,5	275,2	277,9	265,3	254,5	259,2	247,7	214,2	171,0
м. Севастополь	19,6	25,8	23,8	20,4	20,6	20,4	20,9	20,9	20,7	20,2

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток У

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км² по регіонах

(тонн)

Регіони/області	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	9,8	11,0	11,6	12,2	11,9	10,7	11,1	11,4	11,3	11,3	x	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	11,3	11,7	11,6	11,4	9,3	7,5
Автономна Республіка Крим	4,7	4,8	4,7	5,7	5,9	5,3	5,4	5,0	5,3	5,0
Вінницька	5,5	6,8	8,0	8,9	8,2	7,3	7,0	6,4	6,9	8,6	7,4	7,3
Волинська	1,8	2,5	2,8	3,3	3,2	2,8	2,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,1
Дніпропетровська	29,5	36,5	39,9	41,5	36,5	31,0	35,8	36,3	36,8	35,9	32,5	27,5
Донецька	67,7	70,3	71,5	70,6	66,7	57,1	60,0	65,3	64,7	62,1	43,0	36,8
Житомирська	2,1	2,4	2,5	2,8	2,7	2,8	2,9	2,9	2,9	3,0	2,6	2,3
Закарпатська	3,2	5,1	5,5	6,9	7,1	6,8	6,8	7,0	5,6	5,4	4,7	4,2
Запорізька	12,3	14,1	13,9	12,8	12,2	10,3	12,0	12,5	11,6	13,0	10,9	9,9
Івано-Франківська	13,3	18,1	22,9	23,4	21,5	19,6	16,2	19,8	17,9	18,2	19,9	19,2
Київська	6,0	6,0	7,2	8,9	10,3	9,5	9,6	9,9	11,0	9,9	9,0	7,2
Кіровоградська	3,3	2,9	2,5	3,3	3,1	3,1	2,9	3,0	3,0	3,0	2,6	2,5
Луганська	19,8	22,2	24,0	23,7	24,8	22,2	22,4	20,7	19,8	19,6	9,1	5,0
Львівська	8,8	8,6	9,5	11,6	12,2	11,6	11,3	11,8	11,6	10,9	9,6	9,3
Миколаївська	2,2	2,9	2,8	3,5	3,6	3,5	3,4	3,7	3,5	3,4	2,8	2,6
Одеська	3,4	4,2	4,2	5,7	5,8	5,3	5,4	5,2	5,1	4,9	4,6	3,9
Полтавська	5,3	5,6	6,6	7,1	7,0	6,4	6,0	6,3	6,2	6,1	5,8	4,9
Рівненська	2,5	3,0	2,9	3,3	3,1	2,6	2,8	3,1	3,0	2,8	2,8	2,6
Сумська	3,4	3,3	3,3	3,7	3,7	3,5	3,7	3,7	3,4	3,3	3,0	2,4
Тернопільська	3,1	3,5	3,9	4,8	4,7	4,4	4,6	4,7	4,7	4,2	3,6	3,4
Харківська	8,6	9,6	10,3	9,4	9,9	8,5	9,0	9,6	10,2	10,5	8,4	4,7
Херсонська	2,3	2,2	2,3	2,7	2,9	2,8	2,6	2,6	2,6	2,6	2,2	2,0
Хмельницька	3,4	2,5	2,8	4,2	4,5	4,0	4,1	4,1	3,9	3,9	3,8	3,7
Черкаська	4,5	4,6	5,0	5,7	5,9	6,4	6,6	6,7	7,0	7,2	6,5	5,8
Чернівецька	4,3	4,1	4,0	5,7	5,3	5,3	5,5	5,6	5,1	4,8	4,6	4,2
Чернігівська	2,0	2,6	2,7	2,8	3,1	2,9	3,0	3,1	2,9	2,9	2,7	2,3
м. Київ	213,0	275,6	283,9	288,1	344,0	347,4	331,6	318,1	324,0	309,6	267,8	213,8
м. Севастополь	21,8	28,7	26,4	22,7	22,9	22,7	23,2	23,2	23,0	22,4

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014-2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Міграційний рух населення регіонів України

Регіони / області	2015			2014			2009			2005		
	Вибули	Пост. насел.	Коеф. міграції	Вибули	Пост. насел.	Коеф. міграції	Вибули	Пост. насел.	Коеф. міграції	Вибули	Пост. насел.	Коеф. міграції
	<i>тис. осіб</i>	<i>тис. осіб</i>		<i>осіб</i>	<i>тис. осіб</i>		<i>осіб</i>	<i>тис. осіб</i>		<i>осіб</i>	<i>тис. осіб</i>	
Вінницька	27,143	1599,3	0,016972	25471	1607,3	0,015847	29181	1648,2	0,017705	31772	1703,8	0,018648
Волинська	16,134	1040,1	0,015512	13604	1039,4	0,013088	16853	1033,7	0,016304	18897	1039,9	0,018172
Дніпропетровська	38,945	3262,4	0,011938	38803	3281,2	0,011826	41248	3361,5	0,012271	52246	3458,4	0,015107
Донецька	25,901	4268,3	0,006068	39602	4307,6	0,009194	51768	4470,7	0,011579	62742	4634,5	0,013538
Житомирська	21,063	1252,5	0,016817	18510	1260	0,01469	20845	1290,8	0,016149	25057	1338,4	0,018722
Закарпатська	7,754	1256,5	0,006171	7441	1255,4	0,005927	8577	1241,3	0,00691	10608	1244,1	0,008527
Запорізька	18,687	1759	0,010624	19859	1770,1	0,011219	20658	1815,7	0,011377	26865	1868,3	0,014379
Івано-Франківська	16,972	1379,7	0,012301	13813	1379,6	0,010012	14672	1378,2	0,010646	16376	1388,6	0,011793
Київська	24,329	1724,9	0,014105	22269	1721,6	0,012935	21468	1719	0,012489	28132	1765,6	0,015933
Кіровоградська	15,586	970,4	0,016061	15310	977,7	0,015659	13938	1016	0,013719	18112	1069,1	0,016941
Луганська	11,608	2208,2	0,005257	19598	2225,2	0,008807	31669	2317,1	0,013668	39271	2420,1	0,016227
Львівська	30,164	2517,6	0,011981	26587	2519,7	0,010552	29418	2532,9	0,011614	33966	2564,2	0,013246
Миколаївська	13,817	1160,6	0,011905	13901	1165,6	0,011926	15450	1192	0,012961	19896	1223,9	0,016256
Одеська	24,795	2382,3	0,010408	27070	2385,4	0,011348	32203	2380,5	0,013528	34466	2397,9	0,014373
Полтавська	22,745	1436,1	0,015838	21911	1445,7	0,015156	24250	1497,7	0,016191	29676	1555,8	0,019074
Рівненська	20,594	1160,4	0,017747	19052	1158,9	0,01644	20008	1150,2	0,017395	21869	1157,5	0,018893
Сумська	19,308	1116,2	0,017298	17576	1126	0,015609	20776	1176	0,017667	22738	1232,9	0,018443
Тернопільська	15,013	1064,6	0,014102	13084	1068,4	0,012246	13952	1087,9	0,012825	15264	1112,6	0,013719
Харківська	35,568	2709,3	0,013128	35875	2718,6	0,013196	39039	2760,1	0,014144	47817	2823	0,016938
Херсонська	12,947	1063,7	0,012172	14259	1068,8	0,013341	15764	1094,9	0,014398	19912	1130,9	0,017607
Хмельницька	22,524	1294,7	0,017397	20523	1301	0,015775	22952	1334,5	0,017199	25188	1377,6	0,018284
Черкаська	18,868	1243,8	0,01517	17352	1252,3	0,013856	20290	1296,1	0,015655	27076	1345,7	0,02012
Чернівецька	9,552	906,9	0,010533	9552	906,2	0,010541	9875	901,2	0,010958	11434	906,8	0,012609
Чернігівська	16,383	1041,8	0,015726	13983	1052,7	0,013283	17088	1107	0,015436	21323	1169,5	0,018233
м. Київ	32,645	2856	0,01143	34909	2837	0,012305	31002	2734	0,011339	26400	2638,5	0,010006

*Розраховано за даними Держстату України.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014-2015 рр. також без частини зони проведення АТО.

Додаток М

Максимальні та мінімальні значення показників соціально-економічного розвитку регіонів України та розміри диспропорцій

Показники	Мінімальне та максимальне значення та їх співвідношення					
	2013			2014		
	Max	Min	Max/Min	Max	Min	Max/Min
Обсяг ВРП на одну особу, грн.	109402 м.Київ 46333 Дніпропетровська	15154 Чернівецька	7,2 3,1	124163 м.Київ 53749 Дніпропетровська	14079 Луганська	8,8 3,8
Обсяги реалізованої промислової продукції млн.грн.	210410,1 м.Київ 220640,4 Донецька	4099,7 Чернівецька	51,3 53,8	254868,4 м.Київ 252159,0 Дніпропетровська	4676 Чернівецька	54,5 53,9
Обсяги сільськогосподарського виробництва, млн.грн	17872,4 Вінницька	4312,9 Закарпатська	4,1	19844,6 Вінницька	4308,3 Закарпатська	4,6
Обсяги виконання будівельних робіт, тис.м2	12512,9 м.Київ 7928,7 Донецька	426,7 Закарпатська	29,3 18,6	11034,3 м.Київ 4883,4 Дніпропетровська	442,1 Херсонська	24,9 11,0
Обсяги експорту товарів, млн.дол. США	12336,8 м.Київ 12408,6 Донецька	112,7 Чернівецька	98,5 99,0	10606,8 м.Київ 8114,4 Дніпропетровська	114,7 Чернівецька	92,5 70,8
Обсяги імпорту товарів, млн.дол.США	24283,8 м.Київ 4865,5 Дніпропетровська	140,8 Чернівецька	172,5 34,6	18464,2 м.Київ 4134,9 Дніпропетровська	102,1 Чернівецька	180,8 40,5
Обсяги капітальних інвестицій, млн.грн.	64072,4 м.Київ 26939,6 Донецька	1934,2 Херсонська	33,1 13,9	60687,2 м.Київ 19396,2 Дніпропетровська	1550,2 Чернігівська	39,1 12,5
Обсяги прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	27278,1 м.Київ 8432,3 Дніпропетровська	63,9 Тернопільська	426,9 131,9	28693,0 м.Київ 9064,0 Дніпропетровська	68,9 Тернопільська	416,4 131,6
Реальна заробітна плата, грн.	5618 м.Київ 4117 Донецька	2703 Чернігівська	2,1 1,5	6414 м.Київ 4498 Донецька	2924 Чернігівська	2,2 1,5
Заборгованість з виплати заробітної плати, млн.грн.	149,0 Київська	0,1 Чернівецька	1490	1056,9 Донецька	3,8 Чернівецька	278,1
Кількість зареєстрованих безробітних, осіб	32957 Донецька	8719 Закарпатська 9015 м.Київ	3,8 3,7	36108 Дніпропетровська	9451 Чернівецька 17266 м.Київ	3,8 2,1
Чисельність населення, осіб	2855770 м.Київ 4361084 Донецька	907854 Чернівецька	3,1 4,8	2877512 м.Київ 4324386 Донецька	910035 Чернівецька	3,2 4,8

Продовження додатку М

Показники	Мінімальне та максимальне значення та їх співвідношення					
	2015			2016*		
	Max	Min	Max/Min	Max	Min	Max/Min
Обсяг ВРП на одну особу, грн.	-	-	-	-	-	-
Обсяги реалізованої промислової продукції млн.грн.	301027,2 м. Київ 289142,3 Дніпропетровська	6742,4 Чернівецька	44,7 42,9	132048,6 м. Київ 288080,9 Дніпропетровська	7570,1 Чернівецька	17,4 38,1
Обсяги сільськогосподарського виробництва, млн.грн	18221,4 Вінницька	4035,7 Луганська	4,5	21411,1 Вінницька	4328,8 Чернівецька	4,9
Обсяги виконання будівельних робіт, тис.м2	12073 м.Київ 5745,6 Дніпропетровська	532,7 Херсонська	22,7 10,8	14111,4 м.Київ 5939,6 Харківська	520,1 Чернігівська	27,1 11,4
Обсяги експорту товарів, млн.дол. США	7841,0 м.Київ 5905,6 Дніпропетровська	96,7 Чернівецька	81,1 61,1	7662,7 м.Київ 5300,4 Дніпропетровська	96,8 Чернівецька	79,1 54,8
Обсяги імпорту товарів, млн.дол. США	12969,6 м.Київ 2852,1 Дніпропетровська	71,6 Чернівецька	181,1 39,8	14405,8 м.Київ 3055,6 Дніпропетровська	80,4 Чернівецька	179,1 37,9
Обсяги капітальних інвестицій, млн.грн.	80216,8 м. Київ 24330,6 Дніпропетровська	1826,5 Луганська	43,9 13,2	58406,1 м. Київ 20497,3 Київська	1339,5 Чернівецька	43,6 15,3
Обсяги прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	22889,2 м.Київ 7643,2 Дніпропетровська	55,8 Тернопільська	410,2 136,9	22051,5 м.Київ 7155,5 Дніпропетровська	49,2 Тернопільська	448,2 145,4
Реальна заробітна плата, грн.	8486 м. Київ 5830 Донецька	3924 Чернігівська	2,2 1,5	9008 м.Київ 5470 Київська	3955 Тернопільська	2,3 1,4
Заборгованість з виплати заробітної плати, млн.грн.	515,5 Луганська	3,4 Чернівецька	151,6	461,7 Луганська	2,0 Хмельницька	230,9
Кількість зареєстрованих безробітних, осіб	37746 Дніпропетровська	16832 м. Київ 8952 Закарпатська	2,2 4,2	33900 Дніпропетровська	14600 м. Київ 7800 Закарпатська	2,3 4,4
Чисельність населення, осіб	2896178 м. Київ 4282254 Донецька	909981 Чернівецька	3,2 4,7	2907817 м.Київ 4256154 Донецька	908701 Чернівецька	3,2 4,7

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс].-
Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua